

VJERAN ZUPPA: BILJEŽNICA

Projekt: kulturna politika

PROSVJETA

KULTURA

PROSVJETA

stranice 21-28

zaVez

Razgovori:
Ivo Škrabalo
Antun Vujić
Zlatko Šešelj

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 20. siječnja 2000, godište II, broj 23 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Novo vrijeme

Tin Gazivoda, Bojan Munjin

stranica 4

Razgovor:
Neven Budak

Povijest i javno

stranice 6-7

Izbori:

Bosanska perspektiva

Pero Sudar, pomoćni biskup sarajevski;
fra Ivo Marković

stranice
7, 10

Nataša Govedić: Čemu Ženski studiji

stranica 17

Branko Matan
Heni Erceg

2 **KNJIGE STOLJEĆA**

Knjige stoljeća

stranice 14-15, 16

Filmovi stoljeća

Goran Sergej Pristaš

Branko Ivanda
Bruno Kragić
Tomislav Brlek
Tonko Maroević
Jurica Pavičić

Аткеліка: Прозорні боді-стрейчи, La Perla, \$180; Широки трикотажні брюки, Jean Paul Gaultier, \$ 250; Шкіряні лакировані туфли, Galeries Lafayette, \$120;
Каріна: Чорна вечірня сукня з нейлонового джерси с лайкрою, Versace, \$320;
Босоніжки з прозорою сіткою, Roberto Botticelli, \$ 420;
Хелен: Жакет з вовни з великим срібним воротом та манжетам, Karl Lagerfeld, \$ 627;
Трикотажні брюки, Donna Karan, \$ 230; Шкіряні босоніжки, Balmain, \$350

AFTER
THE
WALL

Arsen Savadov i Oleksandr Kharchenko (Ukraina), Modeli na groblju, iz serije Deepinsider

KNJIŽEVNA KRITIKA

DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN, ALEŠ DEBELJAK, IVAN ČOLOVIĆ, MAJA BOŠKOVIĆ-STULLI, IRENA GRUBICA, JURICA PAVIČIĆ,
MARINKO KRMPOTIĆ, RADE JARAK, PAUL GARDE, JADRANKA BRNČIĆ, STANKO ANDRIĆ

stranice 36-41

9771331797006

cinkuši

svjetska atrakcija iz
Vrapča na novom CD-u

cinkuši

zeleni kader

promocija časopisa zarez

koncert cinkuši

,

Gjuro II

četvrtak

20.01.2000

22h

DOĐITE NA PROBNU VOŽNJU...

CITROËN XSARA

Picasso

CITROËN

Najpovoljniji uvjeti kreditiranja
bez jamaca na 3, 4 i 5 godina

AP **AUTO PEBA**

OVLAŠTENI DISTRIBUTER CITROËN VOZILA

RAKITJE - Stari hrast 29 - Tel. 33 73 141 Tel/fax. 33 72 163

Narod koji za svaku svoju proslavu baci nešto na ražanj opet je pred novom odlukom. Jednom od onih zbog koje se vrte ražnji. Iako je većina predsjedničkih kandidata dalmatinsko-pomorskog podrijetla, za proslavu se ne spremaju gradele, osim možda one Svetog Lovre. Jer onaj tko bude slavio, bit će sigurno čovjek s dozom mazohizma i pomalo sjetna osoba koja je odlučila staviti na glavu terete koje, ako dobro ponese — bit će normalno, ako promaši — dobit će i tuđu zaostavštinu kad vlast bude napuštao. Spomenuti mazohizam ne bi trebalo miješati s duševnim bolima koje su neki od kandidata pretrpjeli na način da su ih i naplatili od nezavisnih novina proteklih godina. Ali ostaje činjenica da skupo naplaćeno trpljenje ostavlja traga u duševnom im stanju — samo s tom pretpostavkom shvatljiva je i njihova ideja da uđu u predsjedničku utrku.

Javnim prijevozom u svijetlu budućnost

Oni koji se bore za ražanj kao rezultat jesu, kao što je poznato, Dražen Budiša, Ante Đapić, Mate Granić, Ante Ledić, Slaven Leticica, Tomislav Merčep, Stipe Mesić, Ante Prkačin i Zvonimir Šeparović. Nisu oni tako glupi (osim izuzetaka koji potvrđuju pravilo) da im ne bi bilo jasno kako su većini šanse minimalne, pa uz ozbiljne kandidate većina, na prvi pogled, gubi vrijeme. Ali samo na prvi pogled. Jer ako ima glupih, ima i zlih. Kad će što prevladati, pitanje je genetike, a ne realnih očekivanja. U svakom slučaju svaki od deveterice računa i na onaj milijun kuna državnog novca za promidžbu. Taj i još poneki milijun kuna ovom smo prigodom već uludo potrošili. Radnici Badela u već permanentnom štrajku možda nemaju ni što za jelo dok se skupina predsjedničkih veseljaka rasprostire po kojekuda. Oni skromniji i realniji po večerama i bočalištima, dvojica drndaju javnim prijevozom po Lijepoj našoj, od kojih jedan to tako dugo nije radio da se dalo vidjeti kako ne zna ni prozor na vagonu otvoriti, sigurno razmišljajući nešto poput:

sad i nikad više! Pobijedi li, to bi nas iskustvo moglo skupo stajati. Uz činjenicu kako će nam se uz njega svetiti i svi ostali stranački gubitnici kojima su glasači otpjevali: gotovo je, gotovo! Uostalom, čovjek koji nije volio vlakove, omogućio je sada glasačima da se pri-

Ivić koji ga rodi

Šeparović se uopće toliko distancirao ne samo od Granića, nego i cijele Hrvatske da je odlučio svoju predizbornu kampanju početi u Kanadi. Shvatio je kako presudnu ulogu na izborima u Hrvatskoj čini

po tome ne i jedinstvena), drugi je uglavnom anonimni nazočnik čiju bi kampanju bilo moguće svesti na prepoznatljivu poruku: Ja sam Ante Dobri. Postoji i vjerojatnost da se s prvim Antom odvija predgra određenih krugova po sistemu: i mi ponešto za trku imamo. Treći

volio devijantne osobe. Danas mu je vjerojatno žao te rečenice.

Tomislav ne žali ni za čime, a žaliti će uskoro u slučaju da je neku vlastitu kunu uložio u kampanju. U protivnom: dobro se družio, dosta galamio i fotografirao, a i obitelj je vjerojatno impresionirana.

Daljinski upravljač

Ražanj za pobjednika

Ražanj na kojem su se donedavno pekli volovi ostao je vrlo uvjerljivo nasljedstvo budućem hrvatskom predsjedniku

Grozdana Cvitan

sjete kako je uz ostalo bio dugogodišnji ministar u zemlji u kojoj vlakovi idu sve sporije. Ali to ga se i ne tiče previše jer nije bio zadužen za unutrašnje poslove. Šireći vanjske, on je i Klek prepoznao kao tuđi, a ne kao hrvatski. Hrvati ni danas ne znaju kako je taj deal završio. Kad mu se pribroje stotine kvadratnih metara nove kuće, Ministarstvo s prekomjernim brojem žena i rođakinja i drugih funkcionalnih djelatnica dosadašnje vladajuće garniture, ugled Hrvatske u svijetu (za što je posebno bio zadužen i neposredno odgovoran), mjesto u stranci u kojoj ga ne vole velike grupe — za njega će glasati pola hercegovačkog sela njegove žene (ostali Hercegovci neće mu zasad zaboraviti da je upravo on po Tuđmanovu nalogu smjenjivao Matu Bobana u Livnu), rodbina u Baškoj Vodi i ono malo poslušnih hadezeovaca što ih je još ostalo. Dio glasova oduzeo mu je Budiša pobjedom koalicije, a dio mu se trudi oduzeti stranački kolega Zvonimir Šeparović. Radi to izvanstranački, neovisno, takoreći kolegijalno distanciran. Zaboravi li netko neku Matinu pogrešku, Zvonimir je garancija da će se svi na nju podsjećati. Zvonimir je i rezerva i prva po(d)stava.

onih nekoliko tisuća Hrvata koji tamo izlaze na glasovanje za dijasporu. On bi mogao biti kandidat s malim brojem glasača, ali velikim brojem listića, a s tim u vezi mogao bi izabrati i stolno mjesto. Osim osobnog, ne gine mu glas žene Branke, Trojanca koji ga je rodio s distancom i grupe financijera iz Kanade čije će novce ovom prigodom zdušno trošiti. Njegovu poruku kako će se zalagati za tradicionalne vrijednosti HDZ-a prvenstveno treba shvatiti u svjetlu mogućnosti da sigurno neće rasprodavati predsjedničku zračnu flotu i opširan vojni park. Isti bi mu mogli trebati i u svrhu svjedočenja u Haagu oko kojeg se angažirao u posljednji trenutak.

Kojom prugom stižu do glasača, osim Budiše i Granića, nisu se izjasnili ostali kandidati, ali treba vjerovati da većina preostalih misli kako je ipak važno pokazati skupe automobile zbog osobnog dojma na biračko tijelo, pa možda i radi sugestije: ako imam svoj skupi auto, možda neću tražiti državni. Oba glasača koja u to povjeruju, bit će među onih figurativnih desetaka koji će — osim članova obitelji i uže rodbine — glasati za Antu, bilo kojeg. Jer jedan od njih u cijeloj priči uvredljiva je pojava (iako

od njih ima običaj ponekad biti zanimljiv, ali onda zakasni to pretvoriti u politički kapital. S realnim mu, kažu, ide bolje. Na tome će i ostati. Makar zasada. Čovjek je pomalo i general. A jedan stari grafit u Jurišićevoj ulici glasi: *Generali, Hrvatska vas se ne boji*. Danas ga je moguće čitati s novim konotacijama, i to raznim. Čak dvojica koji se odazivaju na Ante u predsjedničkoj su kampanji ostali bez titula. Uglavnom, Ante kao takav jedna je (točnije: tri) sasvim neozbiljna pojava predsjedničkih izbora. Skoro kao Slaven, koji inače izjavljuje kako ima neka specifična znanja. Hrvati više ne trebaju specifična znanja — do daljnega. Nešto razuma i običnih ekonomskih znanja ovom bi im prigodom značilo puno više i toga su trenutno vrlo svjesni. Realizam nije na odmet Hrvatima, a bilo bi dobro da je tako i predsjedničkim kandidatima. Svojedobno prikazujući, usred rata, neodlazak na skijanje kao žrtvu, Letica je uspio odigrati dugoročni anti-propagandni potez za bilo što politički ozbiljnije jer Hrvati očekuju da im budući predsjednik ipak Hrvatsku voli spremnošću na nešto veće opće dobro. Osim toga, takoreći jučer napisao je: Tuđman je

Nekom dernek, drugom žrtva

Jedini koji je priznao sve ili barem većinu rečenica (kojih se sjetio i o kojima su ga pitali), a za koje žali što ih je izgovorio, jest Stipe Mesić, i po tome je zaista jedinstven. Činjenica je da je u ove izbore za razliku od onih za Sabor ušao najspremniji spotovima i osmišljenom kampanjom. Riješio se većine ljudi lošeg imagea u osobnom okruženju s kojima je stvarao HND. Danas je u stranci koja ima premlu popularnost za prevelike ambicije i nešto izvornog članstva, koje Mesiću daje do znanja neke stvari rasporedom na listama. Njegov cinizam nije najozbiljnije štivo za sadašnji položaj Hrvatske, ali upravo takav stav stvara njegovu popularnost. U nadi da će uvijek biti šanse za osmijeh ozbiljnost je kandidature Stipe Mesića. Prepoznaju li to tako i birači na ovim izborima, značit će da Hrvati pamte i vlastite rečenice i za njima žale, a honoriraju ukupni dojam. Draženu Budišu prijete opasnost s te strane. Ona mu daje i nadu da Hrvati pamte i dobre i loše dane, a i da to čine dugoročno. A u prosječnoj hrvatskoj politici on je još mlad čovjek.

Volova je nestalo na različite načine. Ražanj na kojem su se donedavno pekli ostao je vrlo uvjerljivo nasljedstvo budućem hrvatskom predsjedniku. Zato čudi broj pretendena ili njihova nesvijest. Barem oni koji su bili blizu pokojnog predsjednika, trebali bi znati što mogu očekivati u testamentu. Obični Hrvati toga su jako svjesni, pa će ovaj put pokušati izabrati među onima od kojih očekuju i žrtvu, za razliku od običnog derneka s volovima po završetku prebrojavanja listića. ☒

Sobzirom na to da je Hrvatskoj dano da neprestano, ili još jednom, živi povijesne dane što je, uzgred, neosporna značajka onih koje smatramo manje sretnima, možda nije promašeno započeti konstatacijom da je Helmutu Kohlu trebalo šesnaest godina uporna rada da bi izgradio svoj golemi politički prestiž. A bilo je dovoljno svega nekoliko tjedana da se toga njemačkog ujedinitelja skinu s piedestala. Kohl je velikodušno priznao da je njegova stranka (eh, kršćani!) primila tajne donacije u visini od koja dva milijuna maraka, ali je zaniijekao bilo kakvu trgovinu utjecajima ili kupovanje i prodaju političkih usluga. S druge strane, njemačka pravda posjeduje čvrste dokaze da ta verzija ne stoji, jer su za prodaju oklopnih kola Saudijskoj Arabiji, primjerice, isplaćene komisije od više desetaka milijuna maraka. Za razliku od Hrvatske u kojoj smo svi djevičanski i savršeno nevini, u Njemačkoj smatraju da su demokršćani mogli primati tolike sume novca samo u zamjenu za nešto. Kad bismo kojim slučajem i kod nas primijenili isti kriterij, cijeli niz hrvatskih generala raspao bi se na sastavne dijelove zajedno s njihovim željezom.

Lojtra i zakon

Kako bilo, čini mi se da ta početna konstatacija u današnjoj Hrvatskoj nije bez svake vrline. Još do jučer bili smo okruženi genijalnim ljudima od kojih se nije moglo dišati (tolikim su tempom rezali vrpce vaše svjetlije budućnosti), da bismo danas bili suočeni s hrpom beznačajnih pojedinaca koji uistinu ne znaju što bi sa sobom, jer su ui-

stinu ništa ostavljeni nasamo. Još do jučer hvalisali su se i pričali vam, arogancijom i entuzijazmom pravih primitivaca, o svojim neutaživim sklonostima ili automobilima kupljenim na vaš račun, kao da su te stvari upravo i netom izmišljene za njih. Gospodin Ivić Pašalić, vjerojatno jedan od arogantnijih komsomolaca cijele postave, danas koristi sintagme koje bi, uz njegovo oslobađanje od svake krivnje, trebale upućivati da je peti ortak zapravo na Mirogoju. A to znači, ili

na prelazi okvire tragičnog i, po mom skromnom mišljenju, oblikuje najnižu razinu onoga što zovemo patetikom. Kad bih morao tješiti gospodina Stjepana Tuđmana, rekao bih mu da se taj isti tata svojedobno od prve složio sa mnom da je stanoviti čovjek uvijek bio obična ništarija (tatin termin), da bi onda petnaest dana kasnije ta ista »obična ništarija« postala glavni i odgovorni čovjek zadužen za distribuciju oružja u Bosni i Hercegovini, ili barem u njezinu hrvatskom

Hot air

Uostalom, ako smijem, sjećam se da je poduzeće Domovina koje je trebalo na duži rok osiguravati novčane potrebe Hrvatske demokratske zajednice bilo pokrenuto pismima koja su krajem 1989. ili početkom 1990. bila razasana hrvatskim iseljenicima. Pisma su obećavala tiskanje knjige s imenima zlatnih (1.000 američkih dolara) i drugih donatora, odnosno dioničara. Ne postavljam neugodna

ćanja, ili kao rezultat kakve kartaške partije unutar Hrvatske demokratske zajednice.

Ova letimična kozerija bila bi nepravedna prema gospodinu Kohlu i nepotpuna u odnosu na hrvatske fenomene, kad ne bih upozorio da je prvi predsjednik ove Hrvatske umirao četrdesetak dana i svojom smrću nepobitno potvrdio osjećaj Hrvatske demokratske zajednice za antiklimaks i dramski promašaj. Nemoguće je doživjeti smrt kao tragediju, ako čovjek odmara četrdeset dana (gospodin Vlatko Pavletić) ili se dopisuje s gospodinom Zlatkom Matešom (što je neka vrsta dokaza da je na Grobničkom polju hrvatski narod uistinu vodio bitku s mongoloidnim ljudima). Istodobno, treba jasno reći da u tih četrdeset dana, isključujući obitelj ili gomilu suvišnih, nepotrebnih i bespredmetnih ljudi na Pantovčaku, nitko normalan, barem koliko je meni poznato, nije osjetio da mu nešto manjka ili nedostaje. A to je ono strašno u svemu tome, jer se od toga, od tog famoznog predsjedništva koje nije nikome manjkalo kroz četrdeset pustinskih dana i nikome ne manjka danas, sastojala sva vlast i sav njezin idiotizam, kao i sva njezina slava.

Punih deset godina. S jedne strane, vaše patnje, vaša krv i vaše suze; s druge strane, oholost i naprasitost, arogancija i pljačka s pozivom na ideale u ime kojih ste umirali. U konačnici, mnogo onoga što engleski jezik izražava pojmom *hot air*, vrući zrak. Zapravo, Krležino veliko Ništa. ☒

Mjera za vjeru

Veliko Ništa

S jedne strane, vaše patnje, vaša krv i vaše suze; s druge strane, oholost i naprasitost, arogancija i pljačka s pozivom na ideale u ime kojih ste umirali

Boris Maruna

bi trebalo značiti, da ste vi koji snosite sve posljedice još jednom zakasnili: sve je već izrezbareno, uključujući monstruožnu grobnicu... Kako takva opravdavanje vlastitih postupaka nije bilo teško predviđati, gospodinu Iviću Pašaliću trebalo bi jasno reći da krivični zakoni ne razlikuju onoga koji se penje po lojtri od onoga koji je pridržava.

U istom kontekstu čini mi se da pismo gospodina Stjepana Tuđma-

dijelu. Iz toga je, nadam se, očigledno da taj i takav tata duguje raznim ljudima razna delikatna obećanja. Naravno, jasno mi je i razumijem da moguća televizijska postaja u zagrebačkoj županiji znači novac. Ali, ako to tješi gospodina Stjepana Tuđmana, uvjeravam ga bez ikakve zlobe da je taj sporni novac prava sitnica u usporedbi s onom bosansko-hercegovačkom distribucijom.

pitanja, ali poznam ljude koji su uplatili taj novac i koji nikada nisu postali zaslužni članovi Hrvatske demokratske zajednice niti im je ime ikad tiskano zlatnom ili srebrnom bojom. Sigurno je da nikad nisu postali ničiji i nikakvi dioničari. Što se pak tiče vlasništva nad Domovinom, d. d. uvijek sam pretpostavljao da je to poduzeće stiglo do gospodina Stjepana Tuđmana kao posljedica njegova osobnoga teškog rada, ili tatina hirovita obe-

Novo vrijeme za civilno društvo

Nevladine i građanske organizacije okupljene u Glasu 99 hrabro su se odlučile baviti ključnim političkim pitanjima

Tin Gazivoda

Hrvatske nevladine organizacije i građanske inicijative zadnjih su deset godina živjele u jednom pomalo zasebnom svijetu. Za vrijeme i poslije ratnih pohoda na Hrvatsku propagandni aparat bivšeg režima veliku je pažnju posvetio prljanju termina »nevladine organizacije«. One su se poistovjećivale s organizacijama za zaštitu ljudskih prava, a te su se pak identificirale kao organizacije koje štite prava isključivo srpske etničke zajednice i koje su nastale kao rezultat antihrvatske međunarodne zavjere. U takvoj društveno-političkoj situaciji prosječni je građanin u velikoj mjeri upijao poruke vjeshog aparata. U velikoj mjeri zaštitu temeljnih ljudskih prava i građanskih sloboda svih građana Hrvatske te daljnji razvoj civilnog društva nisu bili u interesu bivših vlastodržaca. Naime, razvoj civilnog društva i jača-

nje nevladinih organizacija kao institucija civilnog društva bilo je u suprotnosti s monolitnom strukturom vlasti koju je bivši režim pokušavao uspostaviti s razmjerno velikim uspjehom.

Odgovor nevladinih organizacija, a pogotovo onih o kojima se najviše govorilo, bio je dvostruk — s jedne su strane one nastavile raditi s još više upornosti i žustrine, a s druge, zatvorile su se u jedan pomalo odvojeni svijet bježeći od, uz rijetke izuzetke, bavljenja politikom i utjecaja na rasprave o političkim pitanjima. Domaća javnost nije bila dovoljno informirana o aktivnostima i dobrim djelima koje su aktivisti nevladinih organizacija i građanskih inicijativa najrazličitijih vrsta svakodnevno činili. Više se pisalo i pričalo o sukobima unutar Hrvatskog helsinškog odbora nego o trudu, hrabrosti i ustrajnosti aktivista iste organizacije koji su se svakodnevno bavili zaštitom temeljnih ljudskih prava građana Hrvatske. Još se manje pisalo i čulo o aktivnostima nekih drugih manjih nevladinih organizacija koje su svojim samozatajnim radom pomogle tisućama ljudi u proteklom desetljeću. Osim vjeshog aparata bivšeg režima krivnja za postojanje ovako iskrivljene percepcije nevladinog sektora leži na još dvije instance — samim nevladinim organizacijama o kojima je riječ i donatorskim kućama koje su financirale, ali i utjecale na rad nevladinih organizacija. U vremenu kada nije bilo moguće oslanjati se na druge izvore financiranja, velika većina hrvat-

skih nevladinih organizacija okrenula se stranim fondacijama za pomoć i podršku. Ta podrška je stigla, ali je ponekad doista teško procijeniti u kojoj je mjeri ona pridonijela razvoju civilnog društva, a u kojoj je to zapravo onemogućavala.

Nestranačka kampanja

Prije točno godinu dana počele su prve rasprave unutar nevladinog sektora o načinu na koji bi se nevladine organizacije trebale angažirati oko upravo održanih parlamentarnih izbora. Nakon dosta žučljivih rasprava tri mjeseca kasnije (23. i 24. travnja 1999) u Tuheljskim Toplicama rođena je Građanska koalicija za slobodne i poštene izbore. Ovu koaliciju osnovalo je tridesetak nevladinih organizacija, dok je inicijalnu financijsku podršku dao Institut Otvoreno društvo. Kada je 8. lipnja službeno najavljen početak kampanje Glas 99, kampanje koja se provodila u ime gore spomenute koalicije, ta je brojka nevladinih organizacija članica porasla

na 70, dok se u konačnici broj članica popeo na 148. Ono što je još važnije istaknuti od samih brojki jest činjenica da su Glasu 99 pristupile nevladine organizacije i građanske inicijative najrazličitijih vrsta — od studentskih udruga sve do sindikata. Osim toga, u okviru kampanje Glas 99 djelovale su četiri tematske kampanje — Ženska ad hoc koalicija, kampanja za mlade, kampanja udruga za zaštitu okoliša i kampanja umirovljeničkih udruga. Svaka tematska kampanja okupljala je veći broj organizacija, te se na poseban način obračala posebnim segmentima populacije.

Glas 99 sasvim je sigurno najveći zajednički pothvat nevladinog sektora u Hrvatskoj. Dva su temeljna cilja kampanje Glas 99 postignuta. Prvi je cilj kampanje bio potaknuti što veći postotak građana Hrvatske da izađu na upravo održane parlamentarne izbore. Odaziv od oko 78% i izjave stručnjaka o utjecaju kampanje na odaziv birača govore same za sebe. Kada je riječ o utjecaju na birače, to se posebno odnosi na mladu urbanu populaciju koja je doživjela neku vrstu preokreta. U velikoj mjeri zahvaljujući nestranačkoj kampanji za mlade koja je djelovala u okviru Glas 99 mladi su počeli pričati o političkim pitanjima na drugačiji način, te su doslovno počeli iščekivati izbore. Postotak zastupnika u Saboru povećao se na 19%, što je značajan napredak, dok su političke stranke općenito u svojim izbornim programima mnogo više pažnje posvetile pitanju zaštite okoliša. Kada je riječ o umirovljeničkim pravima, pobjednička je koalicija pismeno obećala vraćanje otetih mirovina i više brige o umirovljeničkoj populaciji.

Glas 2000

Drugi cilj kampanje Glas 99 bio je promicati vrijednosti civilnog društva i zagovarati dugoročne interese nevladinih organizacija kao institucija civilnog društva. U proteklih se šest mje-

seci više čulo o nevladinim organizacijama nego ikada do sada. Štoviše, kroz Glas 99 nevladine su se organizacije po prvi put nametnule kao ozbiljan politički subjekt u vrijeme trajanja predizborne kampanje. Nakon Glasu 99 nastala je nova inicijativa — Glas 2000 — koja je vezana za nadolazeće predsjedničke izbore. Ciljevi koalicije Glas 2000 poticanje su što većeg broja građana da izađu na izbore i da odgovorno glasaju imajući na umu velike ovlasti birane osobe. Uz sve probleme koje pogadaju nevladin sektor — manjak povjerenja između ljudi i organizacija, tinjanje borbi za moć i novac, negativan utjecaj donatorskih kuća i drugo — hrvatske su nevladine organizacije prošle godine učinile veliki korak u pravom smjeru.

Nevladine organizacije i građanske organizacije okupljene u Glasu 99 hrabro su se odlučile baviti ključnim političkim pitanjima u jednom izuzetno nestabilnom vremenu. Nije bilo lako — glavni su ciljevi postignuti, ali je to samo djelomično rezultat napora aktivista nevladinih organizacija diljem Hrvatske. Najveća zahvalnost treba biti upućena građanima koji su prepoznali vrijednost Glasu 99, a indirektno i nevladinih organizacija općenito, građanima koji su nam bili najveća podrška u najtežim trenucima. Pred hrvatskim je nevladinim sektorom godina koja bi mogla biti još važnija od prošle. Iako političke promjene do kojih je došlo nisu jamac da će doći i do onih promjena koje hrvatski građani žele, sasvim je sigurno da se otvara jedan novi prostor za razvoj nevladinog sektora. Nevladine organizacije od nove vlasti s pravom očekuju bolje odnose. Nadamo se i vjerujemo da dolazi *ново vrijeme* za civilno društvo u Hrvatskoj. ☒

Nevladine organizacije i izbori

Ovi izbori predstavljaju značajnu pobjedu građanske svijesti i nesumnjiv uspjeh nevladinih organizacija u promatranju cijelog izbornog procesa

Bojan Munjin

Već je općepoznato da su netom završeni parlamentarni izbori, prema mišljenju većine promatrača, protekli bez većih incidenata, u fer i korektnoj atmosferi, te uz iznimno veliki odaziv birača. Ipak, nevladine organizacije, koje su pratile ove izbore: GONG, Hrvatski pravni centar, Hrvatski helsinški odbor i Glas 99, sačinile su podružnu listu što krupnijih, što sitnijih narušavanja izbornih pravila koja bi ponajprije trebala predstavljati upozorenje da svaki sljedeći izbori prođu s više smisla za urednost.

Prvi prigovor ovim izborima tiče se njihove pripreme. Svaka buduća hrvatska vlast morala bi imati u vidu da se u zemljama koje žele imati stabilan politički sustav, izborni zakon ne donosi pred svake izbore kao što je to do sada u Hrvatskoj bio slučaj. Velika natezanja u Saboru oko izbornog zakona, koji je na kraju izglasan bez sudjelovanja opozicije samo nekoliko tjedana pred izbore, stvorila su u javnosti nepotrebnu nervozu i nesigurnost koja svakako nije bila motivirajuća za buduće glasače. Posljedica na brzinu donesenog izbornog zakona bile su mnoge tehničke ne-

preciznosti tog zakona koje su rezultirale naknadnim uputama Državnog izbornog povje-

renstva koje je opet »naknadno« Ustavni sud u nekoliko navrata morao demantirati. Tako je na primjer izbornog zakona nemoguće utvrditi način na koji se biraju stranački predstavnici u izbornim komisijama, način kako će glasati prognanici, raseljene osobe, osobe bez prebivališta u RH, osobe izvan mjesta prebivanja i sl. što je ostalo nejasno do pred same izbore.

Pripreme za izbore

Pripreme za izbore zbivale su se u atmosferi porasta političkog nasilja kroz medije, prijatnje čelnika bivše stranke na vlasti političkim neistomišljenicima i nevladinim organizacijama o »presjecanju veza unutarnjih i vanjskih neprijatelja Hrvatske« te kroz demonstriranje policijske sile u raciji »KOR« pri čemu je legitimirano i pretreseno preko dvadeset tisuća ljudi i o čemu su mediji naširoko izvještavali. Posljednjih deset dana pred izbore HTV-ova prvotna zabrana emitiranja vrlo popularnih glazbenih spotova *Novo vrijeme* i *Zaokružila* — *rokeri* Glasu 99 još više je podigla temperaturu oko slutnji da se vlast koristi »udarcima ispod pojasa«.

U tim danima pretrpanim predizbornim porukama intenzivno se vrtio i reklamni spot za film *Četverored*. Ukupan broj minuta koji je taj spot dobio na HTV-u pokazuje da se promidžba za *Četverored* nalazila krajem prosinca 1999. na drugom mjestu po emitiranosti — iza promidžbe za HDZ.

Istraživanja HHO-a o prisutnosti stranaka u medijima pred izbore pokazala su

da je unatoč većoj zastupljenosti opozicije u medijima nego na prošlim izborima, HDZ sa 62% zastupljenosti

bio i dalje najprisutnija stranka u medijima. Pri tomu je veliki utjecaj naročito na HTV-u imalo i »uredničko vrijeme« koje je često bilo posvećeno dužnosnicima Vlade — članovima HDZ-a koji su baš nekako u to vrijeme intenzivno otvarali tunele, bolnice, vrtiće i ostalo.

Ipak: primjedbe

Nevladine organizacije ozbiljno su prigovorile HTV-ovu medijskom konceptu predstavljanja stranaka po kojem su i minorne stranke dobivale istu minutažu za vlastitu promociju kao i »velike stranke«. Tako je došlo do prave zagušenosti medijskog prostora promocijama desetina malih stranaka zbog čega je takva medijska kampanja postala toliko zamorna da je obesmisllila i sam motiv javnog predstavljanja.

Ako se tome pridoda i »smiješni dan« odabran za izbore, prvo pred sam Božić, onda neposredno iza Nove godine, te vrlo kratka predizborna kampanja, prekinuta smrću predsjednika Tuđmana, božićnim i novogodišnjim praznicima, onda sumnje u regularnost priprema ovih izbora postaju ozbiljne.

Državno izborni povjerenstvo nije se baš »proslavilo« uputama o glasovanjima ljudi koji se nalaze izvan mjesta prebivališta. Te upute često su bile neprecizne, nepravovremene, nedovoljno javno oglašene i kontradiktorne. Na koncu, građani koji su se na dan glasanja našli u Hrvatskoj izvan svog mjesta prebivališta morali su putovati i po nekoliko stotina kilometara da bi došli na

mjesto koje je u toj izbornoj jedinici određeno za one koji se u njoj nađu kao »gosti«. Mnoga izborna mjesta promijenila su adrese tako da veliki broj birača nije znao na kojem će biračkom mjestu glasovati, kao ni za koju izbornu jedinicu.

Drugo, prema dojavama građana nevladinim organizacijama u mnogo su slučajeva pred izbore izvatke iz popisa birača, tzv. »rezance« dobivali umrli, nepostojeći, odseljeni, djeca i sl. Od ukupno preko četiri milijuna popisanih birača nekoliko stotina tisuća birača zaista su predstavljali »mrtve duše«. S postotkom od oko 5% nepostojećih birača moglo se i manipulirati, a sasvim sigurno da zbog ovih nepreciznosti službeni podatak o 76% građana izišlih na izbore neće biti sasvim točan.

Treće, bilo je vrlo upitno masovno obraćanje članova vladajuće stranke, Mate Granića, Ljerkę Mintas-Hodak, Vlatka Pavletića, Jvice Kostovića, Vladimira Šeksa pismom biračima što u razvijemim demokracijama usput rečeno nije baš tipičan način komuniciranja kandidata na izborima s potencijalnim biračima. Ukoliko su pritom vrhovnici HDZ-a koristili bilo koji službeni popis građana, birački spisak, policijsku arhivu, popis stanovništva ili sl., napravili su kazneno djelo po članu 133 Kaznenog zakona koji kaže da će biti kažnjen onaj »...ako bez privole građana, protivno uvjetima, određenima u zakonu prikuplja, obrađuje ili koristi službene podatke...«.

Na taj način povrijeđen je i član 37 Ustava RH koji garantira građanima privatnost i tajnost osobnih podataka.

Četvrto, glasanje nacionalnih manjina na više je načina bilo onemogućeno. Mnogi predstavnici nacionalnih manjina pred izbore žalili su se nevladinim organizacijama kako se osjećaju »obilježanima« zato jer je njihova nacionalnost upisana na izvatku iz popisa birača te zato što je taj izva-

dak, prije nego je stigao na njihovu adresu, vidio relativno velik broj ljudi. Pretpostavljajući da će i izborna komisija na biračkom mjestu provjeravati njihovu nacionalnost što će im stvarati dodatne neugodnosti, članovi nacionalnih manjina izjavljivali su da uopće neće niti izlaziti na izbore. Za razliku od Marijana Ramušćaka, predsjednika Državnog izbornog povjerenstva, koji je u povodu ovog problema izjavio kako pod rubrikom nacionalnost »nešto mora pisati« (iako je Ustavni sud o tome pitanju još 1995. presudio suprotno), članak 3. Okvirne evropske konvencije o nacionalnim manjinama, koju je i Hrvatska potpisala, kaže kako pripadnik nacionalne manjine može »slobodno odlučiti hoće li ili ne biti tretiran kao pripadnik nacionalne manjine«, pa prema tome može ili ne mora biti upisan i glasati kao član nacionalne manjine. Kako su mnogi građani na svoje adrese dobivali izvatke iz popisa birača sa čudnim nazivom nacionalnosti (npr. »lička Hrvatica«, »zagrebačka Hrvatica«, »Musliman«, te različitu ili krivu nacionalnost za članove obitelji), postavlja se pitanje tko određuje nečiju nacionalnost i po kojem kriteriju.

Rad promatrača

Promatrači GONG-a i HHO-a zaista su na dan izbora zabilježili pritužbe pripadnika nacionalnih manjina kako se nelagodno osjećaju pri glasanju jer su se na biračkom mjestu u punoj dvorani ljudi morali na glas izjašnjavati hoće li glasati »za većinsku ili manjinsku listu«. Predstavnici Zajednice Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj prosvjedovali su jer im na više mjesta nije omogućeno da glasaju za kandidata svoje nacionalne manjine.

Buduća izborna pravila zaista će morati riješiti problem popisa birača u kome se nalaze »Hrvati i oni ostali«.

Promatrači nevladinih organizacija na sam dan gla-

sanja zabilježili su i nekoliko desetaka sitnijih povreda izbornog postupka; izdavanje glasačkih listića građanima na glasanju bez provjere identifikacijskih dokumenata, nepotpune biračke materijale, prijevremeno zatvaranje biračkih mjesta, nemogućnost glasanja pacijenata u pojedinim bolnicama te u pojedinim slučajevima nemogućnost starih i nemoćnih da glasaju kod kuće.

Bilo je i dojava o izoliranim incidentima na biralištima, nasilnog ponašanja na izbornim mjestima, uznemiravanja glasača, prijatni promatračima GONG-a, dvostrukog glasanja, viška listića u kutijama kod prebrojavanja glasačkih listića, podmićivanja glasača te desetak prekoračenja izborne šutnje...

Ipak, ovi izbori predstavljaju značajnu pobjedu građanske svijesti i nesumnjiv uspjeh nevladinih organizacija u promatranju cijelog izbornog procesa. Desetine nevladinih pravnih stručnjaka mjesecima pred izbore obučavale su predstavnike političkih stranaka, nevladinih organizacija i građanskih udruga o formalnim detaljima izbornog postupka, a dane pred izbore proveli su dežurajući i odgovarajući na upite građana o svojim izbornim pravima. GONG-ovi instruktori obučavali su volontere za praćenje izbornog dana, pa se tako na izborima 3. siječnja 2000. pojavilo oko šest tisuća nevladinih promatrača na glasačkim mjestima diljem Hrvatske.

Ovi izbori bili su velika civilna škola koja je pokazala da se svaki izbor političkih predstavnika može obaviti jedino prema preciznim unaprijed određenim pravilima, uz urednu evidenciju svih sudionika, te uz ravno-pravno sudjelovanje svih zainteresiranih u što je moguće korektnijoj atmosferi građanskog uvažavanja. ☒

Razgovor: Matko Raguž, kazališni redatelj Elegija o East Endu

U povodu premijere predstave *Istok (East)* Teatra Exit

Agata Juniku

28. siječnja u Teatru Exit bit će premijerno izvedena predstava kojom se Matko Raguž ponovno vraća britanskom dramatičaru Stevenu Berkoffu, u ovom slučaju njegovom prvom tekstu, napisanom 1975. godine.

— East je tematski vezan za East End, kvart u istočnom Londonu poznat po cockneyu, Jacku Trbojsjeku, Charlesu Dickensu. To je i kvart Stevensa Berkoffa, odnosno kvart njegova djetinjstva. On je ovaj komad pisao kao svojevrsni oprost ili elegiju East Endu pedesetih godina; govorio je o siromaštvu, o delinkvenciji, o bezizlaznosti, o radničkoj klasi koja pije pivo i pjeva svoju pjesmu, o ljudima koji gledaju svoju omiljenu emisiju i kojima su svi krivi osim njih samih. Riječ je, dakle, o socijalnoj sredini pogodnoj za kriminal, što je ovog časa u središtu moje pozornosti.

Po načinu pisanja, East je sličan Dekadenciji — u njemu prevladava monološka forma, a manji dio čine dijalozi. Riječ je zapravo o svojevrsnim ispovijedima glavnih lica. U predstavi glavne uloge nose Franjo Dijak i Rakan Rushaidat — dečki koji upravo završavaju akademiju, Nina Viočić kao treća u tom troku-

tu, njoj je alternacija Darija Lorenca koja isto tako završava Akademiju, a iz srednje generacije tu su Slavica Knežević i Željko Vukmirica.

Je li bilo uopće potrebe za dodatnom kontekstualizacijom?

— Što se tiče scena ispovijedi, one su univerzalne jer svatko ima svoj problem. Pedesetih godina u Londonu na razini recepcije još je prisutan rat, odnosno posljedice rata. Kod nas je sada to vrijeme. Suočeni smo s reketima, svakodnevnim upucavanjima, bombama u kafićima, ubojstvima na ulici. Dobar dio onog lošeg u čovjeku u ratu je oslobođen i vrlo je teško to vratiti u neki kontrolirani društveni okvir. Dakle, u tom tekstu refleksije o nama itekako postoje.

Ima li Istok ciljanu publiku?

— Svaka naša predstava obradila je jedan društveni sloj. U *Izbacivačima* se govorilo o nekoj grupi — o mladima koji odlaze u noćni život i o tome što ih tamo čeka, ali predstavu su gledale sve generacije. *Dekadencija* je govorila o razlici među klasama i ljubavnim odnosima, što opet ima univerzalnost kao *Izbacivači*, ali ima i specifičnosti. Tako i *East* govori o ljudima iz siromašnih kvartova, koji bi kod nas mogli biti recimo Dubrava, nekada je to bila Trešnjevka, ali i Novi Zagreb i Trnje. Govori o posljedicama siromaštva i neobrazovanosti. A posljedice su strašne: »provali, otm, silu, ubij«.

Hoće li i Istok biti bit, kao i sve Exitove predstave do sada?

— Nikada nisam radio predstave s namjerom da budu hit, već sam ih pokušavao napraviti najbolje što sam mogao. Zato, ne bih očekivao nikakav hit, treba očekivati posao. A da li će predstava biti hit ili neće, to će odlučiti publika, kao što je odlučila za *Izbacivače* i sve ostale predstave.

Što još teatar Exit priprema za ovu sezonu?

— Nakon premijere *East*, počeo ću se baviti temom koja me već

dugo muči. Radni naslov je *Naše pjesme, naši snovi*. Ja sam čovjek koji puno sanja, čini mi se da i hodajući često sanjam. Sanjao sam puno toga u životu, neke stvari sam došao, neke stvari su me razočarale. To se odnosi na puno tema. Politika je recimo jedna od njih.

Nekoliko glumica na čelu s Dubravkom Crnojevićem predložile su da rade Fasssbinderove *Gorke suze Petre von Kant*. Načelno sam se složio i, ako to što naprave bude ulazilo u koncepciju Teatra Exit, onda će tu i ostati. Vjerojatno će se raditi i nešto što je predložila Nataša Lušetić, nešto novo sprema Željko Vukmirica, a razgovarao sam i s Reneom Medvešekom. Teatar Exit nikada nije bio okrenut samo sam sebi, već je uvijek bio otvoren i za neke druge prijedloge.

Tako je u vaš repertoar nedavno uvrštena i predstava *Cabares Cabarei Zijaha Sokolovića*...

— Zijah je vrlo popularan, poznat i izuzetan glumac. On je i duži niz godina moj prijatelj. Predložio mi je predstavu koja je glumački apsolutno izuzetna. Osim toga, ona se bavi univerzalnom temom — muško-ženskim odnosima na jedan vrlo humoran, samokritičan način. Ona je duhovita i smiješna, a usput i vrlo tužna, zato što je vrlo spoznajna. U svakom slučaju, vrlo vrijedna predstava. Zbog svega toga odlučio sam da Zijah bude na neki način dio repertoara Teatra Exit. Zato smo i izabrali formulaciju »Teatar Exit vam predstavlja *Cabares Cabarei Zijaha Sokolovića*«. Znači, to je nešto vrijedno, predstava za koju Teatar Exit garantira svojim imenom i onim što je već napravio. Na taj način ona postaje dio repertoara i samim time obogaćuje zagrebačku

kazališnu sliku. I igrat će u Teatru Exit bar dva puta mjesečno. Što se tiče Zijahove predstave *Glumac je glumac*, ona će možda također igrati u Exitu, ali u jednom drugom programu. Ako se on ostvari, naravno. Naime, volim da stvari uvijek budu u kontekstu.

Otvorili ste prostor u Ilici 208, bez neke velike pompe, prije više od godinu dana. Od tada gotovo svakodnevno punite dvoranu. Kako vam to uspijeva i možete li ponuditi neki recept gradskim kazalištima koja su na rubu propasti?

— Ja nisam čovjek koji pretjerano voli proslavu. Što se tiče financija, ono što je drugim kazalištima bakšiš, a to je kazališna ulaznica, nezavisnima je nažalost uglavnom sve. Uz to što gradska kazališta dobivaju velike dotacije za plaće, za hladni pogon, za programe itd., ona ne plaćaju PDV na kazališnu ulaznicu. Mi ništa od toga nemamo, osim dotacije koja nije niti pet posto svote koju neka kazališta dobe za isti broj odigranih predstava, i plaćamo PDV. Mislim da je Hrvatska zemlja koja ima najveći porez na kazališnu ulaznicu u svijetu, za nezavisna kazališta. Dvadeset i dva posto je apsolutno sramotno. Što se tiče recepta za od države financirana kazališta, imam ga. Samo tamo nitko nije spreman uložiti svoje vrijeme, svoj rad, sve ono što može i znade, kao što sam ja bio spreman uložiti u svoje kazalište. To je u jednu ruku i logično. S druge strane, sigurno bi se radio bolji program i živjelo bi se puno bolje već kada bi svako kazalište smanjilo broj zaposlenih na trideset posto ili ga bar prepolovilo. Ali nitko nema hrabrosti tako nešto učiniti. ☒

academia moderna

Zagreb — kulturna prijestolnica Europe 2005. poticaji i pretpostavke

Prva u nizu od četiri tribine pod zajedničkim naslovom. ZKM, Zagreb ponedjeljak 31. 1. 2000. Press konferencija — predstavljanje tribine Novinarski dom, petak 28. 1. u 11.00 sati.

Sadržaj tribine

- 11.00 Nikola Polak: Zagreb 2005. — tragovi moderniteta, poticaji i pretpostavke
- 11.30 Nenad Fabijanić: Zagrebački kulturni slikopis — snimka stanja
- 12.00 Naima Balić: Kulturna politika i europski standardi
- 12.30 Vjeran Zuppa: Nova kulturna politika
- 13.00 Pauza
- 13.30 Slavko Dakić: Novi generalni urbanistički plan Zagreba — kulturna infrastruktura
- 14.30 Igor Franić: Muzej suvremene umjetnosti, prezentacija projekta

Diskusija: sudjeluju Snježana Pintarić ravnatelj MSU-a, Marijan Hržić, Vjeran Richter (članovi arhitektonskog žirija), Želimir Košćević, Nada Beroš, itd.

16.00 Zaključci i završetak tribine

Nikola Polak

U Zagrebu 7. 12. 1999.

zašto

* Ističući u prvoj rečenici svojeg Ustava najprije tisućljetnu nacionalnu samobitnost, a tek potom i državnu opstojnost građani Republike Hrvatske uspostavili su ispravni red povijesnih vrijednosti prepoznajući da jezik, umjetnost, znanost, duhovnost i kultura u cjelini čine prvi temeljni kamen hrvatske državotvorne misli, sada i ostvarene punom državnom samostalnošću. Neobično je stoga da Ustav u članku 3. svojih temeljnih odredbi, koji govori o najvišim vrednotama ustavnog poretka Republike Hrvatske, zaboravlja takvima istaknuti kulturu, umjetnost, znanost i obrazovanje.

* Obaveza je, ali i pravo svih građana Republike Hrvatske da taj svoj temelj obnavljaju i dograđuju, u skladu s vremenom i prostorom u kojem žive, provjeravajući i jačajući njegove vrijednosti unutar sinergije svjetskih kultura, zadajući sebi i drugima i više kriterije, postavljajući sebi, ali i drugima i veće ciljeve od onih koje od nas očekuje globalna zajednica.

* Jer kulturna komunikacija čovjekova usmjerena je prema ukupnosti bića, predmeta, pojava i ambijenta koji nas okružuju. O tome mora iskreno i kritički promišljati sva znanost i umjetnost, filozofija i duhovnost. Samo tako može se jasno odrediti naša moderna zadaća i produktivno izraditi koncepcija nove kulture rada i stvaranja, kulture razmjene i komunikacije i, napokon, kulture resursa i ambijenta;

što

* Projekt Zagreb — kulturna prijestolnica Europe 2005. za svoje ostvarenje pretpostavlja plebiscitarnu podršku cijele Hrvatske političkoj integraciji u Europsku zajednicu, te susljedno tome cjelovitu i pravovremenu pripremu za taj povijesni čin. Cijelo prvo desetljeće novog milenija stoji nam na raspolaganju da izbrusimo sustav vrijednosti, legislativu i obrazovanje, oslobodimo se balasta prošlosti i pročistimo one naslijeđene vrijednosti kojima ćemo moći svoju prošlost u svojem vremenu kreativno vezati za svoju budućnost.

* Hrvatskoj nedostaje gotovo cjelokupna kulturna infrastruktura, a ono što još postoji zahtijeva potpunu obnovu i preobrazbu u suvremeno i moderno zdanje hrvatske kulture. Samo na tom tragu povratit će mlada hrvatska država svoj povijesni kulturni sjaj, i doživjeti katarzu moralne, etičke i duhovne obnove. Ima li važnijeg cilja od brige za mogućnosti i boljitak onih kojima pripada novo tisućljeće? Ovakvim projektom Hrvatska otvara izazovni poligon za oslobađanje ogromne energije mladeži, njezinih nadanja i vještina, i njezine neskrivene želje za kreacijom, ali i za korištenje iskustva, znanja i vrijednosti dokazanih hrvatskih velikana;

kada

* Da bi Hrvatska stvorila uvjete i spremno dočekala takvo pozicioniranje svoje metropole u političkom i kulturnom prostoru Europe, potrebno je u dolazećem vremenu jasno postaviti ciljeve i, među ostalim, osnovati institucije te obnoviti ili planirati i izgraditi objekte kulturne, obrazovne i znanstvene infrastrukture, primjerice:

Kratkoročni ciljevi (do 2001): Hrvatski državni arhiv, zgrada Muzičke akademije, Multimedijski istraživački centar, Baletna škola, Muzej moderne umjetnosti, Galerijski centar, Kinoteka, izgradnja atelijera i radionica za umjetnike, Akademija primijenjenih umjetnosti, obnova bibliotečne mreže, obnova Studentskog centra, Institut za filmsku umjetnost, itd...

Srednjoročni ciljevi (do 2005): zgrada Likovne akademije, Muzej filma i filmografije, Art & performance centar, Muzej 20. stoljeća, Muzej suvremene umjetnosti, zgrada Akademije za kazališnu i filmsku umjetnost, Muzej arhitekture i dizajna, Fakultet dizajna, Teatar za 21. stoljeće, mreža virtualnih biblioteka, mobilna galerija, izgradnja Muzičke kuće za glazbenike, obnova i modernizacija Zagrebačkog sveučilišta, itd...

Trajni ciljevi: Predlažući ovaj projekt Academia moderna pretpostavlja tijekom njegove realizacije uspostavu i vježbanje navika i mehanizama, posebno onih legislativnih i fiskalnih, koji će omogućiti trajnu i sustavnu obnovu i modernizaciju ukupne kulturne, umjetničke, obrazovne i znanstvene infrastrukture diljem Hrvatske, sve do najmanjih jedinica lokalne samouprave.

tko i kako

* No čak i kada bi mlada hrvatska država, još u vremenu tranzicije, htjela i mogla sva ova nastojanja financirati iz budžeta, preostala bi jasna potreba za komuniciranjem moderniteta u suvremenosti i preko kanala oslobođenih političkog interesa i utjecaja.

* Academia moderna, kao skup nezavisnih i meritornih pojedinaca, njegovat će ovu svoju ideju prožetosti državnog ustroja i civilnog društva, ističući potrebu za modernitetom kao izraz spoznaje da samo trajni rad na djelu svojeg vremena stvara, u najširem značenju, modernu Hrvatsku bogatu značajem, materijalnim, kulturnim i duhovnim resursima.

* Uključivši u sebe sve kreativne snage zajednice, ovaj projekt svojom korektnom, transparentnom, dosljednom provedbom i nužnom financijskom disciplinom pruža i hrvatskoj dijaspori, te svim mecena, dobrotvorima, skrbnicima i prijateljima Hrvatske mogućnost da svojim prilogom još jednom posvjedoče viziji Hrvatske u kojoj su doista na djelu vrijednosti ideja, znanja, vještina, rada i stvaranja.

Neven Budak, povjesničar

Povjesničari u očima javnosti

Ima više onih koji su na razini osamdesetih godina u zapadnoeuropskoj historiografiji, ali ima i podosta onih koji su tradicionalni pozitivisti sa znanstvenom razinom s početka stoljeća

Ivona Savić

U z I. kongres hrvatskih povjesničara održan od 8. do 10. prosinca, u organizaciji Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti (HNOPZ), Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Hrvatskog instituta za povijest i Društva za hrvatsku povijesnicu

Kao jedan od suorganizatora Kongresa i jedan od najeminentnijih hrvatskih povjesničara, što možete reći o samoj organizaciji Prvog kongresa hrvatskih povjesničara, o temama plenarnih sjednica i sekcija, pozvanim stručnjacima, općenito o odazivu, značaju i rezultatima?

— Malo mi je nezdgodno ocjenjivati organizaciju s obzirom na to da sam bio u Organizacijskom odboru, ali kako su ipak drugi obavili poveći dio posla, onda mogu reći da je organizacijska razina Kongresa bila više nego zadovoljavajuća. Posebno ako se uzme u obzir da smo s ozbiljnim pripremanjima krenuli tek početkom rujna. Mislim da nigdje na svijetu nema toga da se Kongres, pogotovo prvi kongres jedne struke organizira u tri mjeseca, tako da doista možemo biti zadovoljni uspjehom. Odaziv Kongresu bio je izuzetno velik. Imali smo stotinu osamdeset referata. Mislim da je bilo gotovo tristo registriranih sudionika, a bilo je još nekoliko osoba koje su naknadno došle i sudjelovale u radu.

Počesto je mnoštvo problema povezano s pokušajima uključivanja i pozivanja europskih i svjetskih znanstvenika na domaće simpozije i konferencije, od samog interesa Europe do financija. Jesu li pozivnice upućene i inozemnim znanstvenicima i povjesničarima, koliki je bio odaziv i koliko su aktivno sudjelovali u samom radu Kongresa?

— Bilo je nekoliko inozemnih povjesničara koji se bave hrvatskom poviješću, ali zapravo vrlo malo. Više je problema tomu razlog. Prvi je bio taj da smo jako kasno počeli s pripremanjima, pa su pozivi, koji se obično u takvim situacijama upućuju najmanje godinu dana unaprijed, upućeni samo dva do tri mjeseca prije početka samog Kongresa. S druge strane, prisutan je bio i problem prevodenja. Kako simultano ili konsektivno prevodenje nije bilo osigurano, mogli su doći samo oni koji su znali hrvatski, što je znatno ograničilo broj inozemnih stručnjaka. Nadalje, možda čak i sama tema, s obzirom na usmjerenost na hrvatsku povijest, nije bila toliko privlačna velikom broju inozemnih znanstvenika. Teme glavnih, plenarnih sjednica — *Hrvatski nacionalni i državni identitet i kontinuitet prvog i Suvremena hrvatska histori-*

ografija drugog dana Kongresa — bile su vrlo usko vezane za hrvatsku tematiku. Nažalost, iako smo pozvali neke važne povjesničare

povjesničari mlade generacije, osim jednoga svi doktori povijesti. Ne sumnjam da ćemo dobro surađivati, uz brojne skupove

koji imaju funkcije u međunarodnim udrugama, od njih gotovo nitko nije niti odgovorio na poziv, što je ponašanje koje doista ne bismo očekivali. Obično mislimo da se to samo kod nas događa, ali vidimo da se događa i u inozemstvu. Nažalost, od visokorangiranih povjesničara nije bilo nikoga, ali su zato došli naši kolege iz Austrije, Njemačke, Bosne i Hercegovine, Mađarske, Slovenije, Poljske i Bugarske koji se bave i hrvatskim temama.

Mladi naprijed

Ovime ste dotaknuli i rezultate i značajke samog Kongresa. Mogu li se već nazrijeti neke nove tendencije i tematski izazovi u samoj hrvatskoj historiografiji, i kakvom se pokazala generacija mladih povjesničara u svojim znanstvenim istraživanjima povijesnih fenomena i problema?

— Treba istaknuti jednu važnu stvar — Kongres nije u pravom smislu riječi završio s radom. Nakon što smo doznali da je predsjednik preminuo, u subotu smo obustavili rad Kongresa. Tako da se jedan dio sekcija nije uopće održao, a neke sekcije nisu završile svoj rad. Isto tako se nije održala tribina o nastavi povijesti, tako da nije bilo niti prave završne sjednice, gdje bi se dala jedna ocjena Kongresa. Mi smo dali sažetu ocjenu u dvije, tri rečenice gdje smo upravo istaknuli činjenicu da se pokazalo da postoji velika tolerancija među povjesničarima, dakle da se može nastupiti s različitim pozicijama bez izazivanja obračuna.

Istaknuli smo da postoji vrlo visoka znanstvena razina hrvatske historiografije i isto tako da se na Kongresu pokazalo da postoji velik broj mladih povjesničara koji garantiraju budućnost hrvatske historiografije. Što se tiče mladih povjesničara, moram reći da sam osobno uvijek taj koji gura mlade da idu naprijed, ali isto tako bih morao upozoriti na jednu pojavu koja se zapažala na Kongresu. Naime, ipak se relativno često događa da mladi stručnjaci dolaze nedovoljno pripremljeni na Kongres i izlaze s nekim nedovoljno argumentiranim tezama i s površno proučenom literaturom, te da im ponekad nedostaje malo više respekta prema starijim kolegama. Iako ovime pokazujem da sam otklizio u neku drugu generaciju, ipak bih naglasio koliko su prilikom nastupa na tako važnim skupovima, kao što su kongresi, nužni jako dobri i visokokvalitetni radovi koji zahtijevaju najmanje jednogodišnju pripremu. Ipak generalna slika ukazuje na postojanje brojne, mlade generacije koja ima dobre potencijale i koja će zasigurno gurati historiografiju u željenom smjeru. Zanimljiv je, ali pomalo i začuđujući, izbor novog Predsjedništva Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti, HNOPZ-a, koji pretežno sačinjavaju, osim mene, redom

pripremiti i drugi kongres hrvatskih povjesničara, no jako je zanimljivo da je u biranju novog Predsjedništva potpuno preskočena srednja generacija povjesničara, kojoj sam pripadam, i da je u potpunosti dana prednost mladim znanstvenicima. Nadam se da će to povjerenje naša mlada generacija i opravdati.

Kakvo je stanje u hrvatskoj povijesnoj znanosti, odnosno u samoj hrvatskoj historiografiji — s obzirom na istraživanja, teme koje smatrate nezaobilaznima, metodološke koncepte? Koje su relevantne teme kojima se hrvatski povjesničari bave i u tom smislu, pokazuje li sam Kongres realnu sliku stanja u hrvatskoj historiografiji?

— Ako je tu bilo sto osamdeset referenata, puno više znanstvenika u ovoj struci niti nema; možda je moglo sudjelovati još tridesetak, ali više od toga ne. Prema tome rekao bih da je slika Kongresa slika hrvatske historiografije danas. Naravno, za potpunu ocjenu trebalo bi temeljito izučiti publikacije koje izlaze u Hrvatskoj i projekte na kojima se radi, tek bi se onda moglo sasvim potvrditi tu tvrdnju. Mislim da nismo daleko od istine ako kažemo da te sekcije koje su se održavale na Kongresu odražavaju interes povjesničara danas, odražavaju

vaju teme kojima se bave, a onda i metodološka usmjerenja.

Odvajanje od Europe

Nije začuđujuće da u hrvatskoj historiografiji imamo sva metodološka usmjerenja, od najtradicionalnijih do postmodernističkih, koja su doduše jako rijetka, ali postoje. Razumljivo je da ima malo onih koji su u samom vrhu suvremenog metodološkog pristupa, a da ima više onih koji su na razini osamdesetih godina u zapadnoeuropskoj historiografiji, ali ima i podosta onih koji su tradicionalni pozitivisti sa znanstvenom razinom s početka stoljeća. Ali mislim da jednoj historiografiji vjerojatno i trebaju sve te struje da bi se moglo nekako vrednovati vlastiti rad i rad drugih, pa nije nešto što smatram zabrinjavajućim. Protiv sam toga da se određene teme naročito forsiraju. Naime, uvijek je zgodno imati neke vrlo moderne teme. Danas su možda mikrohistorija, povijest svakodnevnice, povijest žena, izrazito interesantne teme. S druge strane, hrvatskoj historiografiji nedostaju mnoga temeljna istraživanja koja nisu obavljena u devetnaestom stoljeću i početkom dvadesetog kad ih je trebalo napraviti, bez kojih se jednostavno ne može u nekim područjima ići dalje. Prema tome nije uopće loše kad netko vrlo klasičnim metodama pride klasičnim temama i to napravi kako treba. Držim se načela da se ljudi trebaju prvenstveno baviti temama što ih posebno zanimaju, bez posebnih prisiljavanja ili usmjerenja, i onda će napraviti dobre stvari.

U skladu s općim, iako ambivalentnim težnjama prema Europi, koliko hrvatska historiografska pro-

dukcija korespondira s europskom odnosno koje mjesto zauzima hrvatska historiografija u europskoj (svjetskoj) historiografskoj produkciji? S druge strane, kolika je prisutnost europske historiografije u Hrvatskoj, kolika je razmjena saznanja i sama suradnja s euroameričkim povjesničarima?

— Povezanost hrvatske historiografije s europskom ili euroameričkom, dakle, svjetskom historiografijom, jest jedan od osnovnih problema hrvatske historiografije danas. Na Kongresu sam u svom referatu, ocjenjujući hrvatsku medijevistiku, iznio tezu koja se odnosi i na cjelokupnu hrvatsku historiografiju uopće. Naime, na neki način je već s osnivanjem Zagrebačkog sveučilišta i s prvim njegovim generacijama započelo polaganu odvajanje hrvatske historiografije od europske. Taj je proces bio znatno pojačan u vrijeme komunističkog režima zbog zatvorenosti granica, ili zbog nemogućnosti znanstvene komunikacije u pravom smislu te riječi, nemogućnosti razmjene časopisa i odlazaka na stipendije, a na kraju i zbog sve slabijeg poznavanja stranih jezika u naših povjesničara. Moja je teza da pritisak komunističkih vlasti nije urodio, kako se obično tvrdi, nekakvom denacionalizacijom povijesti, nego upravo pojačanom nacionalizacijom povijesti. Povijest je postala jako nacionalna jer su se hrvatski povjesničari bavili isključivo i samo hrvatskom poviješću, izgubivši iz vidokruga bilo što drugo. S druge strane, ideološki pritisak marksizma rezultirao je osuvremenjavanjem znanosti. Do 1945. godine hrvatski su se povjesničari bavili gotovo isključivo političkom poviješću, sad se od njih tražilo da se počnu baviti i gospodarskom i društvenom poviješću, što je naravno bez želje komunističkih vlasti rezultiralo metodološkim približavanjem hrvatske historiografije zapadnoj. Ali to je bilo tek nadoknađivanje jednoga velikog zaostatka.

Spajanje s Europom

Hrvatska se historiografija, u posljednjih dvadesetak godina, pomalo uključuje u euroameričke znanstvene tokove, ali još uvijek u nedovoljnoj mjeri. Jedan je problem nepostojanja publikacije koja bi kontinuirano objavljivala na engleskom ili francuskom jeziku, odnosno, imamo nešto publikacija, ali je to svakako premalo. S druge strane, naši povjesničari i dalje nisu baš previše vični poznavanju stranih jezika. Nadalje, premalo naših povjesničara odlazi u inozemstvo, što je dosta velik problem. U najnovije je vrijeme, posljednjih šest, sedam godina, taj problem ublažen postojanjem Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti kamo odlazi velik broj mladih ljudi koji se imaju mogućnosti susresti s velikim imenima europske i američke historiografije, upoznati noviju literaturu te steći mogućnost za odlazak dalje na studije u zapadnu Europu ili SAD. Na taj su način deseci mladih ljudi stekli svoje obrazovanje i mislim da su oni ti koji će uklopiti hrvatsku historiografiju u euroameričke tokove. Naravno, u integraciji hrvatske u euroameričku historiografiju ipak je presudna znanstvena i organizacijska razina u samoj Hrvatskoj — od viših razina istraživanja do povećanog broja časopisa na stranim jezicima i uključivanja u pravu suradnju, za što vjerojatno moramo čekati ipak političke promjene.

Moramo biti jako oprezni u tome da današnji hrvatski identitet, ako uopće znamo što je to, ne projiciramo u prošlost

Usko i višestruko isprepletene su veze suvremene nacionalne historiografije i društva svake pojedine države. Koliko brvatska historiografija odgovara na povijesna pitanja bitna hrvatskoj javnosti, odnosno koliko odgovara na potrebe hrvatskog društva? Treba li se uopće nacionalna, dakle brvatska, historiografija, baviti potrebama hrvatskog društva ili sama može nametati određene trendove i pitanja istome društvu?

— Mislim da je i jedno i drugo točno i neizbježno. U devetnaestom stoljeću je postojao interes za tumačenjem hrvatske političke povijesti, državopravnog položaja Hrvatske u prvom redu. Na takva su pitanja hrvatski povjesničari odgovarali, pokušavajući na neki način zadovoljiti potrebe društva. S druge strane, oni su odgovarajući na ta pitanja i kreirali nacionalnu povijest, na taj način još više pojačavali nacionalnu integraciju. U nekoliko posljednjih desetljeća, osim onih malobrojnih povjesničara i onih medijevista koji su izravno služili režimu, ostali zapravo nisu odgovarali na neka pitanja koja bi postav-

treba biti i što se od njega očekuje. Jedna struja, koja je imala više utjecaja u inicijalnim fazama pripreme Kongresa, htjela je zadovoljiti interes javnosti o kojem sam govorio, dakle govoriti o nacionalnom identitetu i kontinuitetu u tom smislu da se ustvrdi da postoji jedan nacionalni identitet u kontinuitetu od doseljenja Hrvata pa do danas. Međutim, s vremenom je očitu prevagu u pripremi Kongresa preuzela druga struja u historiografiji, koju bih ja, ne želeći nikako omalovažavati prvu struju, označio kao više znanstveni. Ona je progovorila o pitanjima nacionalnog identiteta u nekoliko izlaganja, ali pokazujući da nije postojao jedan identitet nego da su identiteti bili različiti na hrvatskom prostoru i da su se oni mijenjali i prožimali. Ne možemo govoriti samo o kontinuitetu identiteta, nego i o diskontinuitetima. Moramo biti jako oprezni u tome da današnji hrvatski identitet, ako uopće znamo što je to, ne projiciramo u prošlost. Znamo li što je današnji hrvatski identitet, sasvim je drugo pitanje.

Kongresa s preostalim sekcijama. Možda se dotada neke stvari počnu mijenjati i bez pritiska struke, ali mislim da je svakako nužno potrebno da struka u svom najprezentativnijem okupljanju donese ocjenu o tome.

Možemo li govoriti o sada već izrazito ozbiljnom problemu nezavisnosti sveučilišta i standardima, kako sveučilišnog života tako i znanstvene produkcije? Vidite li neki prostor i mjesto u Hrvatskoj za nezavisno, alternativno sveučilište, te kolika je uopće i postoji li suradnja među samim hrvatskim sveučilištima.

— S jedne strane u pravu su oni koji tvrde da potpune autonomije sveučilišta nema jer je čitav sustav imenovanja rektora, dekana, članova senata, dakle čitavog nadzora nad sveučilištem napravljen tako da tu ne postoji potpuna autonomija. S druge strane opet, mora se imati u vidu da prave autonomije sveučilišta nema nigdje na svijetu, posvuda to ovisi o onima koji daju novac, bez obzira radi li se tu o državi ili donatorima. U svakom slučaju, trebalo bi utvrditi određene standarde, koji bi barem uključivali slobodu svakog sveučilišta pri uzimanju prava diskreditiranja diploma određenih sveučilišta, odnosno fakulteta, čime bi se i jasnije profilirala težina i vrijednost određenih programa pojedinih sveučilišta. Time bi se nužno pojavila konkurencija, što bi svakako povoljno i učinkovito djelovalo na podizanje opće razine sveučilišnog života, od predavanja i seminara do znanstvene produkcije. Kad govorimo o suradnji na sveučilišnoj razini, moram ustvrditi da ukoliko postoji, redovno se radi o osobnoj suradnji, pokrenutoj isključivo iz osobnih interesa pojedinog profesora, što naravno otvara probleme na koje bi se sve načine mogla ostvariti dublja i sveobuhvatna suradnja među profesorima i studentima na sveučilišnoj razini. Tu je svakako jedan od osnovnih problema i način financiranja projekata, za koje naravno da postoji i interes i potreba. Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu ostvaruje izvrsnu suradnju s akademijim Institutom za povijest iz Dubrovnika, međutim to je isključivo osobna suradnja pojedinih profesora Odsjeka, inače veoma plodna i raznovrsna.

Suradnja i integracija

U sveopćoj opsjednutosti problemom 2000. i pitanjima ulaska u novo tisućljeće, te samim time redefiniranjem ciljeva i tendencija u svim društveno-humanističkim znanostima, koje biste zadatke hrvatske historiografije izdvojili kao neizmjerljivo važne za 21. stoljeće, odnosno njegov početak?

— Iako ulazimo u novo tisućljeće tek za nešto više od godinu dana, najvažniji zadatak hrvatske historiografije zasigurno je dostizanje euroameričkih standarda u historijskoj znanosti te integracija u europske, odnosno euroameričke historiografske tokove, kako u tematskom tako i u metodološkom smislu. Integracija naše historiografije u europsku nužno se odnosi na povećanje studentskih razmjena, odlazaka na studije u inozemstvo, intenzivnije praćenje strane literature i publikacija. Naravno, generacija naših mladih povjesničara zasigurno će biti nosilac te suradnje i integracije u europsku historiografiju, te im u tom smislu predstoji važan i težak zadatak. Naravno da brojni kontakti i suradnja već postoje, i iako ne bih nikoga poimence sada izdvajao od povjesničara srednje i mlade generacije, moram spomenuti Mirjanu Gross, jednu od najboljih hrvatskih povjesničarki, koja je ostvarila iznimnu suradnju s europskim povjesničarima i njezina je knjiga *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja* postala jedan od najboljih udžbenika te tematike u Europi. ☒

Nastao je jaz između cjelokupne struke i Ministarstva prosvjete, odnosno, jedne jedine osobe koju je Ministarstvo angažiralo da kreira programe i ocjenjuje udžbenike

ljala vlast, ali su se očito bavili stvarima koje su ih zanimala, što znači da je to bio interes barem jednog dijela društva. Jesu li oni na taj način opet utjecali na to da se interesi čitateljstva počinju mijenjati i prilagođavati historiografskoj produkciji, teško je reći bez konkretnijih istraživanja, ali pretpostavljam da jesu.

Projeciranje identiteta u prošlosti

Očigledno su neki uži krugovi pokazali određeni interes za društvenom povijesti, za povijesti mentaliteta, a onda su pišući takva djela upoznali ljude s tim temama i potražnja za tom vrstom historiografije je vremenom rasla. Čini mi se da je u posljednjih desetak godina došlo do maloga razmimoilaženja. Naime, s jedne strane, u javnosti je došlo do oživljavanja interesa za teme nacionalne političke povijesti, za državopravni položaj Hrvatske, pitanje hrvatske etnogeneze i sličnih tema. U samoj historiografiji za takva pitanja nije postojao nikakav interes, jer su to stvari koje su već davno bile obrađivane. Dakle, došlo je do sasvim evidentnoga raskoraka između najvećeg dijela historiografije s jedne strane, i najvećeg dijela javnosti s druge strane, tako da je većina povjesničara možda odgovarala na pitanja manjine društva ili javnosti. Zbog toga se vrlo često moglo u medijima naići na napade na historiografiju kao na nekakav relikv jugokomunističkog režima, gdje se optuživalo historiografiju da je marksistička ili jugonostalgija ili slično. Mislim da će se stvari, gotovo bih rekao od današnjeg dana, polako mijenjati i vraćati u normalu i da će se opet interesi javnosti i historiografska produkcija približiti i početi preklapati.

Sama tema prve plenarne sjednice Hrvatski nacionalni i državni identitet i kontinuitet u principu kao da čini taj povratak historiografije javnosti. Očito je Znanstveni odbor samog Kongresa imao potrebu da hrvatska historiografija javno progovori na svom prvom nacionalnom kongresu o tim temama.

— Moram reći da bih u vezi s tim bio oprezan u iznošenju zaključaka. Naime, prilikom organizacije Kongresa sasvim sigurno su postojale dvije struje u historiografiji, koje se nisu sasvim slagale oko toga kakav on

Prije dvije godine pokušao sam inicirati raspravu o pitanju hrvatskoga identiteta danas, što nije naišlo na prevelik odjek, ali mislim da će sad polako doista sazrijeti vrijeme da u izmijenjenim političkim okolnostima počnemo sasvim otvoreno razgovarati o tim pitanjima, naravno na znanstvenim osnovama.

Udžbenici koji odbijaju

Možete li komentirati taj problem i pokušati objasniti jaz koji je nastao između Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta i Ministarstva prosvjete, koje gotovo uopće nije konzultiralo struku u pripremi nastavnog plana i programa za nastavu povijesti u školama, otvarajući time prostor alternativnim/usporednim udžbenicima i raznim sukobima.

— Nastao je jaz između cjelokupne struke i Ministarstva prosvjete, odnosno, jedne jedine osobe koju je Ministarstvo angažiralo da kreira programe i ocjenjuje udžbenike. Naime, pokazalo se da je struka u ovim pitanjima gotovo doista jednoglasna, i to ne samo što se tiče znanstvenog dijela, nego i nastavnika na školama koji neposredno moraju koristiti te programe iz udžbenika. Nitko danas u Hrvatskoj nije zadovoljan niti programima niti dijelom udžbenika. Kao autor jednog od udžbenika nisam zadovoljan svojim udžbenikom jer je pretrpan materijom, ali je pretrpan materijom zato što toliko gradivo predviđa program. Međutim, kada bi se program mogao i uspio promijeniti i prilagoditi uzrastu djece, tada bi se mogli napraviti mnogo bolji udžbenici, te bi nastava povijesti bila daleko manje problematična. Naravno, tu se mora imati u vidu da se to ne odnosi samo na povijest, te da je slična, ako ne i identična, situacija s velikom većinom predmeta koji se predaju u školama. Očigledno Ministarstvo prosvjete nije uspjelo pronaći ključ za rješenje ovoga problema, kako stvoriti školu koja djeci nije odbojna nego privlačna, kako stvoriti programe koji omogućavaju i razvijaju kreativnost, a ne bubanje podataka, i na kraju, kako napraviti udžbenike koji isto djecu potiču, a ne odbijaju količinom gradiva. Nažalost, rasprava o nastavi povijesti na samom Kongresu je sada otpala, no bit će održana u travnju kada ćemo zaključiti rad

Vjera i politika

Kraj HDZ-duhovnosti

fra Ivo Marković

U zbori u Hrvatskoj 3. siječnja 2000. godine s porazom Hrvatske demokratske zajednice povijesni su lom koji je na puno razina epohalno važan kao i kraj komunizma devedesetih. HDZ je bio populistički pokret u koji su ubrzo prešli komunistički karijeristi i pretvorili ga u isti motor kao i SKJ, samo s drugim gorivom: umjesto komunističke ideologije, pokretao ga je hrvatski nacionalizam. »Što se to promijenilo kada je ostao Ša-golj?« — živopisno je to izrekao bosanski težak. HDZ je postao ideološki, identitetski pokret koji je mobilizirao strasti pripadnosti grupi, hrvatskom stadi, i po tome se na samome početku vratio u predprosvjetiteljsko doba čiji se duh sastoji od slike, mita, prošlosti, straha, iracionalnosti, obrambenosti, nesobne mase, diktature, te se time temeljito izdvojio iz modernih trendova politike interesa, porasta svijesti, demokratizacije, pluralizma, društvene diferencijacije, europeizacije, globalizacije. Na kraju je došlo do tragikomična raskoraka između teoretskih proklamacija i činjenica tako da je sve išlo obratno: umjesto predviđene integracije u Europu, Hrvatska je i fizički i duhovno sve više srijala na Balkan; nesebični klicatelji hrvatskosti sebično su naplaćivali svoj žar; umjesto revolucije, došlo je »imamo hrvatsku državu« koja jede svoju djecu. Nažalost često samo glad otvara ljudima oči da odbace laž i vide zbilju. Nu, građani Hrvatske reagirali su mimo očekivanja i iskazali demokratsku zrelost i odgovornost da su izazvali simpatije i probudili nadu za rješenje Balkana u mnogo ljudi dobre volje.

Dolaze račun

HDZ je svoje ideološko strastveno gorivo pradio od hrvatskoga nacionalizma i katolicističkoga tradicionalističkoga religiozitetu kao njegova osnovnog sadržaja. Hrvatski katolički religiozitet sastoji se iz tradicija hrvatskoga katoličanstva narodne crkve koji je izgubio unutrašnju obraćeničku snagu i pretvorio se u kič — kičeni folklor koji iznutra povezuje i drži društvenu skupinu. Taj se religiozitet moćno provlači kroz narodno stvaralaštvo u jeziku, pjesmi, odjeći, alatima, obrednim radnjama, uvelike zahvaća svakodnevni ritam života (Martinje i sl.) i životne obrate rođenja, ženidbe i smrti. Taj religiozitet ima jasno definiranu potrebu za Crkvom: Crkva treba da krsti, vjenča, poškropi i pokopa; svećenik je ovlašten mag, činovnik trijumfalne, vječne, narodne crkve i vojnik stražar, čuvar tradicija, jamac statusa quo, stručnjak za grijeh poremećaja toga uhodanoga podneblja. HDZ je djelomice populističkom inercijom i djelomice stručno oživio taj religiozitet i upregao u njega glavne snage Katoličke crkve u Hrvata. Proročku odgovornost Crkvi, tj. dio biskupa, odgovorne teologe i kršćanski funkcionalne institucije HDZ je pretvorio u nemoćne pokazatelje privida slobode, a obilato uzeo poseljačeni zapušteni kler da škrope i nazdravljaju. U HDZ-u je, primjerice, čitavo vrijeme u vrhu bio jedan od najvećih klerikalnih ološa posljednjih pedesetak godina; on je vodio nacionalni populacijski program potpuno izvan kršćanskoga odgoja za odgovorno roditeljstvo i izvan kršćanske inspiracije, program koji bi u veterinarstvu izazvao proteste za zaštitu i dostojanstvo životinja, a u HDZ-u je funkcionirao. Opijenost je bila glavna značajka HDZ-ove duhovnosti. Mediji su, osobito TV, bili pretvoreni u rakijske nacionalne kazane, oltari su pretvarani u nazdravice, školstvo u opijaonicu nacionalnim uzdignućem, alkohol je u svemu imao svoje mjesto kao i u susjednom četništvu. U tome se bunilu činilo da nema kraja toj idili. Međutim mamurni HDZ-ov stol s proglašenja prvih rezultata izbora bio je početak otrežnjavanja.

Poraz HDZ-a početak je konačnoga kraja konvencionalnoga katolicističkoga kršćanstva u Hrvata. Tomu će se obradovati mnogi u toj Crkvi koje je zahvatio novi identitet stvoren iz prekratke snage II. vatikanskog sabora. Svećenici koji sebe doživljavaju stručnjacima navjesticima, svjedocima, graditeljima zajednica vjere, radovat će se prostoru oslobođenja izvornijega kršćanstva. Institucionalna Crkva će svakako iskusiti da je manje potrebna i konkurentna na slobodnom duhovnom tržištu. Počinju dolaziti računi za koordinaciju djelovanja s nacionalnim bogovima više nego s vlastitim izvorom, za humanitarnu pomoć pretvorenu u moć i prisilu za učenje u religiju, za novac koji je dugoročnim ugovorima s Vatikanom okrenut u vlastiti džep dok je narod siromašio zahvaljujući i izdaji proročke misije te Crkve. Crkvene institucije koje budu služile raspadajućem religiozitetu, odumirat će zajedno s njime, a one koje budu slijedile duhovne potrebe ljudi i proročki im služile, izgrađivat će novo lice zajednice vjernika na ovim prostorima.

Zdrava komunikacija

Barem jednako, ali i na puno razina još moćniji i opasniji, strastveni religioziteti su oni islamistički SDA i srpski pravoslavni. Srpski pravoslavni je već dostatno obrađen i urušen u vlastitu poganstvu da je opravdano očekivati i prihvatiti prve pupoljke oslobođenja. Međutim onaj islamski SDA zaslužuje ozbiljniju pozornost, ne da bi se održale obrambene antimuslimanske mitomanije, nego da bi se pripremio pluralističan put koji će omogućiti dijaloški razvoj i mirnu koegzistenciju. Oba reagiraju kao da je poraz HDZ-a njihova pobijeda, iako su po sociološkim mehanizmima posve slični, samo civilizacijski različiti. To je bit borbe za opstanak osobito islamističke SDA: oni uzimaju jezik i stil moderne demokracije, ali se u svojoj biti osjećaju misionari osvajačkog islama, mnogi snuju islamsku Bosnu i misionarski prodor u Europu. Bezbrojni su prikriveni i javni dokazi: najtransparentniji su šehidi, bošnjački borci minuloga rata ne za Bosnu i slobodu, nego za islam; drže mudžahedine jer znaju da u kršćana izazivaju strah koji ih iseljava iz Bosne, često prave džamije za obilježavanje — islamizaciju teritorija i sl. Taj politički snažan religiozitet opasan je jer generira atavističke obrambene strasti u Hrvata i Srba, katolika i pravoslavaca, koje su u ovome ratu bile probudene i pokazale svu svoju razornu snagu.

Objavljene vjere, židovstvo, kršćanstvo i islam unijele su logos — svijest u svijet. U čitavoj svojoj povijesti sve su te tri vjere uspjele održati tu temeljnu nit ljudske bogosličnosti unatoč svoj izloženosti poganizmu mita. Ima razloga očekivati da će u sva tri ta duhovna oblikovatelja u nas, te osobito među njima, biti više svjedočenja zdrave komunikacije s *Transcendencijom*. ☒

U žarištu

Jacques Séguéla, marketinški stručnjak

Kliknite predsjednika!

Ako se ne iznosi autentična priča, iskrena i istinita, ako ne svira društvena muzika trenutka u kojoj se svatko može prepoznati, ako se ne zna da je čovjek, pred nama, onaj koji će stvoriti bolje sutra za nas i našu djecu, izbori nisu mogući

Koja su pravila jezika reklame?

— Za deset godina najiskorišteniji jezik neće biti ni kineski, ni engleski, ni francuski, nego kiber-jezik, jezik koji se uvijek ponovno izmišlja i bit će u mnogočemu različit od onoga koji se danas koristi. Sve do sada sporazumijevanje se obavljalo ponovljenim kolažima — izrezivale bi se slike iz novina, lijepile bi se i dodavale tekstu. Kiber-jezik djeluje posredstvom tumačenja slika: one vode ljubav s riječima u potpunom spoju s jezikom. Nije jasno kamo će odvesti to pravilo; u svakom slučaju, nezaobilazna je interakcija koja potiče pojedinca da pritrči ekranu kako bi shvatio što se zbiva, čineći od njega ne više tek jednostavna potrošača, nego pravog pravcatog sudionika interaktivnog procesa.

Može se izgubiti duša

Kako predmeti postaju protagonisti u promidžbenoj kampanji?

— Svaka velika marka koja je nabijena imaginarnim postaje etiketa-oseba: približava nam se. Kada se neki političar odluči pojaviti u reklamama, on silazi za stupanj niže u odnosu prema ustanovi i pronalazi to stanje etikete-osebe. Forsirajući imaginarno etikete mogu postati obiteljski prijatelji ili se pak pretvoriti u zvijezde kojima bi se željelo nalikovati. To je slučaj Coca Cole ili Nikea, čije su etikete u manje od deset godina postale simbolom mladeži. To je također i slučaj Benettona — da spomenemo jednu talijansku marku — koji je danas postao simbolom s prizivom na savim jasnu ideju. Kad vidimo simbol Benettona, čak i na paru dječjih hlačica, sjetimo se slike Oliviera Toscanija: u slučaju Benettona želja je pokazati se kako bi se pokazale vrijednosti te tvrtke. Simboli postoje samo zbog vrijednosti koje uspijevaju prihvatiti i probaviti unutar svojih vlastitih proizvoda.

Može li reklama također biti stroj za bijeg od stvarnosti i za snove?

— Reklama je u našem društvu velika tvornica snova. Postoji

— Ne postoje velike razlike između govorenja o kakvom deterđentu, automobilu ili nekom predsjedniku republike. Oni ne

dolara ne da bi priopćile što misli kandidat, nego da bi pokopale ideje drugog kandidata. Uspostavljanje svake demokracije moralo bi se suprotstaviti tom tipu reklame. Mislim da se javlja potreba za iznimno oštrom moralnošću. Kada se postaje savjetnikom za političku komunikaciju, nikada ne treba prihvatiti da se to totalno oružje stavi u ruke čovjeka koji nije demokratičan. Gadafi je od mene tražio da budem njegov reklamni agent i ponudio mi je milijun dolara godišnje tijekom pet godina. Mogao sam se obogatiti! Ni za pet milijuna dolara ne bih stisnuo ruku Gadafiju. Kurt Waldheim, kad je bio predsjednik Austrije, želeći se ponovno predstaviti na izborima, zamolio me da mu budem reklamnim agentom, ali ja to nisam želio biti nizašto na svijetu. Na isti način ne bih to bio ni za Le Pena ili za nekog drugog fašista. S tim u vezi voditelji reklamne kampanje moraju biti vrlo oprezni pri odabiru poslova.

Ulazimo u razdoblje klika

Pričajmo o reklamama koje možemo naći na Internetu. Koje vam potičaju nudi to novo sredstvo?

— Internet će biti veliki medij budućnosti; za deset godina ulaganja u tv mrežu bit će jednaka onima za televiziju. Doći će do temeljitog obrata u ekonomiji jezika reklame. Deseci televizijskih mreža odumrijet će zbog prednosti Interneta. Sve će se to dogoditi ako kreativni ljudi uspiju dati dušu i tijelo toj vrsti komuniciranja jer je danas ono čisto elektroničko što je mučno za gledati. Stvaramo virtualne kanale koji napajaju svijet, no ako nismo sposobni postići da nam žilama kola krv pjesnika, uništiti ćemo možda najbolji izum svih vremena za sporazumijevanje. Neobično je važno da se veliki kreativci zdušno uključe u mrežu, jer tko danas stvara Web-stranice? Mladi informatičari od osamnaest ili dvadeset godina koji još nemaju nikakvu pravu stvaralačku kulturu. Oni nisu toliko veliki kreativci koliko su ljudi mornari koji malo-pomalo uništavaju, još u samom začetku, kulturu i jezik mreže. To je pravi S.O.S. koji odašiljem: ne možemo ostaviti Internet u stanju stvaralačkog siromaštva u kojem se nalazi. Danas se kreativnost na mreži čini slabom jer još nemamo pravo na sliku u pokretu. U svakom slučaju slika još dolazi presporo premda će se za tri do četiri godine sve ubrzati. Kada mreža postane ekranom poput televizijskoga, sva snaga slike u pokretu odvest će Internet prema pravom stvaralaštvu.

Što podrazumijeva, u osmišljavanju reklame za Internet, svijest o interaktivnosti toga sredstva?

— Prelazimo iz razdoblja spota u razdoblje klika: to su dva potpuno različita pojma. U spotu na pasivan način vidimo slijed slika koje nas uvlače u svoj vrtlog. Klikanje je djelovanje: ja odlučujem hoću li radije gledati jednu ili drugu sliku; sam biram, postajem svoj vlastiti upravitelj komunikacijom. To znači da početno stvaralaštvo mora biti vrlo otvoreno i gotovo lutalačko.

Pustolovina trećeg tisućljeća

Reklamno stvaralaštvo dosad me je obvezivalo da prođem kroz grlić boce s porukom koju bih nudio. Komunikacija na mreži upravo je suprotno, budući da polazi od sasvim precizne točke i omogućuje otvaranje u svim smjerovima. Sve do sada komunikacija je ovisila o lijevoj hemisferi, sferi racionalnosti, strogoće i razuma. Web pak ovisi o desnoj hemisferi, sferi kreativnosti, strasti i ludosti. Mreže će nas sigurno odvesti na nepoznate obale, potpuno različite; sva kultura i inteligencija svijeta će se pokolebati. Gutenberg nas je oblikovao za racionalnost koja nas je iscrpila; nemamo više ništa novoga izmisliti na tom području. No, područje »nerazumnosti« je neograničeno i

Web će nam dopustiti da istražimo jedno ludo područje koje može biti svijet pjesnika. Dvadeset stoljeća koja smo proživjeli bila su stoljeća inženjera: izumili su strojeve, iskopalili kanale i postavili cijevi svud oko svijeta. Sutra će biti potrebno ispuniti ih sadržajem i baš zbog toga je pustolovina na Webu velika pustolovina trećeg tisućljeća.

Reklama na Internetu usmjerena je prema već probranoj i dobro ciljanoj publici. Nudi li ona mogućnosti širenja više informacija? Je li to reklama koja može biti više motivirana i bogatija detaljima?

— Prelazimo s potrošačkog društva na informacijsko. Veliki američki futurolog Alvin Toffler rekao je da je »informacija novac i

Sve do sada komunikacija je ovisila o lijevoj hemisferi, sferi racionalnosti, strogoće i razuma. Web pak ovisi o desnoj hemisferi, sferi kreativnosti, strasti i ludosti

da će biti dolar budućnosti«. Komunikacija će se sve više približavati novinarstvu; oni koji stvaraju reklame morat će postajati reporteri, tražiti informacije o vlastitim proizvodima i o konkurenciji, morat će hraniti potrošača sa što više podataka. Reklama je bila pomalo fašističko sredstvo sporazumijevanja, jer je bila monolog, ljudima su se zabadali čavli u glavu. Ali, postat će daleko demokratičnija, jer će svatko moći izabrati informaciju kakvu bude želio. Sve do sada reklama je tražila nas, sutra će potrošač tražiti informaciju u reklamama: to je prekrasan pomak naprijed za demokraciju.

Veliko razdoblje lutalaštva

Vi, dakle, vjerujete da se interaktivnim sredstvima uspijeva pretvoriti potrošača u korisnika i aktivnoga kupca?

— Reklama i potrošnja nisu drugo, nego zrcala naroda. Sada na kraju stoljeća, čovjek na zemlji poželio je ostaviti svoje vlastito društvo, svoje stanje predmeta da bi postao protagonistom radnje. Poželio je sudjelovati na svakoj razini, bila on kulturna, gospodarska ili politička. Danas, ako je tako puno posjeta muzejima, to je zato što ljudi žele dirnuti umjetnička djela vlastitom rukom. Jučer je kultura bila knjiška, danas je postala osjetilna i dodiruje se prstom. Što će se više ići naprijed, to će više čovjek postajati reaktivan, te će potrošnja i komunikacija sudbinski ići usporo. Ne zna se gdje će im biti granice. Za trideset godina ljudi će živjeti uglavnom zatvoreni u svoja četiri zida, budući da će 2020. godine jedna kupnja od dviju biti iz kuće i jedan će se posao od dvaju obavljati kod kuće. Ljudi će raditi pola radnog vremena u odnosu prema danas, radni tjedan trajat će tri dana; pojedinac će živjeti u dva stanja: u stanju pasivne potrošnje kod kuće i u nomadskom stanju. Pojedinac će sve više kružiti, preskakujući granice što će biti uklopnije. Ići će doticati vlastitim mozgom mozgove drugih i upoznat će novu znatizelj. Mislim da će nadolazeće doba, nakon vrlo sjedilačkog dvadesetog stoljeća, biti veliko razdoblje lutalaštva i da će biti pronađen novi početak čovječanstva, budući da je čovjek i počeo svoj život kao lutalica. ☒

S talijanskoga prevela Suzana Glavaš

vole da se to kaže, no u tom se slučaju ne bi trebali ni reklamirati ako se ne žele naći na plakatu baš poput kakva automobila ili praška za rublje! Zatim, svaka riječ koja određuje neku reklamnu poruku ista je u oba slučaja. »Mirna snaga« bio je slogan Mitterandove kampanje, no mogao je poslužiti i za kakav automobil ili sapun: prava razlika sastoji se u poruci koju će plakat nositi. Valja biti duboko etičan kad čovjek zakorači u političku komunikaciju.

Televizija nam daje kretenske serije, glupe igre i imbecilne emisije. Nastavimo li tako, sutra ćemo umrijeti kao idioti

Potreba za moralnošću

Postoje pravila jednaka za bilo koju zemlju i za bilo koje razdoblje. Prvo pravilo jest da se glasuje za čovjeka, a ne za stranku; dakle, stranka mora prihvatiti da predstavi dobro odabrana čovjeka. Drugo je pravilo, glasovanje za ideju, a ne za ideologiju: ne glasuje se za desnicu ili za lijevicu, danas to nema smisla: glasuje se za projekt što ga određeni političar predlaže, a ne za političke programe koji ga podupiru. Treće pravilo je da se uvijek glasuje za budućnost, a nikada za prošlost. Političari trate vrijeme smišljajući kako da obrane svoju prošlost, a ne znaju nas postaviti na put budućnosti pokazujući nam kakva će biti sutrašnjica. Posljednje pravilo kojim se sve to obuhvaća jest da se izabire čovjeka koji vlastitome narodu uspijeva ispričati priču kakvu bi želio da mu se baš u tom trenutku njegove povijesti ispričavaju pod uvjetom da je taj čovjek junak kojemu će se vjerovati. Svi izbori su slični po dramatičnosti koju stvara tisk zajedno s reklamom: ako se ne iznosi autentična priča, iskrena i istinita, ako ne svira društvena muzika trenutka u kojoj se svatko može prepoznati, ako se ne zna da je čovjek, pred nama, onaj koji će stvoriti bolje sutra za nas i našu djecu, izbori nisu mogući.

Vjerujete li da izborne kampanje, koje često nalikuju velikim akcijama za reklamiranje novih proizvoda, upozoravaju na određeno osiromašenje i smanjenje političke komunikacije?

— Ako neki političar želi biti izabran, potrebno je da ljudi čuju njegov prijedlog, a kako je reklama najbolja tehnika izumljena za sporazumijevanje, to je najbrži i najsažetiji način komuniciranja. No potrebno je posvetiti pozornost manipuliranju reklamom. Duboko sam protiv komparativnih američkih kampanja koje troše milijune

Hollywood koji ipak zahtijeva voljni čin: potrebno je otići u kino ili otvoriti televizor. Reklama nas prati cijeli dan. Fellini je u vezi s tim govorio: »Za mene je reklama ono što jutro pobuđuje moju znatiželju«. Postoji gotovo tristo svakodnevnih poticaja na reklamu: ona oko nas stvara humus imaginarnog unutar kojeg moramo napredovati. Nema ničeg banalnijeg od toga da čovjek kupi sapun za pranje rublja i vrati se kući. To postaje kulturološkim činom zbog zamišljenih vrijednosti koje se dodaju reklamama.

U kojoj mjeri, prema vašem mišljenju, jedna TV mreža, koja se financira reklamama, riskira da izgubi kvalitetu programa što emitira?

— Može izgubiti dušu! Berlusconi je TV mreže u Italiji izgubio su dušu jer previše reklama ubija reklamu. Potrošaču su potrebni veliki otoci slikovnog: kad se vrati kući nakon užasno napornog dana htio bi sjesti pred televizor da poleti kao ptičica prema nekom filmu ili emisiji koja mu se nudi. Ali stiže gospodin Berlusconi, i tek što je film počeo, on odašilje reklamni spot. Potrošač reagira, film se nastavlja i nakon deset minuta ponovno se vraća brutalnost reklame! Svi naši neuroni su uznemireni. Ako televizija postane utrka za auditelom, to je utrka magaraca. Umjesto da gledamo televiziju, ona je ta koja gleda nas i koja uzima najlošiji dio naše osobe, onaj najniži i najjednostavniji. U zamjenu za to, televizija nam daje kretenske serije, glupe igre i imbecilne emisije. Nastavimo li tako, sutra ćemo umrijeti kao idioti. Treba zahtijevati od naših televizija, koje su naša neposredna kultura, da budu stalni prenositelji imaginarnog i misaonog.

Ne voli se na isti način

Kako prosuđujete trenutačnu razinu sporazumijevanja putem reklama?

— Postoje tri tipa reklama. Tu je engleska, koja polazi od glave da bi pogodila srce; zatim latinska, tj. španjolska, talijanska i francuska reklama koja ide obrnutim smjerom, te na kraju američka koja kreće od glave da bi udarila po novčaniku. Nisu sve jednake. Ne volimo se na isti način, pa se zato ne možemo niti sporazumijevati na isti način. Ja vjerujem da je ipak potrebno boriti se protiv uopćenog reklamiranja koje su nametnuli Amerikanci. Stvaraju se reklamne tvrtke u Aveniji Medison, koje se zatim izvoze po cijelome svijetu, a da im se ni zarez ne izmijeni. Danas narodi žele u neposrednoj kulturi svojih reklama ponovno pronaći vlastiti kulturni identitet, svoje korijene, vlastite različitosti i vlastita stanja duše. U Sjedinjenim Državama, primjerice, ako čovjek želi znati voli li ga žena njegova života, on ubere cvijet te kaže »voli me, ne voli me«, i nakon toga cvijet baci; u Italiji i u Francuskoj kada se želi znati voli li nas žena našega života uzme se isti cvijet i kaže se »voli me malo, puno, strasno, ludo ili nikako«, pa se ženi ponudi ivančica. To su dva različita načina sporazumijevanja, dva različita načina da se jednoj ženi kaže »volim te«: i ostat će zauvijek dva različita načina ophođenja. To je razlog zbog kojega će komuniciranja, što se više budu razvijala, tim više morati postajati ne globalna, nego lokalna.

Vi ste surađivali u Mitterandovoj izbornoj kampanji. Koja su pravila političke reklame?

Jacques Séguéla, nekadašnji novinar i urednik France Soira, jedan je od najpoznatijih reklamnih magova, između ostaloga slavan i kao šef izborne kampanje francuskog predsjednika François Mitteranda, zloglasan i kao »pjesnik marketinga« i kao »besramni promotor sebe sama«. Njegova reklamna tvrtka danas je prva u Europi, a sedma u svijetu. Autorom je nekoliko knjiga i jedan je od najvećih svjetskih autoriteta za pitanja masovne komunikacije i marketinga. Séguéla nije samo praktičar i cinični manipulator, nego i metafizičar reklamiranja i medijski vizionar: prema njemu, reklama je »najbolja tehnika ikad izumljena za sporazumijevanje, najbrži i najsažetiji način komuniciranja«, opći ekvivalent ljudskog odnošenja, jer u osnovi, »nema razlike između reklamiranja deterđenta ili predsjednika republike«. Sa Séguélom su razgovarali urednici talijanske konferencije Mediamente, na čijoj je Web-stranici ovaj razgovor i objavljen (www.mediamente.rai.it/home/bibliote/intervis/s/seguela.htm).

Zoran Roško

U žarištu

Od Račana do Račana

Za liberalne intelektualce »prava« politika je ono čemu tebi nema pristupa, u što se ne trebaš petljati, pogotovo sad, kad su »naši« na vlasti

Dejan Kršić (Arkzin/Bastard)

Za koga (češ) glasati na predsjedničkim izborima, pitanje je koje se proteklih dana često postavlja. Na njega sam odgovorio e-mailom, i odonda stalno slušam pitanje: otkad se ti baviš politikom!? Na prvi pogled nespornost kao da se javlja zbog različitog shvaćanja pojma »politike« — dok liberali politiku vide kao specijaliziranu sferu administriranja javnih poslova, za nas liječare je sve, ekonomija, prehrana, pop-glazba, dizajn... prožeto politikom. Samo predstavljanje neke pojave kao »apolitične« zasnovano je na sasvim ideološkom nijekanju njezina političkog karaktera. No pravi spor ne leži u sukobu oko sadržaja pojma političkog, već u tome što je moje javno zagovaranje određenog izbora shvaćeno kao nedopušteno, čak nepristojno, zalaženje u politiku shvaćenu kao sferu administriranja javnih poslova. Drugačije rečeno, za liberalne intelektualce »prava« politika je ono čemu tebi nema pristupa, u što se ne trebaš petljati, pogotovo sad, kad su »naši« na vlasti.

Nakon deset godina, poslije Tuđmanove smrti i izbora, hrvatskim društvom je zavladao »demokratski entuzijazam«. Za sve one koji su se suprotstavljali prošlom režimu i dominantnoj ideologiji nacionalne države, to znači da je prošlo »revolucionarno doba«, vrijeme »demokratskog herojstva« i počelo doba »normalizacije«, sa svim moralnim gadostima organiziranog zaborava, brisanja prošlosti i prelazaka u »pobjednički tabor«, na ovim izborima već utjelovljenim u glasnogovorniku pobjedničke koalicije Tihomiru Ladišiću, ili Branku Nadvinskom i Aleksandri Mindoljević kao članovima izbornog stožera ljubitelja »tvrdukuhanih jaja«, autora teorijske osnove »slučaja Vještice« — Slavena Letice [njegovu zakašnjelo igranje na nacionalni sentiment (ne)postojećom sličnošću s banom Jelačićem više je nego komično — taj doppelgänger gušitelja revolucije iz 1848. kao svoj program nudi nam put u Evropu i ulazak u NATO!]

Ah taj revanšizam

Nije neobično da su se u predizbornim kampanjama angažirali upravo »profesionalni TV djelatnici« (od kojih mnogi ovih dana hodočaste na Iblerov trg nadajući se nekom od položaja na HTV-u). Nije riječ o tome da bolje »poznaju medije« od drugih, a vjerojatno nije sve ni samo u dugim nogama gospođe Mindoljević, riječ je o predizbornoj kampanji kao mašineriji demokratskog čistilišta u koju, s jedne strane, ulaze politički i etnički podobni, partijski poslušni medij-ski-djelatnici-kao-ratni-profiteri, a s druge, izlaze moralno čisti savršeni profesionalci.

Tim mehanizmom služe se i neki od kandidata. Zar nas, u državi u kojoj su zločinci proglašavani herojima i/ili uglednim po-

»Predsjednik Budiša«? Taj obrat samo je naizgled potpuno simetričan, ali stvara asimetričan rezultat. Louis XIV. nije rekao »Ja

rent već je nekoliko puta otišao s vlasti, pa možemo vjerovati da će to učiniti još jednom. Stipe Mesić je bio posljednji predsjednik (Predsjedništva) SFRJ, pa zašto

slovnim ljudima, treba čuditi da bi nekolicina (samo)proglašanih predsjedničkih kandidata umjesto na izborima, radi različitih vrsta kriminala, morala sjediti u zatvoru ili na sudu? Njihova je kandidatura samo magijski pokušaj da zapriječe (buduće?) sudsko kažnjavanje.

U kontakt emisijama TV voditelj/ce uporno ponavljaju vapaj »pa neće valjda biti revanšizma!?« ne (samo) zato što se plaše za vlastita mjesta, već stoga što široke narodne mase, bez čije pasivnosti svi zločini proteklih deset godina ne bi bili mogući, doista postavljaju pitanje: »Hoće li (nam) sve biti zaboravljeno!?«

Primjer nekolicine nezavisnih novina i civilnih inicijativa potvrđuje da se HDZ-ovsku vlast pod šinjelom generala Tuđmana moglo kritizirati, ali ona za to nije marila. Nova, kako se voli predstavljati, demokratska vlast takav si luksuz više neće moći dopustiti. Ali ni mi si ne možemo dopustiti luksuz očekivanja da će nova vlast — poznata po svom »odlučnom možda« — sama od sebe sve napraviti i popraviti. Heroizam »demokratskog otpora« — koji kod nas ionako nije bio bogznakako razvijen — zamjenjuje banalnost političkih igara, svakodnevnih taktičkih kompromisa i

sam država«, već »Država, to sam ja«. Posjeduje li Budiša vrijednosti dostatne za predsjedničku funkciju, ili je njegova vrijednost u tome što utjelovljuje sve kvalitete predsjednika? Ne samo da ne mo-

NOVO VRIJEME TRAŽI NOVE VIZIJE,
NOVE IDEJE, NOVA SREDSTVA
I NOVE LJUDE

Letica

U stešćenju
Diktovii

žemo dokazati

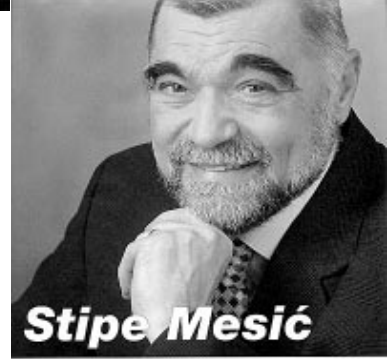
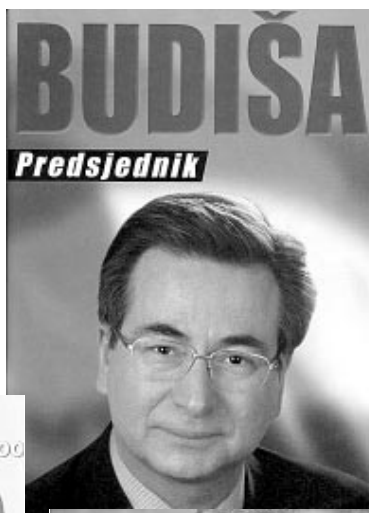
koje je od dva čitanja ispravno, problem je upravo u tome da se skromno podređivanje funkciji prije ili kasnije pretvori u subjektivizaciju same funkcije. Budišin pozicioni slogan tek je mlađi brat onog Tuđmanova: »Ta recite mi, tko bi me to mogao zamijeniti?«

Taj slogan nije problematičan samo stoga što građanima simbolički ukida pravo izbora. Prema Lacanovoj tezi nije ludak »prosjak koji umišlja da je kralj« već »kralj koji umišlja da je kralj« — onaj koji smatra da je to po nekim svojim prirođenim osobinama, dok je u stvari kralj samo zbog toga što ga drugi tako tretiraju. Nitko prije proglašenja rezultata ne bi trebao tretirati Budišu kao predsjednika, pogotovo ne on samoga sebe, ali ako se prije kraja izbora predstavlja i ponaša kao da to već jest, možemo samo zamisliti što bi bilo da doista i bude izabran!?

Dovršimo posao

Osim plakata tu su i drugi nesimpatični simptomi. Budiša se godinama uporno pokušava dočepati vlasti koja mu stalno izmiče — proteklog desetljeća nije imao šansi jer su Tuđman i HDZ-ovci bili veći nacionalisti — da bi se riješio konkurencije razbio je vlastitu stranku — pa kako danas Račan ima i jaču stranku i demokratskiji image, zauzeo je položaj stvarne vlasti, položaj premijera, dok je njemu (pre)ostala tek funkcija predsjednika-u-ukidanju (ako dobije izbore) ili saborskog zastupnika (ako ih izgubi). Da li će se Budiša pomiriti s pukom simboličkom i ritualnom ulogom predsjednika? Kontradiktorne izjave oko sudbine VONS-a daju mjesta sumnji.

Stoga, doista, postupimo po sadržaju, ali ne i smislu Budišine poruke »dovršimo posao započeo 3. siječnja«, i glasajmo za promjene. Njegov najozbiljniji konku-

1971. U HRVATSKOM PROJEKTU
1989. STVARNA HRVATSKA
1994. NEPOZNATAJ POGREŠKE
PREDSJEDNIK 2000

ne bi, u jednoj ironičnoj spirali sudbine, bio i posljednji predsjednik Republike Hrvatske? On je daleko od idealnog kandidata, ali svi drugi su još gori. Bolje jedan HDZ-ovski disident koji se takvoj politici

otvoreno suprotstavio, nego netko tko je do jučer s HDZ-om bio spreman koalirati. Naravno, njegova stranka je smijeh, gotovo da i ne postoji. I on je svojevremeno davao sumnjive izjave, ali danas se jedini s plakata nedvosmisleno obraća svim građanima Hrvatske, a ne samo Hrvatima i Hrvatima! Kao što mu je plakat primjer *non-designa*, u novoj konstelaciji Mesić bi morao igrati ulogu ne »balansa« ili »korektivnog elementa« pobjedničkoj koaliciji, već upravo formalnog elementa koji utjelovljuje vlast, ali je ne »obnaša«. Poput britanske kraljice, predsjednika kao praznog mjesta moći, predsjednika koji se ni u što bitno doista ne može petljati, kako bi nama, građanima, ostala mogućnost utjecanja na političke odluke.

Mada su se i u drugim istočnoevropskim državama bivše komunističke stranke vratile na vlast kao konačna potvrda da su definitivno postale kapitalističke, ironija tranzicije od Račana do Račana samo naglašava besmislenost svih ljudskih žrtava i materijalnih gubitaka, i izgubljenost deset godina hrvatske suverenosti. Koalicija SDP-HSLS iskazuje istinu stanja današnjeg hrvatskog društva: dok je HDZ-ovska desnica javno naglašavala nacionalne vrijednosti i suverenitet, istovremeno ispod ruke rasprodajući nacionalno bogatstvo, SDP poručuje globalnom kapitalu: mi ćemo stvoriti bolje uvjete za vaše nesmetano djelovanje, dok HSLS jamči da konkretni rezultati nacionalističke ideologije hrvatske suverenosti ničim neće biti ugroženi.

Ako nam se pridružiš, sve ti je oprošteno!

Da li je nešto neobično u tome da se danas, čak i kad ih nitko ništa o tome ne pita, za »povratak Srba« aktivno zalažu gotovo svi predsjednički kandidati — Granić, Budiša, Ledić, Letica... — ljudi od kojih do nedavno takve izjave nismo čuli, a ne bi ih niti očekivali? Danas kada su svima puna usta izjava namijenjenih ne svijesti hrvatskih liberalnih nacionalista, već ušima Zapada, možemo se upitati koliko su se Račan i Budiša proteklih deset godina istakli zaštitom prava Srba kao ravnopravnih građana Hrvatske? Zna li itko neku Budišinu izjavu kojom se jasno suprotstavio Tuđmanovoj politici prema Srbima? Gdje su bili na raznim prosvjednim skupovima, od Trga žrtava fašizma do sindikalnih demonstracija?

Dok su političari i njihove parlamentarne stranke uporno insistirali na sudjelovanju u društvenoj igri i tako faktički sami postali sudionici kršenja ustavnog poretka i pužajuće diktature, oni koji su uporno zagovarali radikalno Ne! tom društvenom ritualu bili su civilnodruštveni pokreti, antiratne, feminističke skupine, svi oni kojima su profesionalni političari govorili kako »ne razumiju ozbiljnost situacije«, »govore gluposti«, i kako se mora postupiti »korak-po-korak«, »ne izazivati...« Danas vladajuća koalicija preuzima retoriku ljudskih i građanskih prava upravo zato da bi one koji su se za njihovo ostvarenje i zaštitu borili proteklih godina počistili sa scene, da konkretne rezultate političkog projekta Franje Tuđmana i HDZ-a ne bi doveli u pitanje. Stvar je već dovršena, a nakon toliko godina »nema povratka na staro«!

Da li će SDP postupiti po načelima vjerske konverzije: ako nam se pridružiš, sve ti je oprošteno? Vrlo vjerojatno, ali ako se doista ne dovede u pitanje, ne uzdrma libidinalna ekonomija ideološkog projekta hrvatske države, izborni uspjeh »demokratskih snaga« ostat će pseudočin, spektakularni preokret koji samo prikriva činjenicu kako se na najtemeljnijoj razini doista ništa nije promijenilo.

Da li će nova vlast biti spremna postaviti radikalna pitanja? Da li će, na primjer, biti spremna dovesti u pitanje hegemoniju Katoličke crkve i izbacivanjem vjeronauka iz škola dosljedno provesti odvajanje crkve i države? Da li će se političke snage, koje takve probleme nisu kapitalizirale dok su bile u opoziciji, usuditi to problematizirati sad kad su (konačno) na vlasti?

Restrukturiranje društva

Proteklih godina teza HSLS-a bila je da se pitanjima ljudskih prava ne isplati baviti jer to ne donosi političke bodove potrebne za izbornu pobjedu, koja je njihov glavni cilj. Sada ćemo vidjeti što će s tom pobjedom doista učiniti. SDP je nastupao pod parolom »poštenja«, »sigurnosti«, a sada je pitanje kakav će konkretan sadržaj ti pojmovi dobiti: što znači poštenje? Povratak tradicionalnim vrijednostima ili suprotstavljanje brutalnoj eksploataciji radnika; socijalnu pravdu; reviziju pretvorbe?...

Politički aktivnim građanima ostaje pitanje koji će od njihovih partikularnih zahtjeva postati nešto više od elementa u pogadanju o specifičnim interesima i početi djelovati kao metaforička kondenzacija radikalnog restrukturiranja čitavog društvenog polja. ■

etketu dežurnog krivca i postaviti realnu dijagnozu stanja i ponuditi nama Hrvatima prihvatljiva rješenja. A nama je pravda prihvatljiva!

Pero Sudar, pomoćni biskup sarajevski Put jasnog cilja

Ohrabruje činjenica da nijedna stranka u Republici Hrvatskoj neće više moći spavati na vlastitim »lovorikama«

Grozdana Cvitan

Pomoćni sarajevski biskup Pero Sudar već godinama izražava svoja uvjerenja glede različitih pitanja koja brinu njegov vjernički puk u Bosni i Hercegovini. Zbog svoje djelatnosti prošao je i razna stradanja, ali to ga nije omeo u službi Riječi pa ma kakva se ona činila onome komu biskup ponekad zasmeta u ovozemaljskim računima.

Ovom prigodom msgr. Sudar zamoljen je za komentar najnovijih rezultata izbora u Hrvatskoj i njihov utjecaj na položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini.

Očekujete li promjenu hrvatske politike prema Bosni i Hercegovini kao državi te prema Hrvatima u BiH koji danas imaju status dijaspore?

— Svaki izbor je svojevrsna tajna provrela na vrelu neugasive čežnje i nade birača da će oni koje su izabrali ispuniti njihova očekivanja. Međutim, tek slijedi vrijeme koje će potvrditi hoće li i u kojoj mjeri nada prerasti u stvarnost. Ono što je sigurno i što, u neku ruku, ohrabruje jest činjenica da nijedna stranka u Republici Hrvatskoj neće više moći spavati na vlastitim »lovorikama«, pa bile te lovorike ne znam čim i kako zaslužne, ako narod nema tajne koristi od toga. Dobra strana demokracije jest upravo u tome što svi djelatnici u vlasti, a napose oni što misle da im narod treba služiti, ipak zavise od volje tog naroda. Zato ne držim da se u Hrvatskoj dogodila tragedija. Ohrabrujuće je da biračko tijelo u Republici Hrvatskoj nakon više od pola stoljeća komunističkog režima i devet stoljeća, u kojima nisu mogli odlučivati tko će braniti njegove interese, ipak shvaća da danas živi u državi, koja je *res publica*, što znači narodno, opće, a ničije privatno dobro. Vjerujem da ni oni, koji su se iz ljubavi prema narodu zalagali za opće dobro, gubitak vlasti ne shvaćaju tragično. Nakon što se malo odmore, doći će ponovno na svoje. A prema onima, koji su u ime naroda radili samo za sebe, narod je u zadnjem desetljeću bio i odviše velikodušan.

Etiketa dežurnog krivca

Vjerujem da će doći do promjene službene politike prema Bosni i Hercegovini. Novi nosioci vlasti u Republici Hrvatskoj mogu slobodnije djelovati, a to znači bez osvrta na sve što je bilo tijekom rata. Međutim, neće im biti nimalo lako, ako žele sretno uskladiti gotovo suprotstavljene interese. Naime, da bi se prema Bosni i Hercegovini s bilo čije strane pristupilo kao prema državi, ona najprije mora postati državom, i to iznutra. Ona to još nije i uz političko rješenje koje joj je nametnuto agresijom, ratom i Daytonskim sporazumom ne može ni postati. Nije mali broj političara i organizacija drugih naroda u Bosni i Hercegovini koji se svim sredstvima bore protiv demokratske države ravnopravnih naroda i slobodnih pojedinaca u ovoj zemlji, a svu krivnju prebacuju na susjede i tako vješto kriju svoje prave namjere dobacujući slatku prašinu onako dobro čoravim predstavnicima međunarodne zajednice. Ja se radujem da Republika Hrvatska konačno ima priliku skinuti sa sebe

etketu dežurnog krivca i postaviti realnu dijagnozu stanja i ponuditi nama Hrvatima prihvatljiva rješenja. A nama je pravda prihvatljiva!

Neki moćnici međunarodne zajednice vrše i vjerujem da će i dalje pokušati vršiti pritisak na Republiku Hrvatsku diktirajući joj kako će postupati prema Bosni i Hercegovini. S jedne strane, optužuju je da se nije odrekla želje za podjelom Bosne i Hercegovine, proglašavajući to krimenom, a s druge strane, traže od nje da pristane na posve nepravdnu podjelu koju su ti moćnici na očitu štetu Hrvata u BiH nametnuli. U tako zamršenom stanju vrlo je teško naći prava rješenja.

Želim vjerovati da će novi ljudi u vrhu vlasti u Hrvatskoj, u skladu s demokratskim načelima, znati braniti i Republiku Hrvatsku i interese hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini od neprihvatljivih težnji i rješenja ne gledajući tko ih traži ili nameće.

Samo ljudi, kojima je vlastita pobjeda i ostanak ili dolazak na vlast jedini cilj, mogli su doći na misao ili je pak prihvatiti da Hrvate u Bosni i Hercegovini proglašavaju dijaspom. Svaka politika, stranka i vlast, koja želi biti u dugoročnom interesu Republike Hrvatske, morat će među svoje prioritete zadatke staviti traženje i ostvarenje načina da se taj status u Republici Hrvatskoj čim prije iz temelja promijeni. Republika Hrvatska ima pravo i dužnost pomagati opstanak i ravnopravnost Hrvata u Bosni i Hercegovini. To je njezin vitalni interes!

Nedavno ste izjavili »Ljudi se teško vraćaju u zemlju u kojoj je nepravdno nasilje domaćih silnika okrunjeno nepravdnom mirom i njegovim provođenjem od strane stranih moćnika«. Koliko je dosadašnja politika u RH mogla pomoći Hrvatima u BiH s obzirom na nepravde o kojima govorite, koliko je stvarno pomogla ili odmogla i koliko uopće politika RH može za to biti (ne)važna?

— Republika Hrvatska može i treba, ponavljam i ponavljam ću zbog njezine sigurnosti i budućnosti, zalagati se za ravnopravan položaj i opstanak Hrvata na cijelom području Bosne i Hercegovine. Ta pomoć je legalna i legitimna i zato treba biti transparentna svima. Nažalost, sve se danas svelo na politiku i od nje ne može nitko pobjeći. Ako je politika hoće li na mojoj očevini ostati itko od mojih rođaka, u mojoj domovini itko od moga naroda, u ovoj zemlji itko od članova Katoličke crkve, onda ja ne mogu, nemam pravo birati hoću li se »baviti politikom« ili ne. Čvrsto sam uvjeren da to vrijedi za sve odgovorne članove hrvatskog naroda, a napose za one koje je taj narod izabrao da ga predstavljaju, a to znači da brane njegov interes. Zbog toga je politika Republike Hrvatske bila i ostat će vrlo važna za naše danas i sutra u Bosni i Hercegovini.

S druge strane, nama u Bosni i Hercegovini životno je važna opstojnost i prosperitet Republike Hrvatske. Za njezinu slobodu smo i u zadnjoj agresiji dali više nego smo mogli. I nije nam žao! Ali nikome tko za hrvatski narod osjeća i koliko je crno pod noktom ne može biti svejedno i pravo da pomoć Republike Hrvatske ide za skupe dnevničke i debele nadoknade »za odvojeni život« onih koji vozare na posao u Sarajevu kao u inozemstvo dok mladi Hrvati iz Sarajeva ili središnje Bosne nemaju mogućnosti pohađati škole na materinjem jeziku, a oni koji su odavno završili

studije nisu podobni za službe u federalnim institucijama! Ili pak da se prognanim Hrvatima iz Bosne grade moralno vrlo upitna naselja po Hercegovini ili čak po Hrvatskoj, a ne da se pomaže, nego priječi povratak na imanja i u domove iz kojih su prognani.

Promicanje ravnopravnosti

S obzirom na konstitutivnost Hrvata u BiH što sve RH svojim zakonima otežava, a što olakšava u njihovom položaju?

— Ja nisam pravio nikakvih posebnih analiza zakona Republike Hrvatske ni njihova pozitivnog ili negativnog odnosa na Hrvate u Bosni i Hercegovini, pa ne mogu kompetentno odgovoriti na vaše pitanje. Međutim, ima stvari koje su same po sebi jasne. Sve što ne promiče našu ravnopravnost u Bosni i Hercegovini, nije dobro ni za nas ni za Republiku Hrvatsku. Nisam uvjeren da, primjerice, mogućnost dana Hrvatima da biraju predstavnika za Hrvatski sabor učvršćuje našu pripadnost i upućenost na Bosnu i Hercegovinu kao na našu domovinu. To ne znači da Hrvati iz Bosne i Hercegovine ne bi trebali imati pravo na dvojno državljanstvo! To bi spadalo u povlastice, koje nam Republika Hrvatska daje kao znak sklonosti i, ako hoćete, vid pomoći koju nam nema pravo uskratiti nitko jer ništa tuđe ne prisvajamo. To, međutim, ne bi trebalo značiti ni tumačiti pomanjkanjem naše privrženosti i pripadnosti državi Bosni i Hercegovini niti mogućnošću da odlučujemo što i kako će građani Republike Hrvatske urediti svoj život. Ako bi, pak, nekome trebalo dati pravo da u obje države bira i bude biran, onda bi to trebalo stotinama tisuća Hrvata, koji su rođeni i još imaju svoje posjede u Bosni i Hercegovini, a danas privremeno ili trajno žive u Republici Hrvatskoj. Za takvu odluku postoje bar neke pravne pretpostavke.

Koliko se Hrvata izbjeglica vraća u Bosnu i Hercegovinu iz Hrvatske i trećih zemalja i hoće li se u tom smislu bilo što poboljšati?

— Nije mi poznato da li se itko vratio iz Republike Hrvatske, no poznato mi je da tamo ostaju u tuđim kućama ili stanovima bez zaposlenja, a ovdje njihove kuće ostaju neobnovljene i u njihovim stanovima mirno žive drugi. Tužno je prolaziti ovom lijepom zemljom i gledati kako bogata hrvatska imanja zarastaju u korov, a znati da njihovi vlasnici negdje blizu ili daleko žive od tuđe pomoći! Ne vraćaju se jer u mjestima sadašnjega boravka dobivaju kakvu-takvu socijalnu pomoć i takvu političku pomoć pored koje se doista teško, da ne kažem nemoguće, odvažiti na povratak. Treba znati da danas među Hrvatima važe za izdajce ljudi koji se odluču vratiti u i na svoje u mjestima i krajevima pod bošnjačkom i srpskom kontrolom. Jedan broj Hrvata iz europskih zemalja se vratio. Međutim, vjerujem da nitko nema ni približne podatke o broju Hrvata koji su se vratili.

Naime, dok se jedni vraćaju, drugi tek sada odlaze. Najčešće se vraćaju oni koje nitko neće, a odlaze oni koji bi našem opstanku mogli udariti čvršće temelje. Da se razumijemo, što se mene osobno tiče, a to vrijedi za sve koji srcem osjećaju za hrvatski narod i budućnost Crkve, radujemo se svakome tko se vrati kao što nam je žao svakoga tko odlazi znajući u što će se morati pretvoriti da bi ostvario i djelić željenih ili obećanih snova.

Ako bi se pomoć koju Republika Hrvatska daje Hrvatima u Bosni i Hercegovini usmjerila prije svega na one koji se žele vratiti na svoje, vjerujem da bi se poljuljana nada učvrstila i zatrta ljubav prema ovoj zemlji povratila. Ako i za koga u ovoj zemlji može biti budućnosti, onda su to Hrvati. I ako je ikome životno važno očuvanje Bosne i Hercegovine kao cjelovite i demokratske države, onda je to Republika Hrvatska i hrvatskom narodu u cjelini. Ja jednostavno ne shvaćam kako to pametnim ljudima nije jasno! Najgore stanje jednog naroda jest kad se nađe u uvjetima u kojima se može sporiti i o temeljnim stvarima i kada svi imaju pravo! A mi se već predugo, ne samo u Bosni i Hercegovini, nalazimo upravo u takvom stanju duha.

Nepremostive prepreke

Što je potaklo Crkvu na organiziranje i podržavanje katoličkih školskih centara i kakav je njihov položaj danas u ukupnom školstvu BiH?

— Katoličke škole ili škole za Europu jedan su od projekata kojim je Crkva željela pomoći opstanak i povratak svojih vjernika, uglavnom hrvatskog puka u mjestima i krajevima u kojima je u svemu bio ostavljen od svojih, a progonjen od drugih. Osjetivši da roditelji, s pravom, nisu spremni trpjeti nepravde kojima su u državnim školama za vrijeme rata bila izložena njihova djeca i da će im to biti zadnji razlog da odu, Vrhbosanska nadbiskupija je 1994. godine u Sarajevu otvorila prvu školu. Od tada do danas otvoreno je devet škola u pet školskih centara. Ove školske godine salezijanci su otvorili još jedan školski centar. U tim školama je upisano 2529 daka.

Naše škole vrlo cijene roditelji čija djeca ih pohađaju. Svake godine je prvi mali rat oko upisa jer nemamo ni izdaleka mogućnosti primiti sve one koji bi to željeli. Međutim, država te škole trpi. Budući da je školstvo u Federaciji podijeljeno na bošnjačko i hrvatsko, mi smo i htjeli ostati na sredini. Sve naše škole se nalaze u gradovima pod bošnjačko-muslimanskom vlašću.

Oni negoduju zbog činjenice da u našim školama pretežno upotrebljavamo udžbenike koji su tiskani u Zagrebu i što nastavu izvodimo prema vlastitom planu i programu, iako znaju da ne mogu tražiti da upotrebljavamo one koji su u Sarajevu pisani pod granatama. Hrvatski dužnosnici u vlasti nam zamjeraju što škole nismo nazvali hrvatskima. To je razlog ili opravdanje da nam nikad ni u čemu, pa ni sada

kada su neki centri pred zatvaranjem, nisu pomogli. Nakon svih razgovora i detaljne analize svega, čini mi se da nam je jedina krivnja što smo ovim školama pomogli jednom malom dijelu Hrvata da ostanu ili da se vrate u Sarajevo, Zenicu, Travnik, Tuzlu i Konjic. Ne znam koji bi bio drugi razlog da su sve naše molbe hrvatskim dužnosnicima u Bosni i Hercegovini ili Vladi u Zagrebu ostale bez odgovora.

Kako komentirate najnovije intervencije u školske udžbenike koji dolaze iz ureda privremenog upravitelja? Kako su one primljene u katoličkim školskim centrima i da li se već provode?

— Teško je naći riječi za ono što je uređ visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu učinio kad je riječ o udžbenicima. U tome su na najdrastičniji način pokazali razinu razumijevanja stanja u ovoj zemlji. Koliko je s jedne strane razumljiva i nužna njihova želja da pod svaku cijenu u svojim namjerama uspiju, toliko je neshvatljivo kako upravo onome zašto se zalažu postavljaju nepremostive prepreke neuspjeha. Oni su se okružili ljudima koji su uvijek bili spremni raditi ono što poslodavac očekuje ili što je protiv onih drugih. Samo je tako moguće razumjeti naredbu da se u udžbenicima precrtava sadržaj Bašćanske ploče, hrvatske himne, Gundulićeve himne slobodi i slično.

Šteta za Crkvu

Uvjereni da međunarodna zajednica istinski želi promicati vriednosti pomirenja koje bi omogućilo ispravljanje nepravdi agresije i rata, i mi smo se obratili na sve njezine ustanove za pomoć našeg projekta *Škole za Europu*. Iako od početka naše škole pohađaju desetine djece stranih građana, čiji roditelji rade u predstavništvima drugih zemalja u Sarajevu, na trinaest službenih dopisa i projekata dobili smo samo jedan, i to negativan odgovor u dvije rečenice. S druge strane, ista međunarodna zajednica, uglavnom Europska unija, obnovila je gotovo sve porušene škole u Bosni i Hercegovini. Zvuči nevjerojatno ali, nažalost, istinito.

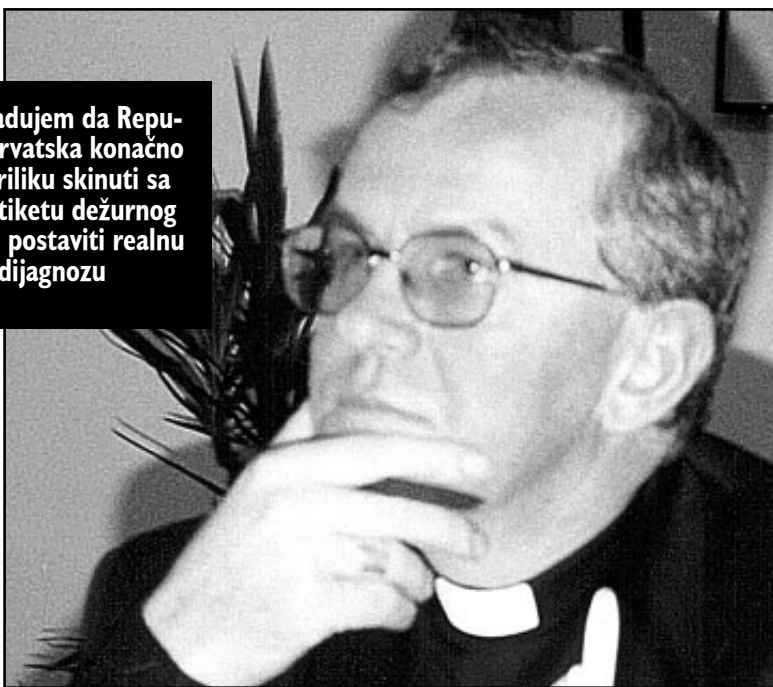
Kad je, pak, trebalo obaviti kontrolu udžbenika, mislim da smo bili prvi na redu. I to pod prijetnjom da će nam zatvoriti škole. Zamislite da kontrolu jesu li su naznačeni tekstovi prekriveni pokušavaju vršiti i vojnici u uniformi i to s oružjem! Jasno, vratili smo ih i pod prijetnjom zatvaranja odbili prekriziti tekst hrvatske himne.

Oni ih do sada nisu zatvorili, ali se mogu radovati jer ćemo ih morati početi zatvarati, počevši od sljedeće školske godine, zbog nemogućnosti da i dalje plaćamo preko tri stotine djelatnika. Ne smijem ni pomisliti što će to značiti za Hrvate koji su u velike žrtve dosad držali odškrinuta vrata našeg opstanka u ovoj zemlji.

Što vjernici očekuju od Crkve u BiH?

— Očekuju sve pa i nemoguće. Netko je djelatnicima i roditeljima u Zenici spomenuo mogućnost zatvaranja Katoličkog školskog centra, prva reakcija im je bila da će se žaliti do Vatikana. Nije im ni na pamet palo da bi se trebali žaliti kod općinskih, županijskih ili federalnih vlasti ili onih koje su birali da ih predstavljaju. Onim što je u tijeku rata i poraća nastojala činiti, Crkva je ovaj narod gotovo naučila da je njezina zadaća rješavati mu sva životna pitanja. Gotovo je nevjerojatno za što nam se ljudi sve obraćaju uvjereni da im možemo i trebamo pomoći. A već sam rekao da u većini slučajeva možemo onoliko koliko smo mogli i u vrijeme komunizma. Razlika je jedino u tome što se današnji političari s predstavnicima Crkve rado slikaju i spremno obećaju. I jasno, ako vide svoju političku promociju i korist, ponešto i učine. Ja to, međutim, ne smatram pomoći narodu, nego štetom za Crkvu, a onda u konačnici i za sam narod. ☒

Ja se radujem da Republika Hrvatska konačno ima priliku skinuti sa sebe etiketu dežurnog krivca i postaviti realnu dijagnozu

Kaotizacija pod krinkom kroatizacije

Kraj (vladavine) HDZ-a zahtijeva temeljito svodenje računâ, koje je preduvjet bilo kakvih promjena

Hrvoje Jurić

Okrugli stol Hrvatski postkomunistički kaos — strategije i modeli izlaska, 18. prosinca 1999, u Europskom domu u Zagrebu

Prerazlazak s tisućolikh godina na one koje će započinjati s brojkom 2, Nostradamusova i Tarabićeva proročanstva, medijski napuhavani dolazak ili nedolazak 21. stoljeća, gotovo ražočaravajuća neučinkovitost *millenium buga* i druge s tim povezane pojave — Hrvatsku su, kako u konačnici vidimo, uzbudile mnogo manje nego li predizborna, izborna, a sada već i poslijebitna groznica. Ova konstatacija, za koju je bilo dovoljno već i površno praćenje elektronskih i papirnatih medija u posljednjih nekoliko tjedana, hoće reći da kraj ili približavanje kraju 20. stoljeća za Hrvatsku, u svakom slučaju, znači i kraj jednog uistinu burnog desetljeća. No kraj (vladavine) HDZ-a, koji je u posljednjih godinu dana, a naročito od Tuđmanove smrti i potom 3. siječnja, sve očitiji, zahtijeva i temeljito svodenje računâ, koje je preduvjet bilo kakvih promjena.

Na tom tragu bio je zamišljen i okrugli stol na temu *Hrvatski postkomunistički kaos — strategije i*

strane »vladara« doniran »društvenom imovinom« (tzv. *privatizacija*), a istovremeno su vladarovi izabranici darivani državnim i

hvatilo sadašnje stanje hrvatske države i ukupnost našeg iskustva u minuloj dekadi. U tom smislu, a prema Čoviću mišljenju,

drugim društvenim položajima, prihodima i počastima, čime je uspostavljena nova politička i vlasnička aristokracija. U pozadini toga zbivalo se materijalno, ali i moralno propadanje Hrvatske, za čije se zaustavljanje Hrvatskoj sada pruža nova šansa koju se nikako ne smije propustiti.

Osvrt na desetogodišnju vladavinu HDZ-a, koja se poklapa i s prvih deset godina hrvatske države, u svome je izlaganju ponudio i Antun Mijatović. On je analizu koncentrirao na kritične točke u demokratizaciji postkomunističkog društva, od kojih su najuočljivije direktne i indirektno štete nanosene ratom, te štete nastale pretvorbom, privatizacijom i marginaliziranjem znanja. No u sjeni ovih nepredvidljivih točaka, često se, prema Mijatoviću, zanemaruju neke druge, također sudbonosne točke razvoja: pitanje *deprofesionalizacije* javnih funkcija,

prva je naša potreba strogo distingviranje pojmova *tranzicije* i *kaosa*, budući da je danas jasno kako se u posljednjih deset godina u Hrvatskoj nije radilo ni o kakvoj »tranziciji«, već o svjesnoj, interesnoj *kaotizaciji* društvenog, gospodarskog i političkog života.

Damir Novotny, Dražen Kalogjera, Branimir Lokin

Jozo Ivčević, Ante Čović, Antun Mijatović

Ante Čović, filozof Kaotizacija vs. tranzicija

Ako se jednom, u nedoglednoj budućnosti, dovrši ljudska povijest, uvjeren sam kako će povjesničari s nekog udaljenog planeta u svojim sredenim arhivama proteklo desetljeće u zemlji Hrvatskoj voditi pod natuknicom — *kaos*. Nijedna druga riječ ne opisuje tako dobro naše sadašnje stanje i ukupnost našeg iskustva u minuloj dekadi. No početkom devedesetih sve je izgledalo drukčije. Tada je lansirana jedna druga riječ koja je imala poslužiti kao nit vodič u turbulentnim zbivanjima koja su nadolazila. Magična riječ glasila je *tranzicija*. Prvobitno je korištena u ekonomskim raspravama, gdje je označavala prijelaz iz planske privrede na tržišnu, što dakako podrazumijeva i prijelaz iz totalitarnog društvenog ustrojstva u pluralističko. No kroz sve to vrijeme ni hrvatska država ni društvo nisu bili ni u kakvoj »tranziciji«, naime nikakva napredovanja ni prelaženja u viši civilizacijski stupanj tržišnog gospodarenja i političkog pluralizma naprosto nije bilo. Pod vidom tranzicije zbivala se zapravo *kaotizacija* društvenog, gospodarskog i političkog života u Hrvatskoj. Sada se nepobitno ispostavilo da je *teorija tranzicije* poslužila kao alibi-teorija, kojom se tipično kaotiziranje postkomunističkog društva prikazivalo kao smislono kretanje k zadanom cilju. Kaos kao princip zbivanja postkomunističkog društva ima svoje ishodište u podvajanju državne institucije na javnu državu i paradržavu. Kaos koji se generira iz te podvojenosti postupno metastazira u sve dijelove javnodržavnog i društvenog organizma. U Hrvatskoj je taj fenomen prepoznatljiv pod nazivom *pašaliciizam*, prema glavnom akteru, premda ne i začetniku razbijanja državne institucije na javnu i zakulisnu strukturu. ☒

modeli izlaska, koji je održan 18. prosinca 1999. u Zagrebu, u prostoru Europskog doma, a u organizaciji Kluba znanstvenih i kulturnih djelatnika Hrvatske seljačke stranke.

Teorija postkomunističkog kaosa

Prvi od šest izlagača na HSS-ovom okruglom stolu bio je Jozo Ivčević, a njegov povijesni presjek bio je naslovljen *Deset godina poslije*. Za vrijeme patrimonijalne vladavine HDZ-a, odnosno njezina vođe Franje Tuđmana, zbilja se, prema Ivčeviću, svojevrsna *refeudalizacija* Hrvatske, u kojoj je novi povlašteni društveni sloj od

stručnih poslova i pojedinih stručaka, *nekonzistentnost zakonodavnog sustava*, te *nepotizam* i *tribalizam*. Mijatović je svoje izlaganje zaključio pitanjem, koje kao zadaća stoji pred Hrvatskom na početku sljedećeg stoljeća: Kako sustavno, odgovorno i dugoročno djelotvorno riješiti ove probleme na europski, uljuden i beskonfliktna način?

Izlaganje Ante Čovića *Teorija postkomunističkog kaosa* ponajbolje je seciralo naslovnu temu okrugloga stola, jer je bilo posvećeno ponajprije pojmovnom raščišćavanju i uspostavljanju kategorijalnog aparata kojim bi se obu-

U objašnjavaonju onoga što nam se u tom razdoblju zbilo, »teoriju tranzicije« mora zamijeniti »teorija postkomunističkog kaosa«, a »strategiju kaosa«, koja se pokrivala teorijom tranzicije, mora zamijeniti »strategija kristalizacije«. Prema Čoviću, proces kristaliziranja postkomunističkog kaosa već je započeo, i to na moralnom planu. Na pomolu je i politička kristalizacija, a za njom bi trebale uslijediti intelektualna (znanstvena), pravna, gospodarska i socijalna, da bi se proces kristalizacije završio *civilizacijskom* kristalizacijom, kojom bi Hrvatska bila *rekonstituirana* kao europska i demokratska država.

Mitovi hrvatskog gospodarstva

U drugome dijelu okrugloga stola izlagali su ekonomski stručnjaci, koji su razmatrali ekonomske aspekte postkomunističkog kaosa i nudili rješenja vezana ponajprije za područje ekonomije. Prvi od njih bio je Dražen Kalogjera, s izlaganjem *Mit i stvarnost hrvatskog gospodarstva*. Kalogjera je pošao od konstatacije da je hrvatska stvarnost kaotična, gospodarska situacija recesivna, a HDZ-ova vlast jednostranačka, autoritarna, bahata i potkupljiva. Na mjesto zbiljski uređenog gospodarstva nudi se — mit, odnosno mitizacija hrvatskog gospodarstva. Mit je, primjerice, to da smo osigurali tržišnu ekonomiju, budući da kod nas ne postoji njezin preduvjet — ekonomska sloboda pojedinca. Strategija je hr-

Branimir Lokin, ekonomist Patologija sustava

Prvi, rekao bih čak i multi ekonomski potez nove vlasti trebalo bi biti razrješenje problema nelikvidnosti. Nelikvidnost predstavlja jednu tešku patologiju sustava, koja uopće ne dozvoljava poduzimanje daljnjih koraka. Nelikvidnost zapravo predstavlja paralelni sustav *prebijanja dugova*, paralelni sustav novca, koji nema reference u sustavu izvornog novca. Kod izvornoga novca postoji kredit, koji pokreće aktivnost, koja ponovno vraća novac. Od novca se tako stvara kredit, od kredita proizvodnja, a od proizvodnje ponovno novac. Kod nas taj slijed trenutno ne postoji. Mi imamo kredit, koji pokreće proizvodnju, koja se ne naplaćuje, tako da se novac više ne vraća. To izaziva golemi robno-novčani raskorak, kao i netransparentnost sustava u kojem više ne postoje nikakvi kriteriji, niti odnos prema stvarnosti. U takvim okolnostima, koje diskvalificiraju bilo kakav organiziran ekonomski pristup, jednostavno se ne može ništa poduzeti. Nastojanja da se promijene pojedini elementi sustava razbijaju se u sada već ogromnom nelegalnom sustavu, koji je vezao veliki broj odnosa u društvu i postao snaga *sui generis*. Odgovor na ovo pitanje nova bi vlast trebala ponuditi već u prvih sto dana, koji su presudni, jer o tome ovisi uspjeh i sudbina buduće vlasti. Rješavanje tog problema imat će, naravno, bolne posljedice. No, onaj tko to ne bude u stanju napraviti, morat će ne samo otići, već upravo bježati s vlasti. ☒

tri glavna njegova elementa: tržište radne snage, tržište kapitala i tržište robe, što je rezultat sustavnog kaosa koji je izazvala duboka inverzija, naime, podržavanje, a ne privatiziranje nekadašnjeg društvenog vlasništva. Promatrajući pod istim vidom sferu ekonomije i sferu politike, Lokin je ustvrdio da mi zapravo živimo u centraliziranoj državi u kojoj postoji samo forma tržišnog gospodarstva i samo forma demokracije, što će oni koji dodu na vlast, a tako i svi stanovnici Hrvatske, morati imati u vidu suočavajući se s golemim problemima koji će tek po izmjeni vlasti doći na vidjelo.

Promjena! Promjena!

Veliki broj građana Hrvatske već je duže vrijeme bio svjestan činjenice da se ne može zaroniti dublje od dna, tako da je *promjena* bila ona magična riječ i slutnja koja je izazvala svojevrsnu antihadezeovski vođenu katarzu. No *promjena* je ipak samo početak i pojam koji tek valja ispuniti. Stoga su ovaj skup i njemu slična nastojanja — koja će koncentrirano tražiti odgovor na pitanja: *odakle? kamo? i kako?* — jedini su put izlaska iz kaosa, odnosno procesa *kaotizacije*, koju smo godinama gutali pod krinkom *kroatizacije*.

Iz izlaganja i diskusija s HSS-ovog okruglog stola trebalo bi, u tom smislu, istaknuti i zapamtiti dvije stvari. Prvo, treba biti oprezan prema svakom nastojanju da se amnestira krivce — pojedince, strukture i parastrukture — koji su odgovorni za svjesno produciranje kaosa u kojem se danas nalazi Hrvatska. To je gotovo najveća opasnost koja, u prvo i najosjetljivije vrijeme, očekuje nove vlastodršce. I drugo, svaka buduća vlast — pa tako i vlast šestoročlane koalicije — trebala bi uvijek iznova aktualizirati potrebu da, za razliku od desetogodišnje vladavine HDZ-a, u presudnim pitanjima demokratizacije konzultira timove kako stranački angažiranih tako i vanstranačkih stručnjaka različitih profila, kakvi su se okupili na ovom okruglom stolu. ☒

Branimir Lokin je svoje izlaganje *Sustavni i metodski konflikt* posvetio temi ovog sukoba i njemu pripadnog kaosa na području tržišta. Lokin je na početku iznio i u daljnjem tijeku izlaganja razradio svoju osnovnu tezu: da kod nas ne postoji *tržište* u pravome smislu te riječi, pa tako niti

Razgovor

Govore: Kasim Trnka i Marko Ašanin

Duša i distrikt nemaju veze

O tome bi li Sarajevo trebalo organizirati kao distrikt razgovarali su u emisiji *Most* Radija Slobodna Europa Marko Ašanin, ministar za civilne poslove i komunikacije u Savjetu ministara BiH i član Izvršnog odbora Stranke nezavisnih socijaldemokrata iz Republike Srpske te Kasim Trnka, profesor na Pravnom fakultetu u Sarajevu, svojedobno veleposlanik u Hrvatskoj, a sada savjetnik člana Predsjedništva BiH Alije Izetbegovića za ustavna pitanja

Omer Karabeg

Gospodine Ašanin, vi ste nedavno uputili pismo visokom predstavniku Wolfgangu Petritschu u kome ste predložili da se Sarajevo proglasi distriktom. Čime obrazlažete taj prijedlog?

— Ašanin: Pa imam nekoliko obrazloženja. Krenuo bih od onog osnovnog razloga, a to su zahtjevi velikog broja ljudi, Srba i Hrvata, predratnih stanovnika Sarajeva, koji žele da se vrate u svoj grad. Njima u suštini Sarajevo i pripada. Ti ljudi nailaze na mnogobrojne teškoće, od onih formalnih, najsitnijih do onih najkrupnijih. Nadalje, u Ustavu Bosne i Hercegovine piše da je Sarajevo glavni grad Bosne i Hercegovine. To piše i u Ustavu Federacije i u Ustavu Republike Srpske. Dakle, sva tri ustava priznaju Sarajevo kao glavni grad. Međutim, vlast u Sarajevu isključivo organizuje Federacija, dok Republika Srpska nije zastupljena. Sarajevo je, dakle, glavni grad za oba entiteta, a samo jedan entitet učestvuje u njegovom upravljanju. Mislim da su tvorcii Dejtonskog ustava, jer to su bili uglavnom ljudi sa Zapada, kada su pravili rešenje za glavni grad Bosne i Hercegovine, imali u vidu slučaj američkog glavnog grada Washingtona koji je distrikt. I još nešto. Međunarodna zajednica je Brčko proglasila distriktom, a to je grad koji je otprilike deset, petnaest puta manji od Sarajeva, grad koji u suštini nije toliko interesantan kao Sarajevo.

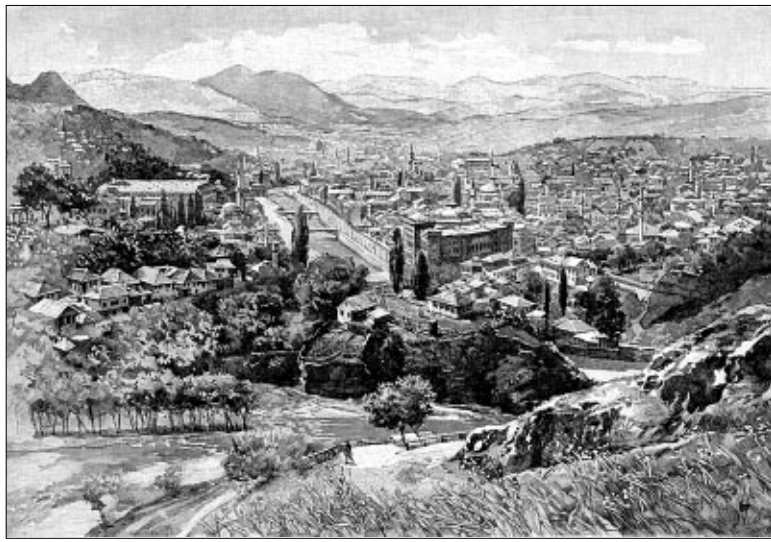
Gospodine Trnka, da li ste vi za to da se Sarajevo proglasi distriktom?

— Trnka: Želio bih da kažem da su sve inicijative legitime, bilo da dolaze od građana, bilo od jednog funkcionera institucija Bosne i Hercegovine, kao što je gospodin Ašanin. Međutim, mislim da većina ovih razloga, koje je gospodin Ašanin iznio, ne bi mogla izdržati ozbiljnu kritiku. Moramo razlikovati dvije stvari.

Jedno je funkcioniranje institucija Bosne i Hercegovine, a drugo je ostvarivanje ljudskih prava i sloboda na teritoriji cijele Bosne i

Hercegovine. Što se tiče funkcioniranja institucija Bosne i Hercegovine, već je bilo razgovora o tome, i te razgovore treba nastaviti, da zgrade tih ustanova dobiju poseban pravni status i da

Prema izvještajima Katoličke crkve oko 6.000 Hrvata napustilo je Sarajevo od potpisivanja Dejtonskog sporazuma do danas

budu pod direktnom jurisdikcijom institucija Bosne i Hercegovine, recimo, Vijeća ministara. A, što se tiče ostvarivanja ljudskih prava, ona se, nažalost, u Bosni i Hercegovini još uvijek masovno krše, prije svega kad je riječ o povratku imovine i povratku u predratna prebivališta.

Sarajevo nije multietničko

Ako građani, o kojima govori gospodin Ašanin, ne mogu da ostvare svoja prava, onda treba koristiti institucije koje su odgovorne za zaštitu ljudskih prava, od Vijeća ministara, čiji je član gospodin Ašanin, do ombudsmana, Suda za ljudska prava, Ustavnog suda, redovnih sudskih institucija i tako dalje. Nažalost, u Republici Srpskoj nema ni ombudsmana, ni Suda za ljudska prava, pa ni nekih drugih institucija koje su odgovorne za zaštitu ljudskih prava. Dalje, u Ustavu Bosne i Hercegovine nigdje ne piše da Sarajevo treba proglasiti distriktom, a o tome nije bilo riječi ni tokom mirovnih pregovora u Dejtonu. U tim pregovorima samo je isticano da Sarajevo, kao glavni grad Bosne i Hercegovine, mora ostati multietničko i cjelovito. To što je Sarajevo istovremeno i glavni grad Federacije, zapravo ništa ne mijenja na stvari. Sjetimo se, na primjer, da je Beograd bio glavni grad Jugoslavije i glavni grad Srbije, kao što je to i sada. Prema tome, to nije

ništa neuobičajeno u svijetu. A Republika Srpska ima pravo da sama odluči o tome koji je glavni grad tog entiteta. Mislim da poručeno sa distriktom Brčko nije umjesno. Brčko je bilo predmet pregovora, i to ozbiljnih pregovora, u Dejtonu. Poznato je da je sudbina ukupnog mirovnog procesa bila zapela na pitanju Brčkog i rješenje je nađeno u posljednjem trenutku tako što je dogovoreno da se problem Brčkog riješi naknadnom arbitražom. Prema tome, nije tačno da se ne radi o važnom gradu, inače mu toliko pažnje ne bi bilo posvećeno u Dejtonu. Brčko je neutralna tačka koja povezuje Federaciju i Republiku Srpsku, zatim istočni i zapadni dio Republike Srpske, a tu je i izlaz Federacije na rijeku Savu. Sve su to činjenice koje govore o važnosti Brčkog.

— Ašanin: Sada imamo Sarajevo koje nije multietničko. To je činjenica s kojom se kolega Trnka mora složiti. Nema multietničnosti, a cjelovitost je pod velikim znakom pitanja. Znači, ja ovdje pred sobom imam tekst koji mi je dostavila Nova hrvatska inicijativa u kome se također zahtijeva da Sarajevo bude distrikt. Oni žele da njihov dio koji se nalazi na Stupu, bar oni tako

vlast u vrijeme reintegracije Sarajeva pozivala pripadnike srpskog naroda da ostanu poručujući im da im se ništa neće desiti, a istovremeno su ti ljudi preko televizije sa Pala dobivali uputstva kako da zapale zgrade, unište imovinu i napuste Sarajevo. Zar nije jedan broj ljudi otišao zbog toga što su im susjedne države nudile određene beneficije, na primjer, državljanstvo, mogućnost zaposlenja, mogućnost rješavanja materijalnih pitanja.

— Ašanin: Vi tvrdite da je Sarajevo najviše multietnički grad na području Bosne i Hercegovine i da se u tom pogledu s njim ne mogu uporediti ni Banja Luka ni Mostar. Zar je najmultietničkiji grad onaj koji je prije rata imao 180.000 Srba, a sada ih ima jedva 20.000. Je li to multietnički grad? A trenutno Sarajevo ima oko 450.000 stanovnika. Napravite procene, pa da vidimo. Banja Luka je prije rata imala 180.000, Mostar oko 80.000 stanovnika, Zvornik još manje. Kada bismo sve to sabrali, to ne može biti ekvivalent Sarajevu koje je prije rata imalo 700.000 stanovnika. Ja ne kažem da je Banja Luka multietnički grad niti to kažem za Mostar. Bio bih neko rektan kad bih to rekao. Ali isto tako ni vi ne možete meni da tvrdite da je Sarajevo, sa tako malim procentom nebošnjačkog stanovništva, multietnički grad.

Zločini su zločini

— Trnka: Sarajevo je izuzetno multietnički grad.

— Ašanin: Da, samo što u Sarajevu trenutno ima više stranaca nego Srba.

— Trnka: To su neki vaši podaci s kojima se ja nikako ne bih složio.

— Ašanin: To su podaci iz informacije Ministarstva za izbjeglice i koju vi jako dobro znate. Samo da vas pitam, koja bi se to

U Sarajevu trenutno ima više stranaca nego Srba

mjesna zajednica u Sarajevu mogla proglasiti multietničkom?

— Trnka: Koja god hoćete. Sarajevo je zaista potvrdilo svoju multietničnost na svaki način. To se vidi po prisustvu kulturnih, naučnih, vjerskih i drugih institucija. Banja Luka nije bila pod opsadom 1.200 dana i njeni stanovnici nisu pretrpili takvu golgotu kakvu su pretrpili stanovnici Sarajeva. I nije čudo što su neki i otišli. A rekao sam zbog čega su neki otišli u vrijeme reintegracije Sarajeva. To su razlozi zbog kojih Sarajevo nije dovoljno multietničko.

— Ašanin: Pazite, kada kažete da je Sarajevo bilo pod opsadom 1.200 dana, mislim da je i to nešto o čemu bi se jako, jako dugo moglo diskutovati.

— Trnka: Ako je i to problematično, onda svaka čast.

— Ašanin: Znači, može se opsjedati i iznutra i izvana. Tu bi se sad moglo otvoriti i pitanje gdje je 25.000 Srba iz Sarajeva koji su prijavljeni kao nestali, šta se s njima desilo. Bolje da ne otvaramo tu diskusiju. Znači, naravno da treba da vidimo šta je bilo sa Srebrenicom, ali treba da vidimo i šta je bilo sa Kazanima. Sve to treba da vidimo, ako želi-

mo djeci osigurati mirnu budućnost.

— Trnka: Kad ste spomenuli Kazane, da vam odmah kažem. U Sarajevu je u vrijeme kad je grad bio pod najžešćom opsadom, pokrenut sudski postupak za kažnjavanje počinilaca u vezi sa Kazanima. To vi vrlo dobro znate. Prema tome, vlasti u Sarajevu pokazale su spremnost da kažnjavaju zločine. Zločini su zločini, bez obzira ko ih pravi. Nije mi ni na kraj pameti da amnestiram bilo kojeg zločinca, bio on Srbin ili Bošnjak. Ako je zločinac, neka ide u Haag. Zločinci imaju svoje ime i prezime, od onoga neposrednog izvršioca koji je sa Trebevića gledao kroz snajper i vidio koga će ubiti do onoga ko mu je naredivao da to uradi i koji je planirao operaciju. Kad to uspijemo, onda ćemo postići stabilnost na ovom području.

Problemi

— Ašanin: Da se mi ipak vratimo na ovu našu osnovnu temu — da li Sarajevo treba da bude distrikt. Evo, ja pred sobom imam jedan papir na kome piše koja sve dokumenta mora da pribavi građanin da bi se vratio na Iliđu. Trebaju mu sljedeći dokumenti: uvjerenje o kretanju za sve članove porodičnog domaćinstva, uvjerenje o državljanstvu, prijava boravka, kopije izbjegličkih kartona za sve članove porodičnog domaćinstva, potvrda o primanju humanitarne pomoći, izvod iz biračkog spiska opštine Iliđa, uvjerenje o penziji ako je u penziji, prepis posjedovnog lista, zemljišno-knjižni izvadak ako je u pitanju kuća u vlasništvu, kopija ugovora ako je riječ o stanu u društvenom vlasništvu, i potvrda da ne posjeduje nekretnine u Republici Srpskoj. E, kada povratnik sve ovo pribavi, onda se zakazuje rasprava između čovjeka koji želi da se vrati i čovjeka koji je u njegovom stanu. Pa ta rasprava ide jednom, drugi put, treći put i tako u nedogled. Kada interveniše neko iz međunarodnih institucija, onda cijela stvar ipak krene ka nekakvom izvršenju. Ako se stigne do izvršenja, evo da uzmemo najpovoljniju situaciju, onda privremeni stanar odnese prozore, vrata, instalacije, parket, kablove iz zida, i to opravdava time da su i Srbi uradili to isto 1996. godine, oni su odnijeli svoje, pa i mi sada nosimo svoje. E, onda dolaze novi problemi. Taj privremeni stanar godinama nije plaćao električnu energiju, vodu, plin i ovaj koji se vratio u svoj stan, ne može da se priključi dok ne plati dug. Recimo da i taj problem riješi, nađe negdje dvije, tri hiljade maraka i plati dug, ali onda dolaze novi problemi. Suočiti će se sa tajnim spiskovima koji postoje u svakoj policijskoj upravi. Znači, za prolazak kroz crveno svjetlo davne 1990. ili 1991. godine obavezno je privođenje. Ali dobro, i sa tim se nekako čovjek pomiri, ali od čega će da živi. Nema posla. Ne može da se zaposli. Zašto ne može da se zaposli? To gospodin Trnka sigurno dobro zna. Zna se ko ima prednost i na koji način se dolazi do posla. Ja bih gospodina Trnku pitao da li postoji i jedan jedini Srbin u Sarajevu koji je direktor nekog državnog preduzeća, neke banke, nekog osiguravajućeg društva, neke osnovne ili srednje škole, dekan fakulteta, a ne može se ni pomisliti da Srbin bude načelnik poli-

cijske uprave ili načelnik u opštini.

— **Trnka:** Prije nego što ste nabrojali sva ta dokumenta koja su potrebna povratniku, bilo bi korektno da ste rekli da je sve te uslove propisao visoki predstavnik. I drugo, ja vam tvrdim da je dva puta više prepreka za povratak u Republiku Srpsku. O tome najbolje govore podaci o beznačajnom broju Bošnjaka i Hrvata koji su se vratili u Republiku Srpsku, a u Sarajevo se za godinu dana vratilo 20.000 ljudi? Pitate, ima li Srba na funkcijama u

uradimo. Trebalo bi da se svaki Hrvat, svaki Srbin, svaki Bošnjak osjeća apsolutno sigurno u gradu koji se zove Sarajevo.

— **Trnka:** Koliko ja znam nikome se ništa nije desilo u Sarajevu. Bar po nacionalnom osnovu. Osim ovog opšteg kriminala.

— **Ašanin:** Ja opet kažem, volio bih da Sarajevo vrati onu svoju dušu koju je imalo. Mostar je donekle imao dušu, ali se nijedan grad nije mogao porediti sa Sarajevom.

— **Trnka:** Vratite se na Grbavicu, pa ćete vidjeti da je Sarajevo još uvijek ima.

— **Ašanin:** Dolazio sam ja petnaest puta, pa je nisam našao. Zato i kažem uspostavljanje distrikta jedini je način da se Sarajevo vrati duša, da se u njega vrate ljudi i počnu tu da žive.

— **Trnka:** Imam ja bolje rješenje. Da se čitava Bosna i Hercegovina proglasi distriktom.

— **Ašanin:** Što da ne.

Historijski incident

— **Trnka:** Eto, došli smo do rješenja, znači svi narodi će biti konstitutivni na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine i svi će učestvovati u svim odlukama od vrha do dna.

— **Ašanin:** Pa, dobro, rekao sam »što da ne« onako olako. Vi dobro znate da nam protektorat ne može da bude trajno rješenje. Mi treba da nađemo rješenje kako da pomirimo ljude. Ne moraju oni da se vole, ali treba da žive kao dobre komšije, dobri susjedi, da pomažu jedan drugom.

— **Trnka:** Samo ovo da vam kažem. Kroz čitavu istoriju Bosne i Hercegovine, o tome govore svi dokumenti, tolerancija je bila način života i mišljenja. Ovo što se desilo u posljednjih deset godina, to je istorijski incident u odnosu na biće Bosne i Hercegovine.

— **Ašanin:** Slažem se.

— **Trnka:** Vi ste Sarajlija i dobro znate — možda je već i banalno stalno pominjati taj primjer, ali je zaista ilustrativan — da se bogomolje četiri ključne religije nalaze usred Sarajeva na prostoru od tristo metara. Prema tome, nije ta tolerancija nastala preko noći, nego je vjekovima postojala. Treba, dakle, otkloniti razloge ovog historijskog incidenta.

— **Ašanin:** I ja tako mislim. Mislim da svi ljudi, koji su doveli do toga, moraju biti uklonjeni, počev od policajaca i vojnika do rukovodilaca. I na jednoj, i na drugoj, i na trećoj strani. Treba da dođu nove mlade snage koje znaju šta je kompromis i šta je pomirenje.

I, na kraju, zamolio bih vas za zaključak?

— **Ašanin:** Sarajevu treba vratiti dušu, a duša se vraća preko distrikta. Prema tome, ja sam za to da Sarajevo bude distrikt.

— **Trnka:** Duša i distrikt nemaju nikakve veze. Nemam ništa protiv toga da zgrade institucija Bosne i Hercegovine budu pod direktnom jurisdikcijom tih institucija, a Sarajevo treba da ostane ono što je i sada — normalan, multietnički, jedinstven grad sa svojom kulturnom tradicijom koju je imao i koju treba i dalje da ima. ☐

Opsada iznutra

Da narod može preživjeti, a njegova država propasti i potpuno nestati, svjedoče sudbine lutalačkih naroda

Dragan Pavelić

Govor održan na skupu U obranu budućnosti: Perspektive intelektualne suradnje i razmjene u Bosni i Hercegovini i u jeziniom okružju, Sarajevo, 9. prosinca 1999, Organizator Međunarodni forum Bosna

Nijedan grad nije uvijek otvoren. Dodu vremena kada se gradske kapije zatvaraju jer tako građani odlučuju. Nastane opsada iznutra — cijeli grad se pretvori u biće slično ježu ili pužu-kućonošu. Ponekad unutarnja opsada potraje predugo, pa nastanu velike štete.

Sastanak s ovakvim naslovom svjedoči da se ovaj grad odlučio osloboditi i iznutra.

Cijela povijest čovječanstva može se sagledati u slikama selidbi, progona, bježanja i — povratka. Ima primjera da se gotovo cijeli narod iseli iz postojbine, pa se raseli po svijetu. Ima primjera da se narodi izgube i nestanu, a drugi, otporniji i vještiji u bježanju, postanu jači i brojniji nego što su bili.

Bilo kako bilo, između naroda u domovini i naroda u dijaspori razvijaju se odnosi u kojima se prepoznaju osjećaji naklonosti, sposobnost razumijevanja i solidarnosti. Ponekad se javi zavist i osjećaji krivnje, a odanost ustupi mjesto ravnodušnosti, nastupi podjela i dvojnost, čak nepodnošljivost.

Potreba pripadanja tlu

S vremenom dijaspora postiže ekonomsku i političku moć. Od njezine sentimentalnosti i osjećaja pripadnosti ovisi sudbina pradomovine. Osjećaji pripadnosti i nepripadnosti potječu iz stanja društvenog identiteta; oni reguliraju odnose u oba ova narodna sustava — matičnom i onom u dijaspori. U slučaju Bosne i Hercegovine, zemlje sa četiri stare narodne sastavnice jedne državne zajednice, jedan narod utječe na ostale, a sociodinamički procesi postaju zamršeni do zbunjujuće neprepoznatljivosti. Zahtjevi prilagodbe od pojedinca iznuduju česte promjene stavova. Napetosti konflikta poput fizikalnih sila koncentriraju se na mjestima prijelaza sustava u sustav, na granicama dodira doživljaja unutra-izvan. Istovremeno postoje i napetosti unutarnjih konflikata, kontradikcija i ambivalencije kao i predkonfliktna kolebanja u procesima diferencijacije i dediferencijacije (identifikacija, asimilacija, prozelitizam, negacija itd.).

Sile sjedinjavanja, ujedačavanja, slaganja i prihvaćanja omogućavaju prilagodbu. Mehanizmi prilagodbe imaju svoj razvoj, svoje rezervne modele i obrasce, svoja osiguranja i reosiguranja. Iz njih grupe i pojedinci u grupama mogu graditi uvjete za oprost, pomirbu, primjereno kažnjavanje (legalna kazna nije

zlo, kazna može biti privilegija!), za kajanje, tugovanje i zahvalnost.

Vrijeme potrebno za razrješavanje nekoga konflikta i vrijeme potrebno za reparaciju mogu potrajati različito dugo. Budući da su sukobi naroda neminovni, a civilizacijski stupanj razvoja nepouzdan jamac racionalnog razrješavanja netrpeljivosti, prisilna kretanja naroda su neizbježna. Povijest naroda je povijest progona. Spas od istrebljenja i poniženja zadatak je vladajuće narodne vlasti.

Da narod može preživjeti, a njegova država propasti i potpuno nestati, svjedoče sudbine lutalačkih naroda. Potrebe za pripadanjem tlu potvrđuju se u češćim za zavičajem koja traje i tisućama godina i tjera izgubljene ljude da se nigdje ne skrasi i zaustave, tjera ih na neprestano kretanje koje više ni ne prepoznaje staro odredište.

Zemlje matice, domoroci u domovini i njihovi vladari, odgovorni su za svoj iseljeni narod. Ako se stvari tako iznutra ne postave, ptice selice su u prednosti nad izbjeglicama, a nemarna država može ostati bez donedavnih državljana.

O čemu uči sudbina izbjeglica

Dopustite mi da vam iznesem tri kratke ilustracije kao prilog oslobodilačkom pokretu. Sve tri mogu ponijeti jedan naslov: O čemu uči sudbina izbjeglica.

I. U izraelskoj Cezareji, koju je podigao Herod Veliki, vidi se malo naselje smješteno uz samu morskobalu. Iz daljine se razaznaje niski minaret male džamije, a oko džamije stisnute kuće — rekao bi: staro arapsko naselje.

Mirno mi objašnjava mlada žena iz Tel Aviva, i sama podrijetlom iz Bosne, iz poznate sarajevske sefardske obitelji Kamhi, — to je bosansko naselje. Nezadovoljni reformama u Bosni s kraja devetnaestog stoljeća, nekoliko je imućnih muslimanskih obitelji doselilo u Cezareju, tada grad pod turskom vlašću. Neki stanovnici i danas nose tamo potpuno nerazumljivo prezime Bošnjak!

Komentar: Suvremeni hodočasnici — hadžija može u Cezareji učiti kako se do slobode može doći mirnim putem.

II. »Moja tetka, priča mi B. K., otišla je 1993. godine u Španjolsku, u zemlju naših pradjedova. Na temelju zakona donešenog u vrijeme diktature *caudilla* Franca (!), moderna Kraljevina kralja Juana Carlosa dala je španjolsko državljanstvo svim bosanskim sefardima — izbjeglicama-povratnicima.

I sve je sličilo na spas, na kraj jedne, a početak druge izbjegličke nostalgije. Uskoro se tetka javila pismom, naizgled zadovoljna i živahna, mada već u dubokoj starosti. U pismu piše da je sve dobro, »a kako i ne bi bilo kada sam opet na svome« (šalila se), »ali, brate moj, ovi Španjolci nemaju pojma o svome materinjem jeziku; jedva ih razumijem!« (nije se šalila starica koja je govorila španjolski iz vremena otkrića Amerike).

Komentar: Od sarajevske izbjeglice, naše bivše sugradanke, Španjolci mogu učiti povijest svoga jezika koji se sačuvao u Bosni. Bosanci izbjeglice mogu naučiti da je povratak moguć.

III. Godinama vodim terapijske grupe s bosanskim izbjeglicama — žrtvama mučenja (IRCT Zagreb). To su stariji ljudi iz Kozarca i drugih sela oko Prijedora, iz Dubice, Šamca, Doboja, iz sela oko Banja Luke.

U vrijeme 1992. i 1993. godine bile su to grupe *preživjelih*, izgubljenih, poniženih i potištenih — grupe koje su započinjale svoje tugovanje.

U vrijeme 1994-1996. godine postale su grupe *koje čekaju povratak*, a od početka 1999. godine grupe *koje se vraćaju*.

Pokazalo se da povratak, baš kao i bijeg, treba preživjeti. Sva tri radna naslova proizlaze iz procesa oporavka iste grupe izbjeglica. Kao da je u pitanju dijete — u svakoj od spomenutih faza rehabilitacije bila je potrebna različita njega i podrška.

Komentar: Od izbjegličke grupe može se naučiti vještina strpljivosti.

Podjela, zatvaranje i nepovjerenje

Tri natuknice iz naslova ove sjednice (*Tokovi dekonstrukcije: izvori podjela, zatvaranja i nepovjerenja*) želim pojasniti po pravilima svog zanata.

Podjela. Podjela-cijepanje-odbacivanje pojave u koje oslikavaju duboki duševni poremećaj ličnosti. Bolesni pojedinac izbacuje iz sebe i širi u vanjskom svijetu podijeljene dijelove samoga sebe. Sve stvari, svi ljudi, svi osjećaji postanu podijeljeni i svrstani unaprijed u dobre i loše i sve se razmakne u te dvije krajnosti, pa se predodžbe dobra i predodžbe zla ne mogu spajati i neutralizirati kao što se zbiva kod zdravog čovjeka kada su u pitanju ljubav i mržnja, opraštanje i zahvalnost, tugovanje i kašnjanje.

Ta podjela, to cijepanje (splitting) u pojedincu može zahvatiti i velike narodne grupe kao zaraza. Mnoštvo je sklono zarazi, a podložno vodi koji se predstavlja njegovim spasiteljem. Na toj zabludi mnoštva počiva i temelji se moć vladara i samozvanih narodnih spasitelja.

Zatvaranje. Zatvaranje je vrlo »primitivna«, nezrela obrana. Uz poricanje i poništavanje stvarnosti, zatvaranje se javlja kao posljedica straha, nemoći i boli. Ako navedenim osjećajima dodamo i pasivnost, dobili smo definiciju traume žrtve mučenja.

Nepovjerenje. Nepovjerenje označava paranoidnu poziciju toliko rasprostranjenu među ljudima da je ponekada teško razlikovati kada ona poprima karakteristike prave sumanutosti i progonojenosti. Tada govorimo o bolesnom odmaknu od stvarnosti i izvitoperenim reinterpretacijama stvarnosti.

Sve tri natuknice: Podjela, Zatvaranje i Nepovjerenje mogu biti ispisane na političkim kartama svih zemalja, a u zemljama u kojima svaki potok može postati granicom, svaka ćuprija nepremostivom zaprekom, mogla bi se učiti njihova značenja naizust, kao (pri)sila protiv nasilja. ☐

Uspostavljanje distrikta jedini je način da se Sarajevu vrati duša

Federaciji. Kažite mi, molim vas, kakav je sastav Vlade i Ustavnog suda Republike Srpske. Da li tamo sjedi ijedan Bošnjak ili Hrvat, a prije rata je na teritoriji, na kojoj se danas nalazi Republika Srpska, živjelo 45 posto stanovnika nesrpske nacionalnosti. Prema podacima misije Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini u administraciji Republike Srpske praktično nema nijednog nesrpskog funkcionera i činovnika.

Sarajevo nema dušu

— **Ašanin:** Gospodine Trnka, molim vas provjerite ko je direktor Tehnotransa, onog velikog preduzeća u Rogatici.

— **Trnka:** Provjerite vi ko je prorektor Sarajevskog univerziteta, provjerite koliko ima ministara Srba u Vladi kantona Sarajevo i drugih kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine.

— **Ašanin:** Koji dolaze iz Republike Srpske?

— **Trnka:** Zar Srbi koji žive u Federaciji nisu Srbi? Ali nije korektno da na osnovu pojedinačnih slučajeva pravite generalnu tezu. Najbolje je da operišemo s podacima međunarodne zajednice. To su neutralni izvori.

— **Ašanin:** Gospodine Trnka, pred sobom imam popis naselja administrativnog područja Sarajevo. U Mrkovićima je prije rata bilo sto posto Srba. Koliko ih sada ima u Mrkovićima, da li znate?

— **Trnka:** Nemam pojma. A i što bih znao koliko ih ima u Mrkovićima. Da li vi znate kakva je situacija u centru Banja Luke gdje je prije rata bilo većinsko muslimansko stanovništvo. Ako ćemo navoditi pojedinačne primjere, ja vas pitam koliko danas ima Bošnjaka u opštini Janja u kojoj ih je prije rata bilo 10.000.

— **Ašanin:** Gospodine Trnka, ja sam dijete s Grbavice, ja sam odrastao na Grbavici i ja dobro znam, kao i vi, da je Sarajevo bio jedan o rijetkih gradova, ne samo u bivšoj Jugoslaviji, nego i u svijetu, koji je imao dušu. Sarajevo je sada nema. Njemu je duša oduzeta. Zgrade su najmanje bitne, vi znate šta je bitno.

— **Trnka:** Zgrade smo popravili, hvala Bogu.

— **Ašanin:** Nismo popravili duše. U tome je stvar što nismo duše pravili. A to bi trebalo da

Maleni smo prema stoljećima

Ako bih o sljedećemu stoljeću nešto trebao predvidjeti, tada bih se odvažio predvidjeti kako će jedna od sablasti koja će se nadiviti nad njime biti sablast identiteta

Branko Matan

Želio bih vam, na početku, zahvaliti na pitanjima koja ste mi uputili. Lijepo je znati da ima ljudi koje bi, i to osobno, kako kažete, zanimalo čuti moj glas, saznati nešto o mojim razmišljanjima i preferencijama, pa makar i u opuštenom, pomalo veselom i neozbiljnom kontekstu prigodne društvene igre kakva je anketa u povodu kraja stoljeća. Lijepo je znati da takvi ljudi postoje u ovoj zemlji, o kojoj, doduše, nikada nisam imao prevelikih iluzija, ali ipak zemlji u kojoj posljednjih mjeseci možda ni o čemu toliko ne razmišljam koliko o tome da spakiram prnje i da se, poučen iskustvom proteklih godinu-dvije, iz te zemlje napokon i pokupim. Ukratko, hvala vam na pitanjima.

S onime, međutim, što vaša pitanja pitaju imam stanovitih problema. Pozivate me da naveđem dvadesetak knjiga koje su mi »najdraže«, koje su na mene »najviše utjecale« i koje ću »ponijeti u novo stoljeće«. Ako vaše odredbe uzmem zajedno, ako ih uzmem kao cjelinu, tada mi se čini da ste me svojim pitanjem smjestili u neku unaprijed definiranu sliku u kojoj se osjećam veoma nelagodno. U sliku u kojoj je život podijeljen na dvije vrste vremena i dvije vrste knjiga. Na vrijeme »obično« i »svakodnevno« u kojem nam kroz ruke prolaze neke »usputne«, »tekuće« knjige, a s druge strane, na neko vrijeme izvan vremena, vrijeme u kojem imamo vrijeme za »prave« knjige, vrijeme u kojem možemo sami sebe vidjeti u odnosu na velike vremenske mjere, vrijeme u kojem stojimo s jedne strane mi, a s druge stoljeća. Možda je, dopuštam i nadam se, moj dojam pogrešan, možda je krivnja za stvaranje tog dojma tek u maloj i nevino riječci »najdraže«.

Dodatna neugodna dimenzija vašeg pitanja za mene je odsutnost rada u tom pitanju. Vaše pitanje kao da sugerira podjelu na knjige s kojima živimo dok radimo, knjige koje nisu »drage« i koje čitamo jer ih moramo čitati, i njima suprotne, drukčije knjige, subjektivno bliske i važne knjige, kojima se okrećemo u trenucima u kojima više ne radimo, u kojima čitamo »za sebe«.

Ako je taj dojam točan, tada sugestija vašeg pitanja ima svoju društvenu relevanciju. Ona u tom slučaju ponešto govori o zemlji u kojoj živimo i njezinu društvenu trenutku. Time što unaprijed izlučuje rad iz pitanja koje književnike pita o knjigama koje bi im trebale mnogo značiti, ona signalizira poistovjećivanje predodžbe rada s predodžbom nesreće i kao da kazuje: što smo bliže radu, to smo dalje od sebe.

Pitajući o nečemu što bi se trebalo odnositi na rad, pitanje svjedoči o svojevrsnom »bijegu od rada«.

Knjige koje su na mene utjecale

Za sebe mogu reći kako su mi u pravilu uvijek najdraže i najvažnije knjige koje su povezane s onime što u nekom trenutku radim. Uvijek čitam radeći i iz vizure rada. Bez obzira na to hoće li taj rad biti plodan i dati neki rezultat ili neće. Najdraža mi je uvijek knjiga koja mi, u trenutku rada u kojem se nalazim, najviše pomaže.

Jednako je tako s vremenom: ne živimo s obzirom na stoljeća, nego zalijepljeni za svoje dane, stisnuti u njih poput visibaba u herbariju. Nema za nas idile kakvu naslućujem u anketnom pitanju: idile vremena koje je izvan vremena, idile »pustog otoka« i vremenske apstrakcije koja je »pustom otoku« imanentna, idile u kojoj sretno stanujemo u svojem vlastitom, izdvojenom vremenu, koje se ne mijenja i iz kojega spokojni gledamo stoljeća i njihove mijene, neka velika i tuda, od nas daleka vremena.

Kada pak odredbe sadržane u vašem pitanju razmotrim pojedinačno, nevolje mi nisu ništa manje. Knjige koje su »drage«, koje su »utjecale« i koje ću »ponijeti u

Dvadesetak knjiga za koje mislim da su na mene utjecale nabrojio sam prije točno četiri godine u anketi na stranicama ovog recimo, istog lista (premda se tada još zvao *Vijenac*). Naveo sam tamo Leirisovo *Doba zrelosti*, Gorzova *Izdajicu (Le Traître)*, Bachelardovu *Poetiku prostora*, Picardov *Svijet šutnje (Die Welt des Schweigens)*, Barthesa, Heideggera, Sempruna, Adorna, autora krimića Kena Folletta s knjigom *Triple*, Brunu Popovića s *Pamfletima*, Matvejevića s *Razgovorima*, Šopove *Pobode*, Lasića, Krležu, Željku Čorak, Dubravka Škurlu, Josipa Horvata. Mogao sam, umjesto tih, navesti dvadesetak drugih knjiga i autora. Knjige na čovjeka utječu najintenzivnije u mladim danima, u onom nejasnom i često mučnom razdoblju adolescencije, u paklu glavinjanja i bolnog nesnalaženja, kada krivo shvaćena riječ u članku iz nekih studentskih novina djeluje kao otkrivenje i otvara najblistavije unutarnje vidike, kada istodobno

dom), korespondenciju Kurta Tucholskog (*Politische Briefe*).

Prtljaga za 21. stoljeće

Koje bih knjige, nastale u dvadesetome stoljeću, želio ponijeti u dvadeset prvo? Prva pomisao mi kaže: sve, sve, i još malo preko toga. Dakle, nekoliko tisuća knjiga uz koje sam vezan, plus nekoliko stotina koje bih u neposrednoj budućnosti volio pročitati ili pregledati. Predodžba odvajanja od knjiga za mene je veoma okrutna predodžba. Međutim, evo ipak nekoliko skupina autora i naslova. Za početak, tu su autori koje ću čitati radeći na dvije knjige koje namjeravam napisati u sljedećih nekoliko godina. Opet Leiris (*La règle du jeu*), opet Bachelard (*L'Eau et les rêves*), opet Barthes (*Fragments d'un discours amoureux*), a zatim redom: Ortega y Gasset, Joseph Schumpeter, Philippe Sollers, Stephen Spender, Alain de Botton, Niklas Luhman, Cioran, Ferenc Molnár, Emil Ludwig, biografije Julesa

Da li je zlo dvadesetoga stoljeća više izraslo iz nejasnih izvora onoga devetnaestostoljetoga podrhtavanja ili iz naravi ideja kojima se mahalo?

i nepodnošljivo sve jasno vidimo, ali ni o čemu ništa ne znamo, te se knjiga iz tog vremena obično nerado sjećamo, a ponekad i sa zericom stida. Danas bih, bez stida, već spomenutim knjigama i autorima dodao Ericha Kästnera

Vernea (Lottman), Audena (Carpenter) i Picassa (Richardson). Knjige o kojima se ovdje radi nisam čitao, ali sam ih najvećim dijelom prelistavao i čitat ću ih s pretpostavkom da znam što me u njima čeka. Druga skupina knji-

novo stoljeće« za mene su tri različite vrste knjiga. A onda još i »knjige stoljeća« (kako kaže naslov pod kojim ste, vidim, počeli objavljivati pristigle anketne odgovore), to je već četvrta vrsta knjiga. I to bitno drukčija: prve tri odredbe pitaju o meni, četvrta pita o mojim znanjima. U svaki svoj izbor »knjiga stoljeća« stavio bih, primjerice, Hitlerov *Mein Kampf* i Solženicinov *Arhipelag gulag*, ali te mi knjige nisu drage, nisu na mene utjecale i ne bih ih uključio u pregršt probranih naslova za dvadeset prvo stoljeće.

(Tonček i Točkica, *Trojica u snijegu, Blizanke*), Josipa Severa (*Diktator*), raznovrsne uspomene na boravke u nacističkim logorima (uključujući i Jasenovac), Wilhelma Reicha, Bretonovu *Nadju*, pjesme američkih Indijanaca (posebno plemena Chippewa), Radovana Ivšića, Waltera Benjamina, Antoņina Artauda, Eliadea, Brechta, Šopova *Tujanstvena prela*, ruske kazališne futuriste (Kručoniha, Majakovskog), Mejerholdove tekstove, Ciligine knjige *Sam kroz Europu u ratu* i *The Russian Enigma*, memoare Vlatka Maćeka (*In the Struggle for Free-*

ga, također onih koje bih volio čitati, sastoji se od knjiga za koje nemam takvih pretpostavki i ne znam sa čime ću se u njima susresti. Skupina je formirana na temelju nedavnoga rada, kao njegova usputna i — često — marginalna posljedica. Autori su Eric Voegelin, Arnold Toynbee, Michel Serres, Paul Valéry, Guglielmo Ferrero, Patrick Marnham (o Georgesu Simenonu). Posebno bih, moram dodati, želio pročitati neki što deblji životopis Felixa Mendelssohna, skladatelja sa čijom sam glazbom u posljednje vrijeme intenzivno živio.

Vaša pitanja, dakako, ne računaju na takve knjige, nego na one koje bismo uzeli zbog toga što smo ih već pročitali. Nabranjanje ću početi s hrvatskim autorima, jer mi je s njima odlučivanje prilično jednostavno. Uzeo bih pet hrvatskih knjiga. Prve tri bile bi Krležine *Zastave* i *Dnevnik*, te Lasićeva *Krležologija*. Četvrti bi bio jedan priručnik, Akademijin ili Benešićev rječnik, eventualno Badurinin *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Petu knjigu izabrao bih u posljednji trenutak, spontano, a u obzir bi došlo dosta toga, od još neke Lasićeve ili Krležine knjige do Ise Velikanovića (*Srijemske priče*), Milana Begovića (*Sablasti u dvorcu, Giga Baričeva*), Josipa Horvata (*Zapisci iz nepovrata*), Ljube Babića (*Između dva svijeta*), Dinka Štambaka (*Talijanski puti, Grčki puti*), Nikole Šopa, Zeželjeve biografije Begovića, možda čak i Šoljanove *Slobode čitanja* (pa i njegova prijevoda *Kralja Leara*, ili pak Torbarinina *Macbetha*).

S napuštanjem hrvatskoga terena, stvari postaju ozbiljne. Vaše pitanje odjednom se počinje doimati neugodno, pomalo opasno, gotovo preintimno. Zbog toga ću, ne izbjegavajući odgovor, reći ovako: kada bi se u novo stoljeće prelazilo noćas, kada bi me na točki prijelaza čekao neki strogi carinik koji ne bi dopuštao da u prtljazi nosim više od petna-

estak knjiga, tada bih, bez mnogo razmišljanja, prisiljen trenutkom, u svoj torbak ugurao ovo što slijedi. Uzeo bih, kao prvo, dva priručnika: onaj koji mi je najčešće u rukama (Peter Dinzeltacher: *Sachwörterbuch der Mediävistik*) i onaj koji najčešće doživljam nenadomjestivim (Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck: *Geschichtliche Grundbegriffe*). Zatim bih uzeo dva pjesnika i njihove stihove: W. H. Audena i Paula Celana (u njemačko-engljskome dvojezičnom izdanju Michaela Hamburgera), možda bih im dodao i trećega: Rilkea, Brec-

hta ili Endre Adya. Kako na put ne bih volio krenuti bez fikcije, ponio bih i jedan roman (E. M. Forster: *Howards End*). Isto tako, barem po jedna knjiga morala bi se ticati filma i likovne umjetnosti. To bi mogla biti autobiografija Franka Capre *The Name Above the Title* ili, još vjerojatnije, nešto o Ernstu Lubitschu (Robert Carlinger, Barry Sabbath: *Ernst Lubitsch; A Guide to References and Resources*, Hans Helmut Prinzler, Enno Patalas: *Lubitsch*, Herman G. Weinberg: *The Lubitsch Touch*, Samson Raphaelson: *Three Screen Comedies — Trouble in Paradise, The Shop around the Corner, Heaven Can Wait*), te knjižica *Picasso* (autori Marie-Laure Bernadac i Paule du Bouchet). U torbak bih tada stavio i dvije knjige uz koje sam osobito vezan: Forsterovu *Two Cheers for Democracy* i Rilkeova pisma Nanny Wunderly-Volkart.

Nakon toga, na red bi došlo ono najvažnije. Barem jedan Walter Benjamin (recimo *Illuminationen*), nešto Rolanda Barthesa (noviji kritički eseji, *La chambre claire, Roland Barthes*), te Hannah Arendt i Karl Jaspers, oboje minimalno s po tri knjige. Za Arendtovu to bi bile *Men in Dark Times, On Revolution* i njezina biografija (iz pera Elisabeth Young-Bruhl). Od Jaspersa bih uzeo *Von der Wahrheit*, knjigu koju sam u posljednjih godinu dana, u jednu njezinu djelu, koristio onako kako mnogi ljudi koriste *Bibliju*, zatim *Schicksal und Wille*, te napokon knjigu prepiske s Arendtvom (*Briefwechsel 1926-1969*).

Stoljeća kao sfinge

Takav je, eto, popis knjiga koje bih »ponio u novo stoljeće« i tako glasi moj izravni odgovor na vaše anketno pitanje. No, prije nego završim tekst odgovora, želio bih nešto reći o podtekstu vašega pitanja, onako kako ga razabirem i čujem, želio bih pokušati odgovoriti na ono što pitate neizravno. Pitajući me o knjigama koje ću »ponijeti u novo stoljeće« istodobno me, osim o knjigama, diskretno pitate i o stoljeću. Ako nam kažete koje su to knjige, reći ćete nam, svjesno ili ne, ponešto o svojim predviđanjima o tom stoljeću. Uzet ćete, barem neke od knjiga, zbog toga što računate da bi vam u budućnosti, iza nevidljiva vremenskoga zida, mogle pomoći, biti potrebne i korisne. Ovo vaše neizgovoreno pitanje čini mi se odviše zanimljivim da bih šutke, bez sloveca, prošao kraj njega. Tim prije što se u našoj javnosti gotovo nitko ne oglašava svojim predviđanjima ili slutnjama onoga što bi nas iza zida moglo čekati.

Pitanje o stoljećima veoma je otrežnjujuće pitanje: pred njime naše taštine i ohole umišljenosti nemilosrdno isparuju, nestaju poput rose na pripeci. Maleni smo prema stoljećima, maleni i premaleni. Čak i prema svojim vlastitima. Ona su nedvosmislene pouke u skromnosti. Velika mjerila njihovih smjena svode nas na naše prave veličine, suočavaju s minijaturama mjera iz kojih ne možemo iskočiti. A ako netko, zavaravajući se opako ili neozbiljno, te mjere ne razabire dovoljno jasno, pri ruci mu je i prigoda milenijske smjene. Anketno pitanje uredništva *Zareza*, upućeno suradnicima lista, pa i onima najvrednijima, o knjigama iz prvoga tisućljeća koje bi »ponijeli u novo tisućljeće«, predočilo bi apsurd u ekstremu, dovelo ga do paroksizma.

S druge strane, nije lako ni stoljećima. Ona nemaju nikoga, osim nas premlenih, nikakva oslonca ni orijentira, pogleda ni zrcala. Osuđeni na ono što im je jedino dano, a to je da, poput napuštenih kaveza, lebde prazninama svojih kalendarskih provalija i njihova nezdrava beskraja.

Imaju li, da krenemo dalje, stoljeća svoja razlikovna obilježja, svoje posebne fizionomije? Victor Hugo je vjerovao da imaju. Čestitajući Julesu Micheletu na netom pročitanoj svesku *Povijesti Francuske*, svesku koji govori o događajima iz osamnaestoga stoljeća, napisao je ove riječi: »Budući da je svako stoljeće sfinga, ono mora imati svojega Edipa. Vi se pojavljujete pred tim mračnim zagonetkama i dajete odgonetke.« (u pismu od 14. srpnja 1860). »Dajete odgonetke« ili, nešto doslovnije prevedeno, kazujete »strašnu riječ« (»mot terrible«). Bismo li i mi, današnji, rekli da su stoljeća sfinge? Traže li ona za nas svoje Edipe i svoje odgonetke i strašne riječi? Traži li to ovo dvadeseto, ili ono trinaesto, ili sedmo?

Dakako, treba reći, Hugoovo *siècle* nije samo stoljeće, nego pomalo i *epoba*, a epohe ipak imaju i

stoljeće najstrašnijim ljudskim stoljećem. Epohom Hitlera i Staljina, epohom logora. Bile su to jednostavne ideje i pojmovi, primjereni zastavama i masovnom odobravanju, moglo ih se prihvatiti bez ikakva napora. Njihovi su današnji pandani drukčiji: ako pogledamo prema svojim barjacima, na njima ćemo vidjeti pojmove poput *znanja* i *tolerancije*. Nitko njima neće skandirati i pjevati himne, nitko neće ubijati zbog njih. Vjernost svakome od njih od nas zahtijeva stanoviti napor. Jedna od, ako se hoće, upravo zagonetki epohe koju napuštamo sastoji se u nedoumici da li je zlo dvadesetoga stoljeća više izraslo iz nejasnih izvora onoga devetnaestostoljetoga podrhtavanja ili iz naravi ideja kojima se mahalo?

Dio ove priče o epohama svakako je i promjena koja se dogodila s idejom napretka. Završetak prošloga stoljeća živio je s tom idejom, završetak ovoga živi sa skepsom prema njoj. Razvoj i putevi ideje napretka u drugoj polovici milenija prilično su komplicirani, no u pojednostavljenu obliku uzorno ih sažima rečenica njemačkoga teoretičara povijesti Reinharta Kosellecka (u spomenutome leksikonu *Geschichtliche*

Ako pogledamo prema svojim barjacima, na njima ćemo vidjeti pojmove poput znanja i tolerancije. Nitko njima neće skandirati i pjevati himne, nitko neće ubijati zbog njih. Vjernost svakome od njih od nas zahtijeva stanoviti napor

mogu za nas imati svoja zagonetna lica.

Koracima napretka...

Kada nastojim razmišljati o dvadeset prvom stoljeću prvo što uočavam jest da s njime nemam nikakvih planova. Ta činjenica, premda sasvim osobne provenijencije, po svemu sudeći nije slučajna. Oko mene nitko nema takvih planova, a prilično sam siguran da stvari ne bi bile drukčije kada bih živio u Parizu, Londonu ili Frankfurtu. Stoljeće nam stiže i — začudo — nitko s njime ne namjerava ništa poduzimati. (Osim, možda, velikih međunarodnih privrednih korporacija, te nekoliko fundamentalističkih štabova u gradovima iza sedam planina, u nekim kairima, teheranima ili karačijima.) Prije stotinu godina, kada se svijetu objavljivalo naše blaženo stoljeće, raspoloženje je bilo posve suprotno. Na svakom koraku netko je imao svoje planove s tim stoljećem. U Parizu jednako kao i u Zagrebu. Tijelo vremena kao da je podrhtavalo od suviška energije: ideje su bile »u zraku«, ljudi su bili nestrpljivi, govorilo se o moći i nemoći, o nužnostima i radosnim anticipacijama, o gnjevu ili pak o otporu i strahu. Svijet se mnogima doimao pregledno, čak i u svojim tajnama. Nešto se pomicalo i sjediti u tom vremenu podsjećalo je na vožnju papirnatim čamčićem u brzacu. Podjednako kormilarima kao i putnicima.

Usporedba prikazuje naš trenutak u statičnoj slici, tijelo vremena djeluje anestezirano, mlitavo, tupo, nemoćno. Ne strmo-glavljujemo se brzacom, već plutamo na daščici mrtvim morem, slični smo nepomičnoj, zaboravljenoj splavi u pustoši bez vjetrova.

Neke od ideja koje su tada bile »u zraku« učinile su dvadeseto

Grundbegriffe): »Iz povijesti pojedinačnih napredaka došlo se do napretka povijesti.« Ideja je, time, postala »povijesni agens«. Godine 1833. Heinrich Heine već dijagnosticira da je stvorena nova religija, proizašla iz znanja, religija koja se zove: »vjera u napredak«. Jedan od najljepših iskaza pripada opet Victoru Hugou, njegova formulacija iz 1864. kaže: »Koracima napretka korača sâm Bog« (u tekstu *William Shakespeare*, slobodno prevedeno). Obrat bilježi Max Horkheimer godine 1947: »Napredak prijati uništenjem upravo onoga cilja koji bi napretkom trebao biti ostvaren: ideje čovjeka.«

Do mnogih napredaka s kojima ulazimo u dvadeset prvo stoljeće došlo je tamo gdje ih zagovornici napretka nisu bučno najavljivali. A ondje gdje se o napretku vikalo punih grla, nerijetko su ostala zgarišta, metaforička i doslovna.

Sablasi identiteta

Znakovi budućnosti nalaze se posvuda oko nas, neki su dobri, neki nisu. Svijet je, očito, nakanio da prestane ratovati te da, prvi put otkako smo na ovoj stijeni u svemiru, rat više ne bude naše prepoznatljivo obilježje. Vrijednosti na barjacima koje smo istaknuli, *znanje* i *tolerancija*, nisu loše, ohrabruju i brojna znanstvena i tehnološka dostignuća. Nasuprot tome stoje činjenice poput gladi (koju, prema najnovijim podacima, trpi oko devetsto milijuna ljudi, a od koje umire tridesetak milijuna godišnje, dakle svake sekunde jedan naš bližnji), života u neshvatljivu siromaštvu, zastrašujućih problema okoliša, rasprostranjenosti i snaga mafija svih vrsta. Ili, recimo, uvid o kontinuiranom padu intelektualne razine političkih, kul-

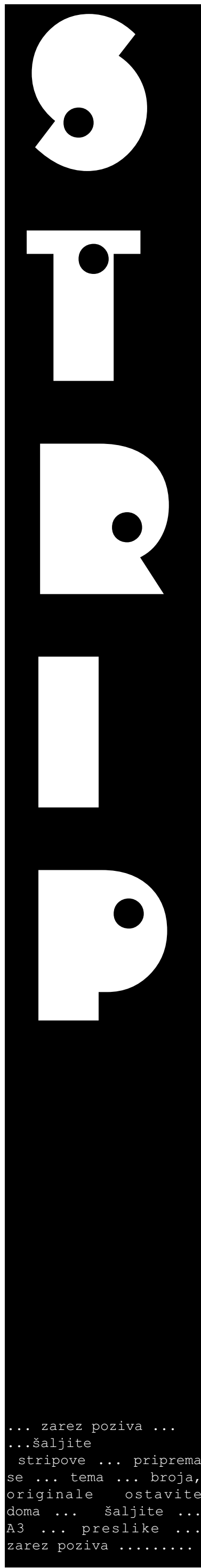
turnih i umjetničkih elita, padu koji traje gotovo cijelo stoljeće (u velikome svijetu, jednako kao i u našem malom svračjem zakutku). Ili realna prijetnja da sljedeće stoljeće postane stoljeće globalnoga terorizma (koji bi mogao operirati nuklearnim oružjem, raznim virusima, otrovima i tko zna čime još ne). Ili pojave kao što su opći nestanak djetinjstava ili širenje najrazličitijih opskurantizama.

Ipak, najvažniji znakovi pokazuju nam se u formi kontradikcija. Dobar znak govori o lošem, loš kao da donosi i nešto dobro. Primjerice: političke elite su mizerne, ali politike tih mizerija nerijetko su bolje od svojih pret hodnica. Ili: komunikacijsko približavanje i »umanjivanje« svijeta kao da uvećava njegovu nepreglednost i »raspadnutost«. Ili: svi želimo na put globalnoga integriranja, svi znamo da ćemo u tako integriranome svijetu nužno biti još nemoćniji.

Ako bih o sljedećemu stoljeću nešto trebao predvidjeti, tada bih se odvažio predvidjeti kako će jedna od sablasti koja će se nadvići nad njime biti *sablasi identiteta* (njegove »upitnosti« ili »odsutnosti«, njegova »redefiniranja«, ili uopće sablast opsjednutosti identitetom). Svijet koji se istovremeno integrira i fragmentira teško će izbjeći iskušenja te sablasti (u cijeloj lepezi, pojedinačnoj i grupnoj, od genetike do Boga, i nadržag). A iz lonaca u kojima se kuhaju identiteti, često, na žalost, prve izlaze furije novih nasilja.

Knjige za svoj anketni torbak nisam odabirao misleći na stoljeća, nego na sebe. Ima li, ipak, među njima takvih za koje vjerujem da bi u dvadeset prvome stoljeću mogle dobro doći i biti korisne? Spomenut ću samo dvije, *On Revolution* Arendtove i *Von der Wahrheit* Jaspersa. One se nude koliko svojim temama i sadržajima, toliko i općim karakteristikama svojih autora. U svijetu koji se integrira valjat će u najzaoštrenijem obliku postaviti pitanje: tko, zapravo, upravlja tim svijetom, tko odlučuje i s kakvom demokratskom legitimacijom? Knjiga Arendtove, uz ostalo i strasna afirmacija zanemarenih i pomalo zaboravljenih demokratskih uporišta, mogla bi tu biti vrijedan podsjetnik. Za Jaspersovu knjigu držim da je mjerodavna inicijalna ocjena upravo Arendtove, koja je napisala kako je, »politički govoreći, posrijedi deprovincijaliziranje zapadne filozofije«, da bi zatim nastavila sa spekulacijom nije li to »možda istovremeno i posljednja knjiga zapadne filozofije, njezina posljednja riječ, i prva knjiga jedne svjetske filozofije, njezina prva riječ« (u pismu od 4. listopada 1950, opet slobodno prevedeno). Ne vidim kako ta deprovincijalizacija može ne biti jedan od važnih radnih naloga za sljedeće stoljeće.

Na općenitijoj razini, ne vidim kako bi se moglo bez duha nepotkupljive kritičke strogosti i obvezujućih analiza Arendtove u stoljeću u kojem će se, bez sumnje — i proizvoljno, i prijeverno — guslati više, a i moćnije, nego u bilo kojem prethodnom vremenu. Dok će malo što u tom stoljeću toliko nedostajati kao jedinstvena Jaspersova sposobnost da, još jednom prema Arendtovo, »kaže sve i govori za sve«, da »mislil konkretno«, da sjedinjuje »razum, slobodu i komunikaciju«. Sposobnost koja čini da, »kada govori, stvari postaju jasne«. Z

... zarez poziva ...
... šalžite
stripove ... priprema
se ... tema ... broja,
originale ostavite
doma ... šalžite ...
A3 ... preslike ...
zarez poziva .....

a n k e t a

Heni Erceg, glavna urednica *Feral Tribunea*

Plovidba u nesigurnosti

Ne znam je li već kasno da odgovorim na vašu slatku molbu o deset najdražih mi knjiga. Nije da nisam htjela, ali bilo je posla i odvratnosti, i eto, nisam stizala.

Svejedno šaljem neki svoj brzi izbor, pa ako vam je još na vrijeme...

Daklem (kako bi rekao Šeks) pod broj 1 već duže vrijeme stoji knjiga Emila Ciorana *Kratki pregled raspadanja*.

Sjetni cinizam tog usamljenika i emigranta vrijedi, nažalost, i

danas jednako kao i nekih ranijih desetljeća. Svaka misao Cioranovog »raspadanja« za mene je teza za razmišljanje, uvijek novo. Knjiga je štampana u Beogradu u izdanju Matice srpske, 1972. godine, u izvrsnom prijevodu Milovana Danojlića. U Hrvatskoj, naravno, nikada, ni pod »onima« ni pod »ovima«.

Na broj 2 stavila bih Klausu Manna i njegova *Mefista*.

U vremenu ludila i terora mnogi intelektualci lako posežu za šarmantnom tezom: ja samo

radim svoj posao (glumim, pišem...) i ne tiče me se okruženje u kojemu stvaram. Time se, naravno, uvijek daje svojevrsni, bitni legitimitet režimu, u Mannovu slučaju, fašizmu. Mefisto je stoga, umnogome odredio i moj put u novinarstvu. Uza svo poštovanje kategorije straha u diktatorskim režimima, nekako, ipak, nisam pristalica takvih komformističko demagoških obrana.

Budući da sam potajni obožavatelj srednjoevropskog književnog bluesa, onda je Brodski svojim *Vodenim pečatom* moj prirodni izbor. Uostalom nisu li upravo voda i izmaglica Venecije dobar dokaz da se i u vlastitoj depresiji može, ako se hoće, itekako uživati?

Konačno, kako ne voljeti pjesnika koji nam je u nasljeđe ostavio jednu od možda najludih komunističkih presuda — onu vlastitu — za parazitizam.

Jedna od meni najboljih i najdražih knjiga iz kategorije otuđenja, kako od provincije oko sebe tako i u sebi, svakako je Krležin *Filip L.*

Ne mogu naravno preskočiti ni Danila Kiša, njegovu ogromnu tugu, bilješke koje svjedoče o

vremenima s malo dobra, a puno zla. Ne bih se mogla odlučiti između *Peščanika* ili *Enciklopedije mrtvih* i zato je posljednje izdanje sabranih djela toga velikog pisca u *Feralovoj* ediciji pod nazivom *Porodični cirkus* najbolja preporuka za čitanje.

Volim Bulgakova i njegova *Majstora i Margaritu*, jednako kao i Hašekova vojnika Švejka, zato jer je satira dobar izbor za borbu protiv gluposti svih i svakoga režima.

Analizu zlih vremena sjajno je, po mome sudu, dala jedna žena, Hannah Arendt u svojim *Izvorima totalitarizma*. Naravno, uzalud, jer je nisu čitali oni koji su trebali, na primjer, ovi »naši« tekući koje nadam se upravo ispraćamo.

O zlim vremenima upravo savršenu priču, svoju *Veliku bilježnicu*, napisala je još jedna žena, Agota Krištof. Njena poruka o dva dječaka od kojih jedan ostaje (u zlu), a drugi odlazi preko (u dobro) preko tijela mrtvog oca, jedinstvena je poruka za sve nas koji smo proživjeli jedno tužno desetljeće ratova i podvajanja u svakom smislu.

U ovom svom prebiranju po odčitanoj životu ne mogu preskočiti ni, naprimjer, Cesara Pavesea i njegovu malu zbirku poezije u izvrsnom prijevodu Mladena Machieda, tiskanu u zagrebačkoj Mladosti još 1967. godine, a dugo sam sa sobom u torbi »vukla« i knjižicu *Dnevnik 71*, Eugenia Montalea. Citirat ću samo jedan stih te izuzetne dvojezične zbirke splitskog Logosa iz 1987. godine u prijevodu Svemira Pavica: *Pitaš me zašto plovim u nesigurnosti, a ne pokušavam drugom rutom?* Dobra poruka za one, a puno ih je, koji uvijek plove samo sigurnim rutama. Možda smo zato dopustili da nam neki loši ljudi ukradu deset proteklih godina.

Ili kako bi u svojoj Genealogiji zanesenjaštva rekao Cioran: *njegova (čovjekova) potreba za izmišljotinama i za mitologijom jača je od očiglednosti i ismijavanja. Za sve njegove zločine kriva je sposobnost obožavanja... 2*

i k o v n o s t

Riječi, neoni i baloni

Riječi koje Jerković ispisuje ispražnjena su sadržaja i definitivno zahtijevaju revalorizaciju, osobito u ovo prijelazno vrijeme između dvaju stoljeća i tisućljeća

Nina Butić

Anto Jerković, svjetlosno-zvučna instalacija na pročelju Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu, 25. studenoga 1999-6. siječnja 2000.

Kada je jedne subote 1994. godine umjetnik Anto Jerković, zajedno s Ivanom Kozarićem i mnoštvom publike, promatrao nebo nad zagrebačkim Cmrokom, započeo je, nazovimo ga tako, svoje *djelovanje u prostoru*. Od tada se njegova umjetnička propitivanja nastavljaju u tom smjeru, premda je likovna dimenzija i dalje snažno prisutna. Instalacija na pročelju Muzeja suvremene umjetnosti neposredno podsjeća na taj događaj jer, također, zahtijeva podizanje pogleda. Neonski natpisi postavljeni na gornjem rubu pročelja muzeja tvore semantički niz kojem odgovara *uzdignuti položaj*. GOD, UNIVERSE, THEORY, PRACTICE, SUBJECT, OBJECT, BODY, SPIRIT, SENSE, NOTHING — riječi ispisane plavim neonom u zimskim noćima *zaplavile* su Katarinin trg. Odabir Gornjeg grada kao ambijenta odgovara arhaičnom podrijetlu svecemskih pojmova. Značenja istih označena su neonom, suvremenim materijalom, čime ih autor eksplicitno smješta u današnje vrijeme, sada i ovdje. Muzej kao nosilac kreativno-reproduktivne energije čini savršeno odabranu podlogu tih natpisa. Topla boja zida stare zgrade u dodiru s hladnoćom neona odgovara dualističkom ustrojstvu rada. Spomenuti dualizam ne funkcionira kao antagonizam, nego kao vješto isprepletanje suprotnosti

koje se na taj način relativiziraju. Neonom ispisane riječi tvore parove koji unutar sebe tvore antipodni značenjski sklop koji se u krajnjoj konkvenciji poklapa.

Jerković nadahnuće dobiva iz knjige Petera Sloterdijka *Kritika ciničkog uma*. »Filozofija je cijelo stoljeće na samrtnoj postelji, a mrijet joj se neće jer nije ispunila svoju zadaću. Tako se njezin oproštaj sa životom mučno oteže. Tamo gdje nije skončala u pukom pisarničkom djelovodniku misli, vuče se na umoru u blještavoj agoniji, u kojoj joj na um pada sve ono što je za života zaboravila kazati. Suočena s krajem, želi olakšati dušu i odati zadnju tajnu. Priznaje: velike teme, to su bile izlike i poluistine. Ti, navodno lijepi izleti u visine — Bog, svemir, teorija, praksa, subjekt, objekt, tijelo, duh, smisao, ništa — sve to je ništa. To su imenice za mlade ljude, autsajdere, klerike, sociologe.« Ovaj odlomak iz Sloterdijkova djela dobro pokazuje položaj filozofije i njenih pojmova u modernog doba. Te riječi ispražnjena sadržaja definitivno zahtijevaju revalorizaciju, posebice sada, u ovo prijelazno vrijeme između dvaju stoljeća i tisućljeća.

Drugi dio instalacije sastoji se od zvukova. Naime, kada se približimo muzeju, začut ćemo autorov glas koji govori: o pravdi i nepravdi, životu i smrti, dobru i zlu, prošlosti i budućnosti, poštenju i nepoštenju, ratu i miru, ljubavi, pravu, sudbini, sreći, djelima i nedjelima, vrlinama, prijateljstvu, istini. Glas snimljen na CD-u dolazi iz parafona, a ponavlja izreke starogrčkih filozofa, renesansnih mislilaca, kao i suvremenih teoretičara, sociologa i umjetnika koje obraduju navedene teme. Ovaj dio rada u bliskoj je vezi s neonskim natpisima, predstavlja njegov zemaljski dio i, na suptilan način, uvodi u djelo. Gornji, apstraktni pojmovi deduktivno se rasčlanjuju na *niže pojmove* kojih smo svakodnevno svjedoci i akteri.

Na otvorenju izložbe Jerković je izveo performans *Baloni*. S prozora muzeja umjetnik je bacao mnoštvo plavih balona na kojima je ispisao teme koje neprestano spominje njegov glas iz parafona. Plava boja nije slučajno odabrana. Ona je karakteristična za Jerkovićevu stvaralaštvo i otkako je počeo raditi s plavom 1988. godine, do danas je nije napustio. »Kada zatvorim oči, vidim plavo« jednostavno objašnjava Jerković; za njega plavo predstavlja osjećanje duha, sveukupnosti i beskrajnosti. Ironijsko *razbacivanje* pojmovima i njihovim značenjima sugerira profaniranu uporabu filozofskog instrumentarija. Istodobno, bacanjem balona s natpisima umjetnik vječne teme neposredno približuje ljudima. Baloni, kao i loptice u ranijim radovima, svojom *zaigranom* prirodnom olakšavaju komunikaciju s promatračem. Na taj način briše se eventualna barijera između čovjeka i umjetnosti. Svatko je uzeo balon s pojmom koji njemu najviše odgovara. Anto Jerković, za vrijeme performansa lica prekrita kulkuljom, skrivanjem identiteta naglašava *univerzalnost* ovog čina, ali ujedno izražava stid zbog *stanja suvremene misli*. Iako svoj lik ne ističe, Jerkovićev glas je prisutan dok njegov dah ispunjava balone. Naglasak je na duhovnome.

Višeslojnost i doradenost koncepcije, kao i sofisticirani angažman umjetnika, zaslužuju svaku pohvalu, a na nama je da promislamo o onome što smo vidjeli, čuli ili uhvatili. 2

i k o v n o s t

Odmor od umjetnosti

Starim radovima umjetnici su platili katalog, a donaciju za izložbu potrošili su na ljetovanje

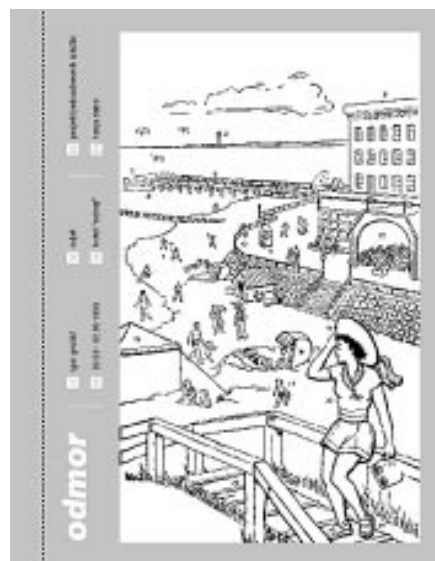
Rade Jarak

Tanja Dabo i Igor Grubić, projekt *Odmor*, predstavljanje projekta i kataloga u galeriji *Palach* u Rijeci

Na poziv Tanje Dabo da sudjeluje u projektu jednodnevnih izložbi Igor Grubić je odgovorio otprilike ovako: *Ne mogu. Umoran sam*. No Tanja Dabo ipak nije odustajala. Predložila mu je da ode na odmor. Naravno, Grubić je na neki način morao zabilježiti vlastiti odmor. Odmarajući se potrošit će novce koje je dobio za izložbu, ali zauzvrat mora provesti *umjetnički odmor*. Grubić je pristao, ali pod uvjetom da na odmoru neće raditi ništa. Kako je bio kraj ljeta, kao određite izabrali su otok Mljet, čiji su hotelijeri u potrazi za gostima apsurdno snizili cijene. Cijene ljetovanja bile su vrlo niske, ali je novac za realizaciju umjetničkog projekta, koji je Tanja Dabo dobila od grada Rijeke, ipak bio još manji. Jedva je mogao pokriti jedan dio umjetničke djelatnosti: tiskanje kataloga, pa su se autori morali snaći i vlastitim radovima platiti dio troškova. Naime, svojim su starim radovima platili kataloge, a sebi su priuštili zadovoljstvo da donaciju potroše na ljetovanje. Nataša Ilić, u tekstu kojim je popratila projekt primjećuje kako iza svega stoji katastrofalno loše ulaganje u kulturu, a zapadnoeuropski standardi, koji umjetnost tretiraju kao robu, nedostizani su san u Hrvatskoj. Stoga je još uvijek izlišna bilo kakva polemika oko sponzoriranja umjetnosti u nas.

Dakle *Odmor* proizlazi iz lucidne dosjetke Tanje Dabo, a prema Igoru Grubiću spoj je nekonceptualne prakse i stanovitih postavki istočnjačke filozofije. Već je u raznim modernim teorijama o umjetnosti (Bertolt Brecht, Susan Sontag, na primjer) puno rečeno o *ne-radu*, o negaciji rada kao samostalnoj, pozitivnoj vrijednosti. Pojam *ne-rad* uvodi afirmaciju odsutnosti. Radi se o, poststrukturalistički rečeno, *paradigmatskoj alternativi*. Praznome mjestu koje opstoji u pozitivnome obliku, samo unutar sustava u kojemu okolni elementi prizivaju onaj koji

nedostaje. U ovom je slučaju kontekst sveukupna umjetnička produkcija, a Grubićev rad zapravo je rezultat radikalizacije modernističke misli. Moderna je

umjetnost bila uvijek kritična prema vlastitoj prošlosti. Stoga se kao zadnji korak — kroz dugi proces ikonoklazma i semioikonoklazma — nameće i njezin nikada javno proklamirani cilj: prestanak proizvodnje.

Odmor ili *ne-rad* dobio je status rada, o čemu svjedoče dokumentacija i promocija. Ipak *Odmor*, kao sedmodnevni segment pravog života, posjeduje određenu instrumentalnu dimenziju. Igor Grubić morao se odmarati, morao je biti dosljedan konceptu. Problem je u tome što *mozak stalno radi* — napisala je Nataša Ilić — te je Grubić bio prisiljen odbaciti sve asocijacije vezane za umjetničko stvaranje. Također, u potrazi za istinskim odmorom morao je izbjegavati društvo dokonih Zagrepčana, pravih turista, koji su pohodili Mljet u priličnom broju. Gledano laca-novski, u paradoksu ovog rada otkrivamo imperativ koji postavlja Nad-ja. To je zahtjev koji leži u samoj biti umjetnosti i na neki je način razobličuje. Taj imperativ nalaže užitak. Užitak je u ovom slučaju umjetnički, subliman, zapravo ekonomski višak svake umjetničke prakse.

Stoga je Igor Grubić, u suradnji s turističkom agencijom Tanje Dabo, ovaj put zaista izbjegao sve zamke koje mu postavlja umjetnička produkcija. *Želim se odmoriti od umjetnosti*, napisao je u svome kratkom tekstu. U tome je zaista uspio. Uspio je sedam dana živjeti prazninu. Uspio je zakoračiti s one druge strane izvan zahtjeva umjetničkog ponašanja, u sferu odmora od umjetnosti, od *stvaranja*, odmora od užitka. 2

Čemu služe Ženski studiji?

U povodu pet godina postojanja Ženskih studija ili poradi odgovora na pitanje zašto ne želim biti morski pas iz sličnoimenog filma

Nataša Govedić

Esvo kako bih opisala radno stanje bivanja »Hrvatice«: kolege iz akademske zajednice misle da mi se imaju pravo obraćati patronizirajućim tonom te »superiornom« logikom pravovjernika, izraslih iz specifične, katolički orijentirane te muške sekte zapadnoeuropskog činovnika pismenosti (o čemu je Umberto Eco napisao satiričan roman *Ime ruže*), k tome mi beskompromisno obznanjujući tko je »poželjan«, a tko »nepoželjan« dionik bibliografije mog teksta. Jedna Camille Paglia, deklarirana i živopisna feministkinja, pri tome je komentirana kao »previše esejistička«: kao da pisati išta osim matematičkih formula ili pobožno prepisanih citata iz teorijskog »kanona« automatski podrazumijeva da autor/ica nije u stanju misliti *dovoljno apstraktno*. Prešutno je zabranjeno spominjati bilo »tijelo«, bilo »emocije«, bilo »teatar«, bilo »fluidne granice« disciplina i žanrova: postoje samo knjige izoliranih zakona i formula pristigle od provjereno konsolidiranih muških autoriteta. Nema veze čak ni to što su zakoni najčešće ubitačno loši ili barem nesavršeni, a formule (pa i prirodnoznanstvene) kratko održive u čistom ili aksiomatskom obliku. U nas znanost ionako nije percipirana kao poligon vježbanja *relativnih*, akoprem i najvrednijih istina pojedinog društva, nego je shvaćena kao *Doktrina* u koju ne treba sumnjati. Iz istog razloga oskudijevamo i inovativnim stručnjacima. Živjeti kao Hrvatica nadalje podrazumijeva da meni, kao i ostalim pripadnicama ženskog roda, političari svako toliko iz Sabora ili s kakve pravno odgovorne funkcije dobace rečenice koje se inače, u demokratskim zemljama, svrstavaju u krivična djela. Primjerice nedavni eksces mržnje iz usta Vice Vukojevića: *Manje pričaj, više radaj*. A rečeni političar nakon izjave antologijskog primitivizma, na moje ogorčenje, NE izgubi ni posao ni ugled. Fašistoidno omalovažavanje žena s govornice don Ante Bakovića ne treba elaborirati; kao što nećemo detaljno komentirati ni nadasve praktičan kontekst bolno niskog medicinskog praga hrvatskih radaonica — u kojima nije moguće dobiti »epiduralnu«, niti dovesti oca djeteta da prisustvuje porođaju, niti kasnije fizički preživjeti od državnog doplatka za djecu. Dok smo još na društvenom »totalu« tužan je podatak da se čak i vrlo samostalne žene u nas ne usude deklarirati kao *feministkinje*, strahujući da će ih muški kolege automatski klasificirati među ludakinje i histeričarke (»dobra« Hrvatica odgojena je da se *stidi svog spola*).

Spol kulture

Roditi se u Hrvatskoj u tijelu žene, koja dapače njeguje interes za kulturna zbivanja, naposljetku

strane koje najbolje ilustrira najnoviji uspjeh neoprimitivizma u filmu *Da mi je biti morski pas* redatelja Ognjena Sviličića (»konačno

Muškarcima je pravo na samosvijest i »interpretaciju svijeta« poklonjeno i rođenjem i poviješću; žene se za njega moraju izboriti

znači dijeliti kritičarske i spisateljske stolove s patrijarhalnim muškarcima i njima poslušnim malobrojnim kolegicama, koji bi za tristo do šesto kuna — ili više — mirno prodali sva svoja osobna uvjerenja (da ne velim »načela«); primjerice — objavljujući tekstove u časopisu *Vijenac* nakon što su se i intimno i ideološki izjasnili kao njegovi preziratelji. Ali ne *toliki* preziratelji da bi odbili *novac ili izdavačke privilegije* koje nudi »dobar odnos« s Maticom hrvatskom, dakako vlasnicom *Vijenca*. Indikativne su i ankete o omiljenim im knjigama i filmovima koje je pak proveo *Zarež* kroz nekoliko proteklih brojeva: maskularni kult kaubojskog oružja, eventualno pripomognut vojnim priborom japanskog ratnika, progovara kao dosljedna sklonost cjelokupne domaće duhovne elite prema vesternima i samurajskim uspješnicama, dok ih od knjiga ne može uzbuditi ništa manje niti veće od školske lektire. Ponovno, znaju se »pravila citiranja«; vrijedi zakon izbjegavanja bilo kakvog misaonog užitka za kog bi se eventualno moglo pomisliti da je: a) ekscentričan, ili b) mladi od *provjerenih* klasika. Zanimljivo je da posebice filmski kritičari uopće ne cijene ili bar ne spominju *suvremene* redatelje; što ponovno ide u prilog zastrašujuće jakim snagama patrijarhalne tradicije u nas. U istom kontekstu ponosnog anakronizma Hrvata (s koltom o pojasu) »Ženski studiji« služe uspostavljanju khrke zone što manjeg intelektualnog licemjerja te što veće stvaralačke slobode onog dijela hrvatskog društva koji nipošto ne bi *umro* za šahovnicu, ne bi rađao jer im je to naredio ini svećenički kastrat i ne bi zašutio te poniknuo glavom pred ma kime tko pokušava vladati silom. Živite li u *muškoj* kulturi, naslonjenoj s jedne strane na poetiku Johna Forda, to jest na vojsku i policiju, a s druge, na kvaziintelektualne

rešenje« ženskog pitanja Sviličić nudi u egzemplarno šovinističkoj rečenici: *Što se ne udaš, ženo!?*), egzistirate li, dakle, u svijetu u kome se točno zna da se »morate« udati ukoliko ne želite da vas smatraju »jadnom kurvom«, tada će nas potreba stvaranja alternativnog, dijalogu otvorenog, ni patrijarhalnog ni matrijarhalnog, već onog *TREĆEG* (obostrano poštujućeg) identiteta, odvesti ravno pred vrata Ženskih studija.

Indijansko pitanje

Premda sam i sama u vrijeme nastanka Ženskih studija, prije točno pet godina, držala da nije uputno osnivati jednospolni geto gdje muškarcima pristup naprosto nije dozvoljen (činilo mi se da etiku nenasilja te dvosmjernog rodnog/spolnog poštovanja moraju na licu mjesta uvažiti *upravo* muškarci), danas mislim da sam počinila tipičnu pogrešku pretjeranog, pa onda i naivnog pragmatizma. Tada mi se, naime, činilo da *svima* treba dati *jednake* šanse, pa tko ih iskoristi — odlično; tko ne — sam si je kriv. Nije mi padalo na pamet da onima koji su nepravedno marginalizirani ili koji su prisiljeni konstantno slušati o sebi kao o »slabijem« tj. inferiornom spolu/rodu treba dati dvostruko veći podsticaj za stjecanje samosvijesti — inače će ih samljeti *rutinska* propaganda spolne represije: naučena unutar obitelji, na poslu (ni holivudske se glumice nisu uspjele izboriti da za isti posao dobiju honorare visinom jednake muškim glumcima), na vijestima (koje pak favoriziraju »muški svijet« vanjske i unutarnje politike), u novinama (tiskak se dijeli na »ženske« teme odgoja djece & održavanje ljepote te »muške« teme sporta i politike), čak i u reklamama: žena je ondje prvenstveno »lijepa mlada majka«, toliko niskog kvocijenta inteligencije da je pravo čudo kako

uspjeva svladati pokretanje i održavanje perlice za rublje. Zbog slično licemjernih te podcjenjivajućih »reprezentacija« ženskog spola i roda jedan od boljih načina nošenja sa široko rasprostranjenom spolnom netrpeljivošću vezan je upravo za stvaranje autonomne govornice onih glasova koji su drugdje ušutkani. Naravno da *rezervati* slobode u okružju dominantne neslobode imaju unekoliko utopijski karakter, ali svaka pobjeda tolerancije uvijek je kretala od pomalo »nemogućih« aspiracija. Konkretno: od stava Antigone kako se *moгу* uvažiti *obje* strane konflikta koji je Kreont proglasio »nerješivim«, stava Emily Dickinson kako treba učiti od gostoljublja Zemlje, jednako ljubazne prema pčeli i prema prošnjaku (u čemu pak nalazimo anticipaciju ekofeminizma) ili stava Madonne: *Neću se ispričavati zato jer uživam u seksu, još manje zato jer imam društvenu moć ili zato jer sam bogata. Da sam muškarac, nitko ne bi ni očekivao da se ispričam.*

Postfeminizam

Opasnost za Ženske studije krije se, međutim, u prelakom pristajanju na poziciju getoizacije: kako je pokazao Michel Foucault, represivno društvo poništava vlastitu opoziciju uredno je smjestivši u zasebne institucije-rezervate, odakle je domašaj njihova političkog, estetičkog ili etičkog aktivizma znatno ograničeniji negoli je slučaj s katedrama na »pripitomljenim« fakultetima podržavnog Sveučilišta. Postfeminizam u Hrvatskoj stoga bi prije trebao IZACI iz oaze svojih prostorija u javnost političkih i akademskih konflikata, negoli dozvoliti da mu se oduzme *jako mjesto* isključivo ženskog »kominizma« iliti zajedništva. Već i okrugla učionica, s predavačicom koja se nalazi jednako udaljena od *praznog mjesta centra* koliko su to i studentice, svjedoči u prilog dehijerarhizirane i demokratske orijentacije Ženskih studija. Navodim izbor tema iz njihovih seminara te kolegija: *Socijalna konstrukcija roda; Da li je epistemologija političko pitanje; Kritika pozitivističkog istraživanja; Definiranje*

roda u masovnoj kulturi; Feminizmi Istoka i Zapada; Feministička kritika jezika; Rod i književnost; Motivi androginije; književnost i kazalište; Nomadski subjekt; Feminizam, žene, estetika javnosti; Žensko zdravlje; Razumijevanje nasilja; Odgovor na represiju; Performance; Mehanizmi zaštite ljudskih prava u međunarodnom kontekstu; Cyberfeminizam itd. Nezamjenjivost Ženskih studija potvrđuje i činjenica da slične kolegije nećete naći kao stalne predmete na sociologiji, niti na politologiji, lingvistici, filološkim katedrama, psihologiji, etnologiji, povijesti, povijesti umjetnosti, filozofiji ili komparatistici Zagrebačkog sveučilišta. Vjerojatno stoga što je Hrvatska (opet za razliku od Slovenije, nekmoli za padne Europe ili Sjedinjenih Država) nezainteresirana, dapače i neprijateljski raspoložena prema njegovanju bilo kakvih demokratskih pokreta, pogotovo pokreta koji ugrožavaju dugostoljetne epistemološke monopole. Drugim riječima, muškarcima je pravo na samosvijest i »interpretaciju svijeta« *poklonjeno* i rođenjem i poviješću; žene se za njega moraju izboriti. Sjetite se samo slikarica koje do XX. stoljeća *nisu smjele* učiti izradu aktova — naravno, ne samo zbog mogućeg ugrožavanja njihove »čednosti«, nego zbog vrlo praktičnog reduciranja konkurencije unutar slikarskoga ceha.

Vrt sa stazama koje se račvaju

Za rastanak predlažem vam i mali test vaše, čitateljske, otvorenosti postpatrijarhalnom poretku: ako još imate čitatelja/ica koji/koje u spomenutom naslovima predavanja Ženskih studija vide ideograme »dlakavih lezbijki« ili »vječica iz Rijaa«, tad mu/joj prepuštam potpuni, akoprem i nedostojanstven, uzmak od bilo kakve civilizacijske zrelosti. Primjerice, metodom iz Sviličićeva filma: po danu ženidba na starinski način, noću pak klasično opijanje i osjećaj promašenog života, budući da umjesto ravnopravnog partnera, dotični/dotična živi sa *šablonom*. Dakle na način izravno suprotan iskustvu studiranja spolnog, rodnog, povijesnog, ekonomskog, političkog, estetskog i etičkog pluraliteta. ☒

Polaznice »Ženskih studija« o posljedicama nastave izjavile su:

- Naučila sam obraćati pažnju vlastitom glasu, koji je drugdje bio ignoriran ili ušutkavan
- Promijenila sam odnos s vlastitom okolinom: stalo mi je da poslušam tuđe mišljenje, ali znam da imam pravo i da drugi čuju moje
- Uvijek sam živjela u »getu« nevladinih organizacija; sada tek vidim da mogu komunicirati sa ženama iz različitih svijetova
- Konačno se negdje osjećam »normalno« tj. kozmopolitski
- Nisam se osobno promijenila, ali puno sam naučila o različitim znanstvenim metodama o kojima nije bilo riječi na fakultetu, kao i o kritičkoj literaturi (koristim knjižnicu »Ženskih studija«)
- Shvatila sam da postoji mjesto gdje sam okružena psihičkom podrškom
- Naučila sam artikulirati svoje mišljenje
- Počela sam muškarcima skretati pozornost na činjenicu da društvo čini i 51% žena — obično bi ih ta brojka dovoljno impresionirala da saslušaju što imam reći
- Nas, pripadnice starije generacije, učili su da se smijemo brinuti samo o drugima, a ako nešto radimo za sebe, onda da smo »sebične«. Sada vidim da je to bio oblik vrlo ružne represije
- Uvijek sam odlično izlazila na kraj s muškim svijetom, ali ovdje sam naučila kako razumjeti i poštovati perspektivu žena — Ovdje nema čak ni muških vodoinstalatera; dakle nitko neće ništa učiniti »za vas« ili »umjesto vas« (jer vi to tobože niste u stanju); izvrsna je atmosfera
- Shvatila sam da biti feministkinja ne znači biti neprijatelj muškaraca, nego prijatelj svoje ženstvenosti
- Naučila sam govoriti u ženskom, a ne uvijek muškom rodu
- Ženski studiji pomogli su mi da bolje razumijem i sebe i feminizam, ali zbog njih sam izgubila mnogo tradicionalnih prijatelja
- Naučila sam da je u Hrvatskoj feminizam bio konstruiran nizom negativnih stereotipa, kao i da moj glas to može promijeniti
- Naučila sam kako prepoznati i raskrinkati jezik seksizma
- Znam gdje doći do informacija o represiji i znam kako se boriti protiv nje

Sunčica Remenar, Rokšana Ratković, Senija Alić-Begović, Maja Malec, Ana Tomić, Tamara Slišković, Suzana Glogović, Nataša Dobrenić, Jablanka Uzelac, Jasminka Vicenski, Željana Puljiz, Snežana Raković, Juliette Janušić

Razgovor

Bojana Pejić, kustosica izložbe *After the Wall*

Bude se Istok i Zapad!

Pad Berlinskog zida bio je za ovu izložbu metafora za određene socijalne probleme i promjene

Sabina Sabolović

Izložba *After the Wall, Art and Culture in Post-communist Europe*, Moderna Museet, Stockholm, 16. studenog 1999-16. siječnja 2000.

U povodu desete godišnjice pada Berlinskog zida krajem prošle godine je u muzeju Moderna Museet u Stockholmu organizirana izložba *After the Wall — umjetnost i kultura postkomunističke Europe*. Iza ovog naslova sakupljeni su radovi umjetnika iz Albanije, Armenije, Bjelorusije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Hrvatske, Češke, Estonije, Jugoslavije, Gruzije, Njemačke, Mađarske, Latvije, Litve, Makedonije, Moldavije, Poljske, Rumunjske, Ruske Federacije, Slovačke, Slovenije i Ukrajine. Izložbu je pratio simpozij na istu temu te filmski festival, a Bojana Pejić bila je glavni kustos.

Imala sam sreću pomagati Bojani na ovoj izložbi i zato mi je posebno drago na ovaj način pokazati barem dio energije koju je uložila u taj projekt. Bez nje, to su priznavali umjetnici i svi suradnici, sve bi bilo daleko kompliciranije budući da Bojana — zbog svega što je radila od sada i zbog njezine otvorenosti prema ljudima — nije lako išta odbiti. Anegdota koju Bojana uz izložbu najčešće spominje jest da joj je, nakon što mu je pokazala tlocrt postava, glavni tehničar muzeja rekao: »Kakav *After the wall*, koliko moramo graditi, ova vaša izložba će biti sami zidovi!«. Uz Bojaninu pomoć, umjetnici su na kraju zaposjeli i sve hodnike i stepeništa muzeja... Pa čak i terasu, jedino mjesto na kojem se smjelo pušiti. Nažalost, zbog količine posla nismo uspjele razgovarati tamo, već je intervju napravljen preko telefona. Dok smo nakon mnogih telefonskih tračanja i viceva na relaciji Berlin — Beograd — Beč do kraja *izglancale* intervju, izložba se u Stockholmu već zatvorila. No moći ćete je vidjeti u nekim južnijim krajevima: na proljeće u Budimpešti, na jesen u Rimu, a negdje između napokon i u Berlinu.

Izložba *After the Wall* obuhvaća radove od preko 140 umjetnika iz čak 22 zemlje. Kakav je bio proces pripreme takve izložbe?

Bojana Pejić je povjesničarka umjetnosti, kritičarka i kustosica. Rođena je u Beogradu, a od 1991. godine živi u Berlinu. Povijest umjetnosti završila je na Filozofskom fakultetu Beogradskog sveučilišta, a o suvremenoj umjetnosti piše od 1972. godine. Od 1977. do 1991. godine radila je kao kustos Studentskog kulturnog centra u Beogradu gdje je organizirala mnoge izložbe jugoslavenskih i internacionalnih umjetnika. Bila je urednik teoretskog umjetničkog časopisa *Moment* u Beogradu (1984-1991), a držala je predavanja u Jugoslaviji, Francuskoj, Austriji, Australiji, Poljskoj i Njemačkoj. Objavljivala je posebno se baveći avangardom dvadesetih godina, modernom umjetnošću Istočne Europe, rodovima i teorijom ikone. Stalno surađuje sa časopisima *Artforum*, *Art press*, *Neue bildende Kust* i *New Moment*.

— Kada me David Elliott (op. a. ravnatelj Moderna Museeta) početkom 1997. godine pozvao da budem glavna kustosica izložbe, od-

mah je rekao — morat ćemo dve godine raditi istraživanja. To je podrazumevalo da posetimo sve dvadeset i dve postkomunističke ili postsocijalističke evropske zemlje. Odlučili smo ne baviti se ovom prilikom Azijom, već smo se zadržali na konceptu stare Evrope. Istraživanja je bilo vrlo naporno, ali to je bio i jedan od lepih perioda u pripremi izložbe. U svakoj zemlji u kojoj sam bila — osim u postjugoslovenskim zemljama gde sam ipak imala osnovne informacije o tome šta se dešavalo i dešava u umetnosti — sve mi je bilo interesantno već zbog toga što je za mene novo. To znači da je bilo naporno, jer dolazite u grad čiju scenu poznajete samo preko kataloga. Prva stanica u istraživanju uvek nam je bio Sorosev centar za savremenu umetnost koji postoji u devetnaest zemalja. Koristili smo se njihovom dokumentacijom, razgovarali smo s kolegama, a oni su za nas ponekad priređivali i slajd ili videoprojekcije. Preko njih smo direktno kontaktovali umetnike ili smo, što je takođe vrlo fantastično, preko umetnika upoznavali druge umetnike. U tome kategorija kompeticije još uvek nije razvijena i jednostavno srećete umetnike kojima je stalo da se umetnost njihovih kolega takođe pokaže. To me se posebno dojmilo; na Zapadu se tako što ne dešava baš često. Ono što je za mene bilo važno osim razgovora s umetnicima, jeste pokušaj da, kada god sam mogla, razgovaram s kolegama likovnim kritičarima koji prate scenu devedesetih godina na nacionalnom i lokalnom nivou. Interesovala me je naime i tzv. inter-

Mladen Stilinović, *Iskorištavanje mrtvih*, 1984-90, instalacija: akril, fotografije, objekti na ploči

pretacija iznutra. Važan deo istraživanja bilo je i iščitavanje tekstova o svim umetnicima koje jesam ili nisam upoznala, a koji na kraju nisu nužno morali biti na izložbi.

Koje generacije umjetnika su vas zanimale?

— Razlog da se uradi ova izložba bio je da pokušamo da — ukoliko istoričar umetnosti ili kritičar može da utvrdi istinu — steknemo dobar uvid šta se u postkomunističkim zemljama desilo nakon 1989. godine tj. posle pada Berlinskog zida. Međutim, u fokusiranju na devedesete godine moje mišljenje je bilo, a David je to prihvatio, da ne treba da se bavimo isključivo generacijom koja se tek tada pojavila. Moja je teza oduvek bila protiv »lomova« u umetnosti i uvek

Umetnost može da izgleda isto, ali uslovi produkcije istočnoevropskih zemalja još uvek nisu na nivou visokog kapitalizma

sam volela da pratim npr. u osamdesetima generaciju koja je radila sedamdesetih... Najmlađi umetnik na izložbi *After the Wall* rođen je 1977, a najstariji 1937. godine. Ne treba zanemariti da su starije generacije umetnika još uvek prisutne na lokalnim nacionalnim scenama pa i na internacionalnom nivou i nisam želela da ih isključim iz te priče. Catherine Millet me u intervjuu za *Art press* pitala zašto sam pozivala i umetnike kao što su Boris Mikhailov ili IRWIN-i. Samo znam da nisam želela da kreiram veštački generacijski raskid zbog toga što mladi umetnici i u Zagrebu i u Pragu izlažu i s umetnicima starijih generacija. Tradicija novog koji smo nasledili iz modernističke estetike, a koja takođe i dan-danas odgovara umetničkom tržištu poznat je fenomen, ali ja baš nisam njen pravi zastupnik.

Individualne pozicije

Izložba je strukturirana u četiri tematske cjeline (Socijalna skulptura, Re-konstrukcija prošlosti, Preispitivanje subjektivnosti i Genderscapes). Kako su one nastale?

— Kada sam razgovarala s kolegama i umetnicima u početku stvaranja izložbe *After the Wall*, uvek sam ih obavestila da imamo nekoliko premisa: fokus na devedesete godine, ne praviti generacijski raskid i najvažnije — napraviti tematski strukturiranu izložbu. To je omogućeno upravo istraživanjem koje sam spominjala.

Naravno, nismo imali nikakav spisak tema s kojima bismo hodali uokolo, dolazili u zemlju te pitali — imate li vi rad koji tretira temu homoseksualizma, nacionalizma, ksenofobije ili pretučnih žena. Bili smo otvoreni naspram svih vrsta umetnosti. Dilema je na početku bila s naslovom i podnaslovom izložbe s obzirom da je mnogo kolega i umetnika mislilo da će to biti isključivo izložba političke umetnosti. Na izložbi se, nadam se, vidi da smo mi itekako bili otvoreni i za drugačije pristupe. Zanimali su nas npr. i umetnici koji su isključivo orijentisani na rad na sebi, preispitivanje umetničke subjektivnosti, a bili smo otvoreni i za izlaganje npr. kinetičkih skulptura ili, uslovno rečeno, pojavno modernističkih i formalističkih radova.

Teme su se pak na neki način naknadno same izdvojile. Pozvali smo sto i četrdeset umetnika s tim da ih je devedeset odsto bilo pozvano da učestvuju s jednim ili najviše dva određena rada. Jer samo na taj način smo mogli da strukturiramo tematsku izložbu. Da smo pozvali umetnike da urade što god

hoće, imali bi nekakvu panoramsku izložbu. Tematski pristup nam je pomogao oko jedne bitne stvari koju smo želeli da pokažemo izložbom, a to su individualne pozicije umetnika. Kada smo znali koje radove tačno hoćemo, grupisala sam određene umetnike koji se bave sličnim temama. Mogu navesti nekoliko primera: u svakoj drugoj zemlji koju sam posetila postoji bar jedan ili dva umetnika koji se bave temom beskućnika ili npr. temom religioznosti i spiritualnosti te njihovom dekonstrukcijom koja je postala vrlo prisutna u postsocijalističkim zemljama. Tako su tek kad su radovi bili na stolu, formirane te četiri teme. Mnogi su me pitali da li su te teme bile kriterijum za odabiranje radova. Nisu. To su celine po kojima se izložba lakše prati i kada jednog do drugog postavite umetnike koji se bave sličnim temama na izvestan način ukazuje na određeni socijalni problem. A njima se, svaki na svoj način, bave i umetnik iz Rige i umetnik iz Bukurešta.

Izložba ima podnaslov *Umjetnost i kultura postkomunističke Europe*. Na simpoziju prirednom u povodu izložbe *Lorand Hegyi postavio je pitanje o tom terminu te o teretu čitanja umjetnosti tih zemalja u ideološkom ključu. Što mislite o tome?*

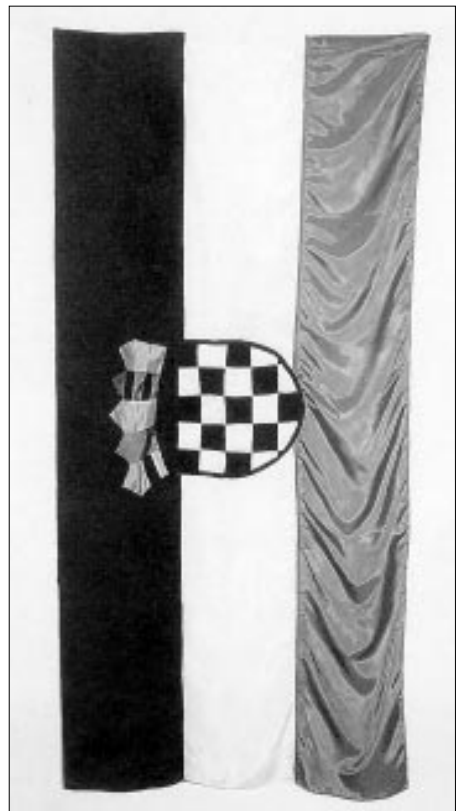
— Tokom istraživanja jako puno sam razgovarala s umetnicima o naslovu izložbe, podnaslovu te terminima koji su uz nju povezani. Tako npr. pad Berlinskog zida nije direktno promenio mnogo u Sofiji ili u Hrvatskoj, a isto vredi i za Belorusiju. Međutim, kao i svaki naziv, *After the Wall* je konvencija. Nama je pad Berlinskog zida bio metafora za određene socijalne promene, a i probleme. Najveći deo svog teksta u katalogu posvetila sam tim dilemama koje su pratile rad na projektu. Npr. mnogi umetnici, naročito iz Istočne Nemačke, primetili su da za njih komunizam nikad nije postojao. Oni su rekli — zbog čega se izložba ne zove postsocijalistička Evropa? Međutim, Švedska je zemlja koja nikad nije imala crveni socijalizam kakav je bio naš, ali je imala nešto što se i dan-danas zove *pink socialism*.

Istočnjački kontekst i zapadnjačko tržište

Meni je čitavo istraživanje bilo važno upravo zbog kontakata s umetnicima koji razmišljaju o svojoj poziciji u sistemu umetnosti istočnoevropskih zemalja te o vlastitoj poziciji na jednoj ovakvoj izložbi. Mogu to pokazati na jednom primeru — spomenula sam već da umetnici u Istočnoj Nemačkoj ne osećaju nikakvu dodirnu tačku s Istočnom Evropom. Imaju

neki svoj srednji put, kojim se Nemačka uvek trudi da ide. Satima sam s njima razgovarala o tome. Jedan od njih me nakon nekoliko dana nazvao i rekao: razmišljao sam ovih dana i shvatio sam jednu stvar — da je ostala DDR kakva je bila, ne bih mogao da postanem vegetarijanac. Radi se o određenom izboru načina života! Razgovarala sam i s nemačkim kritičarima — zapadnim i istočnim — i jedna od teza je da Istočni Nemci ne žele da budu stavljeni u taj istočnjački kontekst jer se plaše da će time izgubiti svoje mesto na zapadnjačkom tržištu. Kada razgovaram s Nemicima, ja ih jednostavno upitam kako je moguće da devet godina nakon ujedinjenja niti jedan Istočni Nemačkinje zastupao Nemačku na jednoj oficijelnoj izložbi kao što je *Venecijanski biennale*?

U katalogu Manifeste 2 jedan od njenih kustosa Robert Fleck iznio je naknadno vrlo kritiziranu teoriju o postojanju internacionalne umjetnosti,

Slaven Tolj, *Ujedinjeni*, 1992, viskoza

koja je jednaka bez obzira odakle umjetnik dolazi.

— Imala sam mnoge razgovore na tu temu. Ključ oko kojeg se svi tu vrtimo famozna je reč »kontekst«. Postoji teza da je umetnost iz Istočne Evrope u vreme komunizma, a i u vreme postkomunizma, nemoguće razumeti ukoliko se ne poznaje kontekst. Ali, ako ja mogu da razumem Olega Kulika iz Ukrajine ili Balinta Szombathyja iz Novog Sada (a oba su umetnika uradila performans na otvaranju izložbe) bez da išta znam o njihovim kontekstima, onda njihova dela zovem dobrim umetničkim delima. Ako ja moram da se, bilo da sam istočni, bilo zapadni kritičar, potpuno informišem o kontekstu da bih razumela jedno umetničko delo, onda govorimo o antropologiji i sociologiji, ne o umetnosti.

Druga teza je da svi na svetu u eri globalizacije rade isto jer gledamo iste TV stanice, koristimo Internet itd. Međutim, ono što sam shvatila tokom istraživanja jest da ta umetnost može da izgleda isto, ali da uslovi produkcije umetničkog dela u najvećem broju istočnoevropskih zemalja još uvek nisu na nivou visokog kapitalizma. Tako ako hoćete da pravite izložbu videoinstalacija u Tirani, Sofiji ili pak u Vilniusu — koji ima tehnološki izvršno opremljen Centar za savremenu umetnost i razvijenu instituciju sponzorstva — to sigurno nije isto kao i na Zapadu. Potrebno je uložiti mnogo više napora — i od strane institucije i od strane umetnika — da se dođe do tog stepena kada će se pokazati dobro urađeno i dobro prezentovano videorad. Ne želim tvrditi šta je rešenje. Možda je najtačnija neka teza između.

Umetnost jeste slična bilo da se proizvodi u Tallinu, bilo u Zagrebu, ali sa druge strane bila sam osetljiva baš na neke radove kod kojih sam želela da pokažem kako se može govoriti o malim razlikama. Da li je to na izložbi vidljivo ili nije — to ostavljam posmatraču.

(Ne)politička umjetnost

Postoji li razlika u angažiranosti radova generacija koje su živjele i radile u doba komunizma i novih generacija?

— Pisala sam o tome u katalogu, u ovim našim zemljama termin *politička umjetnost* nije popularan. Niti jedan umetnik s kojim sam razgovarala ne bi otvoreno rekao — da, ja sam politički umetnik. Mislim da to ima veze s prošlošću ovih zemalja u kojoj se politička umjetnost te politički i angažovani performans u doba komunizma uvek smatrao za protudržavni akt, makar protiv zvanične politike. Međutim, ako promatrate zapadni kontekst npr. Hans Hacke ni Martha Rosler neće imati problema ako ih nazovete političkim umetnicima. Čak ni Andres Serrano, u krajnjoj liniji. To je možda u slučaju naših sredina pitanje određenog nasleđa prošlosti. Pitanje je sada kako se umetnik koji je radio i u sedamdesetim te umetnik iz devedesetih odnose prema svetu u kojem žive. U devedesetim godinama svima je postalo jasno — i umetnicima i kritičarima — da je svet nemoguće promeniti. Mlada generacija možda misli da ga je nepotrebno menjati. Idealizma i utopije, to je barem moje iskustvo poslednjih pet, šest godina, više nema. Umetnik može da konstatuje određenu problematičnu tačku u društvu, da ima određeni odnos prema npr. religiji, nacionalizmu ili prema nekoj tački u prošlosti zemlje, recimo iskustvu Drugog svetskog rata, komunističkog totalitarizma itd. Ali, koliko sam ja uspela da shvatim, umetnici imaju vrlo ciničan stav, možda i samoironičan, kada se uključuju u takav angažman. Stav koji je itekako različit od vere u sedamdesetim godinama da je moguće promeniti svet.

Možemo li uopće govoriti o nekoj stilskoj ili medijskoj zajedničkoj osobini umjetnika iz svih zemalja koje ste predstavili na izložbi?

— Početak devedesetih je u svim postsocijalističkim zemljama obeležio *boom* medijske umetnosti. Preživeli smo *boom* videa i pojavio se tehnološki ili net-art itd. Sada se na neki način situacija stabilizovala i sve je moguće. Po mom iskustvu, u Mađarskoj i u bivšoj Istočnoj Nemačkoj, još uvek možete da nadete jako dobre slikare. U Nemačkoj mogu da ih vežem uz Bauhaus, na slikarstvo i figuraciju pedesetih godina, a u Mađarskoj to je fenomen nazvan *post-media painting*. Na polju medija danas je sve otvoreno. Pitanje je samo, kao što sam spomenula, da li danas netko tko je u Odessi, a nema pomoć Soroseva centra za savremenu umetnost ili muzjeja koji nije toliko bogat, može proizvesti jednu odličnu, dobro izmontiranu videoinstalaciju.

Lumpenkaptalizam

U posljednjih deset godina održano je puno izložbi, simpozija i sl. na temu Istočne Evrope. After the Wall predstavlja svojevrsnu tačku na »i«. Kakvo je vaše mišljenje o primjenjivanju jednog modela za čitav prostor Istočne Evrope?

— To je vrlo važno pitanje uopće, a onda i za izložbu *After the Wall*. Ali budući da sam kustosica projekta i da sam bila pozvana da obavim ovaj posao, imam vlastito teoretsko i privatno obrazloženje te izložbe. To je izložba napravljena u čast desete godišnjice rušenja Berlinskog zida. Kao što je Marius Babias, mladi likovni kritičar iz Berlina, rekao, ona je trebalo da bude organizovana i inicirana u Berlinu, ali nije. Mi se bavimo periodom od deset godina i ograniče-

nom geografijom. Kada imate zadanu geografiju i istorijski period, pokušate da uradite najbolje što možete. Mnogi su rekli da je ovo poslednja takva izložba. Sumnjam da će itko ikada raditi dvadeset godina Berlinskog zida, jer će tada stvari u Istočnoj i Srednjoj Evropi te Rusiji biti politički i socijalno sličnije onome što se dešava u Zapadnoj Evropi i ostalom delu sveta. Međutim, ono šta je u većini postsocijalističkih zemalja zajedničko jeste ekonomija. Kako mi je rekla jedna bankarka iz Slovenije *ovo još uvek nije kapitalizam, to je lumpenkaptalizam*. Proces demokratizacije i tržišne ekonomije tek počinje da se razvija u velikom broju tih zemalja, ali kao što znamo, ne u svima. Interes za umetnost Istočne Evrope bio je vrlo prisutan 1993. i 1994. godine kada su se i u Evropi i u Americi održavale vrlo važne izložbe, na kojima je najčešće bilo obuhvaćeno nekoliko zemalja ili jedna nacionalna produkcija. Mi smo imali ambiciozan poduhvat da sagledamo šta se desilo u sve te dvadeset i dve zemlje. Znam da je ideja geta i rekonstruisanja geta prisutna i na našoj izložbi. O tim sam dilemama takođe pisala u katalogu. Posebno sam bila potaknuta time što mi je Diemantas Narkevicius, umetnik koji živi u Vilnius, u jednom momentu rekao: »Znaš šta, ja sam malo umoran da budem litvanski umetnik, hteo bih samo da budem umetnik«. Da bi netko tko je rođen u Kijevu, Beogradu, Prištini ili Minsku bio viđen samo kao umetnik on mora, na žalost, da pripada umetničkom tržištu. Njemu će pripadati kada se, ekonomski gledano, tržište zemlje iz koje dolazi približi tržištu npr. u Kölnu. To je jedan aspekt.

Kineska iskustva

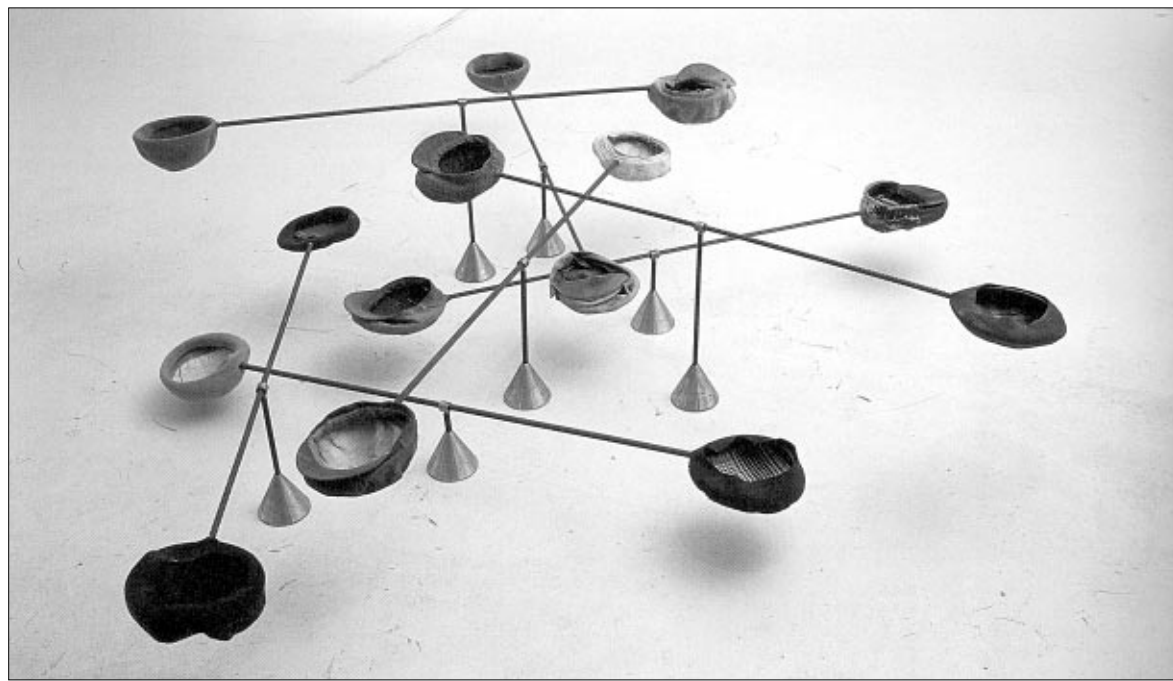
Drugi je činjenica da se padom Berlinskog zida mi, hteli to ili ne, ipak ponovo suočavamo s tezom o

koji način Istočna Evropa nije uspela da proдре na svetsko tržište i kako umetnosti istočnoevropskih zemalja nisu uspeli da postanu dovoljno vidljive. «Iara je pričala kako je bila zapanjena tim odgovorom jer neki od nas misle da i nije baš da »mi« nismo uspeli. Postoji najmanje deset do petnaest umetnika koji dolaze s tih prostora koji su poznati i vidljivi. S druge strane, s kineske tačke gledišta, posle naučnog izučavanja fenomena, mišljenja su da do toga nije došlo! Moram da priznam da je izložba *After the Wall* možda i poslednji ovakav projekat — u krajnjoj liniji poslednji projekat u koji bih se ja uključivala — gde se ide na konkretnu tematizaciju umetnosti iz Istočne Evrope. Ono što bih želela da ova izložba doprinese jeste to da kustosi koji prave velike ili male izložbe u Evropi ili Americi budu upoznati s radovima nekolicine umetnika, da se informišu o tome šta umetnici iz ovih krajeva rade i da ih onda eventualno uključe u neke sledeće projekte. Ovakav projekat jeste manje ili više interesantan, čak je za neke možda i egzotičan (iako se nadam da nije jer nisam volela da pravim takvu izložbu). No u svakom slučaju njime se želelo pripomoći da se pokažu i učine vidljivim umetnici iz ovih zemalja.

Možemo li onda reći da je ta izložba pripremana za Zapad?

— Ne, mislim da nije. Istu bih takvu izložbu radila za Budimpeštu, Zagreb, Kijev ili Petrograd.

Nijedan od ovih umetnika ne bi otvoreno rekao — da, ja sam politički umetnik

Audrius Novickas, *Iznova proverene stare legende*, 1995, instalacija: 14 kapa prosjaka iz Vilniusa

centru i periferiji. Ubedenja sam da čak i da nismo imali onakav politički sistem, mi bismo se ipak suočavali s tim problemom. Grčka je npr. i članica Evropske zajednice i ima tržišnu ekonomiju; Španija koja je doživela kulturni *boom* prije nekoliko godina isto tako, no te su zemlje i dalje negde na rubu Evrope. Ja ne znam nabrojiti više od tri dobra grčka umetnika koji žive u Grčkoj. Nedavno su u Frankfurtu *Kunstverein* i *Ifa* organizovali kongres na kojem je Iara Bubnova iznela jednu vrlo interesantnu priču. Kao što ste primetili, zadnjih nekoliko godina na *Venecijanskom biennalu* i svim većim izložbama oseća se veliko prisustvo umetnika iz Azije, naročito Koreje i Tajvana, a u poslednje vreme i Kine. Iara je nedavno u New Yorku srela jednog kineskog kustosa i razgovarala s njim o tome na koji način oni tumače to pojačano prisustvo kineskih umetnika. On joj je rekao: »Mi smo dugo godina proučavali na

Istočni i zapadni muzeji

Što mislite o tome da je takav projekat iniciran baš iz Stockholma i da većinom impulsi za ovakve vrste događanja dolaze sa Zapada?

— U mnogim istočnoevropskim zemljama ne postoji ni muzej moderne umetnosti, a kamoli onaj savremene. Ako možda i postoji, taj muzej nema od ministarstva kulture dovoljno novaca da se bavi velikim projektima. Kada se time bavi, kao npr. Ludwig muzej u Budimpešti, to je samo jedno krilo Ludwiga muzeja iz Nemačke. Mislim da su u tome jako važne financije, ali s druge strane, bitna je i radoznalost i zainteresovanost nekog zapadnog muzeja da napravi izložbu ovakve umetnosti. Taj je senzibilitet imao David Elliott koji je pronašao sredstva za izložbu i za istraživanje te dobio pomoć i od Swedish instituta. S druge strane — ne znam koliko ste to osetili kad ste sa nama radili u Stockholmu —

ali od kada sam počela zbog ovog projekta da dolazim u Moderna Museet i od kada sam imala vremena da srećem lokalnu art-scenu, shvatila sam da su svi zainteresovani da saznaju šta se dešava u ovom delu Evrope. Da li zbog toga što je Švedska bliska baltičkim zemljama i mnogo s njima radi, ne mogu tačno da kažem. Ali, u svakom slučaju, postoji veliki muzej u Berlinu, Hamburger Bahnhof, koji do danas nije napravio ništa takvo, a nalazi se u Berlinu, u »centru periferije«, kako Nemačku prestonicu ironično nazivaju neki lokalni kritičari. Bilo je ideja da se napravi slična velika izložba na Istoku i da

Szépalfalvi Ágnes, *Ispred zavjese*, 1998, ulje na platnu

onda putuje na Zapad, no ne znam zašto do toga nije došlo. Meni je bilo drago što su mi neki kolege, npr. iz Petrograda ili iz Tirane, rekli da oni sami dovoljno ne poznaju umetnost iz drugih zemalja i da je ovakav projekat i njima zato itekako zanimljiv. Bilo mi je i drago da su se neki ljudi, koji se međusobno dopisuju ili se znaju samo po radovima, sreli i upoznali u Stockholmu. Iz iskustva svih ovih

(planirana je sa 70, završena je sa 140 umetnika), ponekad sam osećala da — iako sam gost muzeja — kao kustos izložbe treba da koliko god mogu štitim interese umetnika. Nekad sam te interese uspela da odbranim, nekad nisam. Ako je videoinstalacija jako komplikovana i skupa, kaže se da bez obzira na prethodno obećanje za taj rad nema novca. Onda se ja koliko god mogu borim da do te instalacije dođe. Ali ponekad moram i odustatati, ukoliko vidim da stvarno finansijskih sredstava nema. Nikada u životu nisam imala sreću da radim u muzeju, a više nisam ni sigurna da bih želela, ali pretpostav-

ljam da uvek ima tih tenzija. Ali kada pomislim koliko je izložba velika i koliko je stvari trebalo da se uradi, još uvek ne znam kako smo svi izvukli živu glavu. Ovo je bio najveći projekat koji je Moderna Museet ikada organizovao. Ne moram ni da pomenem da je ovo bio najveći projekat u mom životu.

Prvomajske parade i Titov rođendan

Koji su vam daljnji planovi, radite li već na nekom novom projektu?

— Projekat u koji sam malo uključena jeste izložba *Aspects/Positions*, umetnost Srednje Evrope koja se otvorila 16. decembra u Beču. Njen glavni kustos je Lorand Hegyi, direktor Muzeja moderne umetnosti u Beču, koji je želeo da napravi izložbu o *Mittleuropa* i da obuhvati period od 1949. do 1999. godine u Austriji, Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj, Mađarskoj i SFR Jugoslaviji. Za kustosa bivše Jugoslavije pozvana je Dunja Blažević i ona je izabrala određeni broj ljudi koji će istražiti postjugoslovenske države i delove sadašnje Jugoslavije. Tako sam ja bila zadužena za Srbiju, Igor Zabel za Sloveniju, Branka Stipančić za Hrvatsku, Petar Čuković za Crnu Goru, a Nebojša Vilić za Makedoniju dok je Meliha Husedžinović obradila Bosnu. To je za sada to u ovom *istočnom paketu* jer ne bih želela da postanem *fab-idiot za istočnu umetnost*. Svet je toliko velik i u njemu uvek ima nešto zanimljivo za istraživanje. Moja je želja oduvek bila da radim nekakve tematske izložbe, u slučaju s *After the Wall* bila sam gost kustosa i imala sam određena finansijska sredstva koje je obezbedila institucija. Kada budem radila neku svoju izložbu, morat ću sama da se brinem za to i da nadam neku instituciju. No, ako uspeš, prije svega volela bih da završim svoj doktorat s temom *Komunističko telo — prema arheologiji jedne predstave*. Tu se bavim prisustvom tela i reprezentacijom tela u javnom prostoru SFRJ do 1991. godine: javnom skulpturom, prisustvom Titove fotografije u javnom prostoru, ženskim telom u javnom prostoru i konačno »telopisom«, tj. scenografijom i ikonografijom političkog body-arta tj. prvomajskih parada i proslava Dana mladosti u »Druhoj Jugoslaviji«.

To će biti dobra prilika da ponovno razgovaramo u Zagrebu. ☐

o dva mača — jednog božjeg, a drugog carevog — načelno bratio spoj koji je nastao na Isto-

nom religijom Carstva nisu htjeli služiti kao vojnici — kako to podrobno pokazuje najnovija studija o dva mača, *Liberty, Do-*

ecclesiastica, koje je napisao Augustinus Triumphus de Ancona početkom 14. stoljeća, i to ne na aristotelijanskim, nego na platonističkim pretpostavkama, u to doba široko prihvaćenima. O implikacijama tih pretpostavki, kako u djelu Augustina Trijumnalnog tako i njegovih suvremenika, Michel Wilks u *The Problem of Sovereignty in the Later Middle Ages* (1959) kaže sljedeće:

...taj brak kršćanstva i platonističkog realizma mogao je roditi samo ideju suštinski totalitarnog društva, utemeljenog na kršćanskoj vjeri (...). Pobornicima pape srednjovjekovna Crkva bila je proširena u sveobuhvatnu cjelinu, koja je uključivala ne samo vjerske, nego jednako sve političke i socijalne institucije. Dospjela je blizu toga da postane praktično ozbiljenje ideala Platonove države, tj. vladavine mudraca nad sjedinjenim društvom izgrađenim organski u staleže te ideala stoika, čija je univerzalna zajednica trebala sadržavati sve čovječanstvo bez razlike u jednoj univerzalnoj i zajednici onih koji ispravno misle i ispravno žive (18) (...). Crkva je izraz korporativnog i nedjeljivog jedinstva, a svrha je vlade u prvom redu očuvanje te bitne cjeline (...). S obzirom na to da augustincu cjelina uvijek prebodi dijelovima, čitava Crkva na isti način postaje beskonačno važnija od bilo kojega od svojih članova te postoji preko i iznad njih. U tom visoko realističnom poimanju pojedinac nema veliku važnost mimo toga da pomaže funkcioniranju cjeline (20).

Taj srednjovjekovni nauk o Crkvi kao totalnoj zajednici, tj. i državi i (uvjetno) društvu, može izgledati irelevantnim za katolički integrizam kako je on formuliran krajem 19. stoljeća, uključiv njegovo shvaćanje države, ako se prevede okolnosti kao što su sljedeće: taj nauk uključuje učenje o papinskoj vlasti, koje je ujedno i prvo artikulirano učenje o suverenosti; to učenje ide tako daleko da papi priznaje ne samo duhovnu vlast i svjetovnu vlast u papinskoj državi, nego i vlast nad svim svjetovnim vladarima, što nalazi svoj simbolički izraz u papinoj tijari; dugotrajnost tih pretenzija slikovito pokazuje činjenica da pape prestaju nositi tijaru tek negdje u vrijeme II. vatikanskog koncila.

Da se shvati važnost srednjovjekovnog shvaćanja Crkve kao države za današnju političku situaciju Hrvatske, korisno je pogledati još dvije sastojnice katoličkog integrizma.

Prva je klerikalizacija Crkve. Temelji se na uvjerenju da je životna zadaća katoličkog vjernika bitno određena njegovim

zvanjem, a to je zvanje potpuno određeno životnim sakramentom: tako je onima koji su primili sakrament braka bitna zadaća da se brinu za svog bračnog druga i obitelj, a onima koji su primili sakrament svećeničkog zaređivanja zadaća je da se brinu za sve ostale ne samo duhovne, nego i javne potrebe svoje pastve. Radanje takve samosvijesti klera početkom ovog milenija jedan je od najvažnijih pokretača zapadne povijesti, napose shvaćanja da je zadatak klera da unapređuje svijet, iz kojega proizlazi karakteristično zapadna ideja napretka. No prema Maxu Weberu, raskid s takvim shvaćanjem, koji je nastao Lutherovim namjernom progresivnijim provođenjem Biblije, učinjenim zato da se naglasi dužnost svakog vjernika da se posveti svom svjetovnom zvanju, bio je *condicio sine qua non* nastanka duha kapitalizma. Na neprimjerenost razlikovanja, unutar same Katoličke crkve, klerika kao onih koji su bolji vjernici i laika kao onih koji su slabiji vjernici upozorio je, upravo na gore analiziranom zboru katoličkih laika u Zagrebu 1995, Marijan Valković, profesor moralne teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu.

Iduća je sastojnica uvjerenje da je čovjeka moguće učiniti dobrim, čime bi ga se spasilo za vječni život, i na taj način da ga se prisilno podvrgne autoritetu Crkve, što je, dakako, moguće učiniti samo nekom vrstom crkvene države. To je uvjerenje nespojivo sa shvaćanjem kršćanstva koje polazi od toga da je Bog stvorio čovjeka kao slobodno i razumno biće na sliku i priliku svoju, da stoga čovjek ima veći ljudski potencijal za vječno spasenje — ali istodobno i za vječnu propast — ako ima veću slobodu, da je izvan moći ljudi da sude tko će se spasiti, a tko ne te da stoga država, ako uopće može i treba činiti nešto za vječno spasenje ljudi, treba stvarati uvjete za razvoj što većeg ljudskog potencijala, a to znači i što veće slobode. No, čak je u Sv. Tome Akvinskog, čije učenje izgleda potpuno spojivo s netom izloženim shvaćanjem kršćanstva, moguće naći opravdanje spase-nja političkim sredstvima. Tako u svojoj raspravi o zakonu Sv. Toma, među ostalim, kaže:

4. Time što se netko počinje pri-vikavati da zbog straha od kazne izbjegava zlo i čini dobro, prije će ili kasnije doći do toga da to čini radosno i dobrovoljno. Na taj način zakon i kažnjavanjem pridonosi da podložnici postanu dobri (*Summa theologiae*, I-II, pit. 92, čl. 2). ▣

Povijesne sastojnice katoličkog integrizma

U nakladi *Friedrich Naumann Stiftung* ovih dana izlazi iz tiska drugi dio knjige *Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj*. Prvi dio objavljen je 1998, a sadrži izlaganja i diskusije vođene na istoimenom skupu, održanom iste godine u lipnju. U drugom dijelu knjige izlaganja su sa skupa održanog u Brezovici u ožujku 1999. godine. Dio sudionika bio je nazočan na oba skupa. Ovom prigodom objavljujemo dio završnog teksta iz studije Ivana Padjena *Katolicizam i nacionalizam u Hrvata 1990-ih: pravnoteorijski pogled* (II), koja je nastavak studije iz prve knjige, a treći dio bit će uskoro završen i studija bi se trebala pojaviti kao posebna cjelina

Ivan Padjen

S obzirom na to da je današnji katolički nauk o djelovanju Crkve u svijetu i o odnosu Crkve i države ili toliko neodređen ili pak toliko nevažan da dopušta čak samom središtu Crkve da djeluje integristički, valja zaključiti da se to djelovanje oslanja na neki veoma snažan dio katoličke tradicije koji podrazumijeva da je s kršćanskog, pa tako i katoličkog stajališta u najmanju ruku dopušteno, a možda čak i primjerenost da Kristova crkva provodi svoje moralne zahtjeve, a možda i vjerske istine, po potrebi i uz primjenu političkog nasilja, napose onoga kojim raspolaže država. Pritom nije teško dokučiti koji je to dio tradicije. To ni u kom slučaju nije ni nauk ni primjer bilo samog Krista bilo njegovih učenika bilo kršćana u prvih nekoliko stoljeća Crkve. To je po svoj prilici praksa koja se razvila nakon što je kršćanstvo postalo službenom religijom Rimskog Carstva krajem 4. stoljeća, pri čemu je u Istočnom Carstvu došlo do gotovo potpunog spajanja crkve i države, unutar kojega je car postao i svjetovnim poglavarem Istočne crkve, a u Zapadnom je Carstvu došlo do tijesne veze crkve i države, unutar kojega je nauk

ku, no ipak nije mogao spriječiti da se mačevi često prepliću.

Netom izložena ocjena da je korijen katoličkog integrizma u tome da je Crkva, ubrzo nakon što se ustoličila u Rimu, podlegla rimskom imperijalizmu, tj. prihvatila imperijalizam kao svoj način djelovanja, pa time i sama dijelom postala imperijalnom političkom institucijom s dijelom imperijalnom ideologijom, nije dakako nova, nego je, naprotiv, jedno od općih mjesta i unutar kršćanske i izvankršćanske kritike katolicizma. Isto je tako nedvojbeno da je barem jedan od važnih razloga zbog kojih je ta ocjena bila uglavnom neprihvatljiva katolicima, a pogotovo središtu Katoličke crkve u Rimu, tj. papama i njihovim kurijama, činjenica da ocjena tako velikog dosega jednostavno ne može biti poduprta konkluzivnim razlozima. Tako danas većina obrazovanijih katolika na Zapadu prihvaća da su takve ocjene primjerene kritike Crkve, kao što to najbolje pokazuje i smjer kojim je Crkva krenula na II. vatikanskom koncilu, ali se i ti katolici među sobom veoma razlikuju u tome na koje se djelovanje i u kojem razdoblju Crkve te ocjene odnose te koje posljedice iz njih slijede za današnju Crkvu. Neću stoga ni pokušati dokazivati da je moja ocjena u cjelini gledano točna. No vjerujem da je usprkos tom ograničenju, moguće učiniti ocjenu koju sam iznio relevantnom za razumijevanje sadašnjeg djelovanja Katoličke crkve u Hrvatskoj, napose s obzirom na utjecaj hrvatskog katolicizma na hrvatski nacionalizam te na odnos Katoličke crkve i Republike Hrvatske.

Prvo, ocjena mi izgleda plauzibilnom ne samo u slabom smislu, naime u tom da se Crkvi zbog ovih ili onih zbivanja dogodilo da je dijelom prihvatila rimski imperijalizam, nego i u jakom smislu, naime u tom da su kršćani bili svjesni da postajući službenom religijom Carstva dolaze u položaj koji je u nekim važnim pogledima nespojiv s kršćanstvom. Na to zorno upućuju, među ostalim, nalazi da kršćani ni nakon što je njihova vjera postala službe-

minion and the two Swords: On the Origins of Western Political Theology (180-398) Lestera Fielda, objavljena 1998. godine. Ako je, dakle, ocjena plauzibilna i u jakom smislu, moglo bi se možda zaključiti i to da je kršćansko prihvaćanje rimskog imperijalizma stvorilo nešto što bi se moglo nazvati grijehom ugrađenim u strukturu same Crkve, koji je u samom temelju katoličkog integrizma te koji je katolicima veoma teško analizirati, nekmoli priznati.

Drugo, ocjena da je Crkva prihvatila imperijalizam kao svoj način djelovanja u svijetu upućuje na to da ključna postavka pretkoncilskog, integrističkog nauka o odnosu Crkve i države nije ona koju sam ranije naveo kao četvrtu, i za koju sam kazao da izgleda kao glavna, a to je teza da u svakoj državi Boga treba štovati u skladu s obredima Katoličke crkve, koja je jedina istinita vjera. Naprotiv, za čitav integristički nauk nosiv je početak treće teze, koji kaže da je najviša i najviše samodovoljna socijalno strukturirana skupina — država. Doduše, uzme li se u obzir da je integristički nauk, takav kakav sam prenio, formuliran krajem 19. ili čak početkom 20. stoljeća, može izgledati da se samo u najgrubljim crtama odnosi na Crkvu i državu petnaestak stoljeća ranije, a treća teza usto izgleda kao doslovno preuzeta iz Aristotelove *Politike*. No, to baš nije tako.

Katolički integristički nauk o odnosu Crkve i države formuliran je, ili jasnije reformuliran — no nikad baš posve jasno, krajem 19. stoljeća, tj. nakon što su pape 1870. godine izgubili svoju državu, u vrijeme kad su odbijali prihvatiti da je više nemaju i nastojali svim diplomatskim sredstvima da je povrate. Stoga mi ne izgleda pretjeranim tvrditi da taj nauk pretpostavlja da je idealan odnos Crkve i države onaj koji je postojao u tzv. papinskoj državi, koja je nastala krajem 8. stoljeća, osamostalila se od vlasti careva nakon papinske revolucije na prijelazu u 12. stoljeće, a dobila svoje najutjecajnije opravdanje u djelu *Summa de potestate*

STUDIO ARHING

Arhitektonsko projektiranje

Ul. Grada Mainza 6
10000 Zagreb

tel./fax 01/3772-550, 3772-852, 3707-653

ARHING 2

Znanost, obrazovanje i kultura — to nije potrošnja, nego razvojna snaga suvremenog društva... Sadašnje stanje i odnosi prema obrazovanju, znanosti i kulturi moraju biti izmijenjeni, ne zato da bi se rušilo, nego zato da bi se stvaralo: politika naglašene aktivnosti ovih područja jest politika moderne socijal-demokracije, ali i politika poticanja ključnih faktora modernog razvoja uopće...

Ako je suditi po riječima dr. Antuna Vujića, izrečeni na jednoj od rasprava na Savjetu SDP-a, znanosti, kulturi i obrazovanju ubuduće se bolje piše. Predsjednik Savjeta SDP-a od 1994. godine, političar, leksikograf i filozof po provenijenciji, Antun Vujić je odavna i u politici, i u znanosti, i u kulturi. I u znanosti, i u obrazovanju, i u kulturi, Vujić se — što je stav i njegove stranke — zalaže za manje centralizma i utjecaja države, a više samostalnosti i stvaralačke slobode, koja znači i manje jalovog trošenja proračunskog novca. Do sada je to dokazao i osobnim primjerom kao glavni urednik *Hrvatskoga leksikona* (1994. i 1997.), prvoga nacionalnoga leksikografskog djela u Hrvatskoj, prodanoga u rekordnih 10.000 primjeraka. Leksikon je — drukčije nije moglo — načinjen sa samo 100.000 DEM subvencija, za razliku od nekih velikih državnih institucija koje bi za takav potvrat vjerojatno potrošile nekoliko desetaka puta više.

Patološka verzija

Zemlju s devastiranim gospodarstvom, zaboravljenom znanosti, poniženom kulturom i zastarjelim obrazovanjem neće biti nimalo lako uvesti u 21. stoljeće, tim više što su očekivanja velika, birači nestrpljivi, a proces traži vremena, mudrosti i znanja. Imena vodećih ljudi u ministarstvima još se ne znaju, sve ostalo su puka nagađanja u medijima.

Savjet SDP-a okupio je intelektualce sa svih područja znanstvenog i kulturnog života. Prije nešto više od godinu dana osnovan je i Savjet SDP-a za Zagreb, kao i za neke druge gradove, a u njemu gotovo polovina članova nisu bili članovi stranke. Kakvu je ulogu odigralo to tijelo u oblikovanju stranačke vizije kulture, znanosti i obrazovanja?

— Savjet SDP-a na razini države definiran je kao stranačko tijelo koje prvenstveno djeluje u izvanstranačkom prostoru. U tom pogledu, na državnoj razini, organizirali smo nekoliko vrlo važnih stvari. Dovoljno je spomenuti da je samo jedno savjetovanje o položaju znanosti u Hrvatskoj privuklo sedamdesetak vršnih znanstvenika i stručnjaka, te petnaestak akademika, i to upravo onih koji se bave politikom znanosti. Od bavljenja problemima znanosti, obrazovanja i kulture, do bavljenja položajem i elementima civilnoga društva i medija, riječ je o kontinuiranoj aktivnosti koja je bila bitna za stvaranje drukčije slike o SDP-u. Ne kao zatvorene forumske organizacije, nego kao stranke koja djeluje u javnom prostoru, na razini javnih problema i prilično kompetentno. U tom sklopu javili su se i sa-

vjeti po većim gradovima, doprinos kojih je također bio vrlo značajan.

O čemu je Savjet posljednjih godina poglavito raspravljao? Do kakvih je saznanja i podataka došao na području znanosti, na primjer?

— U znanosti je to rezultiralo i jednim dokumentom koji prilično kompleksno sagledava zaostajanje Hrvatske u znanosti, bilježeći sve neuralgične točke: od problema sveučilišta u smislu pomanjkanja autonomije, do demeritorizacije znanstvenih aktivnosti i zaostajanja u prisutnosti Hrvatske u znanosti u svijetu. S druge strane, bila je to analiza uništavanja znanstvene infrastrukture koja je svojedobno nosila cijele privredne grane. Poznato je nestajanje cijelih grupacija kao što je znanstveni institut jednoga Končara ili Tesle, kriza Rudera Boškovića itd., a sve je povezano s globalnom slikom onoga što se događalo posljednjih deset godina s podržavljenjem, pretvorbom i privatizacijom u gospodarstvu. U patološkoj verziji tih procesa, u Hrvatskoj je brisano sve što se nije moglo prodati na najvulgarniji mogući način, pa nije čudo što su prvo stradali znanost, kultura i obrazovanje, zbog čega nismo stagnerali samo u ukupnom proizvodnji, nego i u kvaliteti.

Otužna i zaostala nacija

Danas smo suočeni s potrebom rekonstrukcije cjelokupnog položaja znanosti, ali ne samo na način da se za nju ubuduće izdvaja više iz proračuna, čime se moramo približiti izdvajanjima zemalja Europske unije, što je i uvijek ulaska u EU. Treba rekonstruirati cjelokupan model, čak i gospodarski, kako bi se ohrabrila rekonstrukcija centara izvrsnosti i instituta koji mogu stvarati međunarodne veze i pridonositi nečemu što se malo patetično naziva *hrvatskim proizvodom*, s tim da taj proizvod bude na razini svjetskoga proizvoda.

Skeptici kažu da će kultura i znanost morati ipak pričekati dok se ne poboljša katastrofalno stanje u gospodarstvu, a bez gospodarstva nema ni novca za ostalo. Što vi kažete na to?

— Ono što smo zagovarali na različitim skupovima u organizaciji Savjeta, a i na drugim mjestima, pa i pojedinačno, i što je, uostalom, izraženo i u programu stranke, jest to da kulturu, obrazovanje i znanost moramo shvatiti kao cjelinu. Ne kao nekakav izdvojeni sektor, nego kao društveni, ali i politički odnos. Postoje brojni načini rekonstruiranja toga područja: ne samo budžetom, koji je, nažalost, takav kakav jest, nego i posebnim olakšicama, ali i stvaranjem drukčijeg tipa odlučivanja, poglavito putem autonomnih zaklada, fondacija i zaklada u kojima moraju odlučivati stvaraoci uz predstavnike vlasti, a ne samo ministri. U znanosti i kulturi potrebna je decentralizacija, a u obrazovanju europeizacija, od vrijednoga europskoga sustava, do samih elemenata predmetne nastave. Ako nešto doista jest oznaka

SDP-ove politike prema znanosti, kulturi i obrazovanju, onda je to shvaćanje tih područja kao ključnih poluga razvoja.

Izvoz nacionalnog bogatstva

Na koji način?
— Tako što su ljude smatrali najvećim i najvred-

osvete, staromodne retorike, stališa i svih tih retrogradnih stvari i ideja predgrađanskog karaktera.

Ako je Koreji trebalo dva desetljeća da se pretvore u suvremenu azijsku zemlju, koliko će nama trebati da se pretvorimo u suvremenu europsku državu?

Antun Vujić, leksikograf i političar Sve na ispit

Znanost, obrazovanje i kultura — to nije potrošnja, nego razvojna snaga suvremenog društva

Davorka Vukov Colić

nijim resursom, što su ulaganje u čovjeka smatrali najviše akumulativnim ulaganjem i što su čvrsto vjerovali da su ljudi ti koji stvaraju nacionalno bogatstvo. Kao što vidite, logika je sasvim obrnuta od ove u Hrvatskoj, posljedica čega je devastiranje toga resursa, budući da se to nije smatralo stvaranjem nacionalnog bogatstva. Tako smo izvozili nacionalno bogatstvo — sjetite se samo koliko je mladih, sposobnih ljudi otišlo iz Hrvatske — da bi na njima netko drugi stvarao svoje nacionalno bogatstvo.

Znači li to prije svega reanimirati srednji građanski i intelektualni sloj koji je na izdisaju?

— Taj je sloj i u ovim izborima možda najkoherentnije glasovao za promjenu. Statistički to možda nije najveći broj birača, ali naprosto smo osjetili da ljudi, između ostaloga, od buduće vlasti očekuju i modernitet. Naravno, očekuju popravljavanje socijalnog položaja, više demokracije i povoljniji razvoj demokratskih institucija, ali vrlo, vrlo ozbiljno očekuju i to da Hrvatska konačno postane moderna zemlja, da izađe iz arhaizama sedmoga stoljeća, sljepačkoga deseterca, krvne

— Mi uopće nismo zastali u ljudskom faktoru. Imamo vršne ljude koji naprosto nisu mogli disati. U ustanovama pod kontrolom države obeshrabrivao se svaki kreativan, profesionalan rad. Na jednoj strani prolazili su nam alternativni kulturni projekti, i to čak projekti od nacionalnoga značenja, a na drugoj su postojale državne ustanove, koje su, unatoč upumpavanju golemih sredstava iz proračuna, bile potpuno sterilne, ne mogavši ništa proizvesti. Riječ je o ustaljenom mehanizmu kojim država uspostavlja svoje povjerenike koji se od znanstvenih ili kulturnih struktura brane na taj način da nad njom vladaju, a ne da je predstavljaju. Otuda nekompetentnost postaje sastavni dio sustava.

Faraonska određenja kulture

Kada je riječ o kulturim, pa i znanstvenim ustanovama, model izlaska iz krize relativno je jednostavan. Moramo ići na institucionalne oblike koji odvajaju upravu, državu i stvaralaštvo na način suodlučivanja, što znači da ćemo ići na stvaranje zaklada i različitih oblika zajednica — neki to nazivaju institutima, iako to nije najsretniji naziv — koje moraju same odlučivati o programima i načinu utroška sredstava. Da se to postivalo, Marulićev spomenik možda bi bio postavljen

tamo gdje jest — nekome se to sviđa, a nekome ne — ali sjeverna tribina Dinamova stadiona sigurno ne bi bila izgrađena. Nažalost, jedan od problema je i u tome što su se u vremenima centraliziranoga odlučivanja, i struke vrlo često branile na način da su se zatvarale u sebe. Cilj promjene nije da se autonomija provede konzerviranjem zatečenoga stanja i da to bude apologija zatečenoga, samo s druge strane odlučivanja, nego da se nadu mehanizmi koji će omogućiti otvaranje prema modernijemu, boljemu, prema mladima. A to je možda najteži dio zadatka.

Hrvatska kultura jest kultura diskontinuiteta. Svakom promjenom vlasti polazilo se od nekog novog početka, kako u povijesti i filozofiji tako u literaturi, obrazovanju... Kako konačno osigurati normalan razvoj hrvatskog kulturnog identiteta?

— Kultura je u Hrvatskoj uvijek bila vezana za državu, jer nikada nije imala dovoljno jaku srednju klasu koja bi je mogla iznijeti, kao što je to mogla ona u Beču ili Budimpešti. Kulturu smo stvarali putem modela središnjih kulturnih ustanova — takva je bila Matica hrvatska, takvo je bilo Hrvatsko narodno kazalište, takav je bio Državni arhiv, Akademija znanosti i umjetnosti itd. Sada moramo nadići monumentalistička, faraonska određenja kulture. Spomenute kulturne institucije su neophodne i nitko ne dovodi u pitanje postojanje HNK ili Zagreb-

Ljudi očekuju i modernitet, da Hrvatska izađe iz arhaizama sedmoga stoljeća, deseterca, krvne osvete, stališa i sličnih retrogradnih ideja predgrađanskog karaktera

bačke filharmonije, ali je izuzetno važno poreznom politikom, poreznim olakšicama i sponzorstvima osigurati samoniklost kulturne alternative.

Nije bilo Malrauxa

Od šezdesetih godina uspijevali smo stvarati neke oblike alternativne kulture, u kazalištu, likovnoj umjetnosti, glazbi, i to treba oživjeti. A monumentalistički, demodirani pristup u posljednjih je deset godina kulminirao upravo zbog toga što su se protagonisti politike petljali u kulturu, a oni su je mogli doživjeti jedino na takav, konzervativan način, koji nema nikakvog značenja u Europi. U Francuskoj se čak i putem centralističkoga modela

moglo nešto učiniti, jer je ministar kulture bio Malraux, no u nas nije bilo ljudi poput Malrauxa, a da ih je i bilo, ne bi mogli učiniti mnogo protiv prevladavajućeg ukusa proistekloga iz mentaliteta 19. stoljeća.

Neki i danas tvrde da su Hrvatski studiji, uz postojanje Filozofskog fakulteta u okviru Zagrebačkog sveučilišta, za tako malu sredinu kakva je naša, nepotrebni. Što vi o tome mislite?

— Pitanje Hrvatskih studija se, po mojemu mišljenju, ispolitiziralo na nesretan način. Ideja da milijunski grad kakav je Zagreb ima alternativno visoko učilište, vezano za određene znanstvene paradigme, sama po sebi nije loša. Protiv toga sam da se, budući da se do sada protežirao jedan institut ili jedno učilište, od sada protežira neko drugo. Treba sve stabilizirati. Zagreb mora imati alternativne kulturne i obrazovne ustanove, pri čemu se sve mora staviti na ispit, ne, dakako, na puko tržište, ali na ispit kvalitete i kompetencije. Naglasak je na kvaliteti i kompetenciji, a ne na stimuliranju jednih na račun drugih.

De-, de-, de-, de-

Kako osuvremeniti nacionalne ustanove kakva je Matica hrvatska koja je u povijesti odigrala presudnu ulogu u očuvanju nacionalnog i kulturnog identiteta, ali je u suverenoj Hrvatskoj izgubila taj razlog postojanja?

— Mora se naći načina da se sve tzv. središnje nacionalne ustanove, iznikle u 19. stoljeću, doista osposobe za novo doba. One također moraju biti stavljene u polje konkurencije izvrsnosti. Protežiranje u kulturi redovito su kontraproduktivna, jer ne potiču stvaralaštvo, nego poslušnost, vezivanje uz fondove, a ne uz stvaran život. To ne znači da nećemo poštivati naše povijesne ustanove, razumije se da hoćemo. U svakom slučaju, povoljnije i kompetitivnije, javno, kulturno i znanstveno okruženje izuzetno bi povoljno djelovalo i na modernizaciju takvih ustanova.

Odnosi li se to i na HAZU, u vrijeme kada se suvremeni znanstveni projekti realiziraju na sasvim drugim mjestima?

— Da, i na HAZU. Ta se institucija ne može u javnosti dokazivati spomeničko-zaštitnom djelatnosti, a nekada je imala velikih, značajnih inicijativa. Akademija mora živjeti u javnosti, mora se dokazivati u stvarnom znanstvenom i umjetničkom životu.

Kada biste u nekoliko riječi morali opisati model razvoja kulture, znanosti i obrazovanja u narednom razdoblju, što biste naveli kao najvažnije?

— Ono što sam često ponavljao na raspravama Savjeta SDP-a: decatizacija, decentralizacija, demopolizacija, deideologizacija — a na drugoj strani — stvaralaštvo. To su danas ključne riječi ne samo demokratske alternative modela kulturnog, znanstvenog i obrazovnog razvoja, nego demokratske alternative uopće i iskoraka iz stagnacije. ■

U programu *Novoga smjera SDP-a i HSLŠ-a*, u poglavlju o zajedničkim temeljnim ciljevima, na prvom je mjestu istaknut gospodarski razvoj i zapošljavanje, a odmah iza toga razvoj obrazovanja, znanosti i kulture.

Razvoju znanosti, kulture i obrazovanja nema alternative — objašnjavaju autori programa drugo mjesto ta tri golem područja na top-ljestvici gorućih problema hrvatske zbilje. — Slabije obrazovana nacija gubi tržišnu utakmicu u svijetu; znanost, kultura i obrazovanje nisu potrošnja, nego razvojna snaga suvremenoga društva... Širenje i unapređenje obrazovne infrastrukture, osiguranje standarda djelatnika u području znanosti, obrazovanja i kulture kao osnovnog uvjeta očuvanja profesionalizma i stručnosti predstavlja za hrvatske socijaldemokrate i socijalne liberalne ulaganje u razvoj... Poticat ćemo policentrični sustav kulturnog stvaralaštva koji može izraziti i poticati slobodno okupljanje kulturnih stvaralaca, uključujući amaterske i alternativne sadržaje. Osigurat ćemo snažnu funkcionalnu međupovezanost javnog školstva, javnih medija i kulture, a isto tako i integriranost kulture u turizam... I tako dalje.

Mora zahiriti

— Kao što vidite, naglašavamo policentričnost — kaže stari HSLŠ-ovac Ivo Škrabalo — kako se hrvatska kultura ne bi pretvorila u zagrebocentričnu i kroatocentričnu, da ne bude samo i jedino afirmacija nacionalnog identiteta. Nacionalni identitet ne smije biti sporedan, ali ne smije biti ni nasilan i ne smije voditi u izolacionizam. Kultura koja se izolira od svijeta, mora zahiriti.

Diplomiravši pravo i režiju (magistrirao na pravu), Ivo Škrabalo i danas dijeli interes između politike i filma. S jedne strane predavač na Akademiji dramskih umjetnosti i, između ostaloga, autor prve obuhvatne povijesti hrvatskoga filma — *Povijest hrvatske kinematografije 1896-1980* (1984) i kasnije *101 godina filma u Hrvatskoj* (1998), a s druge pomoćnik ministra kulture (1991-1992), zastupnik HSLŠ-a u Saboru (1992-1995), te ponovno zastupnik u novom sazivu Sabora. Prvi ministar kulture Vlatko Pavletić pozvao ga je na mjesto pomoćnika ministra sa zadatkom da Filmski festival u Puli, tada još saveznu instituciju, prevede u hrvatsku, a nakon toga je još godinu i pol dana bio pomoćnik ministra prosvjete, kulture i sporta za međunarodnu kulturnu suradnju. Bilo je to u vrijeme Vlade demokratskog jedinstva u kojoj je Vlatko Pavletić bio nestranački ministar, što je posebno naglašavao na prvim sastancima.

— U Ministarstvu se okupila grupa od pet-šest ljudi koja je doista timski radila i ostavili smo dobar dojam u kulturnoj javnosti, jer smo se u novom demokratskom ozračju trudili povlačiti poteze koji su trebali voditi novoj kulturnoj politici — sjeća se Škrabalo. — No ministar su vrlo brzo natjerali na ostavku neki HDZ-ovi ekstremisti u Saboru, kao što je Vice Vukojević, optužujući ga za *jugofiliju*, jer su u nekim udžbenicima još bili zastali sadržaji iz jugoslavenskih vremena, kao da su se u godinu-dvije mogli promijeniti svi udžbenici. Zajedno s ministrom ostavke su dali svi pomoćnici, pa i ja. Uskoro su došli i drugi izbori, a dotadašnji nestranački ministar kulture pojavio se pri vrhu liste HDZ-a. Na istim izborima 1992. godine Pavletić je tako ušao u Sabor na listi HDZ-a, a ja na listi HSLŠ-a.

Monumentalnost i kič

Što se nakon početnoga poleta 1991. godine dogodilo u kulturi, znanosti i obrazovanju?

— Početni polet u Ministarstvu kulture je splasnulo, kao i u mnogim drugim područjima, jer se posao birokratizirao i sve se centraliziralo. U transformaciji *Pulskoga fe-*

stivala smatrao sam da uz Ministarstvo svoju ulogu mora imati i grad Pula (nije još bilo županija), ali to nije prihvaćeno. Odbačena je i moja ideja o internacionalizaciji festivala (Festival Adria, Baltik, Croatia) u ime hrvatskoga nacionalnoga festivala, što sam smatrao apsurdnim s obzirom na opseg domaće filmske proizvodnje, koja je godišnje davala pet, šest naslova, nekada samo tri, a bilo je godina kada se festival nije mogao ni održati, jer nije bilo filmova. Kulturni život brzo se učahurio. Izolirali smo se od svijeta i Europe, zatvoreni su normalni tokovi kulturne razmjene koji moraju ići iznutra prema van,

ve u vlasništvo zaklada kojima bi kulture. Profit poduzeća *Tisak*, u onomu dijelu u kojem je tvrtka u vlasništvu države, mogao je biti osnova za neku zakladu koja bi se bavila financiranjem izdavaštva. Isto se moglo i s profitom kinoprodukcija u Zagrebu. Ugovorom s Vladom, filmska zaklada dobivala bi i sredstva iz proračuna namijenjena filmu, a Ministarstvo kulture bi za uzvrat imalo predstavnike u upravi zaklade koja bi se bavila svim problemima, od proizvodnje i plasmana, do odlaska na međunarodne festivale i školovanje kadra. Takva koordinirana briga o svim as-

nom povjereniku za film, čime automatski upadate u zamku pristranosti i podobnosti, pa smo opet na istom kao do sada.

Na koji način u takvom modelu namjeravate financirati i organizirati kapitalne kulturne projekte od nacionalnog značenja poput izdavanja enciklopedija, velikih izložbi i slično?

— Dio proračuna namijenjena kulture možda bi ipak trebao ostati u izravnoj kompetenciji ministra kulture koji će odlučiti o sudjelovanju Hrvatske onim projektima s kojima se država doista predstavlja kao država, a on će putem natječaja posao povjeriti strukovnoj udruzi, instituciji ili zakla-

na i na srednji sloj. Mislim da je ovaj smjer hrvatske politike šansa za obnavljanje tzv. srednjega sloja kao osnove razvoja hrvatskoga društva. Mislim da razvoj Hrvatske ovisi o razvoju civilnoga društva koje će biti deetatizirano i u kojemu će veliku ulogu imati nevladine organizacije, ali ne u smislu da nemaju nikakve veze s Vladom. Vlada itekako može, a i treba davati proračunska sredstva određenim institucijama civilnoga društva i nevladinim organizacijama koje pokrivaju ona područja kojima se ne bi trebala baviti država, nego sami građani putem svojih udruga, čega je u Hrvatskoj još uvijek premalo. Nevladine udruge civilnoga društva poput *Gonga* i *Glasa 99* doista su nam mnogo pomogle, potičući glasače da izadu na izbore, jamčeći im korektnost i kontrolu.

Otvoreni partijski sastanak

Pitala sam vašega kolegu iz SDP-a Antuna Vujića, a sada pitam i vas, kako vidite budućnost nacionalnih institucija poput MH, HNK i HAZU?

— O njihovoj sudbini i opstojnosti ne bi trebala odlučivati politika. Ono što smo zatekli, nastojat ćemo održati i pomoći da se dalje razvija i da bude u skladu s hodom vremena. HAZU je tradicionalna institucija koja se u vrijeme Interneta i brzog razvoja znanosti mora i sama brže pokrenuti, ali to je u prvom redu njihov posao. Sveučilište mora imati više autonomije. Trebalo bi preispitati jesu li nam potrebna četiri HNK. Matica hrvatska, čiji sam član od 1971. godine, puno je toga pretrpjela od osnivanja do danas, bivajući uvijek žarište očuvanja nacionalnog i kulturnog identiteta i poticanja nacionalne samosvijesti, no sada, kada je država neupitna, doista se mora redefinirati, jer ne može imati isti program i usmjerenje kao u 19. stoljeću ili prije trideset godina. Mislim da bi trebala biti neka vrsta British Councila, koji će, s jedne strane, promovirati hrvatsku kulturu u inozemstvu, a s druge, biti veza s iseljeništvom i njihovim kulturnim radom, ali u tom se slučaju isprepleće s djelatnostima Hrvatske matice iseljenika. No kao političar koji sam tek izabran u Sabor i koji nemam određeno zaduženje, ne bih želio dijeliti lekcije, niti nametati ideje.

Jedinstvo u različitosti

Kako u otvaranju prema svijetu i globalizaciji očuvati kulturni identitet brojčano tako male i gospodarski tako siromašne zemlje kao što je Hrvatska?

— Takva sredina itekako se mora boriti da je ne zaguše tuđi utjecaji. Kao što smo se nekada borili protiv germanizacije ili balkanskih utjecaja, tako se sada nužno postavlja pitanje kako se kao mala europska sredina oduprijeti američkoj kulturi pretvorenoj u potrošački proizvod, pri čemu posebno mislim na audiovizualne medije. Otuda i naša borba protiv američke formule učlanjenja u Svjetsku trgovinsku organizaciju. Skloniji smo francuskom rješenju koje je za europsku zaštitu kulturnog identiteta za razliku od tržišne dominacije američkih proizvoda audiovizualne industrije. Mislim da se tu Europa s razlogom štiti i da Hrvatska u tome mora postupati europski. U globalizaciji svijeta mora se voditi računa o očuvanju individualnosti. Moramo ostati svoji na svome, ali ne smijemo biti afrički rezervat, nego mala europska kulturna sredina, koja se uklapa u europske trendove. Europa svoju kulturnu politiku gradi na principu jedinstva u različitosti. To je i naša budućnost. ☐

Ivo Škrabalo, političar, dramaturg, redatelj Politika mora osigurati čist zrak

Mislim da razvoj Hrvatske ovisi o razvoju civilnoga društva koje će biti deetatizirano i u kojemu će veliku ulogu imati nevladine organizacije

Davorka Vukov Colić

ali i izvana prema unutra, a institucionalno nije učinjeno ništa da se kultura deetatizira i depolitizira. Umjesto toga, kultura je postala u velikoj mjeri privjesak nacionalne, euforične ideologije tadašnje stranke na vlasti, s tim da su značajke kulturne politike bile promicanje monumentalnosti s jedne, a kiča s druge strane. Mali narod s prilično velikim kulturnim potencijalom kakav je hrvatski, kreativnost ne bi trebao usmjeravati u monumentalnost i kič, niti nadahnuća tražiti samo u povijesti i prošlosti.

Kako sada, nakon takvog iskustva, krenuti dalje?

— Hrvatski birači jasno su odlučili da žele novi smjer, ne samo politike, nego života uopće. U suverenoj i neupitnoj državi žele graditi civilno društvo koje će po svom osnovnom karakteru i strukturi biti europsko, i to je glavna zadaća nove Vlade koja će proizići iz novoga Sabora. To znači da i na području kulture treba krenuti u nove inicijative, prije svega zbog stvaranja institucija komplementarnih europskom načinu financiranja i tretiranja kulture. Nova vlada ne može osigurati veća novčana sredstva, jer je Hrvatska u takvoj gospodarskoj krizi i takvoj socijalnoj depresiji da ni kultura ne može dobiti koliko bi trebala.

Povratak iscijedenih

No može se nešto drugo: s jedne bi strane trebalo preispitati rentabilnost kulturnih institucija i projekata, a s druge ocijeniti što nam doista treba i koliko si toga možemo priuštiti. Treba također institucionalizirati one mjere koje Europa poznaje, a to je prije svega autonomija kulture. Ministarstvo ne može centralizirano odlučivati baš o svemu, o svakom putnom nalogu. Moraju se također stvoriti mehanizmi poreznih i carinskih olakšica, ukoliko je riječ o uvozu robe i materijala potrebnoga za kulturno stvaralaštvo itd. Ukratko, mora se stvoriti sustav autonomnog financiranja i autonomnog života kulturnih institucija.

Kako se to, primjerice, može postići u filmu?

— Prije nekoliko godina iznio sam prilično konzistentan prijedlog o stvaranju hrvatske filmske zaklade, koja bi imala nešto svoje imovine. Nažalost, privatizacija nije iskorištena na način da se neke rentabilne ekonomske jedinice sta-

pektima filma, bazirana na autonomnoj zakladi, vratila bi film struci.

Kako doći do toga, kada je privatizacija u međuvremenu otišla u sasvim drugom smjeru?

— Na to se očito zakasnilo, iako se djelomično uzdam u reviziju pretvorbe i u to da će ipak ostati neka poduzeća — sada iscijedena, ali u budućnosti profitabilna — koja bi mogla biti u vlasništvu sličnih zaklada.

Zamka podobnosti

Je li Jadran film jedna od takvih mogućih tvrtki? Zna li do kuda se došlo u privatizaciji?

— Čini se da to nitko ne zna, pa ni onaj tko njime upravlja. *Jadran film* je težak problem — stvorili su se apetiti, kako oni tajkunska tipa tako apetiti onih koji su ga htjeli zadržati u državnom vlasništvu i pretvoriti u nacionalni filmski studio koji bi imao monopol na tržištu. I jedni i drugi grabili su tvrtku, dok se ona sušila i nestajala. Na tržištu usluga i koprodukcijskih poslova praktički je više nema, jer ju je pojava modernija i jeftinija konkurencija u tranzicijskim zemljama. Izgubili smo i kvalificirane filmske ekipe. *Jadran film* je u velikoj regresiji i zaista se pitam je li moguće još išta spasiti. U svakom slučaju *Jadran filmu* bi trebala zdrava privatizacija koja bi donijela novi kapital i osuvremenila ga. Dio dionica koji nije privatiziran trebalo bi dati u vlasništvo Filmskog instituta ili filmske zaklade, ali to je složen proces, u kojemu se zaklada ne može osnovati ako nema imovinu, a imovina se ne može predati nečemu što još nije osnovano — *kvaka 22*. No problem se mora riješavati, jer se hrvatska kinematografija ne može oslanjati samo na dotok proračunskog novca, koji, ako ovisi o proračunu, ovisi o izabra-

di. Ministar kulture mora se osjećati odgovornim za razinu i ugled hrvatske kulture, kako u zemlji tako u inozemstvu, ali bit će mu mnogo lakše, ako se mnoge kompetencije predaju autonomnim institucijama, jer je to način da kultura postane dio mreže institucija civilnoga društva, što je u konačnici europski model. Takve institucije onda mogu surađivati sa srodnim institucijama u drugim europskim zemljama ili međunarodnim sveeuropskim institucijama kakvih ima u filmu, a i drugim područjima djelovanja.

Korektnost i kontrola

Koliko će trebati vremena za takav sveobuhvatan zaokret o kojemu govorite?

— To ovisi o političkoj volji i sredstvima, o razumijevanju ljudi iz kulture, kao i o razumijevanju političara. Bojim se pretjerane ne-

Mislim da razvoj Hrvatske ovisi o razvoju civilnoga društva koje će biti deetatizirano i u kojemu će veliku ulogu imati nevladine organizacije

strpljivosti. Političari su političari, ako je gorući problem *Badel 1862*, zaklada za kulturu nije na prvom mjestu. Mnogo će toga ovisiti o osobi ministra kulture i njegovoj sposobnosti da angažiranjem suradnika unese novi duh, kao i o tome hoće li Ministarstvo biti izvoriste pritiska na druga ministarstva i druge čimbenike u oblikovanju kulturnog projekta. Važan je prvi korak, a za dvije-tri godine možda bi već mogli imati drukčiju strukturu institucija. Naravno, politika pritom ne može utjecati na kreativnost.

Od samih početaka HSLŠ je stranka intelektualaca, od kojih su mnogi kulturni djelatnici. Kako ste doživjeli nestajanje srednjega sloja.

— Njegovo se nestajanje vjerojatno odrazilo i u slabljenju našega političkog utjecaja na prošlim i pretpošlim izborima, kada je stranka dobivala manje glasova nego na početku, ili sada kada smo se mudro povezali sa socijaldemokratskom opcijom koja ima bazu u radničkom, ali je isto tako usmjere-

Bilježnica*

Izveštaj, u par crta, za projekt: Kulturna politika RH 2000-2004.

Vjeran Zuppa

Kako bismo odjelovili prelazak od sadašnjeg stanja u novo odlučeno, dopustimo, kolikogod je moguće, da svaka reforma proistekne iz ideja i ljudskih glava.

W. von Humboldt:

Ideje za pokušaj određenja granica djelotvornosti države

I. KULTURNA POLITIKA, U PAR CRTA

1. Nastanak kulturnih politika
2. Načini inkubiranja
3. Faznost
4. Imperativi
5. Projektni uvjet, jedan
6. Projektni uvjet, dva
7. Projektni uvjet, tri
8. Elementi, područja i instrumenti
9. Temeljna obveza kulturne politike
10. Zaključak

II. HRVATSKA KULTURNA POLITIKA 1991-1999, U PAR CRTA

1. Hrvatska kulturna situacija
2. Službena ocjena »sadašnje faze«
3. »Hrvatska državna kulturna politika«
4. Iniciranje projekta kulturne politike
5. Ministarstvo kulture RH: potez protiv projekta kulturne politike
6. Zaključak

III. CILJEVI PROJEKTA KULTURNE POLITIKE RH 2000-2004, U PAR CRTA

I. KULTURNA POLITIKA, U PAR CRTA

1. Nastanak kulturnih politika
2. Načini inkubiranja
3. Faznost
4. Imperativi
5. Projektni uvjet, jedan
6. Projektni uvjet, dva
7. Projektni uvjet, tri
8. Elementi, područja i instrumenti
9. Temeljna obveza kulturne politike
10. Zaključak

1. NASTANAK KULTURNIH POLITIKA

- 1.1 Oblikovanje kulturnih politika, te donošenje dokumenta o njima, u europskoj je političkoj praksi novijeg datuma.
- 1.2 U Francuskoj, na primjer, tek »Malrauxov dekret« iz 1959. potpunije definira interes države za ukupni »kulturni imetak«, a prije svega za kulturnu baštinu te pretvodi akciju »difuzije«, »distribucije«, pa i »decentralizacije« kulture. Cilj je te akcije, prvenstveno, geografski i socijalno što šire »prezentiranje« nacionalnih kulturnih vrijednosti.
- 1.3 U Nizozemskoj — zemlji koju stručnjaci smatraju najnaprednijom u Europi kad je riječ o procesima kul-

turnog planiranja te strategijama vrednovanja kulturnog sektora — još 1970. situacija u području kulture nije bila ohrabrujuća. Politički sustav je »tražio da ima svoj glas u tom području«, pa su i kulturne inicijative često bile, smatra se, pokretane i obrazlagane s »političkog plana«. Vladino izvješće »Umjetnost i umjetnička politika« iz 1976. prvi je dokument važan za aktualnu nizozemsku kulturnu politiku i vezan uz njezin europski uspjeh.

- 1.4 16. travnja 1993. stupa, u Nizozemskoj, na snagu »Zakon o kulturnoj politici, zasebno«, prvi i jedini takav *lex specialis* u Europi, koji je oblikovan s pretpostavke »nužnoga ozakonjenja« čitavog *corpusa* ove posebne djelatnosti.

2. NAČINI INKUBIRANJA

2.1 Kulturne politike razvijenih zemalja u načelu su inkubirane daleko ranije nego što su bile artikulirane. K tome, inkubirane su i na sasvim različite načine.

- 2.2 U Švedskoj, primjerice, način inkubacije pripao je višegodišnjoj, žestokoj kulturalnoj debati započetoj 1960. U raspravi o nacionalnoj kulturi prvo su sudjelovali Filmski institut, dramske škole, Savjet za teatar i glazbu, Švedski nacionalni

putujući teatar, a zatim i druge ustanove, grupe i pojedinci koji su politiku u kulturi ocijenili »neadekvatnom« i »slučajnom«. Ova dugotrajna raspra rezultirala je 1974. izvješćem Parlamentu, koji potom definira osam temeljnih načela švedske kulturne politike.

- 2.3 U Austriji, državi zasebne federalističke strukture, način inkubiranja bio je potpuno drugačiji. Vladina izjava iz 1970. o potrebi »poduzimanja svega« u korist demokratizacije društva i »osnaživanja kooperativnosti« provincija, općinskih zajednica i središnje vlasti, a na federalističkim osnovama, mjesto je na kojem se liježe austrijska kulturna politika. Najprije kao »produžetak socijalne politike« (F. Sinowatz).

3. FAZNOST

3.1 Kulturna politika pokazuje se, najprije, kao jedna od politika — u svežnju s ekonomskom, socijalnom, zdravstvenom itd. — one političke stranke ili koalicije stranaka, koja je na vlasti u određenom izbornom razdoblju. Zbog toga je i razvojni karakter većine europskih kulturnih politika *fazni*.

- 3.2 Faza je najčešće označena temeljnim političkim načelom stranke koja kulturnu politiku oblikuje, a sasvim rijetko naslovljena osobom koja je utjecala na njezino kreiranje.
- 3.3 Francuska kulturna politika može se tako podijeliti na Malrauxovu (1959-1969), na

postmalroovsku (1969-1981), socijalistički usmjerenju (1981-1986), liberalistički usmjerenju (1986-1988) itd.

- 3.4 Austrijska kulturna politika može se podijeliti na kulturnu politiku vladavine socijalista (1970-1983), kulturnu politiku »male koalicije« (1983-1986), kulturnu politiku »velike koalicije« itd. Ove koalicije, međutim, karakterizira neprekidna konfrontacija »humanističkog« i »populističkog« koncepta, te konkurencije »partnerskog« i »participacijskog« modela kulturne politike.
- 3.5 Nizozemska kulturna politika teško bi se mogla označiti kao fazna. Ona je uspješna kreacija dugogodišnje nizozemske koalicijske političke prakse i strogo sprovedenog načela *konsenzualnosti* u svim pitanjima iz ovog područja.

4. IMPERATIVI

- 4.1 Svaka kulturna politika ima tradicijske oslonce (umjetničke ustanove s dugim stažom ili nacionalnom vrijed-

nošću) i klasična područja (npr. zaštite spomenika kulture, arhivske građe ili zaštite okoliša, muzejske, bibliotečne djelatnosti i sl.) koja obvezuju na tzv. ustavnu potporu.

- 4.2 Europske kulturne politike otuda su artikulirane dvama, često nasuprotnim, imperativima. Uz državu su vezane ne samo proračunski, već i kulturnopovijesno, tj. *imperativom duga* zadatostima: strukturnim i tradicijskim. Uz politiku s mandatom vladanja vezane su *imperativom projekta*.
- 4.3 Radi se, najčešće, o projektu koji je sposoban »intervinirati« u zadatosti ili čak aktivirati rješenja čiji je cilj jača dinamika i veća fleksibilnost cijelog kulturnog polja.
- 4.4 Jedan jedini europski kulturni projekt: nizozemski projekt kulturne *ekspanzije* — a za razliku od, recimo, francuskog projekta »decentralizacije« ili austrijskog »demokratizacije« kulture — ostvaren je sasvim izvan europskih političkih oscilacija i faznih »reprogramiranja« kulturnih projekata, te je jedini izrazito *razvojan i kontinuitetan*.

5. PROJEKTNI UVJET, JEDAN

- 5.1 Načelo *djelotvornosti* državne zajednice, projektni je uvjet svih njezinih politika, pa i kulturne.
- 5.2 Kulturnim politikama obično prethode »nužni koraci« koje država poduzima u otklanjanju zapreka djelotvornosti sustava, a na koje »nailazi« u kulturi. Prethode im, zatim, raznovrsni — formalni i neformalni — »potezi« slijedom poduzetog i nasuprot njemu. Nije kulturna politika, dakle, konzumirana suptilnim procesima administrativnih formalizacija raspodjele (Francuska), stabilnim sustavom alokacija proračunskih sredstava (V. Britanija), niti standardnom metodologijom »kulturnog napretka«: »planiranja« s obzirom na loše strane dobrog i dobre strane lošeg.
- 5.3 Kulturne politike nastaju s ciljem *složenog* odgovora na zatečenu ili zapriječenu dinamiku odnosa i oblika participacije države i društva u »cijenu koštanja« kulture.
- 5.4 Što je šira i raznovrsnija participacija u »cijeni« kulture, to i kultura postaje slobodnija od državnog utjecaja i »uplitanja«, ali ujedno potrebitija posebnog sustava vrednovanja. Izgradnja takvih sustava izuzetno je osjetljiva za politiku, jer kultura u takvim procesima postaje još aktivnijom i osjetljivijom na politiku.

Umjesto uvoda

Bilježnica Vjerana Zuppe

S kulturom je kod nas danas zlo i naopako zato što je njezino mjesto u društvu krivo i naopako

Slobodan Šnajder

Što je Vjeran Zuppa zabilježio u ovu svoju *Bilježnicu*?

Predmet bi se imao zvati: Kulturna politika. Nigdje se kao takav ne predaje, no ipak se nešto o njemu može naučiti. Dapače, baš iz *Bilježnice* Vjerana Zuppe dade se naučiti više nego iz bilo kojeg drugog izvora koji ovako ili onako dotiče taj složeni predmet.

A nije baš da izvori obiluju, bilo brojem, bilo vrsnošću. Zuppin je u svojoj vrsti rijedak, i bez premca.

Bilježnicu možete čitati i kao knjigu uputa, vodič za jedan zamršeni sklop pojava i odnosa, ili pak kao *survival kit*, to jest pregled sredstava za snalaženje u teškim situacijama. Jer je, naime, hrvatska kultura danas u jednoj teškoj situaciji u kojoj je snaći se teško. *Bilježnica* ima tri dijela. Prvi dio gleda stvari izdaleka, i u vremenu i u prostoru: Kako nastaje kulturna politika, gdje je ona, to jest u kojim je zemljama nastala, i zašto je nastala. Već se tu, negativnom kritikom, može izvesti zašto nije nastala i kod nas, to jest zašto i nije mogla nastati. Brzim pregledom kulturnih politika europskih zemalja koje su u tom smislu najviše učinile (napose Francuska), nabacuju se obrisi takve kulturne politike koja, uza sve što potiče, radi i na »konkurenciji kulturnopolitičkih modela, a isključuje mogućnost pobjedničkih«. Ovdje se radi ni o čemu manjemu do o pokušaju da se i Hrvatskoj, na temelju najboljih europskih iskustava, osigura jedna »nenaivna« strategija demokratizacije (kulture).

Drugi dio brza je inventura promašaja postojećeg »kulturne politike« koja je deset godina, sa zamjetnim uspjehom, radila na vlastitom onemogućavanju. Tu se na temelju vrlo široke indukcije o crtava jedna kulturna situacija koja karakterizira »osvetnička« i ideološki kondicionirana, to jest nadzirana (regulirana) kultura.

Treći dio *Bilježnice* je najdragocjeniji, i tu se radi o vrlo utemeljenim projekcijama, pa i vizija-

ma, čega u aktualnoj »kulturnoj vlasti«, koja je uglavnom »tjerala« svoju »sakupljačko-antikvarnu privredu«, nema niti u kemijskim tragovima. U tom dijelu *Bilježnice* moćna negativna kritika ustupa mjesto brizi za bolje, koje se drži itekako mogućim, pa utoliko i sasvim nužnim: »Postaviti kulturu kao pogonski sustav društva i njegovog civilizacijskog procesa...« To je mišljeno iz obrata u odnosu na ono što danas imamo. Danas je kultura »sektor potrošnje«, a za uzvrat od nje se očekuje da, unutar strogo kontroliranih sustava, reprezentira one koji joj tu »potrošnju« omogućuju. S kulturom je kod nas danas zlo i naopako zato što je njezino mjesto u društvu krivo i naopako: ona mora nekritički potvrđivati identitet, ma što to bilo, tamo gdje bi joj baš razlika bila jedini produktivni poticaj.

U još je nečemu ovaj tekst prevratnički: U nas je običaj da osobe, designirane od vlasti da »rukovode« kulturom, nemaju običaj, što vrijedi i za druge slične situacije, podnositi neki račun unaprijed o tome što i kako kane raditi. Ako se kod nas još i može govoriti o konkurenciji osoba, mi smo daleko od konkurencije programa. Ovo vrijedi i za čitave, netom završene izbore, pak će, po svoj prilici, vrijediti i za postizborna razvrstavanja, diobne bilance i slične rituale koje politička klasa obavlja među svojim.

Jedva jednom, napokon (!), ovom se *Bilježnicom* može nešto drugo: nudi se program, te mnoštvo važnih ideja, skupljenih u energiju jedne inicijative i jedne osobe. Program dakle »dubi na glavi«, to jest »ideji«, koja se (glava) ovdje hrabro podmeće na panj. »No potrebna je glava da se ideja unese u svijet!« (Ernst Bloch).

Hoće li hrvatska politička klasa, političari, dati se, novoga tipa vlasti i ponašanja u vlasti, shvatiti važnost toga događaja? ☒

PROJEKTI KULTURA

5.5 Kulturna politika zahtjevom na posebni sustav vrednovanja kulture i njezinih proizvoda, provocira politiku *ciljem iznad* ili *izvan* nje, a za koji politika mora pronaći snage u sebi.

5.6 U »cijenu koštanja« kulture, kada je riječ o europskim zemljama razvijene demokracije, ulaze sredstva iz proračuna središnje, regionalne i lokalne vlasti. Unutarnje su proporcije ovih izdvajanja vrlo različite, od zemlje do zemlje. U tu cijenu ulaze i sredstva iz drugih izvora: mecenatstva, privatnih fondova i inicijativa, poreza na proizvode same kulturne industrije (npr. audio-video), sponzorstva ohrabrenog poreznim olakšicama i sl.

5.7 Proporcije izdvajanja za kulturu iz proračunskih sredstava bila su, na primjer, 1988. u V. Britaniji: 33% iz središnjeg, 0% iz regionalnih i 67% iz lokalnih proračuna. U Švicarskoj: 13% iz središnjeg, 34% iz kantonalnih i 53% iz lokalnih proračuna. U Italiji: 52% iz središnjeg, 11% iz regionalnih, 37% iz lokalnih proračuna. U Švedskoj: 43% iz središnjeg, 7% iz proračuna provincija, 50% iz municipalnih proračuna.

6. PROJEKTI UVJET, DVA

6.1 Političko povjerenje u kulturnu vrijednost, njezine učinke i domete tih učinaka, svugdje u Europi utječe na artikuliranje kulturnih politika.

6.2 Visoka razina tog povjerenja važan je projektni uvjet u stvaranju kulturne politike »dostojne svog imena« (J. Chirac).

6.3 Niska razina tog povjerenja kulturu — čestu pozornicu državnog ponosa i političkih obećanja — stalno drži na dohvata »racionalnih rješenja«, odnosno čisto »planske« politike kojoj su stranke s mandatom vladanja, pogotovo u ranijoj europskoj političkoj praksi, često sklonе.

6.4 Suradnja predsjednika De Gaulla i ministra Malrauxa najraniji je, nakon 1945, slučaj »nove intimnosti kulture i politike« (J. Habermas) i nedvojbeno je bila važni projektni uvjet Malrauxove kulturne strategije.

6.5 Dokumetni švedske kulturne politike iz 1974. i 1996. pružaju dokaze o razvoju političkog povjerenja kao uvjetu autonomnog razvoja kulturne politike. 1974. jedan je od ciljeva švedske kulturne politike bio: »suprotstavljanje negativnim učincima komercijalizacije«. Taj isti cilj Parlament 1996. proširuje i rješenjem: »promoviranje kulturnog pluralizma, umjetničke obnove i vrijednosti, te otuda djelova-

nje protiv negativnih učinaka komercijalizacije«.

6.6 Švedski parlamentarni dokument iz 1996. izražava stav da je optimalizacija polja kulturnih vrijednosti dovoljni uvjet njihove vlastite djelotvornosti, čak i u srazu s razornim snagama tržišta i tržnosti. Švedska je politika, u posljednja dva desetljeća, *ne samo* povećala razinu svog povjerenja u kulturnu vrijednost, nego je i sama postala model *politike s kulturnim uvjerenjem*.

7. PROJEKTI UVJET, TRI

7.1 Postojanje *protu-projekta*, odnosno protuprojekata, svugdje se u europskoj političkoj praksi pokazalo kao važni projektni uvjet u artikuliranju same kulturne politike.

7.2 Protuprojekt obično predlažu stranke ili koalicije stranaka, a rjeđe grupe ustanova u kulturi, te formalne i neformalne grupe umjetnika i drugih kulturnih djelatnika.

7.3 Protuprojekti imaju, načelno, kontraofenzivni karakter te vrše pritisak na odgovornost za kulturu u političkoj sferi kao takvoj.

7.4 Protuprojekti su značajni ne samo zato jer predlažu nova rješenja, već i zato jer proslavljaju stare ili stalne prioritete u kulturi. Rezultat sučeljavanja projekata i protuprojekata redovito fiksira neke točke suglasnosti glede kulturnih ustanova ili područja, ili djelatnosti od nacionalnog interesa, a ujedno iskazuje značajne razlike glede »nužnih koraka« koje valja poduzeti u pogledu organiziranja, financiranja, vrednovanja, odnosno samog funkcioniranja kulturnog sektora.

7.5 Bez postojanja protuprojekata opseg *kulturne volje* građana jedne države zajednice ne može biti niti ocrtan.

7.6 Značajno razdoblje u oblikovanju francuske kulturne politike bilo je između 1981. i 1986. »Platforma za zajedničko vladanje« koju su tada izradile dvije umjerene stranke (RPR i UDF) sadržavala je i poglavlja o kulturi i o području komunikacija. Tu izneseni protuprojekt državu obvezuje samo u četiri točke: funkcioniranja velikih ustanova uz garanciju njihove autonomije, pružanja znanstvene i tehničke podrške decentraliziranim kolektivitetima i svim partnerima u kulturnom životu, osiguranja visoke umjetničke poduke, te vođenja kulturne akcije izvan zemlje. Svemu ostalom, pa i mecenatstvu — inače razvijanom »jednostavnim mehanizmom fiskalnog odterećenja« — ovaj protuprojekt prvenstveno nudi princip »socijalne odgovornosti« te favorizira prakse koje tu odgovornost koriste ili stavljaju na kušnju.

7.7 Protuprojekti, nedvojbeno, jačaju *konkurenciju* kulturnopolitičkih *modela*, a isključuju mogućnost pobjedničkih.

8. ELEMENTI, PODRUČJA I INSTRUMENTI

8.1 Instrumenti kulturnih politika u Europi izuzetno su različiti. Različiti su jer su izvedeni iz raznovrsnih oblika inkubacije, iz brojnih razvojnih specifičnosti te iz posebnih interpretacija projektnih uvjeta (djelotvornosti zajednice, političkog povjerenja, konkurentnosti modela) kulturne politike.

8.2 Velika je razlika u instrumentima kulturne politike koja neprekidno generira nove ideje, ali ne i sukladne strukture podrške (Francuska), zatim kulturne politike koja ima manje ideja ali jaču volju u pogledu iniciranja struktura izvan dometa državnog administriranja i s »boljim pogledom« na sve kulturno (Finska), te kulturne politike koja je do kraja oblikovana sasvim jednostavnom postavkom: »kulturna je politika, kao i umjetnosti same, dinamična« (Nizozemska).

8.3 Instrumenti kulturne politike u Europi različiti su i s obzirom na proračunske, kulturnopovijesne i inovacijske imperativе. Premda često u nesuglasju, ti imperativi — sasvim suglasno — svakoj kulturnoj politici nalažu jedno te isto: inventivne instrumente. U potrazi za takvima, europske kulturne politike svoje instrumente stalno umnažaju, ali njihovi rezultati sporo se pojavljuju, a brzo odjavljuju.

8.4 Malrauxove »kuće kulture«, na primjer, bile su šezdesetih inventivni instrument »decentralizacije« francuske kulture, da bi desetak godina kasnije bile otpisane i opisane kao slabi, načelno simbolički, rezultat jedne »naivne« (P. Bourdieu) strategije demokratizacije.

8.5 Katalog *artikulacijskih elemenata* i *formativnih područja* kulturne politike vrlo je opsežan. Za razliku od instrumenata, većinu tih elemenata i područja lako je naznačiti:

- ◆ Oblici državne uprave i samouprave
- ◆ Gospodarska snaga zemlje
- ◆ Položaj i struktura ministarstva
- ◆ Temeljne kulturne ustanove
- ◆ Baština
- ◆ Ustanove umjetničkog i stručnog obrazovanja
- ◆ Kulturno zakonodavstvo
- ◆ Suvremeno umjetničko djelovanje i djelovanje
- ◆ Izdavaštvo
- ◆ Biblioteke
- ◆ Muzeji i galerije
- ◆ Kazalište
- ◆ Film
- ◆ Mediji
- ◆ Net-kultura
- ◆ Ekološka kultura
- ◆ Kultura gradnje i gradogradnje
- ◆ Kultura *designa* i primijenjenih umjetnosti
- ◆ Kultura amaterizma
- ◆ Manjinske kulture
- ◆ Nevladine udruge i ustanove
- ◆ Projekti, akcije, inicijative
- ◆ Ustanove istraživanja i povezivanja kultura
- ◆ Kulturna industrija

◆ Mecenatstvo, sponzorstvo, donatorstvo (*itd.*)

8.6 Sadržaj nabrojenog, ali i onog ispuštenog, jedini je *politički materijal* kulture. Ona danas, u svijetu suvremenosti, ništa s tim materijalom ne može učiniti bez *vlastitog* »umijeća koje — po mjerilu mogućeg — zna što hoće i hoće ono što može« (E. Bloch).

9. TEMELJNA OBEVEZA KULTURNE POLITIKE

9.1 Prvo načelo švedske kulturne politike iz 1974. glasi: »Osiguranje preduvjeta slobode izraza«, dok 1996. ono nalaže: »Sačuvati slobodu izraza i ostvariti za svakog *genuine* mogućnosti da tu slobodu koristi«. Isto tako, prvo je načelo nizozemske kulturne politike: »Sloboda izraza«.

9.2 Premda je »sloboda stvaralaštva« u svim demokracijama ustavom garantirana, upravo kulturne politike zemalja razvijene demokracije »slobodu izraza« ističu kao *svoj vlastiti*, najvažniji cilj.

9.3 Ustavom zajamčena sloboda stvaralaštva nije isto što i »sloboda izraza« kao ciljno načelo kulturne politike.

9.4 »Sloboda stvaralaštva« je ustavno pravo građana, dočim »sloboda izraza« je načelo kojim kulturna politika *preuzima obvezu* u pogledu *mjera za* »puno ostvarenje toga prava«.

Sloboda izraza je prvenstveno *poetička*, a ne samo *politička* kategorija. U njezinu su temelju »multiformnost« umjetnosti, »pluralnost« kulture i »multiverzum« osobnosti. Fenomeni koje politika — kao takva — može primiti na se, recipirati, *jedino* kroz »zasebnu« politiku koja ih umije štiti, podržavati, razvijati i vrednovati.

9.6 Sloboda izraza je temeljna obveza kulturne politike, jer tu obvezu nitko osim nje ne može preuzeti, a nitko osim društva ostvariti.

10. ZAKLJUČAK

10.1 Kulturne politike nastaju kao odgovor na rast kulturnog područja i na činjenicu da rutinske procedure i normalni instrumenti državne uprave ne mogu više zadovoljiti njegove zahtjeve.

10.2 Kulturne politike zemalja »slobodnog svijeta« bile su potaknute i snažnom ideologizacijom umjetnosti i kulture u zemljama »realnog socijalizma«. Zbog toga je svaka od njih neka praktička interpretacija zajedničkog im načela da političku vlast i njezinu državnu operativu treba »držati na distanci«.

10.3 Kulturne politike su nastankom protuideološkijske, a nastavkom su razvijane kao *eksperimentalne prakse* europskih politika, odnosno naročito *inter-aktivno* umijeće nužno u oblikovanju postnacionalnih država, modernog i postmodernog društva.

10.4 Kulturna politika je — zasad jedina — *licentia politica* politike.

II. HRVATSKA KULTURNA POLITIKA 1991-1999, U PAR CRTA

1. Hrvatska kulturna situacija
2. Službena ocjena »sadašnje faze«
3. »Hrvatska državna kulturna politika«
4. Iniciranje *projekta* kulturne politike
5. Ministarstvo kulture RH: potez protiv projekta kulturne politike
6. Zaključak

1. HRVATSKA KULTURNA SITUACIJA

1.1 »Poseban je problem... što ne postoji dokument koji bi na državnoj razini artikulirao *kratkoročne* i *dugoročne ciljeve kulturne politike*, već se ona izvodi iz *općih premissa pravnog i političkog sustava* i *dominantno prihvaćenih kulturnih vrijednosti*.«

Ovaj je stavak uzet iz drugog poglavlja nacionalnog izvještaja »Kulturna politika Republike Hrvatske«, koji je 8. travnja 1998. bio podnesen Vijeću Europe, a koji su europski stručnjaci ocijenili kao »uzoran dokument«.

1.2 Što grupa naših istraživača smatra da se hrvatsku kulturnu politiku, a u razdoblju između 1991. i 1998. dade »izvesti« iz općosti i oskudnosti zakonske regulative, iz palijativa vladajućeg političkog sustava, te iz općenitosti o »dominantno prihvaćenim« kulturnim vrijednostima, to nije sasvim točno. Iz navedenog se može izvesti jedino opis *kulturne situacije* u Hrvatskoj, a potom i zaključak o stanovitoj *politici politike* koja — u navedenom razdoblju — hrvatsku kulturnu politiku *zamjenjuje*.

1.3 Kulturu u Hrvatskoj — u razdoblju 1991-1999. — štiti Ustav prvenstveno načelom »slobode stvaralaštva« (čl. 68), te nekoliko, uglavnom zastarjelih, posebnih zakona (12, a dijelom još iz bivšeg političkog sustava) s područja kulturnog zakonodavstva.

1.4 Kulturom u Hrvatskoj, istodobno, dominiraju vrijednosti koje su prosijane kroz sito i rešetko načela (: obveznost, lojalnost) i djelatnosti (: penetracija, influencija, unifikacija), nacije i države u izgradnji.

1.5 Kulturnu situaciju u Hrvatskoj prividno demokratiziraju savjetodavna tijela osnovana pri Ministarstvu kulture RH i pri jedinicama lokalne uprave i samouprave, sastavljena od umjetnika i kulturnih djelatnika, ali njihovi savjeti prilikom »dodjele sredstava« *uopće ne obvezuju* osnivača.

1.6 Nacionalni izvještaj o »Kulturnoj politici Republike Hrvatske« u stvari je dokument o *zatečenom stanju* u hrvatskoj kulturi, te o *zahvatima politike u kulturu*, u kojima, međutim, nema ni traga o nekoj samostalnoj kulturnoj politici.

2. SLUŽBENA OCJENA »SADAŠNJE FAZE«

- 2.1 Nacionalni izvještaj »Kulturna politika Republike Hrvatske« službeni je dokument upućen Vijeću Europe te se i njegova završna ocjena razdoblja 1991-1998. može smatrati službenom, premda nije jasno da li je odobrena sljepilom ili lukavstvom državne administracije.
- 2.2 »Hrvatska državna kulturna politika u sadašnjoj fazi selektivno potiče i usmjerava kulturne sadržaje koji su podobni za afirmaciju nacionalnog identiteta i koheziju u zemlji i inozemstvu... Takva se faza može karakterizirati kao *neokonzervativna*.«
- 2.3 *Selektivno* poticanje kulturnih sadržaja koji su *podobni* za afirmiranje nacionalnog identiteta i nacionalne kohezije, ključ je i svih onih »dominantno prihvaćenih kulturnih vrijednosti« koje priskrbuju hrvatskoj kulturi — »u sadašnjoj fazi« — *neokonzervativno* značenje.
- 2.4 Instituti i instrumenti aktualnog vrednovanja u kulturi, osim obilježja na izgradnju nacije, potiču i nadziru *proces asimilacije* primitivnosti i tradicionalnosti, staromodnosti i klasičnosti, modernosti i modernosti, reprezentativnosti i vrijednosti, a koji su nužni za neonacionalistički i neokonzervativistički oblik vladavine.
- 2.5 Hrvatska država nije kulturi dala »koncesiju« na projekt kulturne politike prije svega zato jer je njegov krajnji cilj, uvijek, sloboda od nadzora državne vlasti ili u ime nje. Kratkoročni i srednjoročni planovi europskih kulturnih politika nedvojbeno su modelirani upravo tim ciljem.

3. »HRVATSKA DRŽAVNA KULturna POLITIKA«

- 3.1 Hrvatska kultura je — između 1991. i 1999. — dovedena u situaciju u kojoj ne postoje projektni uvjeti za razvoj kulturne politike, ali postoje sve pretpostavke za tvorbu njezinog *homolognog organa*: »hrvatske državne kulturne politike«.
- 3.2 Državna politika ima povjerenje u kulturne vrijednosti prvenstveno kao u povijesne i ine *dokaze* o djelovanju naciji »naklonoga duha« (W. von Humboldt), a država je djelotvorna jedino kada su kulturni programi stavljeni u službu njegova *širenja*.
- 3.3 Sredstva se dodjeljuju temeljem »Zakona o financiranju javnih potreba u kulturi« (1993) i predlaganjem »Programa javnih potreba« za tekuću godinu, a koji u obliku natječaja formulira Ministarstvo kulture, te »igre različitih interesa u odlučivanju« čiji cilj su kulturni programi »od nacionalnog interesa«.
- 3.4 Formula: *od nacionalnog interesa* vezana je uz »model javnih potreba« kao kriterij, načelno, »korektivistički«, ali je ta formula — prigodom »selekcije« programa — korištena izravno *klijentelistički*. Kao ulaganje u po-

- litičke istomišljenike te kulturne podložnike i umjetničke srodnike politici neokonzervativizma.
- 3.5 Izdvajanja za kulturu iz državnog proračuna nikada nisu prešla granicu od 1% (0,85% u 1997). Ta izdvajanja u pravilu čine trećinu ukupnih izdvajanja za kulturu u RH. Trećinu, pak, izdvaja grad Zagreb, a trećinu ostale jedinice lokalne uprave i samouprave.
- 3.6 Izuzetno niska proračunska izdvajanja za kulturu plod su sasvim uskog povjerenja države u kulturnu djelatnost i njezine »pozitivne učinke« te podaničke lojalnosti kulturnih djelatnika i njihovih ustanova tzv. osnovnim proračunskim potrebama države i glavnim »mušterijama« nacije u izgradnji (vojska, policija, administracija...).
- 3.7 Nevažna u konceptu državnog proračuna i prevažna u konceptu nacionalne promidžbe, »hrvatska državna kulturna politika« je *ideološka tvorba* niskoproračunskog, a visokoproračunatog pritiska na hrvatsku kulturu u razdoblju između 1991. i 1999. godine.

4. INICIRANJE PROJEKTA KULturne POLITIKE

- 4.1 Gradanska inicijativa »Tisuću potpisa« iz 1994. *prvi je poziv* Hrvatskoj vladi da »objelodani smjer i koncepciju hrvatske kulturne politike« i to: »a) u odnosu na zatečenu situaciju; b) u odnosu na srednjoročne razvojne ciljeve«. Tisuću umjetnika i kulturnih djelatnika — pod sloganom: »Hrvatska misli kulturom«, te sa zahtjevom: »Trebamo kulturnu politiku koja odatle polazi!« — oglasili su svoju potrebu za javnom raspravom o kulturnoj politici RH i zatražili da »Sabor RH bude mjesto završne rasprave«.
- Jedini neposredni rezultat te građanske inicijative bilo je ustanovljavanje Ministarstva kulture RH kao zasebne jedinice državne upravne organizacije.
- 4.2 Nacionalni izvještaj »Kulturna politika Republike Hrvatske«, oblikovan na traženje Vijeća Europe, ne može se zaobići i kao ozbiljni poticaj artikuliranju kulturne politike. Naročito zato jer je s izvještajem grupe europskih stručnjaka »Hrvatska kulturna politika/Od prepreka do mostova« (1998) taj poticaj dobio na cjelini i na projektivnosti.
- 4.3 Izvještaj europskih stručnjaka o hrvatskom nacionalnom izvještaju zapravo je *prvi ispis mogućih načela i ciljeva* hrvatske kulturne politike.
- 4.4 U studenom 1998. objavljen je tekst »Što je knjiga Hrvatskoj?«. Ta deklaracija Hrvatskih neovisnih nakladnika važan je dokument koji izuzetno sustavno pokazuje da praksu »intervencija politike u kulturu« neodložno treba zaustaviti »kulturnim projektom Hrvatske«. Naime, zakoni koji još nisu doneseni — npr. Zakon o knjizi, Zakon o izdavačkoj

- djelatnosti — trebaju biti *izraz* takvog projekta, odnosno »izraz kulturne politike«.
- 4.5 Sadržaj svih ostalih inicijativa (najznačajnija među njima oblikovana je u javnoj raspravi prigodom donošenja »Zakona o pravima samostalnih umjetnika i poticanja umjetničkog i kulturnog stvaralaštva«), a u smjeru artikuliranja hrvatske kulturne politike, dade se sveći na istu osnovu: Kulturnu vrijednost može štiti i razvijati jedino kulturni interes *odgovoran cjelovitom projektu*, a nikako ne stanoviti politički interes usmjeren svom momentu.

5. MINISTARSTVO KULTURE RH: POTEZ PROTIV PROJEKTA KULturne POLITIKE

- 5.1 Ustanovljavanje Ministarstva kulture RH 1994. bio je — mada to izgleda posve obratno — potpuno pragmatični potez stranke na vlasti usmjeren *protiv* artikuliranja kulturne politike i *protiv* svake inicijative koja bi to tražila.
- 5.2 Ministarstvo kulture RH osnovano je kako bi upravo ono bilo »autentični tumač« kulturnih potreba, državna ustanova koja hrvatskoj kulturi nudi tzv. »adekvatna rješenja«, odnosno koja ovu »planira« s obzirom na situaciju.
- 5.3 Ministarstvo kulture RH pozicionirano je kao glavni kreator i organizator kulturne situacije te njezin glavni *nadzorni organ*:
- ◆ inicira i priprema zakone s područja kulture;
  - ◆ sudjeluje u pripremi proračuna;
  - ◆ odlučuje o dodjeli proračunskih sredstava korisnicima državne potpore;
  - ◆ nadzire rad ustanova kulture;
  - ◆ bitno utječe na rad ustanova kojima je osnivač;
  - ◆ imenuje ravnatelje javnih ustanova;
  - ◆ imenuje intendante nacionalnih kazališta;
  - ◆ obavlja upravne i druge stručne poslove koji se odnose na rad ustanova i drugih pravnih osoba u kulturi, osiguravanje financijskih i ostalih uvjeta za obavljanje muzejske, galerijske, biblioteke, kazališne, glazbene, scensko-glazbene, likovne, filmske i nakladničke djelatnosti;
  - ◆ obavlja upravne i stručne poslove koji se odnose na evidentiranje, dokumentiranje i istraživanje baštine, te na zaštitu prirode i spomenika kulture.
- 5.4 Ministarstvo kulture RH opsegom je svojih nadležnosti u stvari *vršilac dužnosti* kulturne politike u Hrvatskoj.
- 5.5 Ministarstvo kulture RH pozicionirano je tako da može *izravno* »udovoljavati potrebama« državne politike. Potrebe umjetnika i kulturnih djelatnika, pritom, može »rješavati« *sasvim pragmatično*: »s obzirom na prilike«, pogotovo zato jer *ne mora zadovoljavati ciljeve* određene, javno raspravljene i u Saboru donesene,

- kulturne politike Republike Hrvatske.
- 5.6 Europske kulturne politike utječu na položaj i djelokrug odgovornosti ministarstava kulture, dočim Ministarstvo kulture RH svojim položajem i djelokrugom odgovornosti utječe na to da kulturne politike u Hrvatskoj *ne bude*.

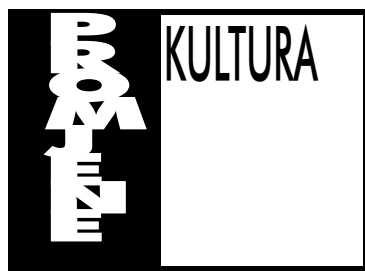
6. ZAKLJUČAK

- 6.1 »Dokument koji bi na državnoj razini artikulirao kratkoročne i dugoročne ciljeve kulturne politike« treba donijeti kako bi njegov sadržaj ponudio hrvatskoj kulturi i manjinskim kulturama u RH, odnosno svim umjetnicima i kulturnim djelatnicima, akcijama i ustanovama, *djelotvornu perspektivu i utvrdio osnovne obveze* državne zajednice prema njima.
- 6.2 Projekt kulturne politike treba donijeti »na državnoj razini« ne samo zato da bi državna zajednica znala svoje »kratkoročne i dugoročne« ciljeve i obveze, nego da bi *kroz njega* prihvatila temeljno načelo europskih kulturnih politika: načelo *nemiješanja* države u djelatnosti kulturne zajednice. Nadalje: da bi — upravo s tog načela — *stalno* usmjeravala političku volju, potrebna znanja i sredstva k realizaciji *strukturne podrške* (: stručna neovisna tijela, zasebni fondovi, kulturno zakonodavstvo, sustav poreznih olakšica itd.) *osamostaljenju* »kulturnog sektora«. Znači: da bi »slobodu stvaralaštva«, ustavno pravo građana, podložila mjerama za »puno ostvarenje tog prava«.
- 6.3 Projekt kulturne politike RH treba donijeti s namjerom kreiranja *pune autonomnosti procesa* djelovanja, vrednovanja i odlučivanja u kulturi.
- Projekt kulturne politike treba donijeti kako državna politika više ne bi *patronski* djelovala *nad* djelatnostima i vrijednostima koje nisu njene, već da bi *partnerski* sudjelovala u kulturnim procesima, prvo s nužne, a potom sa sve veće »distance«.
- Projekt kulturne politike treba donijeti da bi s društvene pozornice bila uklonjena ideološka tvorba »hrvatske državne kulturne politike«, zajedno s njezinim snažnim instrumentima: *političkim klijentelizmom*, oslonjenim na »usku definiciju nacionalnog interesa« (vidi izvještaj europskih stručnjaka); *instituta asimilacije* predrasuda i sudova s osloncem na neokonzervativizmu; *državnim centralizmom* oslonjenim na fakultativno postavljene odnose s jedinicama lokalne uprave i samouprave; *proračunskim minimalizmom*, a *fiskalnim pritiskom* s osloncem na Ministarstvu kulture RH, tom slabom zastupniku kulturnog interesa.
- 6.4 Projekt kulturne politike RH treba donijeti »na državnoj razini« kao razvojni

dokument i *to konsenzusom parlamentarnih stranaka*. Na njegovu dugoročnu obvezatnost ne bi, naime, mogle bitno utjecati promjene političkih stranaka ili koalicija s mandatom vladanja, njihovi fazni interesi, odnosno oscilacije političkih principa. Svaku naknadnu novinu ili moguću izmjenu prioriteta u sadržaju projekta, isto bi tako trebalo donijeti u Saboru načelom konsenzusa.

- 6.5 Projekt kulturne politike RH treba donijeti kao dokument koji je svojim sadržajem i ciljevima argument za *veća* proračunska izdvajanja za kulturu, te argumentirani zahtjev za *stalni*, »realni« rast stope tih izdvajanja.
- 6.6 Projekt kulturne politike RH podrazumijeva, da se poslužimo stavom iz izvještaja europskih stručnjaka, Ministarstvo kulture *prvenstveno* u ulozi »*strateškog zagovornika i istraživača*« pogodnosti za hrvatsku kulturu te za razvitak svih njezinih kapaciteta.
- 6.7 Projekt kulturne politike RH trebalo bi pripremiti tragom građanske inicijative »Tisuću potpisa« iz 1994, ali sustavnim i stupnjevitom *kulturnom rasprom*. Ona bi na svakom svom stupnju uključivala sve više sudionika (pojedinaca, predstavnika kulturnih ustanova, nevladinih organizacija, nositelja značajnih kulturnih projekata, predstavnika staleskih društava i udruuga...). Bila bi zaključena plenarnom raspravom koja bi do kraja artikulirala *Projekt kulturne politike RH 2000-2004*. kao projekt koji umjetnici i kulturni djelatnici upućuju Hrvatskom državnom Saboru na raspravu i usvajanje.
- 6.8 Projekt kulturne politike RH trebao bi biti zajednički projekt svih onih kulturnih djelatnika i umjetnika u Hrvatskoj koji dijele uvjerenje svojih europskih kolega, a koji, pak, smatraju da bi »trebalo razviti *nov okvir kulturne politike* koji će detaljno objasniti filozofiju i načela razmišljanja te iznijeti analizu na kojoj se temelji i prioritete kulturne politike za koje će se zalagati«.

- 6.9 Projekt kulturne politike RH nužno je donijeti, ali ne samo zato da bi kultura u Hrvatskoj dobila mogućnost »samostalne upravne djelatnosti« (M. Weber). *Samostalna* kulturna politika nužna je jer jedino ona djeluje tako da *stalno iznuđuje* »slobodu izraza« od svake vladajuće politike, koja se, pak, tom cilju nikad ne predaje lako.

III. CILJEVI PROJEKTA KULTURNE POLITIKE 2000-2004, U PAR CRTA

- Sloboda izraza
- Kulturna država
- Autonomnost kulture
- Kultura u središtu razvojnog interesa
- Kultura: područje obrazovnosti, znanstvenosti i umjetnosti
- Suvremenost kulture
- Kulturna baština
- Kulturno zakonodavstvo
- Zakon o kulturnoj politici

• **SLOBODA IZRAZA.** Sustavna izgradnja mjera (organizacijskih, ekonomskih, pravnih, fiskalnih) koje omogućuju njezino korištenje i njezino širenje.

• **KULTURNA DRŽAVA.** Afirmirati činjenicu da je Hrvatska povijesno i zemljopisno veliko »raskrižje kultura«, te da je *interkulturalnost* bitna značajka hrvatskog kulturnog identiteta i temeljna crta njegovog *internacionaliteta*.

♦ Teritorijalna afirmacija ove činjenice računa na posebni status »grada kulture« koji valja dati velikim kulturno-povijesnim središtima (Osijek, Varaždin, Dubrovnik, Hvar, Split, Zadar, Šibenik, Rijeka, Pula). Računa na kulturne posebnosti regija. Ove same moraju odrediti svoja iradijacijska kulturna žarišta (akcije, manifestacije, ustanove, gradove) koja prezentiraju te posebnosti, ali i proširuju kulturne sadržaje regije. Tijela lokalne uprave i samouprave, pritom, treba sustavno odvracati od mimetizma: oponašanja centralnih »kulturnih« modela i birokratskog prenošenja »rješenja« u regiju.

♦ Gradanska afirmacija ove činjenice računa na ustanove *civilnog društva*, koje valja značajno zakonski i financijski ohrabriti, jer one bitno uvećavaju manevarske sposobnosti hrvatske kulture na njezinu putu »od prepreka do mostova«, od lokalne uskogrudnosti do društvene otvorenosti, od administrativne indiferencije do stvaralačke invencije.

♦ Politička afirmacija ove činjenice računa s podrškom *manjinskim kulturama*, a posebno srpskoj, uz čiju je matičnu kulturu — ili sasvim nasuprot njoj — povijesno izgrađen dio hrvatske kulturne posebnosti i identiteta.

♦ Zakonska afirmacija ove činjenice računa na takvu *izmjenu Ustava RH* kojom bi, *zasebnim člankom*, Republika Hrvatska bila definirana i kao *kulturna država*.

• **AUTONOMNOST KULTURE.** Razviti institute i institucije *demokratizacije kulture* s ciljem pune *decentralizacije* područja, a s načela Hrvatske kao kulturne države. Decentralizacija treba biti sprovedena na državnom, institucionalnom i geografskom planu.

♦ Na *državnom planu* to znači bitno smanjenje uloge države u preraspodjeli proračunskih sredstava u kulturi: a) oblikovanjem neovisnih, demokratski izabranih, potpuno stručnih tijela ovlaštenih ne samo za vrednovanje, nego i za donošenje odluka koje su *obvezujuće* prije svega za Ministarstvo kulture; b) davanjem poreskih olakšica mecena i sponzorima kulture i poticajnim mjerama za stvaranje neovisnih fondova iz sredstava sponzorstva i mecenatstva, ali i iz poreza na prihode kulturne industrije; c) proračunskim ulaganjem u kulturne ustanove od nacionalne važnosti,

ali uz *punu garanciju* njihove autonomnosti.

♦ Na *institucionalnom planu* to znači prenošenje kompetencija i funkcija administrativnih tijela državne uprave na tijela teritorijalnih zajednica, a i u tim zajednicama, prije svega, na *samostalne pravne osobe* (društva, udruge, fondove) koje su po načinu i mjestu djelovanja *bliže* određenom kulturnom sadržaju ili području. Time se postupno gase »drugostupanjska«, supsidijarna administrativna tijela, odnosno slabi njihova moć.

♦ Na *geografskom planu* to znači novu »pravedniju« raspodjelu kulturne infrastrukture: regionalno ciljanu obnovu ili izgradnju kino i kazališnih dvorana, centara nove *net-kulture*, biblioteka, galerija...

Demokratizacija kulture je proces čiji su ciljevi optimalna *pristupnost* (sustavom suvremenog obrazovanja, modernom ulogom znanosti, otvorenim položajem medija i sl.) i maksimalna *samooblikovnost* (zakonodavstvom usmjerenim na »autoregulaciju«, reduciranom administracijom, kompetitivnošću bez birokratskih prepreka i sl.) područja kulture. Njezine pretpostavke su *transparentnost* procesa i dokumenata odlučivanja (uz sudjelovanje kulturnih ustanova, staleskih društava, nevladinih udruga

te svih oblika tzv. »umjetničkog raportiranja« o problemima), te *personalnost* kao temeljno načelo kulturne odgovornosti (umjetnički projekti su samo *figure objektivacije*: financijske, organizacijske, produkcijske, stvaralačkih osobnosti: »timova« i pojedinaca).

Autonomnost kulture je za svaku državu skup projekt. Ona, respektirajući gospodarsku snagu državne zajednice, bez ikakvog respekta *zahtijeva stalne promjene* unutar njezinog političkog sustava, *napadajući ga* izvano upravo njegovim »deklariranim« ciljevima.

• **KULTURA U SREDIŠTU RAZVOJNOG INTERESA.** Postaviti kulturu kao pogonski sustav društva i njegovog civilizacijskog procesa. Staviti je u položaj istinskog *pokretača gospodarskog razvoja i rasta*. Kulturni turizam, kulturne industrije, grafičko i industrijsko oblikovanje, gradnja i gradogradnja, primijenjene umjetnosti itd. trebaju doći u samo »središte razvojnog interesa« (vidi izvještaj europskih stručnjaka) hrvatske države i društva.

• **KULTURA: PODRUČJE OBRAZOVANOSTI, ZNANSTVENOSTI I UMJETNO-**

STI. Kreativnost moderne znanosti, suvremenog obrazovanja i umjetnička kreativnost temeljne su *dinamičke* pretpostavke suvremenosti kulturnog područja.

Disciplinirana invencija znanosti, inventivna strukturirana obrazovanja te potpuno otvorena umjetnička inventivnost modeliraju kulturu stalno, a pogotovo ondje gdje sustav, s načela kulturnog razvoja zemlje, potiče i širi mrežu njihovih *retransmisija* i međudetonatora.

U skladu s postavkom iznesenom 1990. na zasjedanju Sabora da *glavni cilj Hrvatske* nije gospodarski rast, nego *kulturni razvoj* koji obuhvaća umjetnost, znanost i obrazovanje, potrebno je *funkcijski*

približiti kulture: znanstvenu, obrazovnu i umjetničku. Tek prvi korak u tome daleko je veća podrška države ustanovama *visokoškolskog umjetničkog obrazovanja*, osnivanje novih (npr. visoke škole plesne umjetnosti, konzervatorskih i restauratorskih umijeća itd.) i inoviranje postojećih ustanova, učinkovitije pozicioniranje instituta kulturnog istraživanja, formiranje suvremenih servisa tehničke i stručne podrške, novog kulturnog *menagementa* i sl. Drugi se korak već odnosi na osnivanje posebnih »relejni« ustanova i koncipiranje projekata za tzv. »preprega znanja«: teorijskog u praktično, i obratno, oslobođenih klasične fikcije o primarnosti jednog.

• **SUVREMENOST KULTURE.** U kulturnom životu nacije suvremenost ima ključno mjesto. Ona je *input* svih pitanja tzv. »žive kulture« i *output* svih njenih problema. Stoga se treba brinuti o onom što radi za nju ili onom koje radi na njoj. To znači: brinuti se o razvoju kulturne industrije (izdavačke, filmske, multimedijске), ali i o mobil-

nosti »malih« kulturnih akcija (»ambulantnih« kazališta i atelijera, projekata »kulturne gerile«, difuzije kulturnih manifestacija, biblioteka i videoteka »na kotačima« itd.). Brinuti se o svemu »eksperimentalnom«, kulturnoalternativnom, ali i o razvoju *net-kulture* kao izrazito decentralizirane, komunikacijski višesmjernne, interkulturalne i transnacionalne. Brinuti se o proširenju kruga »tvornica kulture« i njihovog utjecaja.

• **KULTURNA BAŠTINA.** Suvremenost je apstrakcija koja traži »konkretno« odgovore, a tradicija je — tamo gdje realno postoji — konkretnost koja traži »apstraktno« iza-zove.

Kulturna baština pripada ukupnom »kulturnom imetku« jednog naroda kao *najdublja konkretnost* njegove kulturne tradicije. Treba je zaštititi, ali treba i prihvatiti njezine izazove.

Kulturnu baštinu, danas u Hrvatskoj, treba prvenstveno zaštititi od »improviziranih rješenja«, ali i od »ideološkog redukcionizma«. Stare gradske jezgre treba zaštititi i od »unutrašnje agresije« na kulturnu baštinu. Konzervacija treba postati dijelom *urbanog planiranja*, a spomenička baština treba *stručni i javni nadzor*. Treba izgraditi učinkoviti »investicijski mehanizam«, valja podići generacije stručnjaka: restauratora i konzervatora. Hrvatska kulturna baština danas je, međutim, i *izazov protiv historizma*, kojim je najčešće interpretirana, te upravo ona stavlja na kušnju autoritet modernog znanstvenog i stručnog pristupa. Takav se pristup više ne može zaobilaziti, nego ga valja ohrabriti i na njega se obvezati.

• **KULTURNO ZAKONODAVSTVO.** Treba srediti i izgraditi cjelokupno kulturno zakonodavstvo. Uskladiti ga s velikim brojem međunarodnih ugovora koji se odnose na kulturu, a koje je RH potpisala ili im pristupila. Zakon o kazalištu već treba »novelirati« a ostale temeljne kulturne zakone — kao npr. Zakon o filmu, Zakon o knjizi — žurno treba donijeti.

Kulturno zakonodavstvo trebalo bi biti i *pravni iskaz* kulturne politike kao jedne od javnih politika RH.

• **ZAKON O KULTURNOJ POLITICI.** Ovaj zakon treba donijeti kako bi se pravno uredilo područje kulture u cjelini, reguliralo uvjete sprovođenja utvrđene kulturne politike, reguliralo odnose države i kulture, definiralo ulogu i djelokrug nadležnosti Ministarstva kulture RH. ☑

* Jednostavni naziv ovog teksta: Bilježnica, preuzet je iz francuske političke prakse, gdje su *Cahiers*, još od 16. stoljeća, redovito sadržavale političke izvještaje ili prigovore nekom pravnom ili političkom postupku. Sam tekst nije nastao ni iz kakve druge ambicije već da potakne javnu raspru, kojoj niti jedna politička stranka u svojim izbornim programima — niti danas niti do danas — nije posvetila ni slova.

Pobjednička koalicija SDP-a i HSLŠ-a za sada je vrlo tajnovita i još ne otkriva svog najjačeg kandidata za novog ministra prosvjete, vjerojatno i zato što se još ništa ne zna, a dijelom i zato što se s trećeplasiranom četvorkom, kojoj su nakon izbora porasli apetiti, vodi okršaj oko podjele ministarskih fotelja. No čini se da su u najuži krug za čelnog čovjeka prosvjete ušli esdepeovci Zlatko Šešelj, Snježana Biga-Fričanović i haeselesovka Đurđa Adlešić, od kojih svatko ima svoju viziju školstva.

Zlatko Šešelj je vjerojatno zaslužio nominaciju zbog toga što već dvadeset godina sustavno kritizira hrvatsko školstvo i vlast »koja nema koncepciju obrazovanja«, ali i zbog toga što je sa stručnim timom još prije godinu dana na razini gradskog SDP-a u sklopu takozvanog Poglavarstva u sjeni napravio materijal o promjenama i pravcima razvoja školskog sustava, dakle, svojevršni nacrt dugoročne prosvjetne politike u Hrvatskoj. Taj će jezgroviti materijal ubrzo biti upućen na raspravu Savjeta SDP-a, a sastoji se od snimke stanja u prosvjeti te od rješenja rasula koje vlada u školstvu. Po Šešelju postojećí je sustav »krut, ideologiziran, nestručan i neefikasan«, »osiromašen i opustošen, lišen odgojne uloge« i »sputan centralizmom jer se vlast boji slobode misli«, i njime su svi nezadovoljni: i učenici, i nastavnici, i društvo.

Projekti, a ne protokol

Govori se da ste jedan od ozbiljnijih kandidata za novog ministra prosvjete. Kad bi vam ponudili tu funkciju, biste li je prihvatali?

— To je teško reći. Ne bih htio da ispadne kako bježim od odgovornosti i posla, međutim, mnoge stvari i u meni i izvan mene stvaraju otpor prema toj funkciji. Ponajprije, moja škola djeluje tek četvrtu godinu i zahtijeva još puno kreativne energije, a uz tako odgovornu dužnost teško se može energija rasipati ili distribuirati na nekoliko strana. S druge strane, u prosvjeti bih htio postići nešto, a ne baviti se stvarima u kojima se slabo snalazim, primjerice, protokolom i sindikatima, jer za to nisam ni kvalificiran, a niti sam po evokaciji političar. Kad bih trebao nešto raditi u školskom sustavu, sigurno bih prihvatio zadatke i obveze u stručnim tijelima, u kojima bi se pripremali projekti. Do danas mi nitko ništa nije ponudio, no ukoliko dobijem takvu ponudu, bit će mi jako teško odlučiti između svojeg posla i obveze da pomognem svojoj zemlji.

Kakve bi karakteristike trebao imati idealan ministar prosvjete? Da li bi to prvenstveno trebao biti političar, ekonomist s organizatorskim sposobnostima ili jednostavno čovjek iz škole?

— Bez sumnje, to bi morao biti svojevršni menadžer i borac, koji bi se znao izboriti za bolji položaj struke, ali ujedno nikako ne bi smio biti outsider, koji ne poznaje školske probleme. Naime, školski se problemi ne svode samo na materijalne, koji jesu veliki, ali ne i najveći. Najveći problem je potpuni kaos, rasulo u školskom su-

stavu, koje je bitno poremetilo temelje suvislog obrazovanja u Hrvatskoj. Čak ne bi trebao znati putove izlaska iz tog rasula, ali bi svakako morao znati okupljati ljude što nijedan od dosadašnjih ministara nije znao jer su svi bili svojevršni selektori na razini »mi« — »oni«. Naime, trebat će vrlo brzo stvoriti mnogo stručnih timova u kratkom vremenskom roku, koji će morati sudjelovati u brzopoteznoj partiji u kojoj se ne smije pogriješiti.

Čovjek u razredu

Što bi taj novi ministar prvo trebao napraviti?

— Prvo treba otpustiti sve kočnice koje su do sada sputavale sustav u njegovu funkcioniranju, dakle, osloboditi sve crne točke zakrečenja i omogućiti sustavu normalno funkcioniranje. Onda slijede postupene promjene u svim smjerovima, od ustroja sustava i organizacije rada, preko novih metoda i novog radnog vremena škola, do toga da se mi moramo početi sasvim drukčije ponašati i misliti. Naravno, mi ne možemo sutra imati petsto novih školskih zgrada, ali zato možemo i moramo misliti unaprijed što znači da će nam 2010. godine možda biti moguće organizirati nastavu u samo jednom turnusu što europske zemlje imaju već stotinu godina. Zbog toga moramo raditi takve projekcije da možemo reći ljudima što će biti za šest mjeseci, što za dvije godine jer su to realni rokovi. Naime, školski su ciklusi zadani: najkraći prosvjetni ciklus traje od četiri do pet godina, i tek se tada mogu vidjeti rezultati osrednjih, dakle, ne radikalnih intervencija. Za ozbiljne zahvate potrebno je razdoblje od osam do deset godina da se vide rezultati. Na primjer, za deset se godina vidjela totalnost promašaja Šušarove reforme.

Vidite li osobu koja ima takve kvalitete, sposobnosti i znanja da se može ubrvati u koštac s rasulom u školstvu i uspješno riješiti probleme?

— Ja inosim svoj pogled na školstvo, no vjerojatno postoje i drugi pogledi. Teško mi je govoriti o imenima, ali mogu reći da poznajem nekolicinu svojih kolega, koji su ravnatelji škola i koji odlično poznaju problematiku školskog sustava i koji bi mogli biti ministri prosvjete. No pitanje je koliko su oni zainteresirani za golemi posao, za »rat« koji slijedi u školstvu. Također, postoje i drugi vrhunski stručnjaci te ljudi s velikim iskustvom i znanjem angažirani u Forumu za slobodu obrazovanja, ali je pitanje u kojoj su oni mjeri operativci i koliko bi se time htjeli baviti, jer je tu često riječ o pitanjima na rubu zdravog razuma.

Potaknuti energiju

U materijalu o promjenama školskog sustava tvrdite da je sve u rasulu, ali da se upravo zbog totalne urušenosti ne bi smjelo ništa radikalno mijenjati. Možete li to objasniti?

— Zasad ne bi trebalo mijenjati formu, nego samo

sadržaj jer školski sustav ne bi podnio nikakve veće promjene. Zbog toga moramo još jedan ciklus zadržati postojeću strukturu i maksimalno iskoristiti postojeće institucije, a s programskim promjenama pokušati školu dovesti u normalno stanje. Naime, bilo je ideja da se po uzoru na Zapad prijeđe na devetogodišnju osnovnu školu ili na šestogodišnju srednju školu, ali zasad bi to bilo suludo. Uvjeran sam da

Zlatko Šešelj

Princip mozaičnih promjena

Najveći problem je potpuni kaos, rasulo u školskom sustavu, koje je bitno poremetilo temelje suvislog obrazovanja u Hrvatskoj

Nina Ožegović

treba razdvojiti niže i više razrede u osnovnim školama, čak i u po-

sebne ustanove, ali i s time bi trebalo pričekati, jer sustav to naprosto ne bi podnio. U sadašnjem je trenutku mnogo važnije zaustaviti daljnju eroziju i vrlo polako, planski i bez pritiska rješavati probleme korak po korak, te postići da zatečena struktura, ma kako ona loša bila, konačno počne funkcionirati. No odmah možemo i moramo ukloniti naplavine pseudorodoljublja i etnocentričnog pogleda na stvarnost, što nam je ostavila HDZ-ova vlast, te naplavine Šušarove reforme — gubitak temeljnih znanja.

Mislite da bi taj princip mozaičnih promjena za koji se zalažete bio djelotvorniji od radikalnih rješenja?

— Ne mogu se ljudi koji su do jučer radili na jedan način preko noći tjerati da rade na sasvim drugi, jer bi to izazvalo velike lomove, koje svakako valja izbjeći. Time bi se ljudi ponovno šikanirali što su radili svi dosadašnji ministri prosvjete koji su ljude stajali u poziciju da prihvate ili odu. Ja sam protiv toga! Ako želimo postići napredak u prosvjeti, moramo dobiti ljude na svoju stranu i osvjestiti ih kako

koja je nedavno raspisala natječaj za reizbor ravnatelja škola? Kako je to bilo moguće?

— Prije svega Ministarstvo nije moglo raspisati nikakav natječaj jer za to nije ovlašteno, pa je taj potez protuzakonit. Natječaj za ravnatelja može raspisati jedino škola, odnosno, školski odbor. S druge strane, većina ravnatelja ima svoj reizbor u veljači ili ožujku, pa se mora sprovesti određena procedura po važećem zakonu, koji je najnormalnije na snazi. No odluku o imenovanju ili potvrđivanju ravnatelja ne može donijeti sadašnji ministar. Mislim da je nužno decentralizirati i deatizirati školski sustav i da se mora promijeniti sadašnji način imenovanja ravnatelja, pa bi se u tom pravcu morao mijenjati aktualni zakon.

Što se u ovom konkretnom slučaju može napraviti?

— Može se protestirati kod predsjednika dosadašnje Vlade i zatražiti da se ne provodi nijedna radnja koja bi buduću Vladu obvezivala. To ne znači da se ne može provesti procedura jer ona za sada nikoga ne obvezuje. Koliko sam čuo, već postoje neke glasine o tome da dosadašnja Vlada neće stvarati nikakve obveze, ali se bojim da se te sugestije pojedini ministri neće držati. Čuo sam da je navodno imenovana nekakva komisija za pregovore sa sindikatima što itekako može obvezivati buduću Vladu, jer se tu radi o velikim materijalnim obvezama. Dakle, došlo je do brzanzja za koje ne vidim razloga.

Kakve su promjene nužne u ustrojstvu Ministarstva prosvjete?

— Mislim da je razdvajanje prosvjete i kulture bilo loše, jednako kao što je bilo loše razdvajanje prosvjete i znanosti, jer su ti sustavi previše bliski. Teško mogu zamisliti školu koja nije kulturna ustanova. Doduše, ona nije kulturna ustanova u klasičnom smislu kao što su to kazalište ili koncertna dvo-

Odmah možemo i moramo ukloniti naplavine pseudorodoljublja i etnocentričnog pogleda na stvarnost, što nam je ostavila HDZ-ova vlast, te naplavine Šušarove reforme — gubitak temeljnih znanja

rana, ali je škola iznimno važna u općinskim središtima gdje osim nje nema niti jedne kulturne ustanove. Kultura i prosvjeta nisu razdvojeni slučajevi. To je proizišlo iz stava tadašnjeg ministra da škola treba »istesati«

čovjeka što pak proizlazi iz plemenske zajednice koja je tesala ljude, i onda u takvoj optici kultura zaista nije ništa značila. No škola je oduvijek i u svijetu bila duhovno središte i tu bi funkciju morala ponovno zadobiti. Upravo zbog toga što se škola pretvorila u mjesto biflanja, postaje kontraproduktivna i počinje djelovati nekulturno.

Državno vlasništvo nad školama

Hoćete reći da bi ta tri rešora — kulturu, prosvjetu i znanost, trebalo spojiti u jedno Ministarstvo?

— To je teško reći jer postoje argumenti i za i protiv, no mislim da svi ovi segmenti svakako trebaju u budućnosti postajati sve više poprište djelovanja organizacija civilnog društva, a sve manje pitanje Ministarstva i države. Dosad je država bila svojevršni vlasnik škole, zgrade i ljudi, što nema nikakve veze s modernim društvom, a odsad bi se škola morala oslobadati od tuorstva države, jednako kao što bi do izražaja trebala doći autonomija kulturnog čina i znanstvenog rada. Nova bi vlast trebala uspostaviti autonomiju struke, a ministarstva bi trebala postati ono što im kažu imena: naime, ministar znači pomoćnik, sluga. Prema tome, ministarstva trebaju postati servisi određenih dijelova ljudske prakse, koji će omogućavati njezino funkcioniranje. Dakle, dosadašnji koncept obrazovanja išao je samo na to da se petrificira državno vlasništvo nad školama, privatne škole su dopuštene samo zbog dekoracije, ali samo vjerskim zajednicama i fizičkim osobama, dakle, ne pravnim osobama, tako da, primjerice, Pliva kao najuspješnija hrvatska firma ne može osnovati školu. Kad bi uspješne tvrtke mogle osnovati škole, mi bismo danas već odavno bili bez trećeg turnusa! Međutim postojeći je koncept išao za tim da zamijeni socijalistički, tako da je ministar postao vlasnik škole, države, nastavnih sredstava, i on je zapravo regulirao sve, što je totalno pogrešno.

Spominjete u materijalu da Hrvatska za školstvo iz nacionalnog bruto proizvoda izdvaja čak manje nego Albanija, čime smo uvjerljivo na posljednjem mjestu u Europi. Koliko bi se izdvajanje moralo povećati da se minimalno zakrpaju rupe?

— Početkom godine govorilo se da Hrvatska izdvaja za školstvo 2,76 posto, a na kraju godine se spominjala svota od 2,28 posto što je apsolutna katastrofa i što se nikada na ovim prostorima nije dogodilo. Ne znam koliko su ti podaci točni, ali kad su izneseni u javnosti, na njih nikada nitko nadležan nije reagirao niti ih je demantirao, pa ih možemo smatrati autentičnim. Ne znam da li itko na svijetu izdvaja tako mizerno malo za školstvo, čak i Albanija izdvaja više — 3,2 posto. Izdvajanja bi u prvoj godini trebalo povećati za najmanje jedan postotni bod kako bi se prebrodila ova godina, koja će, bojim se, biti katastrofalna jer će se tek vidjeti obveze kad se podnesu izvještaji. No svaka vlast mora u preraspodjeli unutar resora naći prostora za prosvjetu. Bez toga imamo omču

oko vrata. Nas ništa ne može spasiti ako ostanemo zemlja s više od pedeset posto niskokvalificiranih radnika.

Posvećeno polje vladajućih

Koliko bi bilo optimalno izdvajanje za prosvjetu?

— Danas bi to bilo između 4,5 posto koliko izdvajaju zemlje Europske unije i 5 posto koliko izdvajaju zemlje koje žele sanirati propuste i dostići zacrtane ciljeve. Ja bih bio jako sretan kad bi se mi u prvoj godini približili izdvajanju od 3,3 posto bruto nacionalnog dohotka, pa da druge godine dostignemo standardno izdvajanje. Ali, ima i nekih drugih mogućnosti sufinanciranja školstva: pouzdanost znam da je za ulaganje u hrvatsko obrazovanje zainteresirana Svjetska banka, jer su prije dvije godine njezini predstavnici posjetili moju školu. Osim toga pristup programu Phare, ali i nekim drugim programima omogućuje priljev dodatnih sredstava, koja bi se prvenstveno usmjerila u investicije, naravno, i u materijalnu osnovicu, pa bi se tako moglo odtereti izdvajanje iz bruto nacionalnog dohotka.

Ovisi li ulazak stranog kapitala u naš obrazovni sustav ponajviše o rezultatima izbora?

— Da, Hrvatska bi u novim okolnostima zasigurno mogla dobiti pomoć za razvoj školstva, za istraživanja, za prilagodavanje sustava i slično, a mogla bi kucati i na mnoga vrata koja su joj dosad bila nedostupna. Na Zapadu čak postoje i mnogi bespovratni fondovi, dakle, gdje nije potrebno vraćati novac, za koje bi Hrvatska također mogla konkurirati. Parlamentarni izbori daju nam šansu da se svijetu pokazemo kao vjerodostojni partneri i da nam onda svijet pomogne. Kad bi dobili te inozemne alimentacije, a ne vidim razloga za neuspjeh, tada ne bi trebali radikalno već u prvoj godini reprogramirati ili rekonstruirati državni budžet. No ako želimo tražiti novac od Svjetske banke, moramo imati viziju cjelovitog obrazovnog sustava i točno zacrtane ciljeve njegova razvoja, jer ćemo inače ispasti smješni.

Možete objasniti kako će SDP braniti tvrdnju iz vašeg materijala o tome da će »SDP zaustaviti daljnje propadanje sustava, urediti sve ono što je nužno za njegovo djelovanje i pripremiti ga za postupne promjene i prilagodbe novim potrebama«? Postoji li za to konkretno pokrće ili je to politička fraza?

— Školstvo se nalazi u rasulu jer dosadašnja vlast nije imala nikakve političke volje da školstvo dovede u pristojne relacije. Ova tvrdnja je, dakle, izraz jedne političke volje, koja ima dvije poruke: prva je da mi imamo određeni stav prema prosvjeti, koji nas obvezuje, i druga je da u prosvjeti neće biti revolucije što je važno jer se već javio opravdani strah od toga da će se nova vlast legitimirati kao revolucionarni čistač svega bivšega. Dakle, ovom porukom garantiramo prosvjetarima da ćemo ih poštivati kao ljude, da nećemo krenuti s revolucionarnom bakljom u rušenje postojećeg, nego da ćemo poštivati dobro u postignutom, da ćemo odčepiti začepljene rupe i razvijati kreativnost, te da ćemo im omogućiti pristojnu plaću i da iznesu

vlastito mišljenje i stajališta. Smatramo da moramo imati na umu svih trideset pet do četrdeset tisuća prosvjetnih radnika, koliko se procjenjuje da ih ima u Hrvatskoj, od kojih, doduše, u školama radi oko deset posto nekvalificiranih ljudi. Mi ne možemo naći 3.500 novih kvalificiranih nastavnika i gurnuti ih u nastavu, nego moramo ovim postojećim omogućiti stjecanje kvalifikacija. Dakle, da idemo po onoj »što imamo«, s tim klimamo, odnosno, po onoj Kennedyjevoj: »Ne pitajte što država može učiniti za vas, nego što vi možete učiniti za državu«. Moramo, u stvari, stvoriti takvu klimu u kojoj će ljudi osjećati potrebu da kažu svoje mišljenje i probleme.

Bojim se da će to ići najteže...

— To je očekivano ponašanje pod palicom Franje Tuđmana. To je zapravo ona vrsta totalitarne ideologije s početka stoljeća, koja je u školi vidjela inkubator za stvaranje novog čovjeka — nadčovjeka ili čovjeka posebne vrste kojeg je kalio čelik. Netko tko je ponio takvu viziju o inkubatorima s početka stoljeća, to je vidio i dalje na njegovom kraju, kao što je u televiziji vidio magičnu kutiju koja će ljude zaupljivati. Isto tako je na početku stoljeća jedan drugi veliki diktator to vidio u filmskoj umjetnosti, doduše, imao je Eizenštejna, talentiranijeg režisera od Sedlara, za kojeg je duboko vjerovao da će njegovi filmovi mijenjati ljude. Zašto je Šušteršič mijenjao školstvo? Zato što je vjerovao da je dotadašnja, »buržoaska« škola kontra-revolucionarna! Na koncu, jedna je ministrica izjavila: »vrbova šiba i Katolička crkva — to je odgoj«. Škola je, nažalost, oduvijek bila vrsta posvećenog polja vladajućih. ☒

Pravci promjena školskog sustava

Ulomci iz radnog materijala koji je pripremljen pri Savjetu SDP-a Gradske organizacije Zagreb

Zlatko Šešelj

Sustav odgoja i obrazovanja

Odgojno-obrazovni sustav obuhvaća s jedne strane sudionike odgojno-obrazovnog procesa uključene neposredno u proces odgoja i obrazovanja mladih, te institucije u kojima se taj proces odvija ili koje taj proces potpomažu (upravna tijela, instituti). Sudionici su učenici, roditelji, nastavnici i cijela zajednica, a institucije dječji vrtići, osnovne škole, srednje škole (gimnazije i strukovne škole), umjetničke škole (glazbene i baletne škole), škole za učenike s posebnim potrebama i učenički domovi.

U pitanja o obrazovanju našeg potomstva uključeni smo svi, jer jedino je obrazovanje zalag naše uspješnosti u natjecanju s drugima kako u gospodarstvu tako i u kulturi i u svim ostalim porama života. Za SDP obrazovanje je ključno područje društvenog razvitka i velik ulog u gospodarskom napretku Hrvatske.

Kakav je danas odgojno-obrazovni sustav?

Današnji je sustav:

- krparija raznih obrazovnih sustava i raznih obrazovnih filozofija od ostataka austrougarske škole s kraja 19. stoljeća do propalih socijalističkih pokusa.
  - osiromašen jer se za nj izdvaja 2,26% bruto nacionalnog proizvoda!
  - opustošen jer su provedene čistke
  - lišen odgojne uloge jer su razredi preveliki — sputan prevelikom brojem propisa i centraliziran jer se vlast boji slobode misli
  - jednoobrazan jer se vlast boji razlika
  - socijalno neosjetljiv jer nikoga nije briga
  - krut jer vlast uvodi krutu hijerarhiju bez osobne odgovornosti i bez kreativnosti
  - ideologiziran jer napušta znanstvene temelje obrazovanja
  - uvelike nestručan jer u školama radi gotovo 10% ljudi bez potrebne spreme
  - neefikasan jer mnoštvo mladih ne završava škole
- Ukratko, današnji je odgojno obrazovni sustav loš! Istovremeno tako je rastrojen i potrošen da ne bi podnio nikakva radikalna rješenja!

Razlozi nezadovoljstva

- Učenici su nezadovoljni jer je škola nezanimljiva, emotivno pusta, prepuna neumjerenih zahtjeva i neprimjerenih sadržaja, dosadna, bez odgojnih sadržaja, nepovezana s obitelji i zajednicom, a učenika pretvara u objekt odgoja i obrazovanja.
  - Roditelji su nezadovoljni jer su lišeni mogućnosti da za svoju djecu izabiru oblike odgoja i obrazovanja; isključeni iz upravljanja školom i ništa ih se ne pita.
  - Nastavnici su nezadovoljni jer su slabo plaćeni, poniženi i uvrijeđeni u svom profesionalnom dostojanstvu, lišeni profesionalne autonomije, pod pritiskom da izdaju svoje profesionalne principe, prisiljeni raditi bez opreme ili s davno zastarjelom opremom i to u prepunim razredima te sputani u svojoj kreativnosti.
  - Lokalna zajednica je nezadovoljna jer je isključena iz bilo kakva utjecaja na škole koje u njoj djeluju.
- SDP će zaustaviti dalje propadanje sustava, urediti sve ono što je nužno za njegovo djelovanje i pripremiti ga za postupne promjene i prilagodbe novim potrebama.

Na rubu propasti

Proteklo je deset godina, a da još uvijek ne znamo kakav odgoj i obrazovanje želimo jer

Hrvatska nema koncepcije obrazovanja; još uvijek ne znamo kako ćemo opremiti odgojno-obrazovne ustanove jer Hrvatska nema pedagoški standard, a za potrebe odgoja i obrazovanja izdvajamo samo 2,26% bruto nacionalnog dohotka, što je manje od Albanije, najsiromašnije europske zemlje koja izdvaja 3,2%!

U ovih je deset godina odgojno-obrazovni sustav doveden na rub propasti, a da ne prijedemo taj rub nužne su promjene. Svjestan pak stanja u kojem se danas nalazi sustav, SDP smatra da promjene moraju ići u dva pravca:

1. sanirati sadašnje stanje — u mjeri u kojoj je to moguće — i osposobiti ga da djeluje, jer je sustav toliko trošan da će se pri pokušaju radikalnih promjena raspasti. Ovaj pravac nedvojbeno zahtijeva hitna poboljšanja materijalnog položaja prosvjetara i odgojno-obrazovnih institucija, sređivanje pravnog okvira djelovanja sustava i dr.
2. oprezno i racionalno mijenjati sadašnje stanje nizom postupaka i procesa koji će izrasti iz nacionalnog konsenzusa i prosvjetne profesije o pravcu razvitka odgojno-obrazovnog sustava. Za ove su postupke i procese nužne mnogobrojne stručne podloge za čiju je izradu potrebno dosta vremena, tako da tek na temelju stručne i znanstvene obrade ključnih problema možemo krenuti u temeljne promjene prilagodbe.

Temeljna načela na kojima će počivati promjene u odgojno-obrazovnom sustavu

- * Novi školski sustav ne smije započeti nikakvim radikalnim prekidima ili naglim preokretima, jer je i sadašnje tkivo školstva previše slabo da bi moglo podnijeti takve radikalne promjene. Stoga je prvo načelo kojeg se pri oživotvorenju promjena moramo držati *načelo evolucije sustava*.
- * Kako je školstvo samo jedan podsustav cjeline društva, ono je nužno, determinirano cjelinom. Promjene stoga moraju biti usklađene s mogućnostima društva i sudionika (učenika, roditelja, prosvjetnih radnika), pa je drugo načelo *načelo postupnosti promjena*.
- * Školstvo ima danas oblik i sadržaj koji su rezultat krpanja tijekom niza godina i u okvirima različitih koncepcija, pa i društvenih sustava. Neki elementi tih krparija mogu se mijenjati brzo dok će za druge trebati više vremena. To zahtijeva da poštujemo *načelo selektivnosti promjena*.
- * Kako će promjene morati biti postupne i parcijalne, mora biti naglašeno da svaka od njih mora biti svrhovita, a ne iznuđena ili demagoška. To dovodi do *načela svrhovitosti promjena*.
- * S obzirom da nam je nakana mijenjati cijeli sustav, ali postupno, u duljem vremenskom razdoblju i to tako da mijenjamo one njegove segmente koji sazriju za promjene, sustav promjena mora se zamisliti poput mozaika u kojem će svaki element sustava, bez obzira kad bude i hoće li uopće biti promijenjen, na kraju doći na svoje mjesto. Nazivamo to *načelom mozaičnih promjena*.
- * Promjene moraju obuhvatiti cijeli sustav, ali on ne mora pod svaku cijenu biti promijenjen u svim svojim aspektima. Mnogobrojne njegove sastavnice, institucije, na primjer, ne moraju se mijenjati ili će promjene biti vrlo male. Svaki dio sustava treba proći temeljitu kritičku analizu i valorizaciju u kojoj se utvrđuje što i kako treba mijenjati — u skladu s ukupnim promjenama — te tek onda pristupiti promjenama. Promjene dakle ne smiju biti uvjetovane pukom propagandom, ni osjećajem da od nas počinje povijest, već samo njihovom racionalnom potrebom. To načelo — ma kako se čini stupidnim da ga uopće treba navoditi — nazivamo *načelom racionalnosti promjena*. ☒

Poziv kulturnim djelatnicima

Pozivamo sve pojedince, predstavnike kulturnih ustanova, stručnih i profesionalnih udruga, nevladinih organizacija, nositelje kulturnih projekata — sve umjetnike, znanstvenike i prosvjetare da se uključe u otvorenu raspravu o budućnosti hrvatske kulture, znanosti i prosvjete. U sljedećim će brojevima *Zarez* ustupiti prostor predstavljajući svih relevantnih inicijativa koje će artikulirati različite interese umjetnika i kulturnih djelatnika.

Što nam je činiti?

Što se još može ispraviti?

Kako dalje? ☒

Dubravka Orfej (Gundulić u cirkusu)

Selemova *Dubravka* zbog posvemašnje nezainteresiranosti za radnju nalikuje na niz labavo povezanih cirkuskih točaka bez životinja i akrobata u kojima glumci, prepušteni sebi samima, preuzimaju uloge krotitelja

Filip Krenus

Uz premijeru *Dubravke* Ivana Gundulića i Jakova Gotovca u režiji Petra Selema

HNK-ovske premijere oduvijek su bile vesele prigode: parterom se tada razlegne blaga mješavina mirisa pljesnivih knjžnica i naftalina što sa sobom donose umirovljenici koji se odlaska u kazalište neće odreći makar skapali od gladi; lože pak ispunjavaju nešto opojniji mirisi parfema diskretno šarmantnog građanstva kojemu je obvezatni kulturno-uzdižući posjet nacionalnoj kazališnoj kući jedna u nizu javnih (zamornih i neobjašnjivih, ali valjda nužnih) dužnosti poput pojavljivanja na otvaranju izložbe u Umjetničkom paviljonu ili zauzimanja što boljih sjedećih mjesta za polnoćku u Katedrali. Nebesa galerije postat će življa kada se u njima budu nestrljivo meškoli srednjoškolski koji će po tko zna koji put bolno spoznati kako hrvatski klasici na pozornici zvuče još dosadnije od nastavnikove interpretacije pred razredom. Tek raznolikosti radi u gledalištu su strateški raspoređeni oni rijetki ekscentrici koji u HNK dolaze vidjeti glumu.

Zagrebački *Talijan bram* na čijem je oltaru krv lilo beskraino mnogo dramskih ovaca mjesto je koje zahtijeva transformaciju svega što prođe kroz njegov ulaz: sama se zgrada glavnog nacionalnog teatra može shvatiti kao pozlaćeni kalup čijem se obliku i majestetičnom duhu mora prilagoditi uprizorenje bilo kojeg dramskog djela. Vrijeme je ondje udarcem srebrenog čekića, kojim je car Franjo Josip zavrtio kako bi obilježio otvorenje nove kazališne zgrade, čini se zauvijek stalo, stoga bi možda najbolje bilo da se kritički osvrtni o HNK-ovskoj kazališnoj djelatnosti pišu *korienskim* pravopisom uz uporabu vokabulara kakav je bio u modi 1895. godine kada je zgrada u *veličajnom sjaju i carskoj časti* otvorena.

Et in Arcadia HNK

Predstavljanje replike Bukovčeva kazališnog zastora koji će odsad krasiti premijere u HNK-u prigoda je koja se morala dostojno obilježiti uz minimalno odstupanje od duha Miletićeva svečanog programa kojim je uveličan carski posjet. Budući da je scenarij oživljavanja svečanog zastora u Hrvatskoj već iskušan nekoliko puta, od dodjele nagrada hrvatskog glumišta do otvaranja obnovljenog Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku, izbor je, dakako, pao na Gundulićevu *Dubravku* kojoj je Jakov Gotovac skladao glazbenu pratnju. Osnovni je redateljski zadatak Petra Selema, dakle, bio preslikavanje što većeg broja likovnih elemenata *Hrvatskog narodnog preporoda* na *Dubravku*. Tako odmah na po-

četku stihove Radmii kojima se otvara postrenesansna Arkadija govori sâm Gundulić sišao-sa-svečanog-zastora u izvedbi Božidara

ne u svrhu postizanja mlakog efekta: uzmimo za primjer kostimografsku nedosljednost (što je, paradoksalno, jedini element koji se

položiv prostor. Tako njegov dijalog s Pelinkom koju glumi Ena Begović podsjeća na snimanje njegovog filma u *Plesu na kiši*: tekst je

glasanje hijena u parenju, krava pod udarcima maljeva i rajskih ptica s jakim bolovima.

Alića. Scenografija Raffaelea Del Savia krcata realističkim detaljima i baroknim perspektivama dosljedna je Wagnerovim scenskim rješenjima — arhitektura dvorane, stupovi i dekoracije nalaze svoj vjerni odraz na pozornici. Pozlaćeni kavez nad publikom zaokružuje zbor koji Selem stavlja na galeriju čime se pak redateljski nadovezuje na karijate u ložama i lebdeće muze na oslikanom stropu kazališta/cirkuskog šatora. Gledatelji su tako prisilno gurnuti u radnju na pozornici. Glumci Selemu u njegovoj povijesno-idealističkoj rekonstrukciji zapravo nisu ni potrebni budući da samo zaklanjaju raskošne kulise — njemu trebaju manekeni koje će iz prizora u prizor aranžirati na pozornici. Može se reći da on zapravo pronalazi novi umjetnički koncept: pokretnu masovnu skulpturu — kazališni mobil.

Selemova *Dubravka* zbog posvemašnje nezainteresiranosti za radnju nalikuje na niz labavo povezanih cirkuskih točaka bez životinja i akrobata u kojima glumci, prepušteni sebi samima, preuzimaju uloge krotitelja (kako teksta i gledatelja tako i sebe samih). Nerazradenost likova na sceni trebaju, tobože, nadomjestiti hiperrealistički kostimi Danice Đedijer. Tako Ribar u izvedbi Krune Šarića nosi mrežu preko ramena kojemu se Gundulić/Radmio obraća na samome početku, kao kipovi svetica koji se prikazuju sa simbolima njihova mučeništva. I sama se interpretacija Krune Šarića može nazvati *skulpturalnom*: on pravilno cjepka Gundulićev dvanaesterac oblikujući netom izgovorene riječi odrješitim potezima ruku u zamišljene kamene blokove koje slaže pred sobom; takav bi pristup interpretaciji možda bio prihvatljiv kada bismo htjeli dati trodimenzionalni prikaz stiha u *Dubravki* ili ilustrirati Goetheove naputke o pravilnoj glumi. Alić pak u stanci od recitiranja (a recitira takvom žestinom da svakog trenutka očekujemo da se proderu: *Harašo!*) pokušava popuniti prostor bespotrebnim kretanjima vrludajući u Nero novu stavu amo-tamo te u jednom trenutku navlačeći kazališni zastor. Dramska struktura *Dubravke* u kojoj likovi više prepričavaju radnju koja se dogodila izvan pozornice nego što aktivno sudjeluju u zapletu, sama je po sebi statična. Selem, umjesto da je razbije, odlučuje podvući: tako Božidar Boban u ulozi Ljubdraga također šeta pozornicom od zadane točke do zadane točke. No ako je likovnost očigledno stavljena u prvi plan, zašto Selem pribjegava jeftinim i prežvakanim scenskim rješenjima? Vilinsko kolo u prvom činu, koje bi ponovno trebalo evocirati Bukovčeve lebdeće nimfe, više nalikuje na orgiju uličarki koje se valjaju po pločniku.

Habsburški Jurski park

Redatelj izgubi nadzor nad glumcima svaki put kada je na sceni više od triju likova; masovne scene zahtijevaju, poslužiti ćemo se likovnom terminologijom, osjećaj za perspektivu — Selemu, u najboljem slučaju, za rukom polazi plošni prikaz, kao što je slučaj sa zanimljivim, ali u cjelinu neuklopljivim rješenjem drugog vilinskog kola gdje vile hodaju poput manekeni na modnoj reviji. Publiku dodatno zbunjuje neprekidno žrtvovanje ionako razlomljene cjeli-

dosljedno proteže kroz cijelu predstavu) kada se lik satira Divjaka, kojeg tumači Vedran Mlikota, u jednom trenutku preobuče u žensko, iz *baroknog* kostima naglo skače u haljinu modistice iz ranih tridesetih. Prazni hod skupih scenskih efekata, poput goleme ranokršćanske bizantske freske kojom se otvara drugi čin (je li Selem tim elementom htio podsjetiti na nekadašnju pripadnost dubrovačkog područja Bizantskom Carstvu?) samo odvraća pozornost od glavne teme: sjedinjenja Miljenka (u izvedbi Radovana Ruždjaka), simbola dubrovačke vlastele i Dubravke (koju tumači Barbara Vicković) personificirane Republike.

Radovan Ruždjak savršen je primjer glumaca kojima nas Akademija dramske umjetnosti svake godine odbaruje: zgodan, jakog glasa i golemog ega koji se smatra dovoljnom zamjenom za nepostojeći talent. Ruždjak se u svojim monolozima bacaka po pozornici u želji da istovremeno obgrli sav ras-

posve nebitan budući da se glumci ne mogu čuti, glumci tako za vrijeme snimanja strasnih ljubavnih prizora mogu čavrljati o sutrašnjem ručku. Sveprisutni zbor kao još jedna u nizu kulisa, Selem na pozornicu uspijeva nagurati tek u završnici kako bi ondje u špaliru svečarski karnevalski otpjevao *Himnu slobodi*. Takav se scenski raspored, dakako, morao odraziti i na zborsku izvedbu — *maštovito* seljenje zbora s jednog kraja dvorane na drugi urodilo je katastrofalnim padovima u intonaciji i osjetnim *šlepanjem* u tempu; zbor Opere HNK (koji ni pod povoljnijim uvjetima ne ostavlja mnogo bolji dojam) zvučao je kao istodobno

Devor Šifrar

Od travestije klasika gora je jedino neuspjela travestija klasika, a od nje jedino neuspjela travestija klasika čijoj se nerazumljivosti uz najbolju volju nitko ne može ni zburadati nasmejati. Ovim je ponavljanjem već viđenog pod čekićem Franje (cara ili predsjednika, posve je svejedno) HNK s nepokolebljivim dostojanstvom brahiosaurusa dokazao kako ima života nakon smrti. Doduše, vrijedi li taj život živjeti, drugo je pitanje. Oživljavanje Bukovčeva svečanog zastora kroz Gundulićevu *Dubravku* prometnuo se u galvanizaciju mrtvaca kojemu je, pored ovakva reanimatora, bilo bolje da je na samrtnoj postelji zatražio da ga nakon smrti kremiraju. ☒

Natječaj za dramski tekst

Poziv svim autoricama i autorima koji pišu za kazalište, a živjeli su, ili žive, u bivšoj ili današnjoj Jugoslaviji

Kazalište m. b. H. iz Beča raspisuje Natječaj za dramski tekst. Intencija Natječaja jest omogućiti kulturnu razmjenu između njemačkog jezičnog područja i njegovih jugoistočnih susjeda, te još i više dijalog između onih koji ne misle u nacionalističkim shemama, te im je moguć diferencirani uvid u povijesne i geopolitičke sklopove.

Kazalište m. b. H. (što izvorno znači: Kazalište s ograničenim jamstvom), manje je ali glasovito bečko kazalište koje uživa potporu austrijske države, te se osobito rado posvećuje suvremenoj dramatici. Već je i dosad bitna tematska odrednica njegova repertoara bilo ono što se za kazalište piše u Istočnoj i Južnoj Europi.

Osnovne odredbe:

1. Sudionici

Pozvani su oni autori koji su živjeli u Jugoslaviji, ili u jednoj od država proizašlih iz njezina rasapa, u najmanju ruku do 1991. Ne želeći indicirati neko unaprijedno favoriziranje, željeli bismo ohrabriti osobito autorice da putem teksta za kazalište artikuliraju svoju perspektivu.

2. Dramski tekstovi

Očekuju se novo napisani tekstovi koji do zaključenja postupka žiriranja ne smiju biti objavljeni, niti u bilo kojoj formi izvedeni. Tematski uzev, trebali bi oni biti čitljivi u europskom kontekstu, te bi trebali plastično dočarati istosti i razlike kulturnih i društvenopolitičkih životnih sklopova. Neće biti uzeti u obzir tekstovi od isključivo regionalnog interesa, niti takvi s nacionalističkim, rasističkim ili seksističkim nabojima.

Tekstovi mogu biti napisani na hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom, bošnjačkom, slovenskom, makedonskom, albanskom ili njemačkom jeziku.

3. Nagrade

Nezavisni žiri, uz isključenje pravnog puta, izabrat će tri najbolja teksta, a nagrade bit će dodijeljene u Beču u sklopu oficijelnog uručenja, u prisustvu autora. Autor/autorica prvoplasiranog teksta dobit će novčanu nagradu u iznosu od 60.000 ATS, drugoplasirani 50.000, a trećeplasirani 40.000. Jedan od tri nagrađena teksta bit će — prema subjektivnoj odluci samoga Kazališta — u tom kazalištu izveden na njemačkom jeziku, i to u sezoni 2000/2001. Prijevod preuzima i financira samo Kazalište. Povrh toga, Kazalište će pomoći u etabliiranju kontakata s njemačkim teatarskim agencijama za taj i druge tekstove.

Modaliteti

1. Rok za slanje tekstova je do 30. lipnja 2000.
2. Adresa za slanje tekstova: Theater m. b. H., Zieglergasse 25; 1070 Wien
Tel. 0043/1/523 18 33 — 11 (njemački, engleski)
Fax: 0043/1/523 1833-2
E-mail: theatermbb@thetermbb.eu.org
Osoba za kontakte: Gđa Beate Schneider

3. Procedura je sljedeća:

Tekstovi pristigli u roku, poštom, faxom ili e-mailom u Theater m. b. H., bit će najprije anonimizirani, umnoženi i uvedeni pod brojem, te nakon toga prosljeđeni članovima Žirija. Članovi Žirija, nakon čitanja, određuju prvo za sebe listu najboljih. Na završnom sastanku svih članova oni će iznijeti i braniti svoje sudove, a potom će se usuglasiti oko tri najbolja teksta zajedničkim zaključkom. Tek će se tada otkriti imena autora tekstova.

Da bi se olakšalo interno rukovanje tekstovima, odnosno njihovog svrstavanje (naprimjer, jezično) Theater m. b. H. ipak moli da se tekstu priloži i jedan kratak životopis, na njemačkom ili engleskom jeziku.

Svi autori koji budu sudjelovali na Natječaju bit će pismeno obaviješteni o njegovu ishodu. Izabrani autori bit će pozvani u Beč na uručenje nagrada.

U Beču, 1. prosinca 1999.

Theater m. b. H.

Govori: Goran Sergej Pristaš, Ivana Sajko, Borna Baletić

Ubijanje vladara u sebi

Razgovor s redateljem i dramaturškim dvojcem predstave *Ispovijedi*, premijerno izvedene u zagrebačkom »Teatru &TD«

Nataša Govedić

Na kraju predstave *Ispovijedi* zbiva se ironična sekvenca intervjui-ranja glumca na smrtnoj postelji, u kojoj novinar beščutno ispituje glumicu može li ona kašljati i na dubrovačkom; da li sada zbilja umire iz sebe ili igra umiranje; može li na brzinu svojim riječima opisati osjećaj umiranja itd. Radi li se tu također i o nepovjerenju prema smislenosti dijaloga između kazališnih izvođača i kazališne kritike?

— Pristaš: Radi se o preklapanju raznorodnih diskursa, ali ono što mi je, vezano baš za tu scenu, bilo zanimljivo pratiti u kazalištu zadnjih deset godina tiče se transfera kojim se *talk-show* vratio u kazalište, odakle je i potekao, ali zato da bude ironiziran. Nekad se cabaret bavio razgovorima s publikom uz pjevno-plesne točke; onda je taj tip izvedbe prešao u TV emisije »za zabavu«; sada se pak u kazalištu javlja kao citat iz epohe tipa dijalogiziranja à la Oprah Winfrey. Dakle više se radi o poigravanju s vezom kazalište-televizija-kazalište negoli o kritici kritike. Ta se završna scena inače radila po dramaturškim funkcijama izvučenima iz teksta Frana Galovića, ali glumce smo provocirali da pročitaju te funkcije na svoj ili nečiji tuđi način; svakako da im »dodaju« na mogućem značenju. Primjerice, dok je Borna Baletić radio s jednim od izvođača, Pravdanom Devlahovićem, objašnjavajući mu kako izgovarati monolog. Pravdan je počeo oponašati Bornu redatelja koji mu »daje upute«, pri čemu je sve više ironizirana ta »interpretacija interpretacije« i probijan put do neke neposredne glumačke reakcije na sam tekst. Može se, znači, reći da ta scena sadrži autoironičan odnos glumca prema poziciji glumca, kao i prema »vladarskoj« poziciji redatelja — ili bilo kojoj vladarskoj poziciji.

Predstava ima dva dramaturga, Ivanu Sajko i Bornu Baletića, te jednog redatelja, Gorana Sergeja Pristaša, koji je dosad radio kao dramaturg. Možete li objasniti kako su se u konkretnom kazališnom radu razlikovale uloge dramaturga i redatelja?

— Sajko: U predstavi poput *Ispovijedi* vrlo je teško govoriti o hijerarhiji između redatelja, dramaturga i glumaca. Svi smo se bavili odnosom glumca prema prostoru na sceni, rušenjem barokne kutije, fragmentizacijom planova pozornice, relativizacijom rampe. S druge strane, ja sam kao dramaturg nastojala »opravdati« verbalne dionice predstave; učiniti da ih ne bude ni previše ni premalo; spriječiti da tekst bude glavni orijentir za publiku, ali pomoći da tekst

bude jedan od značenjskih orijentira za publiku. S početkom rada na predstavi razmišljali smo o mnogo više citata, primjerice iz

vatskom glumištu jer je konačno razmaknuo obzore i izmaknuto težište dugogodišnjoj metodi stvaranja kazališne predstave

ISPOVIJEDI

© Nino Šarić

Heinera Müllera i Frana Galovića, ali na kraju smo odlučili jako reducirati tekst i držati se fokusirano teme *kazališta kao mjesta isповijedanja*, ali i kazališta kao mjesta na kojem je onemogućeno do kraja se otvoriti i/ili ispovijediti, jer u kazalištu itekako postoje i stroga pravila i ograničenja izražavanja.

— Baletić: Dramaturški rad je s moje strane, kroz razgovore sa Sergejem, započeo još dok smo radili završni prizor scene ispovijedanja u »Gavellinoj« predstavi *Od jutra do ponoći*. Konceptualizacija tog problema, misao o predstavi (koju ipak držim najvažnijom), dakle, traje već dugo vremena, dok je konkretan rad trajao četiri mjeseca. Iako sam dosad imao iskustvo redatelja, radeći sa Sergejem i Ivanom nisam uočio velike razlike u poslovima redatelja i dramaturga; svi smo diskutirali o svakom elementu predstave. Razlika je možda u tome što je Sergej, ovaj put u ulozi redatelja, kasnije odgovoran za izbore koje smo prethodno zajedno učinili. Svakako smo i pokret, i glumu, i tekst smatrali jednakovrijednim »radnim materijalom« predstave.

— Pristaš: To nas vraća na vaše pitanje o problemu komunikacije izvođača s kritičarem. Vrlo često vidim kako se predstava reducira na iščitavanje samo onih tekstova koji su korišteni u predstavi ili koje je kritičar neposredno pročitao, a zanemaruje se konkretno izvedeni neverbalni materijal. *Ispovijedi*, dakle, nisu predstava »po tekstovima« tih autora, nego su rekapitulacija različitih izvedbenih materijala i glumačkih tehnika XX. stoljeća. Prepoznatljive glumačke metode, dakle, tretirane su kao »tekst«, a tekst je tretiran kao provokacija za izvođača. Izvođači nisu trebali »dešifrirati« ili »interpretirati« neku zadanu situaciju i tekst, nego iskušati različita držanja prema toj situaciji ili tekstu.

Osjećate li se srodnima tipu dramaturgije koji kreće iz iskustva glumca te ravnopravnosti redatelja i dramaturga, a koji, među ostalima, ostvaruju Nataša Rajković i Bobo Jelčić?

— Pristaš: Teatar Bobe Jelčića, Matka Raguža i Vilija Matule odigrao je herojski posao u hr-

»predvođene« autokratskim redateljem. S druge strane, glumački tip teatra sadrži jednu novu opasnost. Kazalište je u svojoj povijesti uvijek pokušavalo prikriti da centar izvedbe čini umijeće glumca, jer ideja kazališta nije samo gledati *kako* netko nešto virtuozno izvodi, nego i *što* izvodi. Radeći *Ispovijedi* mi smo se trudili ostvariti balans između rada s glumcem i rada s tekstom. Predstava se radila četiri mjeseca jer je u nju uložena ogromna glumačka disciplina; ulaganje u strogost izvedbe. Disciplina može izgledati ograničavajuća za glumca ili izvođača, ali ona ga zapravo oslobađa od naslaga suvišnog ili nerazrađenog materijala. Ona daje pravila koja se mogu gaziti, ali mogu se gaziti tek nakon što su toliko dobro izvedena da su već postala zakon.

— Baletić: A propos Jelčićeva i Raguževa teatra, gdje se glumac vraća samome sebi i ne misli logikom »ako postoji Shakespeare, postojim i ja«, nego nastoji doprijeti do *svog* čitanja Shakespearea, mislim da glumcu kod nas najviše od svega nedostaje koncentracija i mogućnost dugotrajnog rada na predstavi. Da nismo počeli *Ispovijedi* uvježbavati ljetos u Grožnjanu, gdje nije bilo nikakvih distrakcija, nije bilo jurnjave i zagrebačke situacije glumca koji stalno juri iz kazališta u kazalište, s probe na probu, sigurno ne bismo dospjeli napraviti predstavu iz glumca; opet bismo ga »silovali« redateljskim konceptom.

Čini mi se da je revolucionarnost ove predstave prvenstveno u njezinoj lokalnoj boji, pa onda i u pozicioniranosti unutar specifično hrvatskog konteksta — dakle u kritičkom odnosu predstave prema našoj tradiciji vokalne glume, u kritičkom odnosu prema HNK kao spektakularnom mrtvacu domaćeg glumišta, prema kultu redateljske ličnosti...

— Pristaš: Jedna od najapsurdnijih reakcija koja se javlja uz ovu predstavu glasi kako *Ispovijedi* »nisu predstava za Hrvatsku«, nego predstava »za inozemstvo«. Ako je to istina, onda je jako ponižavajuće za jedan kulturni kontekst da u njemu nastaje predstava koju on ne može prepoznati kao »svoju« i koja samim time »nije« za taj kulturni kontekst.

Mislim, nadalje, da su *Ispovijedi* izrazito »lokalna« predstava baš zato jer se bavi pitanjem izvođača, a u izvođaču se prelamaju — i slamaju — svi dionici i sve poetike jedne kazališne kulture. Status izvođača je mjerilo kulture. Ne bih nipošto rekao da su *Ispovijedi* »revolucionarna« predstava, jer u njoj nema apsolutno ničeg novog: ona se bavi *konvencijama* kazališnog jezika, ali moguće je da u kontekstu koji je odbija prepoznati kao svoju ona doista poprmi revolucionarni naboj. Predstava je lokalna već i zbog igranja izrazito hrvatske traume Indoševa performansa, a i zbog korištenja nepravedno zanemarenog hrvatskog autora Frana Galovića, a i zbog izazivanja krize u njezinoj hrvatskoj recepciji.

Inovativan je, ipak, postupak citiranja »performansa« Damira Bartola Indoša unutar dramske predstave? To jest umetanje performansa koji je nepredvidljiv unutar predstave koja je ipak naratološki jasno usustavljena...

— Pristaš: Da, taj oblik citiranja nije dosad korišten, ali opet ga možemo ubrojiti u neku vrstu starog postupka »teatra u teatru«.

Može li predstavu koja se bavi poviješću kazališnih teorija i glumačkih metoda pratiti i sbratiti i manje učena publika?

— Sajko: Može, ali ne samo zato jer postoji emocionalni sloj predstave, nego i zbog najšire teme predstave, a to su različiti vidovi represije koju nad ljudima stvaraju različiti sustavi moći. Mislim da publika intenzivno reagira i na problem otežanog izricanja i na problem onemogućenog izricanja; čak je i na početku predstave eksplicitno izrečena ta nelagodnost osobe koja se boji kako neće uspeti formulirati ništa osim ponavljanja »već rečeno-ga« i da će ostati samo još jedan »arhaični« otpadak na velikom smetlištu potrošenih poetika.

— Pristaš: Bilo je reakcija od toga da je neke predstave »super«, pa gledatelji plaču izlazeći iz dvorane (a ja te suze nisam uspio dokučiti, jer u predstavi nema ništa tužno), do reakcija tipa »ništa ne razumijem«, no kad iste te ljude pitam što ne razumiju, ispadne da ipak mogu artikulirati i ono što svakako ulazi u sadržaj predstave. Mislim da najveću zbrku u recepciju unosi tekst, zato jer je publika navikla pronaći »konačna objašnjenja« u tekstu, koji ovdje definitivno nije ključ za razumijevanje.

Predstava stalno kritizira ograničenja verbalnog jezika, stalno mu suprotstavlja tobožnju neposrednost tijela, ali postoje li stvari koje se ipak nikako ne mogu izraziti tijelom, a mogu jezikom? I nije li to dokaz da jezik nije samo oruđe represije, nego i jedna od zona slobode?

— Pristaš: Mislim da se samo tijelom ništa ne može izraziti, ali tijelo na sceni pruža *privid* slobode. Način na koji tijelo koristi Indoš u svom performansu također je vrlo strogo kodificiran, samo ga treba čitati drugačije nego mim ili balet ili pantomimu. Problem represije se jako dobro vidi na primjeru tijela koje je zatvoreno unutar kazališnog prostora i koje ne smije sići u publiku, ne smije prekinuti započeti izraz, ne smije kršiti gomilu tehničkih pravila. Problem je u tome što se represija puno lakše detektira unutar govornog jezika nego na tijelu. Osim toga, ako se na tijelo ne preslikaju tragovi na-

rativne kulture, ono doista stvara dojam slobode, ali apsolutna je sloboda tijelu nedostižna (osim u ludilu, ali mene zanima čovjek koji je odgovoran za sebe i vlastito tijelo, dakle, ne zanima me ludilo).

— Baletić: Što ne znači da tijelo ne teži apsolutnoj slobodi. Mislim da je ta potreba slobode preduvjet kazališta.

Ne znam zašto ste ranije rekli kako nema razloga da se gledatelj nakon predstave osjeti pogođeno: ako muljnoj pokažete galeriju represije, velika je šansa da će se osjećati mučno ili tužno. Nitko ne uživa u prepričavanju čerečenja ljudskog tijela. Druga je stvar što se predstava stalno drži na hladnoj, analitičkoj, ironičnoj distanci od sadržaja nasilja — što smatram znakom tipično maskularne tradicije samokontrole i suzdržanosti od bilo kakvog iskazivanja emocija.

— Sajko: Predstava pokazuje i distancirane i personalizirane reakcije na nasilje. Taj personalizirani dio može postati vrlo mučan, naročito tijekom Indoševa performansa i problema »preuzimanja krivnje« — koji, po meni, čini lajtmotiv čitave predstave i stalno se iznova varira.

— Pristaš: Što se afekata tiče, ono od čega želim učiti upravo je *užitak* u procesu rada na ovoj predstavi i *užitak* s kojim je glumci igraju. Zanima me pitanje što je preduvjet nastanka izvođačeva užitka: mislim da je Peter Brook bio u pravu kad je rekao da kazalište kreće od praznog prostora scene i glumca koji jednostavno hoda po dijagonali, više od toga nije potrebno. Što se tiče spolne politike predstave, ne bih htio zazvučati politički korektno, ali mislim da predstava nije šovinistička (zahvaljujući najviše njezinim izvođačima). Sigurno nije ni feministička. Rekao bih da je spolno neutralna i da bi fragmentiziranje problema bilo na spolnu bilo na klasnu represiju značenjski suviše opteretilo predstava.

Dobro, meni je žao što kao jednu od vrlo jarkih lokalnih boja hrvatske represivne kulture predstava nije prepoznala i institucionalni šovinizam kazalištaraca prema glumicama, ženskim autorima i uopće ulozu »ženstvenosti«; no isto tako mislim da *Ispovijedi* od *bladnoteorijskog* seciranja nasilja spašava dramaturgija ispitivanja vlastite krivnje, za koju je zaslužna Ivana Sajko, kao i neposlušnost i ludička nesputanost muškom autoritetu Pisma u izvođenju Nikoline Bujas.

— Pristaš: Slažem se da je tome tako, ali sjetite se da kod nas postoji temeljno nepoštivanje ne samo ženskih, nego i ljudskih prava. Možda je nastao neki nesporazum, jer i ja mislim da su *Ispovijedi* emocionalna predstava; štovite — ona proizvodi emocije baš time što stvara dojam da su emocije potkresane, prvenstveno u izvedbama Ivane Boban, Leona Lučeva i Janka Rakoša. Način na koji se proizvodi nešto »čega nema« čini tu emociju i teatralnom. A rekao bih i da su izvođači nakon svake izvedbe dosta emocionalno iscrpljeni.

— Baletić: Svakako onda treba spomenuti da predstava govori i o potrebi suosjećanja, naročito suosjećanja koje izlazi iz Indoševa performansa; iz njegove potrebe da bude netko drugi i da nekog drugačijeg razumije. Što je možda jedan od najplemenitijih osjećaja. ▣

Govori: Damir Bartol Indoš

Legalizacija ludila kroz umjetnost

Razgovor u povodu autobiografskoga performansa pobune i otpora *Čovjek-stolac* u predstavi *Ispovijedi* Gorana Sergeja Pristaša

Suzana Marjanić

Rad tijela u performansu Čovjek-stolac, kao i u ostalim vašim predstavama/performsima, temelji se na autističkim pokretima i tijelu »ludila«. Imate li »subnormalni« uzor u trajnoj posvećenosti kinestetičkom jeziku »ludila«?

— Predstava *Ispovijedi* pomogla mi je u moći izgovaranja duhovne podloge mog rada. Kao što i Vili Matula, s kojim sam se duhovno i u praksi susreo poslije te predstave, kao svog duhovnog učitelja navodi Michaela Chekhova, shvatio sam da je moj duhovni učitelj Ronald D. Laing, filozof i praktičar antipsihijatrije. Kao što sam u prvom intervjuu za *Zarez* (usp. br. 15, 1. listopada 1999, op. S. M.) rekao da sam se prije nekoliko godina oslobodio »inkarnacijske povezanosti« s Ronaldom D. Laingom, a kako se još uvijek nisam uspio »osloboditi« Heraklita Mračnog, sada vjerujem da mi je ova predstava omogućila ponovnu inkarnacijsku povezanost s Laingovom antipsihijatrijom. Nastojim simptom duševne patnje, boli — boli u značenju duševne patnje ili simptomata transcendentalnoga iskustva, realizirati kroz pokret koji znači i jezik i govor. Simptom duševne patnje u vulgarnom ili malograđanskom shvaćanju imenovan je *bolesnicima*, a u najvulgarnijoj varijanti — *ludacima*. Kroz takve pokrete nastojim afirmirati duševnu patnju kao jezik kojemu je rodni bitak umjetnost. Osnovna postavka antipsihijatrije zahtijeva da se transcendentalni simptom, koji društvo naziva poremećenim, *smije* realizirati u usporedbi s klasičnom i modernom psihijatrijom koje ga guše iz moralnih ili građanskih uvjerenja bez obzira što taj simptom ne mora uvijek biti destruktivan. Nalazim se u »privilegiji« da već dvadesetak godina promatram osobu koja ima nesreću da svakodnevno proizvodi pokrete duševne patnje. I kada scenski uprizorujem te pokrete, zamišljam i osjećam koliko se ta osoba posvećuje obavljanju svojih ritualnih radnji. Nisam vidio savršenije estetsko djelo od tih pokreta koje proizvodi taj dječak — danas mladić. To što ja radim u predstavama/performsima posvećenost je tom obredu koji *on* izvodi svakodnevno na pedesetak metara udaljenosti od moga prostora. Tu pronalazim snagu da se posvetim vlastitom jeziku »ludila«, *ludila* pod navodnicima, *svom* autizmu. Kod mog *uzora*, anonimnog heroja ili autsajdera, riječ je o autizmu koji je posvećen ponavljanju agramatičkih i ritualnih riječi, pokreta, potenciranju važnosti pojedinih riječi i obuzetosti tim riječima. Duboko sam vjerovao

da sam se oslobodio straha od ludila kao posljedice umjetničke proizvodnje. Osjetio sam da sam dobio ono što je moj *uzor*. Kako

U izvedbi performansa Čovjek-stolac u okviru »mekoga« rada Kugla-glumišta odjevno stanje »mentalne subnormalnosti« označili

sam u čestim probama predstave *Ispovijedi* ostajao i sat vremena u tom transcendentalnom ritmu, pojavilo se pitanje zabrinutosti: »A što ako neću moći prestati?« Osjećam vrijednost sudjelovanja u toj predstavi zbog toga što sam još više afirmirao ideju transcendentalnoga simptoma. Vjerujem da je 98% ljudi u Hrvatskoj mislilo — kada je u pitanju moj rad — da se tu radi o duševnom bolesniku, a sada osjećam da se taj postotak smanjio na 95%. Kada sam izvodio performanse na zagrebačkim ulicama, imao sam tumače — uglavnom se radilo o organizatorima — koji su uvjeravali publiku/prolaznike da nisam lud. Kao argumente navodili su da sam profesor, da me u radu podržava Ministarstvo, da sam nastupao na kazališnim festivalima, da je to umjetnost...

O selotejpu ili mumificiranju »ludila«

U većini performansa kao odjevno stanje koristite bijelo donje rublje kao oznaku tijela »ludila«, a koje je ili potencirano razotkriveno, oslobođeno tijelo ili potencirano prekriveno, sakriveno, zaštićeno tijelo.

— U Parizu — gdje sam u svojoj 23/24. godini izveo performans *Čovjek-stolac* i performans *Vježba pripadnika specijalne jedinice za bitnu intervenciju*, koji je bio posvećen tragičnom kraju akcije RAF-a (Red Army Fraction) kada su oteli avion Lufthanse s putnicima, a što je prethodilo pregovorima oko oslobađanja osnivača RAF-a i akciji njemačkih komandosa koji su sve to riješili u krvi — vidio sam jednog japanskog umjetnika koji je legalizirao stanje ludila kroz umjetnički čin. Svojom ludističkom akcijom uspio je i mene zavarati. Kostim je obilježio bijelim gaćama, donjim dijelom rublja, čime sam se i ja onda služio. Taj Japanac u bijelim gaćama i bos vitlao je dugom kosom oko kasetofona koji je glasno svirao, i u jednom trenutku počeo je trčati. U stanju mahovitosti trčao je vjerojatno jedan kilometar. Činilo mi se da je u tom trku toga čovjeka u bijelim gaćama došlo do gubljenja kontrole i da bih trebao poći za njim, pokušati mu pomoći, razgovarati. Međutim, on se vratio i počeo je sakupljati novac.

ste gestom stavljanja jedne nogavice u čarapu.

— Znakove odijevanja u polaritetu normalnosti i subnormalnosti prvo je što zamjećujemo. Hlače u nogavici, upotreba kvadrata, selotejpa u vezivanju odjeće, izlazak u javne prostore u donjem rublju... To su (meta)fizički znakovi iz kojih se kreće transcendentalno iskustvo. Selotejpa, sivo-smeđu ljepljivu traku za ambalažu smatram lijepim odjevnim predmetom. Selotejpa je moje izvorno »ludačko« rješenje odijevanja. Vrlo je praktičan u kazalištu za fiksiranje određenih predmeta na tijelo.

Sjediti naopako

Kako je nastala prvotna, »meka« izvedba točke Čovjek-stolac?

— »Meka« izvedba nastala je u Dubrovniku u Lazaretima prije dvadesetak godina kada je *Kugla-glumište* zajedno s Kazališnom radionicom *Pozdravi* radila predstavu *Play Držić*, predstavu meni sumnjivoga naziva, za razliku od naziva koje smo koristili, primjerice, *Doček proljeća*, *Mekani brodovi*, *Cirkus Plava zvijezda* ili

Priča o djevojci sa zlatnim ribicama... Suradnju sam doživio kao nesreću. Nalazio sam se u svojevrsnoj izolaciji. I dok su svi u jednoj sceni sjedili *normalno* za stolom, ja sam sjedio naglavačke. Demonstrirao sam način na koji bih želio raditi. Našao sam se u usamljenoj situaciji, a ona je prvi razlog za poremećeno ponašanje. Jedanaesti dan predvečer izjurio sam na dvorište Lazareta. Tamo je bio stolac. Stavio sam ga na sredinu dvorišta i počeo izvoditi točku *Čovjek-stolac*. Zapanjenost i šok kod prisutnih bila je velika. Čak i oni koji su bili bogati transcendentalnim iskustvom, sumnjali su da ću se *vratiti* u stvarnost. Činilo mi se da mi *povratak* nije potreban. Ipak — zaustavio sam se i *vratio* u prostor Lazareta i sakrio se ispod deke. Članovi *Kugla-glumišta* proglasili su točku *Čovjek-stolac* bitnim kazališnim događajem i legalizirali su je kao kazališnu točku predstave *Cirkus Plava zvijezda*. Točka *Čovjek-stolac* napravljena je na »mek« način, iz iskustva duhovnih izvora hipijevskog pokreta.

Proizvodnja sreće i pokret ozbiljnosti

Kako je nastala vaša suradnja u predstavi Ispovijedi?

— Odmah sam rekao Sergeju da ne mogu prihvatiti rad u Teatru &TD. Prvi razlog: moja je duša bila puna, zauzeta predstavom *Žestoka vožnja ili — O duši*. Drugo: riječ je o institucionalnom teatru, gdje sam i radio tri godine u diskoklubu kao pomoćni šanker. Riječ je o jednom od najnižih poslova. Tri mjeseca u godini skupljao sam čaše, flaše između nogu diskoplesača, odštopavao WC... To sam radio jer je to bio relativno dobro plaćen posao, a drugi nisam mogao pronaći da bih *PREŽIVIO*. U Teatru &TD radio sam i kao scenski radnik. Kao osvetu tom radu najesen sam radio predstave. Bitno je to *iskustvo osvete*. Kada sam vidio da je taj moj odgovor *ne* predstavi izazvao nesreću kod Sergeja, odlučio sam ući u taj ludi rizik u koji je ušao i redatelj u trenutku kada je zamislio ostvariti susret kazališta i mog iskustva performansa. U prirodi mi je da proizvodim sreću. Volim ludi rizik i to stanje podržavam kao govorenje »NE životu«. U Imaginarnoj akademiji Grožnjan izveo sam točku *Čovjek-stolac* nakon dvadesetak godina s iskustvom žestokog performansa. Nataša Govedić (usp. *Novi list*, 27. prosinca 1999, op. S. M.) pravilno je postavila *dijagnozu* mog slučaja u *Ispovijedima*, dijagnozu *biti u i izvan predstave*.

Koliko su glumci i plesači predstave Ispovijedi uspijevali ući u prostore tijela duševne patnje?

— Performans *Čovjek-stolac* postao je jak razlog za koreografiju ostalih izvođača. Pokreti duševne patnje osvajali su srca i duše izvođača i redatelja. Sergej je radio veoma strogo i dramaturški opsjednuto. Neke je izvođače onemogućio u ispunjavanju te koreografije, a neki su dobili slobodu i prostor da je izvode, ali u vrlo discipliniranom i ograničenom trajanju. Insistirao sam na strastvenoj obuzetosti tim pokretom kod svih izvođača i da tijekom izvedbe uvijek netko bude u stanju obuzetosti, da iz stanja discipliniranoga obavljanja svojih funkcija — glumca, plesača — preuzme stanje obuzetosti pokretom koji simbolizira simptom duševne patnje nakon čega slijedi vraćanje u obavljanje izvorne funkcije. Mislim da bi ta predstava tada mogla doživjeti *transovitost*, situaciju kontinuiranoga transa. Svjestan sam da takva predstava ne može opstati u prostoru institucionalnoga teatra. Sergejeva koncepcija rada utemeljena je na pokazivanju kazališnih stilova. To su izvori iz kojih ja ne radim. Razlozi iz kojih radim predstave proizlaze iz intimnih, osobnih iskustava, moje reakcije na akcije svijeta.

Glumci su uglavnom ostajali prikraćeni za taj pokret osim Leona Lučeva koji je nakon duge apstinencije i neprepoznavanja situacije uspio prepoznati ozbiljnost pokreta. Nikolina Bujas i Pravdan Devlahović, iz svojih iskustava plesnih pokreta, u samom početku osjetili su ozbiljnost izvedbe. Na probama govorio sam o svojim pripremama: trebalo je samo ozbiljno misliti na ozbiljnu patnju — kako pobijediti smrt koja je uzrokovana neprirodnim razlozima ili kako odagnati neprirodnu nesreću. Trebalo je zamisliti ozbiljnost situacije moga *uzora*, *prototipa* koji se nalazi u trajnoj posvećenosti izražavanju duševne boli ili neodlučnosti. Uz samoću najozbiljniji razlog za duševnu bol nemoć je da se donese odluka, u

mučenju da se odluči za *da* ili za *ne*. Ovdje počinje patnja.

Tijela duševne patnje

Kako ste izbjegli trenutak poklona/naklona na sceni u predstavi Ispovijedi?

— Pokretom koji sam izvukao iz *rockinga* — *njibanja*. Nisam mogao i ne pristajem na prestanak čarolije za koju vjerujem da proizvodim. Taj poklon najbliži je pokretu moga *uzora* koji u jednom trenutku hodanja napravi taj pokret.

Koja je sličnost između vašega stolca, govora tijela i Damiensove dvokolice, njegova rastrganoga, sagorjeloga tijela iz Foucaultova Nadzora i kazne?

— Tekst Ivane Sajko — koji je odstranjen, jer su se svi složili da prejasno opisuje razloge zašto izvodim točku *Čovjek-stolac* — postavio je u duhovnu paralelu Damiensa i D. B. Indoša. Kako je Damiens bio kažnjen, tako je i D. B. Indoš bio osuđen da izvede točku *Čovjek-stolac* na Terazijama u Beogradu. Te godine *osuden* sam na umjetničku produkciju koju obavljam narednih dvadesetak godina, a koja se može usporediti s opisom mučenja Damiensova tijela iza kojega ostaje egzistencija jednoga psa koji je legao na mjesto gdje se nalazila lomča jer je to mjesto bilo najtoplije.

Zastava mašte

Što je vama osobno označavala scenska igra u Ispovijedima u kojoj izvođači nose vrata ispodjedaonica na leđima?

— *Meni* je označavala moj odlazak kući kao da se ništa nije dogodilo. Podsjetilo me na moje sakrivanje ispod deke kada sam prvi put napravio točku *Čovjek-stolac*. Odjednom dolazi do osjećaja stida zbog toga što sam to radio i najradije bih tu vrstu kreacije poništio brzim odijevanjem, bijegom. Kraj svojih performansa označavam namotavanjem kablova, demontiranjem scene, preuzimanjem uloge scenskoga radnika, čime se polako vraćam iz svijeta čarolije. Ne podržavam posluživački duh u umjetnosti, što znači rad inspicijenta, scenografa, majstora scene, majstora rasvjete... Te poslove obavljam sam i time pridonosim posvećenju svoga rada. Svaku težinu i napor doživljam kao govorenje »NE životu«. Vjerujem u dubinu misli Maxa Schelera — *dub se brani na govorenju NE životu*. Za mene NE životu u umjetnosti znači izricanje NE posluživačkom duhu. Posjedujem strah od smrti zbog fizičkih napora kojima se izlažem u predstavama. Mislim da sam radio »preko smrti«. Tragom Bretonova *Prvog manifesta nadrealizma* — »Strah od ludila neće nas prisiliti da zastavu mašte spustimo na pola koplja.« — odlučio sam: *Neće me strah od smrti prisiliti da zastavu mašte spustim na pola koplja*. Ovdje počinje prostor za kreaciju duše.

I sada slijedi suradnja s Vilijem Matulom Münchhausenom...

— Pokušat ćemo uprizoriti *rocking* — *njibanja* koje sam izvodio s jednom djevojčicom, a radit ćemo ga kao predstavu o dva brata blizanca koji su morali raditi *rocking* jer ukoliko ga ne bi radili, morali bi plakati. Jedan od njih uspio je da ne radi *rocking* i da ne mora plakati, a jedan je ostao u životu tako da mora raditi *rocking* i ukoliko mu se oduzme prostor *rockinga*, počinje patnja. Kreće u potragu za privremeno sigurnim prostorom na kojem će uz pomoć svoje nevidljivosti pobjeđivati nesreću sve do trenutka nove zabrane. ☒

Sjaj i bijeda sadašnjeg

Male zločeste opaske o konjunkturi prezentizma

Peter Niklas Wilson

Amerika uzvraća udarac! Tako bi se to moglo zgusnuti u slogan. Ipak, to bi bila bez sumnje pretjerano gruba, sasvim neprimjereno militaristička metafora za promjenu paradigme u evropskom skladateljstvu koja je ipak *tibi* trijumf ili još bolje: trijumf tišine. Možda također i samo izraz generacijske promjene. U svakom slučaju, oko 1960. godine John Cage i Morton Feldman još su se osjećali defenzivno u pokušaju da pridobiju potporu za vlastitu estetičku alternativu tehno-kratskom racionalizmu evropske avangarde: knezovi iz Kölna i Darmstadta Amerikance su smatrali ubogom naivom, ili su ih pak, kao strani način razmišljanja, kolonijalizirali i *integrirali*, operacionalizirali ih u *postupak* i tako otupili njihov kritički potencijal.

Morton Feldman tako je 1966. godine ne bez gorčine konstatirao: Premda se indeterminiranu glazbu izviždalo kao antiintelektualnu i čak iracionalnu, ipak se počinje zamjećivati zanimanje za metode koje ona rabi. Neki utjecajni skladatelji, osobito oni s velikim intelektualnim apetitom kao što je Karlheinz Stockhausen, počeli su ove nove *tehnike* integrirati u svoje vlastito mišljenje. Paradoksalno, one se počinju koristiti kao novi kriteriji za kontrolu. Međutim, ne radi se tek o pukom nesporazumu. Mnogo je više ovdje riječ o historijskoj funkciji establišmenta. On govori: *Ako si ti već i stvorio tu glazbu, ipak nemaš dovoljno osjećaja odgovornosti prema njoj. Mi ćemo stoga preuzeti skrbništvo nad njom.*

Ipak, mi pišemo 1999. a ne 1966. godinu. Feldman bi se vjerojatno začudio: nekadašnji nadmoćni očevi izgubili su svoju moć definiranja. Karlheinz Stockhausen tako je mutirao, što je, moglo bi se zločesto dodati, historijska pravda, iz misaonog predvodnika u sektaša kojem se posvuda podsmijehuju; Pierre Boulez se i kao skladatelj i kao teoretičar okamenio u spomenik poslijeratne avangarde; Luigi Nono na iznenađujući se način desetljeće prije smrti približio estetici kasnog Cagea. A oni koji još uvijek pričaju priče o neiscrpnom budućnosnom potencijalu serijalnog mišljenja čine se pomalo kao retro-jazzeri, koji trube slogan *Bebop is the music of the future!* Tako i fantazije jednog Clausa-Steffena Mahnkopfa, koji u svojoj recentnoj knjizi *Kritika*

Nove glazbe još jednom snuje o velikoj moći serijalizma, nailaze tek na suosjećajno kimanje glavom.

tonske nizove usitnjavao u sićušne dijelove, do Cagea, koji napokon daje prostora za disanje pojedinačnom zvukovnom doga-

Od fetišizma do kiča

Fetišizam. Ernsta Brechta Stiebler, čije ćemo izvode ovdje uzeti kao paradigmatičke, očito je posve svjestan rizika strategijskih odluka: estetika čiste zvukovne prezentnosti lebdí uvijek u opasnosti da zapadne u mistificirajuću ili manirističnu fetišizam materijala. Mistika i manira: novoglazbena scena zadnjih godina za obje nudi više primjera nego što bi se moglo poželjeti. Više se ne mogu ni izbrojati simpoziji, festivali, *workshopovi* o *glazbi tišine*, teško probavljiva gomila od svijeta distanciranih *tragača za tišinom*, stereotipni ritualni bjegovi civilizacijom zgroženih *esteta piannissima*, morbidni patos onih koji trabunjaju o *glazbi na rubu umu-knuća*, ah-tako-senzibilna (a ipak tako jednoobrazna) dikcija *surfera* na vala *dal niente*- i *morendo*-mode.

Epigonstvo. I skladateljsko-tehnička praksa prezentista isto je tako malo originalna kao i njihova retorika. Tu se Cageovi i Feldmanovi postupci dekliniraju s tolikom doslovnošću i manjkom fantazije da se tome može samo čuditi, i ujedno pitati: može li glazba čiji su postupci toliko *second hand* uopće reflektirati vlastita iskustva?

Ab da, zvukovi: bilo kada, bilo gdje. Sljedećim riječima opisuje se u katalogu *Edicije Wandelweiser*, inače okupljalištu prezentista, njihovo izdanje konceptualnog komada *Stones* Christiana Wolffa: kada slušate ovaj CD, možda ćete već nakon kratkog vremena uopće zaboraviti da ga slušate. Iznemada začujete bilo kada, bilo gdje neki kamenčić i nakon onoga 'A što je sad to?' odjednom će vam biti jasno: 'Ah da, to je CD!' Ah da, to je ta slatka bezidejnost zvukova što su poput kapljica u oazi tišine, balzam za dušu, izmučenu pritiskom totalitarno-teleoloških ideja, plemenita muzika za samoproglašene akustičke ekologe, kojima već oblikovna kvaliteta neke kompozicijske ideje znači neodrživ pritisak, dok akustična amorfnost utjelovljuje slobodu. Feldmanov govor o protjecanju vremena čini se da su mnogi zagovornici nove polaganosti shvatili ipak malo previše doslovno: oni izlažu još samo zvukove, kao monokromne slikarije na beskonačnim bijelim zidovima modernih galerija. Da je obilježje Feldmanova skladanja upravo sondiranje sive zone između repetitije i varijacije, između statičnosti i pokretnosti, to je njima očito nevažno. *Dynamic stasis*, koju je Feldman upravo majstorski komponirao, još uvijek sadrži specifičnu napetost (a to znaju njegovi nadareniji učeni, kao Stiebler ili Jo Kondo), sasvim različito od mrtvih zvu-

kovnih *posljednjih postaja* mnogih prezentista, u kojima zvukovi tek ubogo žele biti oni sami. Ovdje je bijeg od svega antropomorfno-fnog doveden do vrhunca posve makabrične želje za skladateljevom smrću. Treba li zvuk po sebi, dakle, još uopće skladatelja?

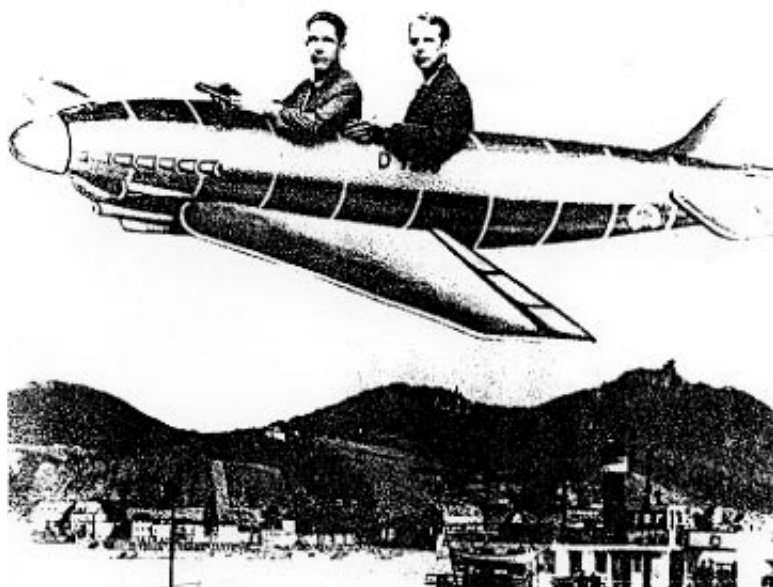
Slušanje s potajnom figom u džepu. Iza proklamacija o tome da bi zvukove valjalo pustiti što bi sami htjeli biti i da ih valja osloboditi opasnog otrova subjektivnih energija, zapravo se skriva stanovit didaktički impetus, koji bi slušatelja trebao odvesti usred nekog slobodnog, od svih pritiska oslobodenog slušanja, o kojem prezentisti tako rado govore. Slušaj kako je lijep, kako je nijansiran zvuk po sebi, uvijek iznova ponavljaju mnogi od njih, pomalo docirajućim glasom. A što, međutim, ako netko njihove skladbe tako uopće ne želi slušati?

Problem koncerta. Prijateljski odnos spram slušatelja, što ga proklamiraju mnogi prezentisti, zapravo je dvosjekli mač. Emanicipacija od diktata naracije i senzibilizacija za *Sadašnje* — sve je to lijepo i dobro. Međutim jesu li nakon jednog *aba-doživljaja* tog hipotetskog *slobodnog* slušanja potrebne još stotine i tisuće kompozicija kako bi se takvo slušanje uvijek iznova pokušalo fokusirati? Onaj tko je jednom iskusio nešto slično, može se — kao što je to, uostalom, učinio John Cage — okrenuti zvukovima svakodnevice. Čemu tada još pritisak koncertne dvorane? Zvuk je posvuda. Sumnje budi i spremnost kojom se mnogi prezentisti fiksiraju za dobre stare koncertne rituale, za format *glazbenog djela*, za de-lokalizaciju nosača zvuka, ukoliko su oni sami uopće svjesni estetičkih i socijalnih posljedica onoga načina slušanja što ga predstavljaju kao vlastiti izbor.

Bliskost kiču. Kao što kaže leksikon: Kič oblik pseudomjetničkog; masovno fabriciran nado-mjestak za umjetnost, u najširem smislu karakteriziran estetički neutemeljenim, neodgovarajućim formalnim oblikovanjem nekog sadržaja, manjkom originalnosti, jeftinom imitacijom; kič-objekti su fetiš nereflektirane idealnosti ili sentimentalnosti prividne stvarnosti, imaju ritualnu vrijednost. Posve mi je strano *pseudomjetničko* suprotstavljati *istinskoj* umjetnosti, kao što se to čini u dotičnom članku iz leksikona. Pa ipak, citirana definicija sadrži više pojmova koji bi se uspješno mogli uporabiti za karakterizaciju mnogih manifestacija prezentizma. ■

S njemačkoga preveo Dalibor Davidović

* Objavljeno u: *Positionen: Beiträge zur Neuen Musik*, sv. 41, Berlin, 1999.

John Cage i Karlheinz Stockhausen, fotomontaža iz 1958.

Novi pogled

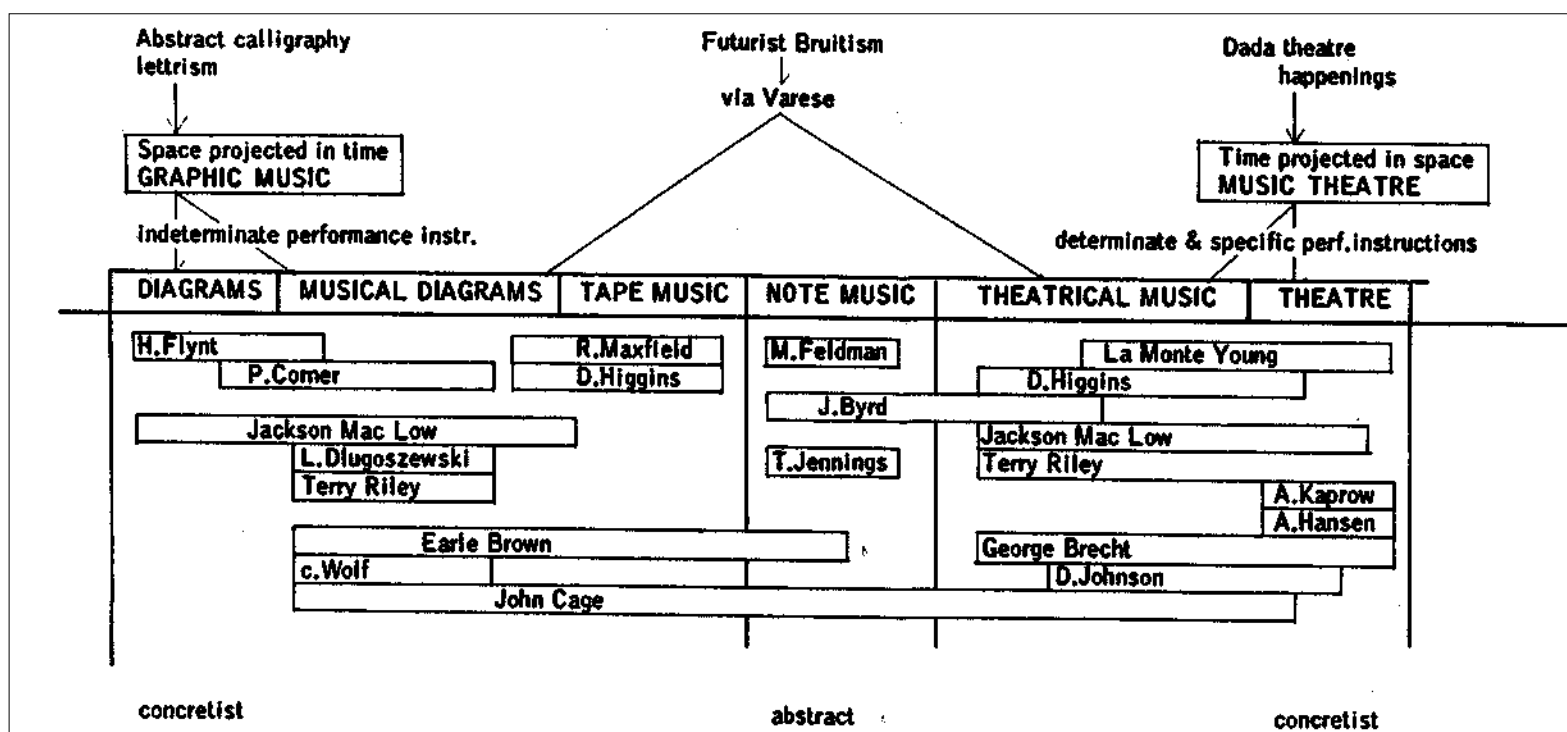
Umjesto toga, Cage, Feldman, kasni Nono i Scelsi dolaze kao sveci mlade skladateljske generacije, što je temeljitiji pogled na fenomen glazbene redukcije, koji pritom ni u kom slučaju nema posla s popularnim (i ujedno omraženim) predvodničkim figurama Glassom i Reichom. Pogled, koji također uzima u obzir i individualne reduktivne koncepcije Philla Niblocka, Alvena Luciera ili Terryja Jenningsa; repetitivnu se glazbu tako prepoznalo samo kao jedan mogući način glazbene redukcije. To je pogled koji nije samo onaj skladatelja kao što su Ernsta Brechta Stiebler, Antoine Beuger, Burkhard Schlothauer, Stefan Streich, Peter Ablinger, Jürg Frey, već i onaj improvizirajućih glazbenika, kao što pokazuje praksa Jima O'Rourkea, Burkharda Stangla, Wernera Dafeldeckera, Güntera Müllera, Radua Malfattija i drugih.

Nov pogled vodi dakako i k novom pisanju povijesti glazbe. Tako Ernsta Brechta Stiebler postulira historijsku nužnost redukcije materijala; on je uopće jedan od najinteligentnijih teoretičara među nabrojanim skladateljima, autor jedne možda ne baš nove, ali ipak nanovo virulentne estetike zvukovne prezentnosti, kao i genealogije redukcije: od Schönberga, koji je bezgraničnost tonskog materijala filtrirao kroz dodekafonički raster, preko Webera, koji je dvanaes-

daju. Tu se radi o zvuku kao Sada, ne kao o događaju koji nekamo i odnekud vodi. Pojmovi novog, a ipak ne baš tako novog glazbenog nauka — koji ćemo nazvati *prezentizmom*, kako bismo ga razlikovali od minimalizma — jesu: polaganost, tišina, ponavljanje, antinarativnost i antisubjektivizam, premještanje težišta sa skladanja na slušanje, zvuk kao čista sadašnjost.

Teško je, dakako, poreći da je (pretežno evropski) drugi pogled na fenomen redukcije — kakav se između ostalog, zahvaljujući i posredničkim zalaganjima Waltera Zimmermanna, Ernsta Brechta Stieblera i Reinharda Oehlschlägela počeo pojavljivati već osamdesetih godina — bio nužan i koristan, budući da je donosio oštrinu u bavljenju ovim tematskim poljem, koja je pri prvom, uglavnom površnom pogledu nedostajala. Također je nesporno da novo fokusiranje mogućnosti glazbene redukcije nadilazi puko oponašanje Cageovih i Feldmanovih rješenja. Međutim, postoji dovoljno razloga da se ova u međuvremenu prevladavajuća skladateljska paradigma i kritički promatra. Kada se pretjerano samosvjesna obrana vlastitog (evropskog) preobraća u isuviše veselo samopredavanje, čini se da je vrijeme za oprez. Iz starih misaonih shema nastaju nove, komplementarne, koje nemaju manju sklonost postati klišeji. Stoga su kratke (i time svjesno pretjerane) proturiječi teza-ma novo-starih redukcionista.

Priilozi u zadnjem broju berlinskog časopisa za Novu glazbu *Positionen* posvećeni su onome što se u njima naziva prezentizmom, svojevrsnoj skladateljskoj paradigmi u evropskoj novoglazbenoj produkciji devedesetih godina. Premda se, barem se tako čini, tih istih godina u domaćoj sredini i njezinim odgovarajućim pogonima — iz razloga u koje se ovdje neće ulaziti — nešto takvo kao paradigma prezentizma ne pojavljuje, tekst muzikologa Petera Niklasa Wilsona možda je i za nju vrijedan čitanja, s obzirom da se radi o pokušaju svojevrsnog sumiranja, pogleda unatrag na dotičnu paradigmu. (D. D.)

Kako danas stvari s Krležom stoje?

Oprosti im, Gospode, jer ne znaju što čine

Božo Rudež

Što je nama Krleža danas, gdje mu je mjesto u hrvatskoj i svjetskoj književnosti, kakva je, na zalazu stoljeća, recepcija Krležina literarnog opusa i najzad, kakva je Hrvatska danas bez ovog književnog gorostasa, strasnog polemičara, marnog enciklopedista i posljednjeg našeg polihistora?

Odgovore na ova pitanja, koja problematiziraju utjecaj, tragove i sudbinu književnog djela nalazimo u:

a) već davno rasprodanim Krležinim sabranim djelima,

b) višestruko objavljivanim Krležinim romanima, dramama i esejima za školske i široke čitateljske potrebe,

c) interesu za Krležin opus što posvjedočuje i tridesetak knjiga objavljenih o njemu *post mortem*, pri čemu posebno ističem Lasićevu *Krležologiju*, Čengićeve zapise *S Krležom iz dana u dan*, beogradski zbornik *Pečat o Krleži danas* (1933. g. u povodu stote godišnjice rođenja), zatim *Krležine marginalije uz tekstove za Opću enciklopediju* koje je priredio Josip Šentija, a kruna svega je dvosveščana *Krležiana* Velimira Viskovića u izdanju Leksikografskog zavoda te *Bibliografija Miroslava Krleže* na 402 stranice enciklopedijskog formata s 6193 bibliografske odrednice,

d) najavljenom izlasku prvog kola kritičkog izdanja sabranih djela Krležinih u osamdeset svezaka,

e) mnogim prijevodima Krležinih djela na svjetske jezike, kao i izvođenju Krležinih drama u uglednim kazališnim kućama i grupama od Amerike preko Njemačke, Francuske, Italije, Češke, Poljske i Mađarske — sve do Moskve.

Nakon svega dakle možemo mirne duše reći da Krleža nije mrtav, nego, naprotiv, veoma živ i prisutan u našoj kulturnoj zajednici, za razliku npr. od mnogih hrvatskih književnika koji su sebe žive sahranili!

Tko vertikalno, tko horizontalno

Ali svaki čovjek, a umjetnici i znanstvenici kao ljudi duha — posebno, svojim djelom i životom živi *vertikalno* i *horizontalno*.

Umjetnici i znanstvenici umijećem i talentom, imaginacijom i kreacijom stvaraju univerzalne ljudske vrijednosti, a ta i takva djela, činom nastanka, postaju sasvim djelom nacionalne i općečovječanske baštine. Krležina vertikala u tom kontekstu kristalno je čista i jasna. Ostaje i nadalje naš svjetionik i kompas.

Međutim, svaki čovjek, pa i književnik Krleža, živi u određenom sociokulturnom okruženju, živi među ljudima i institucijama, i to je ono što čini horizontalnu razinu života.

I na toj horizontalnoj, svaki-danšnjoj ravni, Krleža je čitava

svog života, ali i poslije smrti, bio u trajnom nesporazumu i sukobu sa svojim horizontalnim okruženjem. Bio je to i

ostao paradigmatičan sukob intelektualca i vlasti!

Zašto je taj sukob u Krležinu slučaju bio tako beskompromisan i dramatičan? I zašto nesmanjenom žestinom traje od raspada k. u. k. Monarhije, preko Kraljevine SHS, NDH, Prve i Druge Jugoslavije, pa sve do HDZ-ove deкаде, koja je sa svim svojim pojavnim oblicima predstavljala stopostotnu negaciju svega krležijanskog u kulturnom životu Hrvatske.

Odgovor na ovo pitanje također je jednostavan i nedvosmišlen. Nije moglo biti moralno-političke pomirbe između književnika Krleže i njegova horizontalnog okruženja: riječ je o dva posve različita mentaliteta, o dva suprotivna svijeta, sukobu lijevice i desnice, sukobu snažne artistske vokacije i kulturnopolitički zapuštene zajednice; ukratko, Krležin europski duh u velikom je luku zaobilazio razularenu i zadimljenu balkansku krčmu.

Svojim socijalno i politički angažiranim perom Krleža je naprosto herostratski persiflirao glupost i *naduvenost*, nepravdu i primitivizam, nacionalnu histeriju i sve mitologike... Pa zar nije još davne 1919. g. proročanski zavapio:

U maglenoj daljini čuje se gdje grmi, O kad bi netko mudar stajao na krmi!

Ranih tridesetih godina Krleža je odredio smisao i zadaću umjetnosti. Zapisao je: »Književnost bi trebala biti svjedočanstvo koje bi u poetičkoj osnovi moralo imati Shakespeareov uzor: književnost bi dakle trebala imati spoznajnu i prosvjetiteljsku ulogu.« Još je dodao: »Prvorazredni je zadatak hrvatske književnosti, danas i ovdje, da zvjersko stanje među ljudima pretvori u ljudski dostojno stanje, odnosno da izobličenu ljudsku svijest podigne na dostojanstvenu razinu... Književnost i ne mora biti ništa drugo, nego zastava za vojnu ljudskog uma i dostojanstva, za konačnu pobjedu ljudske misli nad neznanjem i slaboumnosću.«

Nadam se da ćete poslije trećeg siječnja 2000. godine pronijeti ovaj barjak hrvatskim gradovima i selima!

Kronologija nesporazuma

Izlistajmo, načas i ukratko, kronološkim redom, podsjetnik tragikomičnih horizontalnih nesporazuma, isključivosti i negacija koji, kao što rekospo, Krležu prate još iz školskih klupa. Tako Đorđe Zelmanović u svojoj knjizi *Kadet Krleža* bilježi kako je u Ludoviku pitomac Krleža odbio pjevati službenu himnu. Tu nemilu scenu opisao je i Krleža u *Izletu u Mađarsku*. »U to vrijeme čitao sam simultano trideset knjiga bez repa i glave, pišem pjesme i drame«, pa je posve razumljivo da ga do takve duhovne zaokupljenosti nisu zanimale blistave i šarene uniforme s pozlaćenim gumbima i lentama, kokardama i grbovima, zvjezdicama i remenjem...

U ovom moralnom činu dadu se nazrijeti raskoli šezdesetih godina između Krleže i njegovih dojučerašnjih prijatelja.

Preslavni i predragi Krleža, usprkos svemu, samo vi spokojno i zasluženo počivajte, jer ste za hrvatsku kulturu i hrvatski narod važniji vi nego čuvar državnog pečata, svi suci Ustavnog suda RH i pet stotina vladara stopljeni zajedno.

Dirljiva scena dogodila se Krleži na Jelačić placu 1920. godine. Zarasloga u bradu, s knjigama i rukopisima pod rukom, presretne ga Ksaver Šandor Gjalški i pozdravi pitanjem: »Ej, bradati fakine, zakaj si boljševik?!«

Te iste 1920. godine zabranjeno je izvođenje Krležine *Galicije*. Režim se plašio *Galicije*, kao što se danas pribojava Šnajderovih tekstova.

U međuratnom razdoblju pokreće četiri časopisa koje i uređuje, objavljuje svoja najvažnija dramska, prozna, esejistička i pjesnička djela, polemizira s desnicom i lijevicom, priskrbljuje si i pristaje i protivnike...

No zato posebno treba istaći da razdoblje rata provodi u Zagrebu, odbivši laskave ponude poglavnik NDH i njegovih doglavnika, ali i pozive da se povede za Nazorovim primjerom. Izbor mu ionako nije bio velik, jer su mu glavu tražili, kako je znao duhovito reći, i Dido i Đido!

Od 1918. godine do 1950. godine, dakle 32 godine književnik Miroslav Krleža živi od pisanja. Treba li ovdje dodati, a ne od satorske plaće, Akademijine apanaže ili od basnoslovnih honorara za knjige koje nikad objavio nije!

1950. godine dakle utemeljuje i vodi kao *spiritus movens* Leksikografski zavod. S čim se i s kim se sve Krleža nije morao hrvati u Zavodu najbolje nam svjedoče i nedavno publicirane Krležine *Marginalije uz tekstove za Opću enciklopediju*. Dode tako pred Krležu enciklopedijska odrednica *Dučan*:

Dučan

Nevjerojatno!!! Citiram: »Orientalna trgovina«. Na pr. Na-Ma u Zagrebu, to je tipična orijentalna trgovina. Piše tipičan nekakav Agramer, za koga je sve istočno od Dugog sela Orijent. Želim da mi se javi tko je autor ove istočnjačke priče? Prekrasna noveleta, dakako diletantska, spada u osamdesete godine prošlog stoljeća. Kad bi se uzelo objektivno, zapravo bezobrazno. Dućan je dakle orijentalna trgovina. Da ne bi ostalo samo kod te definicije, autor nam daje i opis gdje se dućani nalaze: »S obje strane uske, često krivudave čaršije redaju se mali dućani, prizemne prostorije, pravljene od ćerpića i drvene građe. Na pr. veliki magazini po našim gradovima. Kaže autor da su dućani oko 50 cm uzdignuti od ulične razine. Preko dana su sasvim otvoreni. Gdje, s čaršijske strane? Citiram: »Tu je sve što se u dućanu može dobiti gusto poredano i povješanima na uvid pa to mnoštvo šarene robe daje čaršiji živaban izgled. U dubini dućana dućandžija — obrtnik izrađuje svoje proizvode sjedeći na zemlji i ustajući povremeno (i nerado!) da posluži koju mušteriju. Navoče se roba sklanja i t.d.« I sada na kraju, čujte što kaže naša Enciklopedija: U nekim našim krajevima (Dalmacija) dućan redovit naziv za trgovinu (trgovačku radnju). Autor, kad se budu polagali ispitati za redaktora, neka se javi kod pisca ovih redaka s ovom svojom ispitnom radnjom.

Ad Dućan. *Interesira me i neka mi se javi da li je ovaj tekst plaćen.*

A što ćemo tek saznati za dvije godine kad se otvore zapečaćeni rukopisi u NSB-u?!

Gvozđ

Od Krležine smrti 29. prosinca 1981. godine do 1986. godine formirano je nekoliko odbora za »zaštitu lika i djela Miroslava Krleže« koji su hrvatsku javnost s vremena na vrijeme obavještavali o različitim tumačenjima Krležina testamenta i sudbini zapuštene Krležina Gvozda.

1987. godine na prijedlog Jure Kaštelana, Saše Vereša, Andre Mohorovičića, dr. Vranešića i Čengića, Rade Šerbedžije i nekolice krležijanaca, uz potporu i suglasnost DHK, HAZU i NSB, formiran je Odbor za uređenje Krležina Gvozda, kojemu sam bio na čelu do 1990. godine.

Odbor je osnovao Sabor i Skupština grada Zagreba. Odbor je nakon izvještaja Saboru i Skupštini Zagreba u jesen 1990. godine raspušten.

Što je Odbor za tri godine svoga djelovanja učinio? Gradskom muzeju povjerio obradu, zaštitu, restauraciju i postav koji bi bio u stanu gdje su trideset godina živjeli Miroslav i Bela Krleža. Ostale tri etaže bile su namijenjene za sljedeće sadržaje: prizemlje — čitaonica polivalentna dvorana za kazališne predstave, komorne koncerte, skupove i izložbe. Na polukatu: muzej hrvatske književnosti koji bi u detaljima i sintezi, od Bašćanske ploče i popova glagoljaša do naših dana obuhvatio povijest pismenosti i kulture u Hrvata. U potkrovlju: po ideji Marijana Matkovića i Jure Kaštelana bio bi smješten znanstvenoistraživački i urednički tim koji bi pripremao kritičko izdanje sabranih djela Miroslava Krleže.

Idejni i izvedbeni projekt Krležina Gvozda izradio je prof. Antun Vulin: na četiri etaže (1400 m²) i 5000 m² parkovne površine prostirao bi se budućni *Krležianum* — kulturno-umjetnički i znanstveno-istraživački centar.

Sva potrebna sredstva za *Krležianum*, koji se trebao dovršiti i otvoriti u ljeto 1991. godine, 7. srpnja, na Krležin rođendan, bila su ugovorom osigurana od grada Zagreba, Republičkog fonda kulture i znanosti. Ugovor je potpisao i Sabor, ali novce nikad nije za to odobrio jer se u Sabor već u jesen 1990. godine nastanila »stranka opasnih namjera«.

Zato sam napisao pismo predsjedniku Republike da intervenira i da se založi za Krležu, nakon čega me primio ondašnji predsjednik Sabora. Sastanak u prosincu 1990. godine s predsjednikom Sabora trajao je kratko. Dočekao me riječima: »Što je vama, pa Krleža je mrtav! Tko će Krležu čitati za deset godina? A, osim toga, zapamtite, dok sam ja predsjednik Sabora, za Krležin Gvozđ neće otići niti jedan dinar!«.

Ostale detalje ovog i ostalih razgovora integralno ću objaviti u svom rukopisu pod nazivom *Kako su rušili Krležin Gvozđ*.

Zagvozđ

Tekar da znadete: danas na osamnaestu godišnjicu Krležine smrti na Gvozdu stoluje šest što domaćih što stranih kompanija i trgovačkih društava za prodaju žestokih pića, trupaca i autoguma, a te tvrtke, koliko mi je poznato, nemaju ništa zajedničko s našom kulturom i nakladništvom.

Nadam se da će novi saziv Sabora i nova Vlada dovršiti započeti i naprasno prekinuti kulturni projekt od nacionalnog značenja.

Na kraju, valja istaći da najžešća antikrležijanska orkestracija traje upravo u razdoblju 1990-1999, kada se ultimativno traži od gradskih i državnih vlasti:

— da Leksikografski zavod ne nosi Krležino ime — da se nagrada DHK ne zove Krležinim imenom

— da mu se oduzme ulica itd.

Ako ovome dodamo da je čak i jedna ministrica prosvjete u Hrvatskoj vladi, *urbi et orbi*, izjavila »da ne voli, gotovo prezire Krležu kao pisca zbog opisa ženskih likova u njegovom djelu«, pa kad još dometnemo kako je današnji hrvatski poklisar u Ukrajini, u prepunoj dvorani u Pečuhu 1993. godine držao vatrene filipike protiv Krleže, jer, da Krleža, veli taj ubogi poklisar, »ništa lijepa nije napisao o njegovoj domovini i njegovu narodu« — onda smo mogli samo dodati: Oprosti im, Gospode, jer ne znaju što čine.

Sličnu sudbinu doživio je Voltaire kad je napisao čuvenu *Raspravu o toleranciji*, nakon čega ga je kralj prognao iz Francuske. Što i nije bilo tako strašno i nepodnošljivo. Jer se tamo našao subrat po peru — Diderot, koji mu piše pismo: *Preslavni i predragi brate, čuvajte sebe za dobro čovječanstva, za koje ste važniji vi nego pet stotina vladara stopljenih zajedno.*

Nakon svega, i najzad, i mi bismo danas mogli s ovog svečanog skupa Krleži poručiti:

»Preslavni i predragi Krleža, usprkos svemu, samo vi spokojno i zasluženo počivajte, jer ste za hrvatsku kulturu i hrvatski narod važniji vi nego čuvar državnog pečata, svi suci Ustavnog suda RH i pet stotina vladara stopljenih zajedno.« ☞

Sonia Wild Bičanić, anglistica i prevoditeljica

I ovdje se može lijepo živjeti

U vrijeme jedne vješalice u kutu germanističke sobe Katedra je imala bolji standard nego sada

Dušanka Profeta

Napisali ste da se nakon rata, Katedra za anglistiku sastojala od »profesora Torbarine i jedne vješalice koja je stajala u kutu germanističke sobe«. Dokle je stigao studij anglistike u proteklih pedesetak godina?

— To je žalosna priča, ne znam koliko ćete o tome htjeti pisati. Bila sam nedavno u emisiji *Kap dobrote* Zvonka Varošanca. Tu su uz mene bili Damir Kalogjera, studentica s prava i studentica s anglistike. Jedna od tema koje smo dotakli bio je i problem nastave na našem Filozofskom fakultetu. I studentice, i Damir, i ja složili smo se da je ta Katedra jako oslabila. Damir je rekao da je, kad je počeo studirati, na prvoj godini bilo trideset pet studenata. A profesori su bili Torbarina, Filipović, Janković, Grgić, i na kraju ja — bilo nas je sve u svemu pet. Ali sada! Ima dvjesto studenata na svakoj godini. Nema dosta nastavnika, nema dosta mjesta u učionicama. Ranije se Katedra razvijala tako da su s većim brojem studenata dolazili novi asistenti. Oni su mogli regularno studirati, doktorirati, postati docenti. To je bilo prije dvadesetak, tridesetak godina, i tada se naša anglistika svrstavala među bolje u Europi, odnosno bili smo vrlo poznata Katedra za anglistiku. A sada to više nije tako. Na Katedri za britansku književnost zaposlena su dva izvanredna profesora, jedan docent i jedan asistent, dok se Katedra za američku književnost sastoji od jednoga profesora. Na obje katedre primljena su tri znanstvena novaka, dva na britanskoj i jedan na američkoj književnosti. Zato sam se i vratila. Nedostaju profesori i za književnost i za jezik. I ovi koji sada predaju otići će u penziju za koju godinu — riječ je o ljudima koji su počeli predavati nakon Drugog svjetskog rata. Ima nas premalo da bismo se mogli baviti svim studentima. Kada sam se prošle godine vratila na Katedru, moji kolege su bili očajni. Imali su strašno puno posla, počevši s predavanjima, preko seminara, eseja, mentorstva za diplomante i postdiplomante. Kada sam na Odsjeku predložila da se vratim i da im pomognem, počeli su pljeskati. Lani sam ponovno ušla na Fakultet koji poznajem od kada je sagrađen, i imala sam osjećaj da sam na sajmištu. Nema samo anglistika toliko studenata, gotovo svi odsjeci imaju više studenata nego prije. Studenti nemaju što raditi, kada imaju pauzu nemaju kuda ići. Imaju kafić u prizemlju, koji je također premali za toliko ljudi. Sjede unaokolo, imaju klupe u predvorju, kao na željezničkoj stanici, da mogu barem negdje biti. To je zbilja jako žalosno, jako deprimirajuće, što se dogodilo od nekada odlične Katedre i Fakulteta. Kad je Vo-

kićka bila ministrica prosvjete, čula je, vrlo točno, da nema dovoljno profesora engleskoga za srednje škole u Zagrebu. Nedo-

to vrijedi od osnovne škole do sveučilišta. Manje se traže godine, imena, »škole«, više se traži stav prema nečemu. Mislim da

ispravljanje pisanih zadaća puno je teže nego usmeno ispitivati. Način ispitivanja po razredu u Engleskoj ne postoji.

vam i dobar autor dosadi. Wordsworthova pjesma *Daffodils* je predivna, ali je više ne mogu čuti, koliko sam je puta radila i slušala na radiju.

Koliko ste se bavili domaćom književnošću?

— Jako malo. Dok sam studirala čitala sam sve na hrvatskom. Sjećam se jako dobro romana *U klancu* kojeg sam čitala u hrvatskom prijevodu, čitala sam *Gorski vijenac*. Ponešto i u engleskom prijevodu. Davno je to bilo, i ne mogu se sjetiti svega. Roman *U registraturi* mi je bio dobar, o mladiću koji dolazi u grad. Kažem, davno je to bilo i *puno je vode proteklo ispod savskog mosta* od tada. No još se ponešto sjećam, podjele na razdoblja, na primjer. Ljude u Engleskoj iznenađuje da imamo renesansnu književnost. Velike sile, nažalost, imaju malo razumijevanja za male kulture, male književnosti.

Nema više magle

Koliko ste se nakon dolaska u Hrvatsku susretali s predrasudama o Englezima, primjerice onoj da uvijek piju čaj u pet poslije podne?

— Kada sam došla, ljudi ovdje bili su jednako tako loše informirani o Englezima, kao i Englezi o Hrvatima. Na primjer, u Londonu više nema magle. Postojala je tendencija, danas više ne, zamišljati Englesku kao da je još uvijek iz vremena Dickensa. U to vrijeme mislili su da su Englezi vrlo hladni i da nisu prijateljski raspoloženi. Puno mojih prijatelja, i onda i sada, začudilo bi se kada bi otišli u London koliko su Englezi ljubazni. Svugdje *Can I help you?* Neki od njih bili su toliko šarmirani da bi nakon odlaska u Pariz znali reći da je Pariz lijep, ali im je London draži. Uglavnom bi nalazili jednu zemlju za koju nisu mislili da će naći.

U knjizi pišete i o ratnom vremenu, kada ste bili u vojsci, u pomoćnim ženskim jedinicama gdje ste stekli i čin majora, odnosno bojnika. Ispada tako da ste početkom sedamdesetih bili profesor s najvišim vojnim činom na Filozofskom fakultetu.

— Ja se sjećam da su se neki čudili da sam došla do majora. Postojao je samo jedan viši čin u ženskoj vojsci. To moram priznati. Bila sam u vojsci preko tri godine.

Neobično je i danas da žena dođe do tako visokog čina, a potom izgradi karijeru sveučilišnog profesora. Koliko vam je iskustvo u vojsci koristilo kasnije?

— Ja u vojsci nisam ratovala, nego uglavnom predavala. Moje glavno ratno iskustvo je bombardiranje. Žene nisu nikada morale ubiti. Najbliža situacija u kojoj su mogle oduzeti život bila je upravljanje protuavionskim topovima. Nitko nije bio stavljen u položaj da mora oduzeti život. Za žene je važno pravilo da mogu spasiti život, pomoći spasiti život, ali ne i oduzeti život. Ja sam bila u južnoj Engleskoj tijekom svih bombardiranja, sve sam bombe proživjela. Ima ljudi koji vole pričati i predavati. U mojoj obitelji ima jako puno ljudi koji su se bavili obrazovanjem — moja mama, njezina obitelj, obitelj moga oca. Tako sam i ja organizirala nastavu i držala predavanja. To mi je pomoglo utoliko što se nisam bojala stati pred publiku i govoriti. A pomoglo je i u tome da razvijem logično i metodično mišljenje, što je potrebno za dobro predavanje. Ako ste pjesnik možete stvarati, stvarati, stvarati...

Suvremena britanska književnost

Na Odsjeku predajete suvremenu britansku književnost. Posljednjih petnaestak godina na britanskoj književnoj sceni popularni su autori koji pišu na engleskom, ali nisu britanskog porijekla, primjerice, Salman Rusldie...

— ...ja sam prva pisala o Rushdievu romanu *Djeca ponoći* (*Midnight's Children*) koji sam i uvrstila u seminar za treću godinu. Bojala sam se da bi im to moglo biti preteško, predugačko, ali studenti su to jako rado čitali, dapače, neki su mi zahvalili što sam ga uključila. Seminari su nekada bili jako dobri. Na trećoj i četvrtoj godini bilo je petnaest do dvadeset studenata. A znate li kako sada izgledaju? Ove godine na trećoj godini postoje tri semina za književnost i svaki ima preko pedeset studenata. Nemoćuće je imati seminar s pedeset studenata. Napravila sam im malu antologiju književnosti dvadesetoga stoljeća za prvi semestar, a u drugom radimo romane koje im osiguram preko *Algoritma*. Jedan od tih šest romana je Rushdie *Midnight's Children*. Tu knjigu studenti jako vole, jer je malo drugačija. Teži im je roman Antonie Susan Byatt, *Possession*, koji je briljantna knjiga. Riječ je o delikatnoj, ironičnoj satiri koja je izvedena kroz likove, ne izravno. Ove godine nisam uvrstila *Lord of the Flies* Wiliama Goldinga, jer ga se u jednu ruku lako čita, ali se i lako dolazi do vrlo površnog suda o toj knjizi. Ove sam godine uvrstila roman *The Spire*. Goldingovi romani nisu nikada dugački i izgledaju vrlo laki, ali je u njima jedan moralni substrat do kojega se ne dolazi tako lako. Na popisu je i *The French Lieutenant's Woman* koji je lagan, gotovo lektira, i postmoderan u tome da vam daje izbor od nekoliko završetaka. Prikazala sam im i film, koji je po mom sudu zanimljiv zato što se moralo odlučiti za određeni završetak, a izabran je onaj lakši, koji je više-manje *happy end*. Većina je ljudi očekivala da glavni ženski lik neće ponovno izabrati brak, nego da će ostati tamo gdje je pronašao sebe, u kreativnom okruženju sli-karske kolonije.

Možete li izdvojiti jedno razdoblje ili autora u povijesti engleske književnosti kojeg smatrate svojim, dragim?

— Ne bih to mogla, osim za pjesnike. Po mom sudu, najveći dvadesetostoljetni pjesnik u Britaniji je Irac William Butler Yeats. Volim i Teda Hughesa, ali i druge. Ne volim izdvajati omiljene autore, nemam »favorita«. Teško mi je to. Nisam nikada uspjela odlučiti volim li više jagode ili maline. Dogodi se da

stajalo je oko dvadeset pet posto kadra. Ljudi koji su dobro znali engleski našli su posao drugdje. Njezino je rješenje bilo dupli broj studenata. Prve je godine upisano dvjesto, umjesto uobičajenih sto ili sto i deset studenata. A tih je dvjesto studenata sada došlo do četvrte godine, i sada ih imamo sve zajedno tisuću i dvjesto. Većina njih neće uopće raditi u školi. To nije bilo rješenje. Rješenje je bilo bolje platiti profesore. Studentu treba jako puno vremena, najmanje sedam, osam godina, da postane dobar profesor jezika u školi. Na anglistici po troje profesora dijeli jednu sobu, takozvanu radnu sobu, u kojoj uopće ne možete raditi. Namjena je radnih soba da u njima možete raditi i primati studente. Kad vas je troje u sobi ne možete ni razgovarati sa studentima, a oni pred vratima čekaju u repu. Neki dan je došla jedna studentica malo ranije, ja sam također došla ranije, i kako nije bilo nikoga, mogli smo popričati o studiju. Pričali smo možda deset minuta, a ona mi je rekla: »Hvala Vam što ste mi posvetili toliko vremena.« Prije smo svi razgovarali sa studentima. Odnosno profesor-student bio je kud i kamo humaniji nego sada. Sada mogu doći po potpis, »da, da vidjela sam vaš esej, dobro, dobro...«. O tom bi eseju trebalo razgovarati, diskutirati, a za to danas nemamo vremena — nemamo se vremena baviti studentima kao nekad. U vrijeme jedne vješalice u kutu germanističke sobe Katedra je imala bolji standard nego sada.

Fakti ili kritičko mišljenje?

U knjizi ste detaljno opisali školovanje u Engleskoj, i na nekoliko mjesta usporedili engleski i hrvatski obrazovni sustav. Kako vam se taj odnos čini danas?

— Teško mogu govoriti o sadašnjim gimnazijama. Moji su stariji unuci završili gimnaziju, a mali još nisu do nje došli. Postoji ipak oduvijek jedna velika razlika, za koju mi se čini da nije samo dio hrvatskog sustava, nego austrijskog, a ta je da su hrvatske škole faktografske. Morate znati fakte. U engleskim se školama traži sud, kritički pristup, često polemičan. Vi dobijete citat, ili odlomak, za koji najprije morate reći odakle je, tko ga je rekao ili napisao, a zatim raspraviti o čemu taj govori, što se njime želi reći, te iznijeti i drugo gledište, ako postoji. Ne traži se samo da znate odakle je citat, nego da ga razumijete, i

Prije smo svi razgovarali sa studentima. Odnos profesor-student bio je kudikamo humaniji nego sada

Pišete u knjizi da ste doktorirali na Oxfordu. Iz kojega područja?

— Radila sam temu iz devetnaestostoljetne književnosti. Tada su svi veliki pisci, osim sestara Bronte, izdavali djela u nastavcima, poput *Gričke vještice*. Trebalo vam je godinu i pol dana da pročitate, na primjer, Dickensov roman. Neki su romani izašli samostalno, ali većina kao dio časopisa. Nakon 1840. godine tiskanje je pojeftinilo, pa se i to izgubilo. Istraživala sam utjecaj izdavanja u nastavcima na pisca i djelo. To je prilično zanimljivo. Na primjer, Elizabeth Gaskell, autorica *Mary Barton*, pisala je u teke, od početka do kraja bez podjele na poglavlja, pa takav način izdavanja na nju nije imao nikakvog utjecaja. Dok je Anthony Trollope običavao napisati točno toliko koliko je bilo potrebno za svaki nastavak. Dickens je na početku pisao previše ili premalo. Bilo je zanimljivo pogledati što je izbacio. Henry James dosta je mijenjao nastavke prije nego bi izašli kao knjiga. Bio je običaj prije zadnjega nastavka objaviti knjigu za one koji bi silno željeli znati kako je knjiga završila. Henry James je puno mijenjao knjige, od izdanja do izdanja. Ja sam također mijenjala puno u memoarima. Ne znam više niti koliko verzija imam. Svaki put kad sam ponovno čitala, dodala bih ovdje nešto, ondje nešto.

Korijeni odrasle osobe

Vaša je knjiga izašla na engleskom i na hrvatskom jeziku. Koliko je za nju važan prijevod?

— Većina ljudi će čitati moje memoare na hrvatskom. Prijevod je u mom slučaju jedna od najvažnijih stvari. Mislim da je odličan. Malo je drugačiji, jer sam za vrijeme prevodenja ponešto izmijenila svoj tekst. Za prevodenje je potreban suptilan osjećaj za tekst i kontekst, a mislim da je moj tekst preveden baš s osjećajem za oba. U nas je loš standard prevodenja s hrvatskog na engleski. To je skoro blamaža da Hrvatska nema prevoditeljsku školu, koja je potrebna i za simultano i za pismeno prevodenje. Takvu školu polazilo bi se svakako nakon studija. Netko iz međunarodnih organizacija rekao mi je da je Hrvatska jedina zemlja u ovom dijelu Europe koja nema prevoditeljsku školu. Imamo i jako dobrih prevoditelja s hrvatskoga na engleski jezik, ali za vrlo teške tekstove se teško nađu. Giga Gračan rekla je na radiju povodom prijevoda mojih memoara da samo izgleda da ih nije bilo teško prevesti, i ja se potpuno s time slažem.

Vaša se knjiga prilično čita. Da li vas to iznenađuje?

— Začudilo me koliko ljudi je čita. Puno ih je došlo na promociju, za koju su mnogi rekli da je prošla u izuzetno ugodnoj atmosferi. Meni je drago da se, pogotovo strancima koji čitaju knjigu, Hrvatska pokazuje u drugačijem svjetlu, da se vidi da se i ovdje može živjeti na jedan lijep i human način. Postoji, naravno, i ružniji dio. Po mom sudu, srednji sloj ovdje može živjeti jedan human, ugodan, lijep život. Pitaju me kako mi je u penziji. Imam toliko posla, puno sam naučila kroz prijevode — o dvorcima, povijesti, umjetnosti, književnosti. Mislim da u Engleskoj ne bih nikada mogla živjeti tako dobar i zanimljiv život kao penzionerka, kao što mogu ovdje gdje su svi moji korijeni odrasle osobe. ☐

— Ništa te nisam pitao! Gdje je stanar ovog stana? — Ja sam — javila se.

Devet : tri

Pavle Kalinić

Hladno i sivo zagrebačko zimsko jutro. Policijski golf u pratnji policijske marice najavljuje da idućih sat ili dva ni u kom slučaju neće biti dosadni. Dok su se uspinjali stubištem bez lifta na peti kat, u stanu gdje su ih očekivali, rasla je nervoza. Oko ulaznih vrata vladala je gužva. Nagurali su se razno-razni aktivisti za ljudska prava. Ostatak su bili više-manje nesretnici koje očekuje slična sudbina — izbacivanje iz stana.

Zvono na vratima; početak nove igre koja se zvala tko izdrži više — pojedinac ili birokracija.

— Da — otvorio je Ivan, stari aktivist za ljudska prava još iz bivšeg režima — kojim povodom — provocirao je trojicu policajaca koji su kat ispod i iznad imali još policajaca spremnih priskočiti im u pomoć.

— Imamo nalog — počeo je ozbiljno policajac s dvije žute crte i dvije zvjezdice — da oslobodimo stan od stvari i ljudi.

— Zašto su na prvom mjestu stvari, a ne ljudi — kačio se za sitnice Ivan.

— Nemoj ti meni pametovati. Trebali ste svi napustiti stan, ali zašto ja uopće tebi pričam? Gdje je nositelj stansarskog prava?

— Otkud mi znamo — otresao se Toni ne dozvoljavajući svojim tijelom da policija uđe u stan.

— Mićete se s vrata — počeo je dizati glas dvije žute crte i dvije zvjezdice — moramo ući u stan!

— A zašto — pitao je pitanja radi Ivan. — Radimo svoj posao — pokušao se opravdati dvije žute crte i dvije zvjezdice — NAPUSTITE STAN — razderao se koliko mu je glas dozvoljavao.

— Ne dolazi u obzir — odgovorio je Ivan. — I mi radimo svoj posao. Tvoj je da nas izbaciš, a naš je da to ne dozvolimo.

— Moramo vas iseliti. Nemojte se opirati, dobili ste sve napisano. Trebali ste osloboditi stan od stvari i od ljudi.

— A gdje bih ja s djecom mogla poći? Vratite mi barem bivši stan! — razderala se histerično tako da ju je cijela zgrada mogla čuti.

— To nije u mojoj nadležnosti — tvrdo je nastavio dvije žute crte i dvije zvjezdice dok su bljeskali reporterski fleševi.

— Ova deložacija je protustavna — ubacio se Toni.

— E, baš sam tebe čekao da mi tumačiš ustav — trznuo se zapovjednik parade kao da je udaren. — Odma ga vodi dole u maricu. Svaki put pametuje i na kraju završi u marici. Sad će prvi.

Prije negoli su ga policajci uspjeli dohvatiti, bacio se na radijator i uhvatio čvrsto s obje ruke. Prividna mirnoća nestala je u trenu. Nastala je gužva. Padali su udarci na sve strane dok je policija najprije izbacila sve fotoreportere. Ivan je primio kameru i nastojao snimiti pendrečenje i izjvljavanje mladih policajaca. Ne zadugo. Udarac pendreka po ruci izbacio mu je kameru. Pokušao se držati za stol, ali su ga slomili i zajedno s njim nosili niz stubište. Prije njega odnijeli su Tonija. I, kao usput, namlatili nekoliko ljudi. Po stepenicama je dobio par udaraca, ali to je ionako bilo uobičajeno. U marici je već bilo previše ljudi. Kad su se vrata za njim zalupila unutra ih je bilo devet. Još dvije prazne marice čekale su svoje putnike. Ivan je sjedio Toniju u krilu i pokušavao bolje namjestiti lisičine. Gledali su kroz rešetke kako rijeka policajaca vuče po podu ljude s lisičinama. Scena kao da je udaljena deset tisuća milja od mjesta na kojem se upravo odigravala.

Kroz rešetke u marici u kojoj su bili Ivan i Toni virio je dvije žute crte i dvije zvjezdice.

— Ma Boga li ti tvoga — kleo je zbnunjeno. — Ma jesi li ti onaj novinar? — izgledalo je kao da se obraća Ivanu.

— Ma kome ti to pričaš — prihvatio je Toni priču radi priče. Ionako je bio uhapšen i ništa mu se za taj dan gore nije moglo dogoditi. Ubiti i tući ih neće jer je američki promatrač uredno dojavio tko je sve i zašto uhapšen.

— Ma njemu ne tebi! I što se ti pačaš ume kad se ja ne pačan ute!

— Meni — prevrtao je po mozgu Ivan gdje li se već sudario s tom sirovinom, ali nigdje ga nije mogao smjestiti. Činilo mu se da je trenutno u vrlo nepovoljnoj poziciji ako se s njim već negdje gadno zakačio.

— Da, a kome bi drugome. Ti si onaj novinar?

— Čuj, ja sam ti svašta — pokušao je izbjeći odgovor.

— Jesi, jesi, ti si onaj iz onog Foruma, Fokusa, Pokusa, ma vrug bi zna, bilo je davno. Lupa si po onima. Sičan se ja — prebacio se na narječje Dalmatinske zagore.

— Vi ste me sigurno zamijenili s nekim — pokušao je na finjaka izbjeći da se dvije žute crte i dvije zvjezdice sjele otkud se znaju jer se ni sam nije mogao sjetiti. A istovremeno je sumnjao da ga se sjeća po dobru.

— E, sad san se sitija! Pisa si svašta kontra onih. E, e i hapsija san te ja '89-e kad si bija intervjuira Paragu! Onda san te hapsija ka ustašu! Koji li si sad kurac, majko moja? Vrag ti sriću gunja i tebe na njemu! Izlazi iz marice! Otključavaj ovo — razderao se na policajca koji je sa strane promatrao i povremeno pomagao utrpavanje ljudi u druge dvije marice.

— Možeš van — pozvao je Ivana kad su se vrata s rešetkom otvorila. — Pušti ga. Skini mu lisice! — naredio je istom policajcu koji je otvorio vrata.

— Izlazi!

— Neću — iznenadio je odgovorom dvije žute crte i dvije zvjezdice.

— Zašto? Pa puštan te, tovaru tvrdoglavi. Ideš doma i nikom ništa.

— Neću! Vрати mi prvo kameru i film.

— Stvarno si tovar, ma kakav tovar, mazga tvrdoglava. Vрати — pozvao je svog za-

mjenika dvije žute i jedna zvjezdica — mu kameru!

— I film — bio je uporan Ivan.

— I film — mahao je glavom iznerviran dvije žute i dvije zvjezdice.

Uzimajući u ruke kameru i film Ivan je i dalje očekivao nagli preokret, ali ništa se nije događalo. Spremajući film u džep namignuo je Toniju koji je pošao u Marici.

— Odi sad ća i nemoj da te opet hapsin! Nije mi baš najjasnije. Režimi se minjaju, a ja uporno tebe hapsin; prošli put kao ustašu, a koji li si sad faktor? — Četnik!

— Jesi vraga. Čita san ja o tebi ti si bija i neki glavonja u ZNG-u.

— Pa što?

— Ništa, ali daj se smiri malo. Režimi idu vamo tamo. Ne mere svaki baš tebe hapsit!

— Mora!

— Ma zašto uvijek tebe, a ne malo i druge?

— E, zato moj profesionalče, s dvije žute crte i dvije zvjezdice, što nije problem u režimima nego u ljudima. Ti si rođen da slušaš, a ja da ne slušam. Ti živiš od hapšenja, a moraš nekog, pa tako tu i tamo mene. Moj privatni omjer je za sada YU:CRO = 9:3. A kako stvari stoje, Hrvatska bi vrlo lako mogla izjednačiti.

Dvije žute i dvije zvjezdice gledao ga je u čudu dok se Ivan udaljavo. Zasramio se u trenutku, pošao prema njemu i rukom ga zaustavio. Tiho, tako da nitko drugi nije mogao čuti, ponizno je zamolio — Nemoj, molim te ka svoga najrođenijeg, kome reći da san te hapsija onda i sada.

— Ne brini. Riješeno. Ivan se okrenuo i mirno otišao do prvog ugla. A onda je potrčao koliko ga noge nose. Utrčao je u tramvaj i tek kad se uvjerio da ga nitko ne slijedi, lupanje srca vratilo mu se u normalu. Sjeo je na stolicu kako bi povratio snagu. Lijevom rukom je u džepu stiskao film. Dokaz o policijskom nasilju.

P. S.

Iako su se srčano suprotstavili nasilnoj deložaciji učinak je bio porazan. Nositeljica stansarskog prava s dvoje djece istovarena je na ulicu. ☐

Knjižara Meandar

Opatovina 11,
HR-10000 Zagreb
tel/fax: 01 4813323
e-mail: meandar@zg.tel.hr
http://www.meandar.hr

najprodavanije knjige od 1. siječnja do 14. siječnja 2000.

fiction

1. Murray Bail: *Eukaliptus*, Meandar, Zagreb, 130,00 kn (s popustom 100,00)
2. Federico Andahazi: *Anatom*, VBZ, Zagreb, 132,00 kn (s popustom 111,00 kn)

3. Danilo Kiš: *Porodični cirkus*, Feral Tribune, Split, 150,00 kn (s popustom 135,00 kn)
4. Paul Auster: *Stakleni grad*, Vuković-Runjić, Zagreb, 35,00 kn
5. Michal Viewegh: *Priče o braku i seksu*, Divič, Zagreb, 98,00 kn

non fiction

1. S. P. Novak: *Povijest hrvatske književnosti* 3 dio, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 490,00 kn (s popustom 392,00 kn)
2. Slobodan Novković: *Titanic — Između povijesti i mitologije* (3 dopunjeno izd.), Zagreb, 100,00 kn
3. Sonia Wild Bičanić: *Dvije limije života*, Durieux, Zagreb, 100,00 kn
4. *Europski glasnik* 4/1999, DHK, Zagreb, 99,00 kn

5. Anthony Giddens: *Treći put — Obnova socijaldemokracije*, Zagreb, 150,00 kn

Knjižara Meandar osim na vlastita izdanja čitateljima *Zareza* omogućuje popust 10-30% na knjige, umjetničke kataloge i časopise hrvatskih i bosanskih nakladnika: BOSANSKA KNJIGA, DEMETRA, DURIEUX, DRUŠTVO POVJESNIČARA UMJETNOSTI, FERAL TRIBUNE, FIDAS, FILOLOŠKO DRUŠTVO Filozofskog fakulteta Zagreb, GALERIJE GRADA Zagreba, HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA, IRIDA, IZDANJA ANTIBARBARUS, IZDAVAČKI CENTAR RIJEKA, KLOVIĆEVI DVORI,

KONZOR, KRIZAK, LUNAPARK, MARJAN EXPRESS, Međunarodni centar ITI, MH Dubrovnik, MH Osijek, MOZAIK KNJIGA, NAKLADA CID, NAKLADA MD, NAPRIJED, NOVA STVARNOST, POLITIČKA KULTURA, SARA 93, STARI GRAD, ŠKOLSKA KNJIGA, V. B. Z., ZAVOD ZA ZNANOST O KNJIŽEVNOSTI Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ZID — Sarajevo, ZNANJE

KNJIŽARA MEANDAR — MJESTO VAŠE INTELEKTUALNE UTJEHE

kritika

Svakodnevni repertoar jedne primorske zajednice

Zakarija ne ukalupljuje i ne kanonizira narodnu kulturu. On je ne projicira u nacionalni prostor, jer ona je ponajprije lokalna. Stoga će proniknuti u socijalni prostor u kojem ta kultura živi i u raspoložene pojedince koji je stvaraju

Dunja Rihtman-Auguštin

Anton Zakarija, *Praputnjak, hrvatsko primorsko selo. Ognjište i obitelj kao izvor povijesti na Zapadu* (autor teksta, fotografija i tabli Anton Zakarija); umjetničke ilustracije Slavko Kopač; drugo dopunjeno izdanje; Izdavački centar Rijeka, 1999.

Kad sam prije nešto više od osam godina u godišnjaku *Narodna umjetnost* prikazala francusko izdanje ove knjige — iz pera autora našijenca koji živi u Francuskoj i s tom je temom doktorirao na Sorbonni — poželjela sam da taj rad bude tiskan i na hrvatskom jeziku. Dogodilo se to ovog ljeta, i to zahvaljujući požrtvovanju, maru i prije svega sredstvima samoga autora. U autorovoj domovini, čini se, nitko od mjerodavnih, koje bi mogao zanimati otkup vrijednih knjiga, nije pokazao dobru volju da materijalno pomogne izdavaču i potakne autora.

Riječ je o monografiji koja nije samo etnološka i antropološka, nego povijesna, ali i folkloristička. O primorskom selu Praputnjaku što se nadvilo ponad Bakarskoga zaljeva jedva bi se moglo reći da je selo poput sela u

nekim drugim našim agrarnim regijama. Kao što i sam autor kaže, Praputnjak »nalikuje svim naseljima sjeverozapadne obale

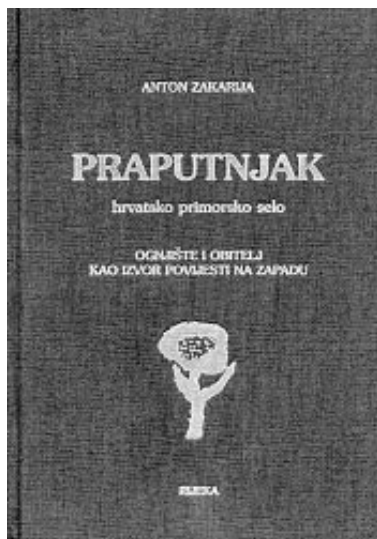
karija ponajprije predstavlja »tiho življenje« to jest prvobitnu arhitekturu Praputnjaka koju datira u 15. i 16. stoljeće. Iz najstarijih

igraju sve značajniju ulogu u životu Praputnjara: oni odlaze te plove na moru ili rade na stranin radilištima, a župnikova djelatnost rasadnik je novih ideja. Župnik osniva školu, gradi novu crkvu, brine se za stručnu izobrazbu mladih... od kojih će neki postati viđeni hrvatski intelektualci.

Kuća i razdoblje koje će uslijediti (autor ga zove gotičkim) naznačuju socijalno raslojavanje: već se razlikuju nastambe onih poljodjelaca koji su u isto vrijeme trgovci ili pak onih koji su također pomorci, odnosno onih koji uz poljodjelstvo već služuju u javnim ustanovama. Naposljetku, antropološko istraživanje kuće i stanovanja otkrit će razdoblje »gradskog sela« od 1897. do 1941. godine. U isti mah istraživanje baca sve više svjetla na djelatnost Praputnjara, njihovo gospodarstvo, stočarstvo, vinogradarstvo, na njihov dnevni život pa čak i na jezičnu izražajnost. Istražujući povijest nastambe autor je otkrio tajne stila življenja. Doista je riječ o otkrićima, jer tko se dosad, primjerice, bavio seoskom modom, pripremanjem stola za jelo i serviranjem obroka ili pak »zidnim slikarstvom«, to jest dekoracijama i ornamentima koje su sve do sredine stoljeća upotrebljavali domaći pituri pri farbanju unutarnjih zidova. Nestalo je to umijeće gotovo bez ikakva traga, osim autorovih dokumentarnih fotografija obojenih zidova u kućama koje su već srušene ili pregrađene i obnovljene. Stoga Zakarija s pravom upozorava na tu, dosad nezapaženu vrstu narodne umjetnosti i žali za njom jer je drži izrazom lokalne likovnosti.

Moderna je u razdoblju od 1916. do 1941. godine na Praputnjaku donijela kuću koja širi vidik, a pravi prijelom zbio se između 1945. i 1990. godine kad je vrijeme tehnike odredilo suvremenu nastambu. Razmatranje toga razdoblja autor je obogatio opisom »godine života«: blagadanima i godišnjima dobima. Nekadašnji

veliki autoritet hrvatske etnologije Milovan Gavazzi kategorizirao bi to kao »životne« i »godišnje« običaje i tragao za njihovim (staroslavenskim, starohrvatskim ili nekim drugim) korijenima. Ali Zakarija ne ukalupljuje i ne kanonizira narodnu kulturu. On je ne projicira u nacionalni prostor, jer ona je ponajprije lokalna. Stoga će proniknuti u socijalni prostor u kojem ta kultura živi i u raspoložene pojedince koji je stvaraju. Njegov je tekst prepun životnih podataka i slika uključivši one biografske i autobiografske. Njegov zahvat u folklor i ilustracije folklorne glazbe ne podliježu nekom kanonu, ne podastire ih u nekom — u ime znanosti načinjenom — izboru, nego temeljito monografski okuplja sve ono što u pojedinom povijesnom razdoblju tvori svakodnevni repertoar jedne primorske ljudske zajednice. Pokušala sam prikazati ovu knjigu njezinom strukturom kako je otkriva slijed njezinih poglavlja. Ali to nije samo deskriptivna knjiga. Naprotiv, to je misaoni tekst premda se autor ne razmeće teorijskim znanjima i ne nameće neku autoritativnu antropološku paradigmu, kao što je to postalo uobičajeno. Ali teorijska znanja su prisutna, ponajprije tragovi francuske mikropovijesti, antropologije i filozofije, a zatim dobro poznavanje one hrvatske etnološke proizvodnje koja je relevantna za temu, odnosno lokalitet. Napokon tu je izvanredno i, rekla bih, toplinom prožeto poznavanje terena. Teorija o kući, obitelji i povijesti raste u toj zanimljivoj naraciji o primorskom selu, koje to zapravo i nije. Ta je teorija izvan etnološkog romantizma, izvan ideologije sladunjavih modela seoskoga života. Ona je lišena one nostalgije za tradicijom koja u pravilu potiče više ili manje kičastu i manipuliranu »obnovu«. Upravo zato Zakarijin prosede čini mi se kao stvoren da pronikne bit male ljudske zajednice na europskom jugoistoku u vihorima vremena. ▣

Mediterrana, od Hrvatske do Iberskog poluotoka«. Po načinu izgradnje, po načinu života, po širokoj mreži komunikacija s bližim i daljnjim svijetom to je naselje već odavna urbanizirano. A tako ga autor i prikazuje. Sam je rodom i mladošću vezan uz Praputnjak, sam ga je temeljito istraživao više desetljeća. On je *insider* i *outsider* u isto vrijeme; on je europski istraživač, ali njegovo mjesto, mentalitet ljudi i njihov način života njemu nije hladna i nerazumljiva »drugost«.

Fasada — izlazak u svijet

Istraživanje koje je započelo kao povijest graditeljstva na Praputnjaku, od najstarijih oblika sve do onih suvremenih, u drugom je izdanju nadišlo prvobitni obuhvat i opseg. Potrebno je reći da je autorov pristup, osim što je multidisciplinarni, nadasve originalan. Nakon uvodno izloženoga konteksta zemljopisno-povijesne sredine i oblikovanja sela Za-

oblika *blijeva* i *dvora* iščitava gospodarsku i socijalnu strukturu: ponajprije suživot čovjeka sa životinjama, a zatim odvajanje, individualizaciju obitelji i onovremenu rodbinsku zajednicu. U 17. stoljeću selo se ostvaruje. Pučanstvo se stabiliziralo, želi oblikovati naselje po uzoru na grad, u kući se pojavljuje — kuhinja. Stanovništvo se još uvijek bavi stočarstvom, ali tu su već zamci vinogradarstva. U prvim desetljećima 18. stoljeća gradi se cesta, selo se mijenja, a počinju se podizati kuće na kat. Kuće što su se gradile od tridesetih godina osma-

naestoga do četrdesetih devetnaestoga stoljeća autor opisuje modelom »romaničke« kuće. Već i prije »napoleonskoga intermedija« koji će navijestiti moderna vremena, autor u kućama nalazi elemente za analizu stana i stanovanja u koju će uključiti i namještaj. U drugoj polovici 19. stoljeća zapaža proces buržuizacije ili kako taj proces autor sam prevodi: *graanizacije* stanovanja i života.

Jedno od najzanimljivijih i najinventivnijih poglavlja čini mi se ono o fasadi, naslovljeno: *Izlazak u svijet*. Kućna fasada otvara se prema vanjskom svijetu, govori svojom simbolikom. Mijenja se mentalitet. Trgovina i obrtništvo

pozadini Nobelove nagrade koju je 1961. godine dobio Ivo Andrić. Wachtel tu lijepo pokazuje deziluziju Krležu, nekadašnjeg jugoslavenskog usmjerenog autora, samom idejom jugoslavenstva kao ljepila mnogih kulturnih tradicija na južnoslavenskom prostoru. Time čitatelju zorno približava svoju osnovnu tezu. Pokazuje, naime, kako je nastradali pokušaj stvaranja sintetičke jugoslavenske kulture, koja ne bi favorizirala srpske elemente, u važnoj, ako ne i odlučujućoj mjeri doveo do položaja u kojem uvijek manipuliranije etničke napetosti nisu imale drugog uporišta, osim onoga što su ga nudile samostalne republičke politike. Jasno, autor ne izbjegava govoriti o ulozi komunističke partije u građenju te sintetičke kulture, ali ju je, kritizirajući njezin autoritarni kolektivizam, uspješno istrgnuo iz lokalne situacije. To čini tako što jugoslavenske napore pri stvaranju transetničke kulture nakon Drugog svjetskog rata, s iznenađujuće plodnim učinkom, uspoređuje s Indijom, SAD-om i drugim

multietničkim i multinacionalnim državama.

Nužan je oblik zajedničke kulture

Istovremeno je Wachtelov pogled, koji seže duboko u povijest južnoslavenskog »suživota«, u stanju predočiti osvježenje danas potlačenog i nepopularnog sjećanja na jugoslavenstvo kao potencijalni, iako mučnokoli zlopotrijebljeni vosak koji je spajao krila južnoslavenskih tradicija, sve do onda kad se još bilo moguće dogovarati o zajedničkom cilju, odnosno do ranih sedamdesetih godina. Kad je ambiciozni Ikar previsoko poletio, vosak se naglo otropio u vrućini nacionalnih samodovoljnosti. Prednost te intelektualno uravnotežene, ali uopće ne politički bezbrižne knjige možda je upravo u činjenici da neće jednostavno odložiti baš svu krivnju za raspad Jugoslavije samo i jedino pred otirač Slobodana Miloševića i njegova nacionalnog socijalizma. Radije se probija do uvida u kompleksne povijesne procese, zbog kojih njegova usporedba sa sadašnjom situacijom multinacionaliz-

ma u SAD-u ima upozoravajuće naglaske. Govori, naime, o tome da je nekakav, iako itekako lako iskliziv, oblik zajedničke kulture, koja nadilazi samostalne sastavne dijelove, doslovno nužan za postojanje svih država koje su izgrađene od više nego samo jedne nacije. Na kraju krajeva, zar nije upravo to i Europska unija, ako, naravno, nije shvaćena samo kao gospodarski projekt? Zar nije »europeljstvo« zapravo neki zajednički oblik kulturnog mentaliteta u kojem je cjelina više od njezinih sastavnih dijelova? Knjiga Andrewa Wachtela zato je važna i za suvremene slovenske debate o pridruživanju Europi. Donosi, naime, provokativno osvjetljavanje onih jalovih načina gradnje zajedničkog jugoslavenskog identiteta, iz kojih je — ustrajava autor — moguće naučiti više nego što nam pripovijedaju opsjene samo jedne etničke istine. ▣

Prevela Jagna Pogačnik

kritika

Zajednička kuća naroda: jugoslavenska lekcija

Iz jalovih načina gradnje zajedničkog jugoslavenskog identiteta moguće je, smatra Wachtel, naučiti više nego iz opsjene samo jedne etničke istine

Aleš Debeljak

Andrew Baruch Wachtel: *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford University Press, Stanford, California 1998.

Pozornim promatračima slovenske proze u stranim prijevodima ime Andrewa Wachtela, američkog profesora slavistike na Northwestern University u Chicagu, više ne bi smjelo biti potpuno nepoznato. Zahvaljujući

njegovoj uredničkoj politici u *Northwestern University Press* ove su godine Drago

čara usmjerila svoja istraživanja na političku, društvenu, ekonomsku i etničku

Jančar i Andrej Blatnik došli do samostalnih knjiga u Americi. Wachtelova knjiga *Graditi naciju, uništavati naciju: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji* morala bi izazvati širu pozornost. Dakle, pozornost svih koji pokušavaju shvatiti raspad Jugoslavije, pa i onih koji razmišljaju o slovenskom putu u Europu. Wachtel, koji je pod okriljem odjela za kulturologiju na Fakultetu društvenih znanosti u Ljubljani proživio jednu studijsku godinu, u svojoj se začuđujuće detaljnoj i provokativno pronicljivoj knjizi usredotočio na povijest jugoslavenske ideje, kakvu je bilo moguće slijediti od sredine devetnaestog stoljeća pa do spora o »školskim jezgrama« iz ranih osamdesetih godina i nasilnog kraja savezne države. Dok je većina analiti-

izgradnju Jugoslavije, Wachtel je postupio drukčije. Književni povjesničar školovan na Harvardu, s dobrim znanjem hrvatskog, srpskog, čak i slovenskog (s kojeg i prevodi), u knjizi je predstavio domišljeno kritičko čitanje klasika u raznolikim jugoslavenskim književnostima. Tu je analizu izvorno upregnuo u okvir školskih programa i književnih polemika.

Krležine Zastave

Uzmimo jedan od rječitih primjera. Tumačenjem Krležinih *Zastava*, objavljenih ranih šezdesetih godina, Wachtel je uvjerljivo pokazao kako ih treba neizbježno shvatiti u kontekstu polemike o unitarizmu vs. nacionalizmu, koja je tekla između Dušana Pirjevca i Dobrice Ćosića, i to na

Nezgod- na ironija

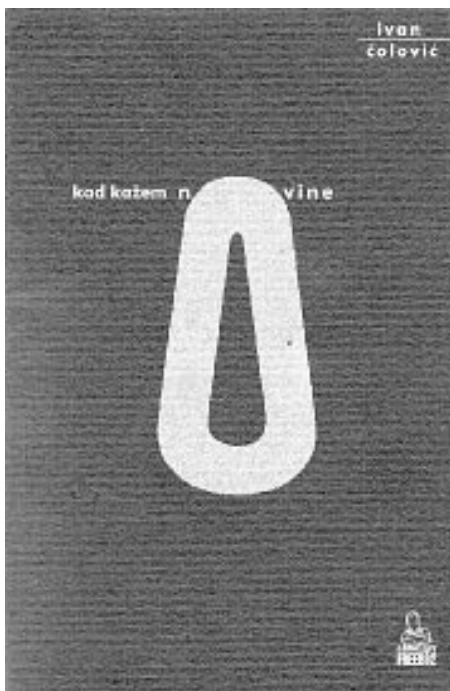
»Sačuvali smo Kosovo... a to što je trenutno pod protektoratom Ujedinjenih nacija, to je isto zasluga ovog naroda, jer smo se borili da dođe do toga«, rekao je predsjednik Srbije Milan Milutinović za posjete Kuršumlji

Ivan Čolović

Od onih koji su ih povelili u rat za Kosovo Srbi ovih dana dobijaju ono što su zaslužili: odlikovanja. Prinos te vrste plodova rata ovog puta je bio izuzetno dobar. Odlično su rodile i stare (nasledene od prethodne države) i nove (uvedene prošlog decembra) sorte ordena, medalja, plaketa, venaca, znački i drugih odličja. Dobar rod odlikovanja snizio im je cenu, približio ih je mogućnostima običnog čovjeka, pa ih ima za svačiji ratni podvig. Šef države je već razdelio nekoliko hiljada odličja. Spisak imena jednog dela njegovim ukazom odlikovanih policajaca, kolektiva i pojedinaca proteže se na dve strane današnjeg izdanja *Kad kažem novine* (11. jul). Odlikovanja su data, kako stoji u obrazloženju objavljenom uz vest o predsednikovom ukazu, »za poseban doprinos i izuzetne rezultate u odbrani zemlje od agresije«. Pada u oči da su se, sudeći prema spisku odlikovanih, takvim doprinosima i rezultatima, dakle, ratnim zaslugama, istakle i mnoge kulturne institucije, pozorišta, galerije, orkestri, domovi kulture, izdavačka preduzeća, muzeji, umetnička udruženja. Među njima su i neke najvažnije kulturne institucije u Srbiji: Beogradska filharmonija, Narodni muzej, Narodno pozorište, izdavačko preduzeće Prosveta, dva najveća umetnička udruženja: UKS i ULUS. Svi su od predsednika dobili prošle godine ustanovljen *Orden Vuka Karadžića* za dostignuća u kulturi. On je sada prvi put dodeljen, ali u svojstvu priznanja za ratne zasluge.

Znanjem nadvisili jačeg agresora

Očigledno je da je Miloševiću stalo da pokaže da je u poslednjem ratu uz sebe, pored vojske i policije, imao i simbolično možda najvažniji deo Srbije, koji čini njena kultura. I pre i za vreme poslednje ratne epizode, »nacionalni radnici u kulturi«, bilo da je reč o Miloševićevim službenicima ili o dobrovoljcima, svim silama su se trudili da sukob srpskog režima sa svetom zbog stanja na Kosovu predstave kao borbu duhom nadmoćne srpske kulture protiv tehnički razvijenog, ali kulturno inferiornog neprijatelja. Tako se sada i ishod rata prikazuje kao uspešan završetak neke olimpijade znanja na kojoj je Srbija najviše pokazala, na kojoj smo, kako se nedavno izrazio predsednik Srbije Milan Milutinović, »znanjem i umećem nadvisili višestruko jačeg agresora« (KKN, 1. jul). Srbi su se navodno varvarstvu svojih neprijatelja uspešno oduprli sredstvima civilizacije, na rakete i bombe žestoko su uzvratili dostojanstvom tra-

dicije, na razaranje gradova i ubijanje civila nadmoćno odgovorili knjigom i pesmom. Tako ratujući, oni su, prema rečima Jovana Zebića, jednog od potpredsednika Savezne vlade, ne samo odbranili sebe i svoju zemlju, nego su učinili i podvig od univerzalnog značaja, jer su spasili »obraz svetske civilizacije«. »Na taj način«, kaže Zebić, »naš narod je udario u samu bit agresije i rata. Reč je o napadu na zlo u samom njegovom začetku i to će, nadam se, biti veliki dobitak u ljudskom i međunarodnom razvoju potrebnom za stvaranje i utemeljenje svetskog mira« (KKN, 8. jul).

Priznanje generalu za zasluge u kulturi

Originalan doprinos širenju ideje o pobedonosnom sukobu srpske kulture i modernih varvara u proteklom ratu dao je Željko Simić, ministar kulture Srbije. On je izjavio da su Srbi u tom ratu raspolagali jednim moćnim oružjem nepoznatim neprijatelju — radijacijom duha. »Radijacija srpskog duha«, rekao je ministar, a novine prenele, »bila je jača od radijacije agresorskih bombi«. Od njega smo saznali i to da je taj ubistveno zračeci srpski duh u stvari duh ironije: »U istorijskim hronikama nije dosad zabeleženo da je jedan narod u vreme bezočne agresije bio sposoban da skupi svu svoju intelektualnu snagu i stvaralačku moć i da se neprijatelju odupre ironijom koju on nema u svom istorijskom pamćenju jer nema tradiciju« (KKN, 7. jul). To je ministar Simić izgovorio na svečanoj sednici Kulturno-prosvetne zajednice Srbije, na kojoj su dodeljene »zlatne značke« Zajednice »zaslužnim poslenicima u kulturi«. Prvo ime na listi dobitnika tog priznanja je ime jednog generala. Da li je to nagoveštaj da oružje ironije možda i nije samo obična metafora, nego da je to sofisticirano borbeno sredstvo u arsenalu naše vojske? Ili je — što izgleda bliže istini — dodeljivanje priznanja posle izgubljenog rata generalima za zasluge u kulturi, a glumcima, pesnicima, muzičarima i ostalim umetnicima za zasluge u odbrani, primer takozvane ironije istorije?

Nezgodna je, neočekivana je ironija! Teško se može kontrolisati i usmeravati. I mnogi sasvim sveži primeri to potvrđuju. Recimo, da li je predsednik Srbije Milan Milutinović bio svestan snažnog, takoreći ubistvenog zračenja ironije u rečima koje je izgovorio prilikom nedavne posete Kuršumlji: »Sačuvali smo Kosovo... A to što je trenutno pod protektoratom Ujedinjenih nacija, to je isto zasluga ovog naroda, jer smo se borili da dođe do toga? Da li su njegovi domaćini u Nišu, rukovodioci Duvanjske industrije i Nišavskog okruga, bili svesni ironije kad su Milutinovića, posle obilaska u ratu stradalih delova grada, »darivali albumom slika porušanih objekata i ikonom raspeća Hristovog« i da li je novinar koji je o tom svečanom događaju izvestio čitaoce *Kad kažem novine* namerno koristio ubistvene zrake ironije kad je napisao da je te darove predsednik dobio »u znak zahvalnosti za sve što je učinio na razvoju ove fabrike i ovog kraja?«

Tko to kaže, tko to laže da novine lažu

Svjetske zapadne zavjere protiv dviju inače međusobno protivničkih država gotovo da su iste

Maja Bošković-Stulli

Ivan Čolović, *Kad kažem novine, Samizdat Free B92, u suradnji s listom Danas, K. V. S., Beograd, 1999.*

Tekstove Ivana Čolovića, antropologa iz Beograda, znam iz nekih dalekih vremena kad su bili »tek« lucidna antropološka viđenja takozvane divlje književnosti, paraliterature iz urbane svakodnevice (o nogometu, kriminalcima, književnosti groblja). Da će njegovi nešto kasniji tekstovi, premda metodološki pisani na istome tragu, ubrzo postati hrabrim glasom otpora jednome zločinačkom sustavu, nije se tada moglo slutiti. Njegova minijturna knjižica o novinama pod naslovom *Kad kažem novine* bavi se tekstovima objavljenim u beogradskoj *Politici* i sadrži članke napisane nakon zabrane beogradskog Radija B92 u ožujku 1999. godine, koji su našli utočište »u sajber prostoru na adresi Free B92 net«. Tada je pokrenuta i biblioteka SAMIZDAT/Free B92.

Od Lepenskoga Vira do Francuske 7

Prema Čoloviću, novine i kada lažu, kazuju istinu — viškom informacija, smislom između redaka. Usred odjeka eksplozija bombi, u mraku i strahu Ivan Čolović čita novine, koje bodro pretkazu-

ju nov društveno-ekonomski polet, i to »na temeljima civilizacije Lepenskoga Vira«. Srpsko poslanstvo i prokletstvo

traje još od godine 1389. g., a srpski neprijatelj sile su mraka, pripadnici pakla, sotone u obliku NATO-a i SAD-a, koji žele ovladati svijetom. Približava se kraj zapadnoeuropske civilizacije, kažu novine, no Srbi ostaju kao bolji dio svijeta, kao njegova svjetlost. Cijelim svijetom vlada tajna grupa bogatih i moćnih zavjerenika, koji su se urotili protiv legalnih vlada, crkava, čovjeka i Boga. Mogu to biti jezuiti, masoni, anarhisti, komunisti, fundamentalisti, satanisti, no u osnovi svega je židovska svjetska urota. U kaosu, nakon prestanka bombardiranja Jugoslavije, ostao je narod kao heroj — dostojanstven, plemenit, odgovoran.

U javnoj komunikaciji u Srbiji došlo je, prema Čoloviću, do ekspanzije riječi *duhovno* i *duhovne vrijednosti*, umjesto nekadašnjega *klasnog* i *idejnog*. Poplavu podjele odličja prate obrazloženja o borbi duhovno nadmoćne srpske kulture, o odgovoru na bombe dostojanstvom tradicije, radijacijom duha, nasuprot neprijatelju bez intelektualne snage otpora; neprijatelj nema toga »u svom istorijskom pamćenju jer nema tradiciju«. Čolović spominje ljubav prema oružju i vojsci, srpsku mladež koja više vjeruje autoritarnom vođi nego zakonima, govori o narodu koji voli poglavarovu čvrstu ruku, o indoktrinaciji i ispiranju mozga — sve tragom tekstova objavljenih u *Politici*. Riječ je u tim novinama i o čudotvornoj ikoni hilendarske Bogorodice instalirane, uz kadenje i posvećenje, u Klubu književnika u Francuskoj 7, premda je autoru nejasno čemu ta spektakularna zaštita, kad su pjesnici i književnici i bez nje na

čelu važnih nacionalnih institucija, držne glavne poluge vlasti, predvođe neke od najvažnijih političkih partija. No, najviše istine pronalazi pisac u novinama ondje gdje se ne bi očekivala: »sportska strana često nudi građu za razumevanje srpske politike interesantniju od onoga što se može naći u političkim člancima«.

Sličnost unatoč razlikama

Lako bi bilo tragom ovih ubojitih viđenja prepoznati u Čoloviću rijetkoga »dobrog Srbina«, kad nam sve ono što kaže ne bi bilo tako poznato, tako »dēja vu«. Pa ipak, mi u Hrvatskoj kao da zaoštajemo, jer što je »stoljeće sedmo« ili »vukovarska golubica« prema civilizacijskim korijenima Lepenskoga Vira. No, zato svjetske zapadne zavjere protiv jedne ili druge inače međusobno protivničke države gotovo da su iste. Čestotnost i varijacije pojma *duhovna obnova* šire svoj prostor podjednako u srpskim i u hrvatskim medijima. Poplave odličja, dostojanstvo i nadmoćna vlastita tradicija, kako je to poznato! (»Englezi su golim rukama jeli, / dok smo troplet svoj hrvatski pleli.«) Govoreći o srpskoj mladeži i ljubavi prema oružju i vojsci te poglavorevoj čvrstoj ruci Čolović je sebi dopustio malu intervenciju: u jednom odljem citatu promijenio je riječi Hrvatska, Hrvati, Tuđman, HDZ u Srbija, Srbi, Milošević, SPS. Riječ je o tekstu Jelene Lovrić što ga je *Politika* preuzela s Radija *Slobodna Evropa*, pod novim naslovom *Kakav su Hrvati narod*. Srbi su, dakako, posve različiti od Jeleninih Hrvata, jer prema riječima jednoga srpskog sociologa, biće im je slobodarsko, što »protivreči našim 'so-rošovicima'«. (Opet ta sličnost!)

Čudotvorne zaštite (premda ipak manje spektakularne od one u Francuskoj 7), pozicije književnika u središtu moći te, napokon, najvažnija građa o politici u novinskim športskim rubrikama — sve nam je to i predobro poznato.

Da ne bude zabune, kakvom se obično žele prikriti svi vlastiti grijesi: nije riječ o početku rata 1991. godine, o tome tko je tada bio agresor i glavni krivac, o čemu spora nema, nego o simptomima dvaju novonastalih sustava, očitovanih kroz novine, po sličnosti rječitih unatoč razlikama. ☒

HORVATH

PRODAJNI SALON

Zagreb, Gajeva 27
Telefon: 48 73 029

POZIVAMO VAS – DOĐITE I UVJERITE SE!

UMJETNIČKE SLIKE U SVIM TEHNIKAMA, KVALITETNO OPREMLJENE!
UNIKATNA KERAMIKA – OD SKULPTURA DO UPORABNE!
OKVIRENJE SLIKA, POSTERA, DIPLOMA!

Tekst je prvotno objavljen na stranicama Interneta, na adresi www.freeB92.net, kao i drugi tekstovi Ivana Čolovića nedavno tiskani u knjizi *Kad kažem novine*. Riječ je o dvojezičnom, srpsko-engleskom izdanju biblioteke Samizdat FreeB92 iz Beograda. »Kad kažem novine, mislim na Politiku« slogan je iz reklamne kampanje beogradskih novina *Politika*. Oprema teksta je redakcijska.

Tragikomična irska priča

Čitatelju koji o »irskoj problematici« možda ne zna mnogo knjiga će objasniti kako se kolonijalna povijest britko usjekla u živote ljudi

Irena Grubica

Frank McCourt, *Angelin prah*, preveo Zlatko Crnković, Algoritam, 1999.

Nepisano je pravilo da u okviru žanra autobiografije zapažen recepcijski odjek obično postižu intimne ispovijesti poznatih ličnosti koje su karizmatičkim životom zaintrigirale javnost, pa čitatelju nude pomalo voajerski uvid u skrivene mehanizme njihova uspjeha i splet okolnosti koje su ih oblikovale. No što se irskog književnika Franka McCourta i njegova prvijenca *Angelin prah* tiče, to nipošto nije tako. Donedavno anonimni umirovljeni srednjoškolski profesor u New Yorku preko noći je ovjenčan slavom, njegov roman je dugo plijenio pozornost medija i vrhove lista najčitanijih knjiga, da bi naposljetku bio proglašen književnim događajem. Nagraden prestižnom Pulitzerovom nagradom za autobiografiju i uglednim književnim nagradama američke kritike, ubrzo je preveden na sve vodeće svjetske jezike, a ove godine pojavio se i u hrvatskom prijevodu. Ovakvu medijsku pompu potakla je najvećim dijelom izuzetno složena problematika koju autor predstavlja na vrlo nepristran, neposredan i autentičan način. Premda mu je časopis *Times* dodijelio nagradu za najbolju non-fiction knjigu '96.

godine, riječ je prvenstveno o pripovjednoj prozi temeljenoj na istinitim događajima, a faktografsko dokumentiranje vremena posve je potisnuto u drugi plan, dok u prvi

dok odrastajući snima svoje okruženje bezazlenim konstatacijama, bez komentara. Opisujući vrijeme tridesetih i četrdesetih godina, Roseveltovo doba prohibicije i velike

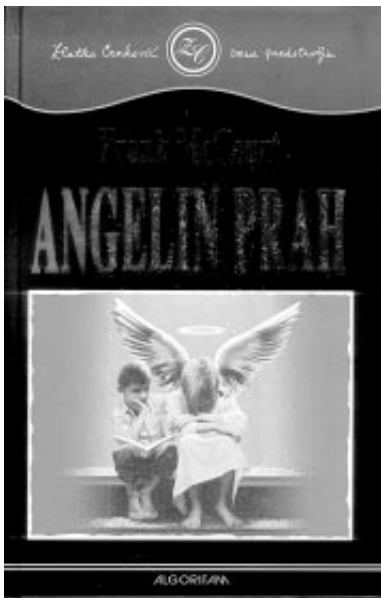
kulturu, ali ipak stoljenog u nekakvo hibridno zajedništvo u kojem se miješaju međusobni utjecaji — suprotstavljaju se hladnom protestantskom sjeveru Irske. Vrativši se u domovinu McCourtovi traže novo utočište, no u očima svojih sunarodnjaka bivaju obilježeni kao odbjegla obitelj prosrnutih Jenkija. Nomadski život se nastavlja i trbuhom za kruhom odlaze po socijalnu pomoć u pilgrimsko odredište svih došlihka zasljepljenih mitom o novoj Irskoj, Dublin, da bi ubrzo shvatili da će ih velegrad nemilosrdno progutati, pa se sklanjaju kod majčine obitelji u Limerick. Novo naglašeno katoličko okruženje u kojem se poprijeke gleda na protestante, postaje glavna potka oko koje se odvijaju zgode autorova odrastanja. Patriotski zanos i religija uvlače se u sve pore života i guše ga. U vrijeme kada s radija odzvanja glazba Freda Astairea i Ginger Rogers, od njega se traži da uči irske narodne plesove. Škola u Limericku pretvara se u noćnu moru jer »te tuku ako ne znaš kazati svoje ime na irskome, ako ne znaš izmoliti Zdravomariju na irskome, ako ne znaš na irskome zamoliti za dopuštenje da odeš na zahod«. Bujica adolescentskih pitanja što ga sve jače progoni zastrta je gustom maglom katoličkih načela kroz koju pokušava prodrijeti zdravom logikom, no nikako da shvati »kako uopće netko može ostati živ ako treba dati život za vjeru, ali istovremeno i za Irsku«. S jedne strane svijest o osmostoljetnom gušenju identiteta, a s druge, ispraznost veličanja herojske prošlosti koja se rasplinjava u sudaru s bijednim životnim prilikama. Irska o kojoj se pjevaju pjesme i za koju se zavjetuje život transcendirane vremenske i prostorne granice, ona je utopijski san ljudi koji žive na rubu egzistencije, jedini emotivni oslonac i utočište, odraz najdubljih i najintimnijih stremjenja, toliko nestvarna da se s njom mogu potpuno poistovjetiti i oni koji su u životu sve izgubili, pa se zato o takvoj Irskoj, o posljednjoj šansi, govori s toliko emocija, topline i prisnosti.

Podvojeni identitet

Nasilje nad irskim identitetom doživljava se prvenstveno kroz raspadanje tradicionalne obitelji. Irska obitelj, čija se moć krije upravo u njezinoj kompaktnosti i moralnoj stegi, pa jedino tako može funkcionirati kao stup društva kojem je stoljećima nanošena povijesna nepravda, zapravo je do kraja uništena iznutra. Po ustroju izrazito patrijarhalna, u slučaju McCourtovih, potpuno je rastrojena i obezglavljena. Otac, pijanac, protestant i disident IRA-e koji smrtno mrzi Engleze i pjeva tužne pjesme o Irskoj, a s jednakim žarom govori o Cuchulainu, De Valeri i Roseveltu, apsolutno je nepraktičan i pasivan, pa njegovu ulogu preuzima majka. Pritisnuta izuzetno teškim uvjetima, smrću nekoliko djece, njezina izuzetna energija hlapi, njezin se život troši i rasipa u prah.

Duboko proživljeno iskustvo i demistifikatorska moć dječjeg pogleda, usredotočenost na događaje iz svakodnevice pretočene u gipku, kolokvijalnu sintaksu, otklonile su iz ove knjige bilo kakav trag patetike. Međutim, njezina najveća vrijednost leži u tome što izravno, ali neangažirano, čini se gotovo uzgredno, no izuzetno snažno, pogoda točno u jezgru zamršenih međuljudskih odnosa. Čitatelju koji o »irskoj problematici« možda ne zna mnogo ona će objasniti kako se kolonijalna povijest britko usjekla u živote ljudi, koliko ih njihov podvojeni identitet tjera da preziru utvare iz prošlosti i kako su one ekstremno prisutne u različitim aspektima svakodnevice. Prikazan kontekst koji posve odgovara postkolonijalnom stanju kulturalne heterogenosti, povijesne i društvene podvojenosti, vrlo je izošten i jasno fokusiran ekspresivnim stilskim minimalizmom.

Jezgrovita i smiona, ova knjiga podjednako snagom ruši različite mitove, američki mit o zemlji jednakih šansi, koji se na kraju ipak pokazuje kao bolja alternativa, i mitove duboko ukorijenjene u irskoj nacionalnoj prošlosti, a veliča slobodu ljudskog duha, nepretenciozno i snažno. Z

plan izbija tečna, koherentna i uzbudljiva priča ispričana životopisnim pripovjednim prezentom, pa o knjizi radije možemo govoriti kao o *bildungsromanu*.

Definiravši na samom početku tematsku okosnicu romana, irsko djetinjstvo, odnosno irsko katoličko djetinjstvo, kako to precizno dodaje s jasnim prizvukom gorčine, svojom subverzivnom intonacijom autor odmah daje naslutiti da će progovoriti o onim problemima koji poput vampira povijesti vrebaju ukopani u podsvijest irskog naroda, iznenada iskrsnu u svakodnevnim međuljudskim odnosima, a o kojima se u javnosti najradije šuti. Posebno je zanimljiv način kako se »irska problematika« uklapa u širi kontekst globalnih svjetskih previranja koja se prelamaju kroz sudbine ljudi i ostavljaju u njima trajne ožiljke, a zabilježeni su iz perspektive radoznala djeteta

Irci u Americi

Sadržajno vrlo bliska neorealizmu, u potpunosti prožeta socijalnom problematikom, prikazujući ljude s dna društvene ljestvice sučeljene s glađu i posvemašnjim siromaštvom, unutarnju razornu snagu knjiga crpi iz surovog i ubojitog crnog humora. Jednom je prilikom poznati irski kritičar i povjesničar književnosti Vivien Mercier rekao da je prednost irskog naroda u tome što se zna iskreno nasmiati samome sebi, pa je konstantna značajka irske proze ironija i specifičan osjećaj za smiješno, te u tom smislu govori o irskoj komičnoj tradiciji. U prozi McCourta komika se izokreće u tragikomediju i upravo se na taj način uspostavlja vrlo intenzivan, dinamičan ritam i razvijaju najrazličitije emocije kojima autor uspijeva istovremeno šokirati i nasmiati čitatelja.

Obitelj irskih emigranata u Americi, uslijed nemogućnosti da se odupre bijednim životnim prilikama, vraća se u Irsku, no ni ovdje se njihov život bitno ne mijenja. Šaroliko kulturno ozračje američkog geta, gdje se isprepleću običaji i navike doseljenih manjina irskog, židovskog i talijanskog stanovništva, stigmatiziranog položajem došlihka i marginaliziranog s obzirom na dominantnu anglosaksonsku

Raskol između dviju književnih ljubavi

Riječ je o krimiću *whodunnit* u kojem detektiv enigmom rješava intelektom i erudicijom sjedeći u naslonjaču

Jurica Pavičić

Arturo Pérez Reverte, *Klub Dumas ili Richelieuova sjena* (*El Club Dumas*), Fidas, Zagreb 1999, prevela Duška Gerić Koren

Još od šezdesetih godina strukturalistička je svijest navela književnu teoriju i kritiku da se zainteresira za žanrove i žanrovsku književnost. Ogođenost specifičnih kodova, repetitivnost strukture, čvrsta ulančanost u tradiciju i živa korelacija s publikom činili su žanrovsku prozu (kao i film) omiljenim predmetom strukturalističkog interpretiranja. Paralelno s tim otpočela je i novožanrovska revalorizacija onog što se u književnoj nauku promašeno naziva »trivijalnom književnošću.« Akademski je književna kritika, nakon one filmske koja je to učinila ranije, otkrivala vrijednosti onih autora u čiju vrijednost čitateljstvo nije nikad ni sumnjalo gutajući ih u jednom dahu.

Za teorijom je išla i praksa. Nakon što je Umberto Eco *Imenom ruže* postigao nezapamćeni kritički odjek i čitanost, pojavila se cijela ni-

ska »profesorskih« žanrovskih djela u kojima se koristi, ali i tematizira žanrovski instrumentarij i nadograđuje postmodernističkim arsenalom citatnosti, parafraza, aluzija, interteksta i dijaloga

ga s tradicijom. Strukturalističku svijest u žanru u prvom je redu zanimala njegova kombinatorička dimenzija i ludičnost, stoga nije čudno da je ona u ovakvim knjigama prevladavala. Žanr je postao domena ne samo *učenih*, nego *najučenijih* pjesnika. Kritika i teorija rado je govorila o stapanju visoke i niske književnosti u postmodernizmu, što je duboko nepošteno jer su se *visoka* i *niska* književnost, ma što to značilo, odavno već stobile u knjigama Simenona, Grahama Greena, Patricije Highsmith, Heinricha Bölla, Le Carréa i mnogih drugih.

Profesorski krimić

Arturo Pérez Reverte (1951) španjolski je pisac srednje generacije i jedan od najtipičnijih autora postmodernističkog, eruditskog, profesorskog krimića. Atribut »profesorski« u slučaju Pérez Revertea nije sasvim pogodan, jer za razliku od Eca ili Pavličića Španjolac nije akademski profesionalac. Oskudni biografski podaci o Reverteu prije ga dočaravaju kao neku vrstu pustolova koji obožava jedrenje i koji je bio ratni izvjestitelj za TV. Između ostalog izvještavao je za španjolsku TV iz Hrvatske, a kasnije i iz BiH. O tome je napisao i memoarsku knjigu *Territorio Omanche* (1994), a mora biti da mu se Hrvati nisu baš sviđali, jer će se upravo u *Klubu Dumas* pojaviti i jedan lik Hrvata — Grüber — sasvim nesimpatičnih osobina. Spomenuti Grüber — recepcioner jednog pariškog hotela

— u romanu će biti junakov pomagač, ali i bivši Wehrmachtov dragovoljac, veteran istočnog fronta koji ne voli Pariz i sanja Četvrti Reich.

Pérez Reverte, kao i većina sličnih pisaca, propisao je kasno. Debitirao je 1988. godine knjigom *El Maestro de Esgrima* (*Učitelj mačevanja*) po kojoj je snimljen i neuvjerljiv film prikazan ove godine u Splitu i Zagrebu u okviru 3. festivala filmova EU. Istinski se proslavio narednom (također ekraniziranom) knjigom *Slika flamanskog majstora* (1990) koja je doživjela znatan međunarodni uspjeh i osvojila više nagrada, a na hrvatskom je izašla pod kapom istog izdavača koji je sada tiskao *Klub Dumas* — kuće *Fidas*. Nakon toga Pérez potpisuje još tri knjige: *Klub Dumas* (1992), *La Piel del Tambor* (*Bubnjava koža*, 1995) i *El Capitano Alariste* (1996). Barem u prva tri slučaja riječ je o detektivsko-avanturističkim romanima koji se naglašeno temelje na eruditskom poznavanju srazmjerno ekskluzivnih područja ljudskog interesa i kulture. *Učitelj mačevanja* temelji se na eruditskoj eksploataciji umijeća mačevanja, a *Slika flamanskog majstora* na šahu i donekle povijesti renesansne umjetnosti. Reverteov *Klub Dumas* u tom je smislu još kompleksniji i temelji se na autorovu poznavanju bibliofilstva, povijesti knjižarstva i tiska, okultizma, demonologije i alkemije, ali ponajviše i ponajprije povijesti popularne književnosti. Bit će da je upravo demonološko-okultni kontekst *Kluba Dumas* naveo Romana Polanskog da ekranizira *Klub Dumas* pod naslovom *Devet vrata* (film je tek dovršen). No, otvoreno intertekstualno sidrenje Reverteova romana u tradiciju proze 18. i 19. stoljeća čini *Klub Dumas* ponajprije knjigom o književnosti, pa možda u nekoj mjeri i programatskom piščevom knjigom.

Priča o tri knjige

Junak *Kluba Dumas* zove se Lucas Corso i po zanimanju je »lovac na knjige«: profesionalni bibliofilski detektiv koji po narudžbi kolekcionara traži, kupuje i prodaje, ili čak krade rijetke i

stare knjige. Corso gotovo istovremeno dobiva dva profesionalna zadatka. Jedan je da preproda originalni Alexandre Dumasov rukopis 44. poglavlja romana *Tri mušketira*. Zadatak je utoliko neobičan što je bibliofil, koji se odlučio lišiti rukopisa, nedugo potom umro pod okolnostima neobičnog samoubojstva, a njegova udovica pošto-poto želi da joj rukopis pripadne natrag. Drugi Corsov zadatak tiče se triju jedinih preostalih primjeraka demonološke knjige *De umbrarum Regni Nove portis* mletačkog alkemičara Torchie kojeg je ovaj svezak koštao spaljivanja. Po nalogu mutnog dilera iz Toleda Vara Borje Corso mora komparirati tri postojeća primjerka, no vlasnici preostala dva umiru, a bibliodetektiv zapanjen ustanovljuje da tri knjige nisu identične i da su zapravo jedna kriptogramirana cjelina.

U svom bibliofilsko-demonološkom aspektu *Klub Dumas* sličan je *Slici flamanskog majstora*. Riječ je ponovno o *whodunnit* krimiću kod kojeg detektiv u naslonjaču rješava enigmom intelektom i erudicijom: ponovno mora rekonstruirati prošlu zbilju da bi ona rasvijetlila sadašnjost, ali to ne čini šahom, nego okultizmom. Pri tome je Lucas Corso ipak manje *armchair detective* nego njegovi prethodnici iz *Slike...:* ciničan je poput Phillipa Marlowea, jednako kao i Marlowea oblijeći u opasne ljepotice, prinuđen je pokatkad učiti i u tjelesni klinč sa zlikovcima, a po pitanju žena autor je prema njemu darežljiviji.

Detektivska erudicija

Priču oko *Kluba Dumas* komplicira, međutim, Dumas! Dok Corso traga za *De umbrarum Regni*, uokolo se počinju događati neobične stvari koje se navlas podudaraju sa situacijama i likovima iz djela Alexandrea Dumasa. Tako će Corso biti testiran ne samo kao bibliofil, nego i kao ljubitelj i poznavatelj pustolovne knjige. Povijest književnosti i književna znanost postaju eruditsko oružje detektivskog odgonetanja.

Iz kazanog je očito kako je Pérezov roman izrazito metaknjiževan. Španjolac tematizira

dvije svoje ljubavi: detekciju i pustolovni roman, a repertoar referenci i aluzija u knjizi uključuje Maturina, Doylea, Melvillea, Suea, Salgarija, Cazottea i bezbrojne druge. One koje će uhvatiti muka od kritičareve nevjerojatne erudicije kojom prepoznaje fine intertekstualne niti treba utješiti: Reverte svoju lekturu ne krije i cijele partije teksta esejizira o svojoj ljubavi i ljubavi svojih likova za osamnaesto-devetnaestostoljetnu trivijalu. Njegova obrana takve literature od podcjenjivanja pritom je ipak malo *passé*. Kad Španjolčev junak uzdiže stare pustolovne knjige i pretpostavlja ih piscima koji »pišu dvjesto stranica o uzbuđenjima koja su doživjeli gledajući se u ogledalo«, uvelike izriče opće gledanje na prozu nakon 1970. godine.

Reverteov problem jest što je raskoljenost između dviju književnih ljubavi raskolila i *Klub Dumas*. »Ja vam dajem pustolovni roman. Krimić potražite drugdje« kaže lik narator glavnom junaku, a može se slobodno reći i obrnuto. Junakova potraga za dva rukopisa u *Klub Dumasu* logički se i sižejno raspada na dvije potrage, a intertekstualno na dva područja interesa: ezoteriju i povijest književnosti. Čitatelj očekuje da se, sukladno logici književne koherencije, dvije klijetke povežu, kad su već usvećene skupa. Pérez Reverte to očekivanje iznevjerava i razgovorom junaka Corsa i pripovjedača, književnog teoretičara Borsisa Balkana, tematizira taj potez. On je očito smislila i svjetlana, ali ne i mudar, jer dokida užitak.

Piscu detekcije sve je dopušteno. Stotine su načina kako se može poigravati čitateljevom žudnjom za odgonetkom, zaključno s lukavstvom koje se sviđa i samom Reverteu: da se počinitelja skrivi u osobu pripovjedača. Ono jedino što pisac detekcije ne smije učiniti čitatelju, jest učiniti samo zagonetku nevažecom ili čak lažnom, a Reverte je to učinio.

Koliko god u *Klubu Dumas* deklarativno iskazivao ljubav za populistički roman posljednja tri stoljeća, Arturo Pérez Reverte je tu ljubav u *Klubu Dumas* izložio javnoj bračnoj nevjeri. Z

Balkanski blues nacionalne i političke mržnje

Možemo zaključiti kako crnilo s juga Hrvatske nagovještava bolje dane hrvatske književnosti

Marinko Krmpotić

Pavle Kalinić, *Pušači vremena*, Nova knjiga RAST, Zagreb 1999.

Količina zbivanja i emocija koje smo u Hrvatskoj proživjeli u posljednjem desetljeću 20. stoljeća toliko je obimom velika da ju je, bar trenutačno, nemoguće uspješno opisati i izreći u nekoj dužoj formi, pa stoga u posljednje vrijeme mnogi autori (Robert Perišić, Borivoj Radaković, Miljenko Jergović) pribjegavaju najkraćoj čistoj proznoj vrsti — kratkoj priči. Štoviše, čak i kad ne pišu u obliku kratke priče (Ratko Cvetnić:

Kratki izlet), suvremeni pisci vole koristiti njenu sažetu i jezgrovitu formu, a tim je putem krenuo u svom novom djelu, zbirci pripovijedaka *Pušači vremena* i Pavle Kalinić. Iako je likove i zbivanja svojih kratkih priča smjestio u različita vremenska razdoblja (od početka do kraja 20. stoljeća) i prostorne okvire (Zadar, Zagreb, Vukovar, Amsterdam, London, Italija, USA), ipak je u osnovi progovorio samo o jednoj zajedničkoj i jedinstvenoj temi — tužnoj i ružnoj sudbini ljudi koji su imali tu nesreću da se rode, žive i umru na onom dijelu Balkana što ga oplakuje Jadransko more. Nesposobni uteći tom Balkanu, ali ni pobjeći od tragedija koje on nosi, ljudi tog prostora za Kalinića i nisu ništa drugo do — PUŠAČI VREMENA — balkanski *looseri* i nesretnici koje će, ako već sami ne prouzrokuju svoj jad, prije ili kasnije zahvatiti ciklički valovi geometrije užasa, mržnje i straha što se iz rata u rat valjaju ovim prostorima gotovo od pamtljivijeka. Naravno, ta gorka poruka ponajprije je rezultat pesimizma »izubijane generacije« koju čine gotovo svi koji su se tijekom devedesetih iz običnih pratitelja svakodnevice pretvorili u manjeviše aktivne sudionike vremena što će ga budućnost sigurno nazivati povijesnim. Upravo stoga što piše iz pozicije svjedoka tih teških vremena, Kalinić je u svojoj literarnoj obradi stvarnosti najuvjerljiviji u pričama tematski vezanim uz Domovinski rat (*Kokoške sljepilo*, *Manekeni rata i smrti*, *Ujak*, *Poker automata*, *Vremenska prognoza*) pri čemu se kroz krvavu ratnu sumaglicu jasno nazire temeljna ideja da rat najčešće nije ništa junačko i divno, već su gotovo sva ratna zbivanja rezultati kaotičnih slučajnosti isprovociranih mržnjom, nasiljem i osvetom. Uz ratnu stvarnost Kalinić se dotaknuo i gorke sudbine emigranata (*Izbjeglice*, *It's a bar*), odlično opisao tu post stranaca koji uopće i ne razumiju koji se to vrag na Balkanu zbiva (izvršna *Black & White*), dotaknuo se temeljnih razlika između Hrvatske i Europe (*Portretist i turist*) te se vrlo kritički osvrnuo i prema našoj suvremenosti (u priči *Gastarbajter* glavna junakinja za hrvatsku situaciju kaže: »...u Lijepoj našoj nitko nikome ne isplaćuje, već samo debelo naplaćuje.«). Napokon, pričama *Emigrant i oficir* i *Svi protiv čovjeka i građanina* autor jasno pokazuje kako sav taj balkanski blues nacionalne i političke mržnje nije svojstven samo našem dobu, već i vremenima mladosti naših očeva i djedova.

Ove Kalinićeve crne novelete, prošarane tek tu i tamo ponekom notom sarkastičnog humora, pisane su jednostavnim i razumljivim stilom u kojem najčešće prevladava živi i svakodnevni jezik. Posebno je autor dobar pri korištenju dalmatinske ikavice, a uz tu jezičnu kvalitetu ističe se i sposobnošću postavljanja i izgrađivanja zanimljive situacije čemu pridonose ne samo pažljivo odabrane teme i motivi, već i značajki izgrađeni likovi (pravi dalmatinski »oridinali«) koji uspijevaju u ovom (za pisce opasnom) obliku kratke forme biti upečatljivi i posebni. Kalinić je izvrstan i u nenametljivom podcrtavanju poruke te u stvaranju napetošću bogatih situacija, a kako cijela zbirka po općoj atmosferi, idejama i porukama ima dodirnih točaka s Perišićevom *Možes pljunuti onoga tko bude pitao za nas*, slobodno možemo zaključiti kako crnilo s juga Hrvatske (Perišić je iz Splita, Kalinić iz Zadra) nagovještava bolje dane hrvatske književnosti. Uspriko ružnoj stvarnosti, ili možda baš zbog nje! ☒

Sistem Milošević

Donosimo prijevod prikaza knjige Florence Hartmann *Milošević — dijagonala luđaka*, objavljenog nedavno u književnom prilogu *Le Monde*

Paul Garde

»Unatoč svome naslovu, ova knjiga nije, u pravom smislu riječi, biografija srpskog predsjednika, niti je to psihološka studija o njemu. Oni koji traže portret cijelog Miloševića mogu ga naći prikazanog nemilosrdno i majstorski, perom srpskog romansijera Vidosava Stamenkovića u nedavno objavljenom kolektivnom djelu *Ex-Jugoslavija: gospodari rata*, koje je uredio Predrag Matvejević.

U knjizi Florence Hartmann — novinarke *Le Monde*, koja je u presudnim godinama porasta srpskog nacionalizma živjela u Beogradu dok je 1994. godine nisu protjerali — osvjetljenje je drukčije. Milošević je sveprisutan, ali uvijek u pozadini, skriven je iza onog što se ne usudujemo nazvati njegovim »djelom«: četiri rata, tri etnička čišćenja, mrtvaci, izbjeglice, uništenje zemlje svoje i svojih susjeda. U njegovoj je prirodi da napreduje uvijek pod maskom. Doduše crte njegova karaktera jasno su oslikane od samog početka, bešćutnost, odsutnost svake osobne privrženosti, vještina dvoiličnosti, sklonost tajnovitosti događaja u njegovoj obitelji, mladenačke godine — sve je to prikazano u retrospektivi kratkoj, ali značajnoj.

No pravi predmet ove knjige politička je akcija tog čovjeka počev od 1986. godine do danas, sa svojim hodom po »dijagonali«, svojim »podmuklim laviranjem«.

To je način kojim je ta hladnokrvna životinja, zadojena jedinom strašću da vlada, četrnaest godina manipulirala svojim partnerima, sudionicima ili protivnicima,

laskajući im, varajući i uklanjajući ih, s jednim ciljem da sačuva svoju vlast, služeći se pritom kulturom mržnje i izazivanjem ratova. Na taj način Florence Hartmann daje nam u stvari do danas jedan od najpotpunijih i najtočnijih prikaza o jugoslavenskoj drami. Ona nam zapravo otkriva njenu logiku.

Da bi se dočepao vlasti i maknuo svoje suparnike, Milošević počev od 1987. godine potiče srpske nacionalne strasti koje je prijašnji režim nastojao obuzdati. To dovodi do sve većeg buđenja drugih nacionalizama, do raspada Federacije, do ratova, do etničkih podvajanja...

Ali on nije isključivao, daleko od toga, i poteze u suprotnom smjeru: laži i dvoiličnu igru. Hinio je da želi sačuvati titovsku pravovjernost, a djelovao je protiv nje u pogledu međuetničkih odnosa. Na taj je način, u početku, zloupotrijebio kadrove Partije. Učinio je neizbježnom propast Jugoslavije hineći da je brani; dugo su se zapadnjaci dali varati. Bjesomućnom propagandom i slanjem plaćenika (u Krajini) podbadao je Srbe u hrvatskoj da se pobune protiv svoje Republike, da postanu ortaci u užasnim zločinima, a zatim ih je s predumišljajem prepustio hrvatskoj rekonkvisti tih područja i organizirao njihov odlazak u izbjeglištvo. Vrhunski njegov trijumf: pojavio se u Daytonu kao jamac mira i od zapadnih sila primio plaću u obliku međunarodnog priznanja i nezainteresiranosti za Kosovo.

Autorica je obilno iskoristila mnogobrojne, na Zapadu malo iskorištene izvore. Koristila se tiskom zemalja ex-Jugoslavije, pročitala je mnoštvo memoarske literature inozemnih, a naročito srpskih sudionika drame, sve one koje je Miloše-

stali čini se u jednom dahu i gotovo se opsesivno vraćaju na iste teme.

Autor ovom zbirkom želi izraziti sve: radost življenja, višestrukost i neponov-

vić iskoristio, a zatim odbacio, počevši od Ivana Stambolića, njegovog prijašnjeg pokrovitelja, kojega je šticećen uklonio 1972. godine (ona navodi jedan Stambolićev tekst koji doista djeluje proročki, pa do njegova najvjernijeg te kasnije otpuštenog sljedbenika koji je izvanrednom iskrenošću »progutao mamac«, a to je bio pretposljednji predsjednik Jugoslavije Borisav Jović.

Nema logike bez kronologije. Velika je zasluga Florence Hartmann što je uspostavila vremenski redosljed događaja. Svaka je epizoda postala neizbježnom mnogo prije nego što je javnost toga postala svjesna. Klica raspada Jugoslavije nalazila se u Miloševićevu izboru da se 1987. godine posluži nacionalizmom. Premise pobune Srba u Hrvatskoj osjetile su se, na poticaj Beograda, još prije Tudmanova preuzimanja vlasti; raspacavanje Bosne bilo je planirano već 1990. godine. Tko se još usuduje vjerovati da je »prerano« priznanje Slovenije i Hrvatske, u siječnju 1992. godine, igralo neku ulogu u genezi drame? Autorica pokazuje da je već odavno sve bilo odigrano i ocjenjuje demarš, do kojeg je došlo šest mjeseci nakon krvavog rata, kao zakašnjele korake. Jedno poglavlje o »psima rata« prikazuje različite izvršitelje podlih čina, kojima se šef okružio, dok sam ima »čiste ruke«.

Znakovite stranice o *Sistemu Miloševiću* pokazuje kako su se vođa i njegovi bližnji poslužili privredom. Prividna skromnost nije sprečavala žed za novcem. Uz razgolice glavnog krivca ni njegovi suparnici i partneri nisu pošteđeni: Karadžić i Mlađić ocrnani su bespoštedno; Tudman kao onaj koji od samog početka želi podijeliti Bosnu; kukavni i ignorantski zapadni rukovodioci, prevareni i izmanipulirani.

Prikaz ide sve do rata na Kosovu, no suvremene činjenice na kraju knjige neizbježno su obradene uglavnom sumorno. To nije važno: velika zasluga tog djela jest upravo u tome da ide do izvora, do pravih korijena zbivanja. U tome je ova knjiga, u punom smislu riječi, djelo historičara. ☒

Preveo Mirko Marković

Sipki prostor slobode

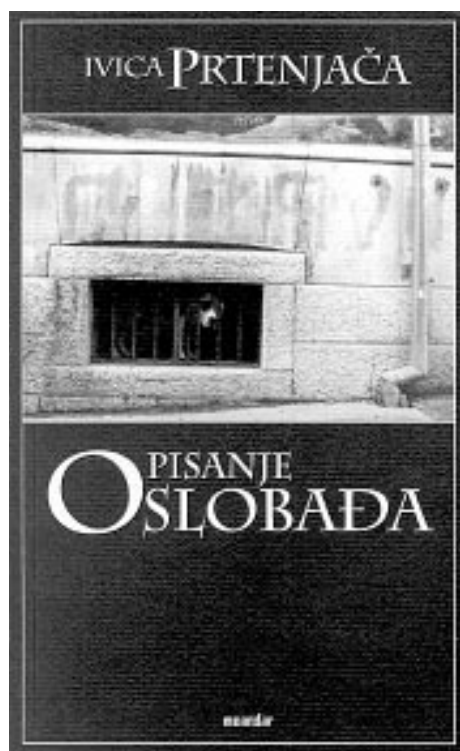
Prtenjača nastoji izaći iz slijepe ulice u kojoj se našla suvremena slikovna proizvodnja

Rade Jarak

Ivica Prtenjača, *Pisanje oslobađa*, Meandar, Zagreb 1999.

Služaj Ivica Prtenjače pokazuje koliko je danas mladome piscu teško objaviti prvu knjigu. Ovaj je Riječanin, podsjetimo se, dobitnik nagrade za poeziju na 25. salonu mladih u listopadu 1998. godine. Prema dogovoru s organizatorima Matica hrvatska obvezala se tiskati nagrađene stihove. Ali, potom se sve odvijalo po kafkijanskom scenariju: knjiga nije objavljena ni nakon godinu dana, te je, na kraju, privatni nakladnik otisnuo Prtenjačinu zbirku.

Zbirka *Pisanje oslobađa* sadrži neosporne kvalitete i može se usporediti s pojavom *nove slike* u likovnoj umjetnosti osamdesetih. Radi se o poetskoj praksi pomoću koje pjesnik nastoji izaći iz slijepe ulice u kojoj se našla suvremena stihovna proizvodnja. Radi se o gesti oslobođanja koja ima za posljedicu pretjerano gomilanje, obilje poetskih slika. Da bi se oslobodio grča modernističkog semio-klazma i ponora nastalog disperzijom lirskog subjekta, Prtenjača pribjegava izljevu, koji je zapravo inventura njegova pjesničkog vokabulara. Pokušava otići što dalje i šire, pokušava forsirati određeni pjesnički izričaj do njegovih krajnjih mogućnosti. Prtenjačini su veliki ciklusi na-

ljivost svijeta, njegove tajne i očiglednosti, ali i vlastitu radost pisanja. Kod ovog pjesnika pisanje je vrlo osviještena radnja. Da bi dobili puninu poetske informacije, moramo proći kroz slojeve njegova čitanja, kroz registre njegove umjetničke memorije. Stoga je u njegovoj poeziji uloga pisca dvojaka. On je vezan za pojedine vrlo jake događaje iz stvarnog života, od kojih ipak dobivamo samo fragmente i u čijoj pozadini stoji ljubav,

strasna i prilično bolna. U isto je vrijeme Prtenjača u stanovitoj metapoziciji onoga koji sagledava sebe u kulturnom prostoru koji su već premržili drugi. Konačno, ironija se pojavljuje kao neizbježni proizvod takvog stava i kao neophodno vezivno tkivo koje drži stvari na okupu. Ironija se očituje i u njegovu pristupu jeziku. Njegov jezik je — što je karakteristično za devedesete — prilično sirov i na momente kolokvijalan. Treba također dodati da je unutar njegova poetskog govora, kao i u slučaju Lane Derkač, vidljivo mjesto Drugoga, zapravo Druge, osobe ženskog spola. To je mjesto u isto vrijeme ironično i tragično, mjesto koje formira i određuje lirski subjekt, ali i prazno mjesto objekta koji nestaje.

Ipak ova je poezija na neki način stjerana u kut. Poetske su prakse odavno istrošile formalne rukavce i stranputice, a Prtenjača je kao i svi postpovijesni autori fasciniran događajem. Fasciniran je pukom događajnošću koja potresa naše živote, a nema nikakve formalne reference u umjetnosti ili teoriji. Stoga je i poražen događajem, vulgarnošću događaja, te ga zato ponavlja i vrti bezbroj puta. Zbog toga knjiga prema kraju postaje sve stereotipnija i tvrda, bez one prijeko potrebne lucidnosti prvih ciklusa. Odjednom ostajemo zatečeni površinom stvari, pukom industrijskom teksturom skupih objekata, katalogom automobila, nizom seksualnih aluzija i beskrajnog ponavljanja istog. Također je značajan motiv ceste, motiv putovanja, beskrajnog i besciljnog gibanja, ali bez egzotičnih primisli. Riječ je o specifičnom pokušaju oslobođanja ubrzanjem i apstrakcijom, prodora u patofizičke prostore imaginarnog, gdje ne postoji pritisak tijela i želje. Stoga možemo zaključiti kako je ova Prtenjačina zbirka erupcija proživljenog, erupcija sjećanja i brojnih metafora. Ona ne stvara novi, umjetni svijet, već je pokušaj oslobođanja, raskida sa starim. ☒

U potrazi za Balkanom

Budno kretanje između prošlosti i sadašnjosti u središtu je Maspérova putovanja, putovanja koje ga je od 1992. do 1995. godine vodilo od Jadrana do Crnog mora, od albanske luke Drača do ušća Dunava u Rumunjskoj

Jadranka Brnčić

François Maspéro, *Balkan tranzit*, prevela Ana Prpić, Durieux, Zagreb 1999.

Nijedno putovanje nije ne-dužno jer uspostavlja odnos između ovdje i tamo, između ove ovdje sigurnosti i onog tamo nepoznatog, opasnog, jer znači krčenje puta kroz opće predrasude o »tuđini« i kroz neizbježnu političku logomahiju. To posebno vrijedi za Balkan u kojem je svaki narod »manjina« onog drugog, a susjedne zemlje neprijatelji; u kojoj su države kratkotrajne jer njihove sudbine određuju velike sile u ime reda u Europi, a zajedničke su granice kroz povijest sinonimi za ratove, samovolju i nepravde. Tumarati ovim izranjenim krajem prožetim strahom i mržnjama, prolaziti kroz ovu *kanceroznu mrežu granica*, zahtijeva neprestano prizivanje prošlosti i ponovno uspostavljanje pogleda iz vremenske udaljenosti. Ovo budno kretanje između prošlosti i sadašnjosti, u središtu je Maspérova putovanja, putovanja koje ga je od 1992. do 1995. godine vodilo od Jadrana do Crnog mora, od albanske luke Drača do ušća Dunava u Rumunjskoj.

Polazište

Autor putopisa jest François Maspéro (1932), izdavač i urednik, prevodilac i pisac, čija je obitelj sudjelovala u pokretu otpora i čiju je mladost odredio rat u Alžiru, otkad mu je glavna preokupacija ostala antikolonijalistička politika. Izdavao je časopise *Partisans* (1961-1973) i *L'Alternative* — za prava i slobode u istočnoj Europi (1977-1985), a njegova je knjižara 50-ih i 60-ih godina bila kultno mjesto okupljanja francuskih intelektualaca. On odbija govor o divljaštvu svojstvenom nekoj balkanskoj posebnosti. Govori o Europi i Europljanima. *Balkan nije bio i nije neka umetnuta rečenica u Europi, pa ako se i dogodila gnojna rana, ona nije balkanska nego europska*. On stvarnosti, koju susreće na svojim opetovanim putovanjima, pristupa kao svjedok, bez predrasuda, a ne kao povijesni ili politički analitičar s gotovim odgovorima i zaključcima. Njega zanimaju susreti sa živim ljudima i s tekstovima o Balkanu iz prošlosti, krajolici i ljudske egzistencije. Ne geopolitika, nego kulturna povijest! Kao čovjek koji čezne za idealom koji se sastoji u ponosnoj izjavi »Moja domovina zove se svijet« i zavidi onima koji se mogu pozvati na više domovina, premda to u ovom našem svijetu znači fru-

straciju i bol, *umjesto da znači punoću i bogatstvo*, on tragediju Balkana vidi u propasti ideje o balkanskoj federaciji staroj gotovo

šćanstva protiv Turaka itd... Ali, uostalom, pokušajte se našaliti s Francuzima kad vam kažu da su potomci Vercingetorixa, da su

mrke birokracije pored sablasnih već oronulih socijalističkih blokova i tezgi sa svakovrsnom robom koje niču poput gljiva. Na Balkanu pogled odjednom može obuhvatiti minaret, kupolu pravoslavne crkve i zvonik katoličke, te ponekad i devastirano židovsko groblje u daljini; s jedne strane, trošno tkanje tradicionalnih nastambi, a s druge, ostatke stalinistički monumentalističkog kiča. Ponekad mu se čini da samo planine mogu podsjećati da još može postojati humani krajolik — tamo gdje je najmanje ljudskih bića.

Putovanje kroz tekstove

Izvorni prostori šire se geografskim zemljovidom putovanja, raspršeni ili doslovno sporadični, svaki kruto određen. Tumaranje je mitska pustolovina koja na kraju završava općim spajanjem tih prostora kao da je stjecište, odnos sačinio put po kojim prolazi samo pisanje. Zato valda Maspéro i bilježi svoj put. Premda se često pita kako svesti na niz riječi preobilje različitih života koji ga zapljuskuju, navaljuju na tijelo, duh, prožimaju ga, opterećuju svojom olovnom težinom te nose od zanosu do tjeskobe: *Možda ću jednog dana moći nešto reći što će izroniti iz kaosa dojmova ili ću uvijek biti u tranzitu?* No njegova zapazanja, opisi i razmišljanja pravi su roman putovanja te mu nije slučajno Radio France Internationale 1997. godine dodijelio nagradu *Svjedoci svijeta* (Temoins du monde).

U svakoj etapi svog puta Maspéro priziva pisce ovdje rođene ili u prolazu kao jamstvo zajedničke pripadnosti: lorda Byrona nasukana na albanskoj obali i očarana Ali Pašom, koji mu postaje prijateljem, Panait Istratija, sina rumunjske pralje i grčkog krijumčara, nesretna čovjeka koji nikome nije pripadao ili Ismaila Kadaréa, hrabra i postojana čovjeka, autora *Kronike kamenog grada*, grada obavijena vjetrom, vodom i maglom, autora koji piše pod režimom Envera Hodže, kada se svaka riječ morala mjeriti i mogla biti sumnjivom. Maspéro putuje kroz tekstove (poeziju, romane, izvješća, dnevnike, pisma) kako Francuza tako i domorodaca, otkrivajući dvije težnje: idilični povratak selu i prirodi te nasilno iskorjenjivanje (autodestrukciju). Faik Konica tako je, na primjer, jedan od onih ljudi vječnog egzila koji tim više idealiziraju svoju rodnu zemlju što su njome više frustrirani; posvećuju joj apsolutnu ljubav, ali budući da ona uvijek razočarava, stavljaju masku sarkazma i poruge. Za putovanje kroz povijest važna su i izvješća kao što je na primjer ono Johna Reeda koji govori o položaju Balkana u europskim sukobima ili ono senatora Paula d'Estournellesa de Constanta (inače, jednog od prvih dobitnika Nobelove nagrade za mir) koji 1914. godine piše Carnegie fondaciji za mir, završavajući rečenicom: »Ako ne riješimo te sukobe na Balkanu, izbit će svjetski rat«, što se i dogodilo. Kao svjedoke ljudske ludosti Maspéro poziva Alberta Londresa, promatrača pobjedonosne francuske ofenzive 1916. godine te unutar svog teksta objavljuje i fragment dnevnčkih zapisa Yvonne Blondel, mlade Francuskinje, žene rumunjskoga visokog dužnosnika o počecima Prvog svjetskog rata u njezinu provincijskom gradiću Silistri.

Među mnogim svjedočanstvima danas čitatelj može izabrati »svoju« verziju. No autori još uvijek čekaju: ili ne znaju kako vidjeti vlastitu povijest ili je naprosto ne vide jasno. Možda stoga što i nije tako teško zauzeti stav u pogledu prošlosti, ali to nije moguće bez pogleda na su-trajnicu. A kakva će ona biti?

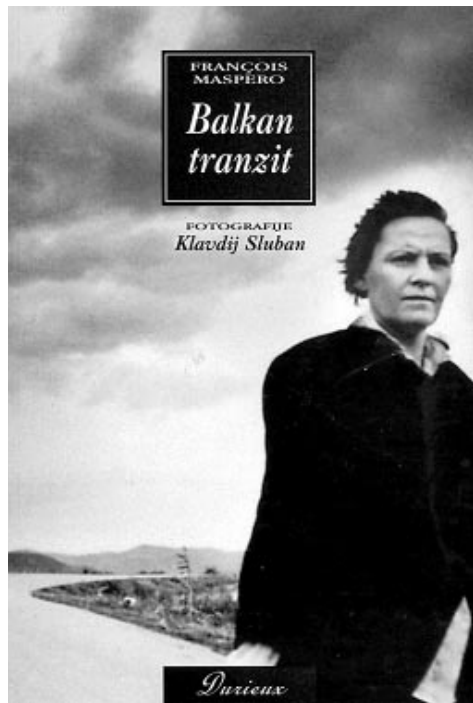
Nađeni Balkan

Ratovi, nesreće te stvari kao da se događaju samo drugima (Andrić). Bilo da smo velikodušni ili neprijateljski raspoloženi, sve dok i nas ne pogodi povijest, ne možemo ni zamisliti da ćemo za neko vrijeme i mi biti izbjeglice, prognanici. Maspéro je cijelo vrijeme toga svjestan. Neko vrijeme bilo je u modi govoriti o Sarajevu kao o kulturnoj prijestolnici Europe (kojim su intelektualci tzv. Zapadne Europe zapravo sebe htjeli uzdići kao ljude tolerancije koji nemaju ništa s tamošnjim sukobima). Maspéro odbija takav razgovor jer on ukida Sarajlijama odgovornost, marginalizira Bosance i lišava ih posljednjeg dostojanstva — *da budu subjekt vlastite povijesti*. Ono tamo dolje za njega i nije više inozemstvo. Zna da tamo *nalazi voljene glasove i lica i da će sresti i neka druga*. Najljepša nagrada izuzetnog putovanja sresti je obične ljude kao što je svatko od nas. *Osjećaj da se posvuda nalaziš u velikoj obitelji ljudske vrste, nema cijene — ako ništa drugo ono zato jer potvrđuje da ona postoji*, što nije uvijek jasno...

Maspéro Balkan osobe su koje je sreo i zavolio, lica i glasovi koji mu, među tolikim umornima, potrošenima, punima gorčine, zrače snagu i toplinu. Među njima su igumanija Serafina, sitna, krhka, zgrčena i naborana žena, s posebnom prodornošću u pogledu, Armène, profesorica francuskog u mirovini, s lucidnošću utjelovljenoj u sitnoj i neukrotivoj ženi, *koja je bila i ostala lijepa*, Nevena, budna i puna metafizičkog nemira, zaljubljena u humanizam Yourcenarina Hadrijana, kao i mnoge druge osobe koje je sreo ili htio sresti.

Maspéro Balkan je i Hrvatska, premda je slučajno nije ovog puta posjetio: i ona pripada balkanskome kulturnopovijesnom mozaiku. Bila bi moguća i druga mjesta i u posve drukčijim okolnostima, ali na kraju krajeva susret se uvijek događa u nama samima (Mutis)...

Maspéro Balkan sustav je razlika. Takva definicija upozorava graditelje nove Europe sljedećeg tisućljeća da se mogu nadati integraciji, samo ako budu njegovi zastupnici. Izgubljeno jedinstvo Balkana možda je izgubljeno jedinstvo ljudske vrste, kaže Maspéro. Naravno, ne misli na političko jedinstvo, nego na jedinstvo ljudi koji se više ne bave iskapanjem kostiju prošlosti da bi produžili svoje sukobe, jedinstvo ljudi koji se ne zatvaraju u svoje nacionalizme i u svoje klanove, nego znaju poštivati, čak uživati u tuđoj različitosti, u ljepoti krajolika ili ljudskog lica. To je izazov ne samo pustolovine putovanja, nego i pustolovine bivanja čovjekom: s onu stranu otuđenja, divljenja ili tjeskoba spram nepoznatog, bez obzira na sve razlike, osjetiti odjednom da si iz iste obitelji. Da smo svi ljudska bića. Ponekad se to dogodi... A može li se uopće živjeti ako se odrekne-mo snova? ■

dva stoljeća, za koju su dali živote najlucidniji i najplemenitiji ljudi te regije. Kao čovjek koji se smatra građaninom svijeta, ne postupa drukčije prema »tuđim« zemljama nego što postupa prema vlastitoj zemlji: ne otkrivati naličje vlastite svijeta, bilo bi licemjerje, a promatranje drugih »anđeoskim pogledom« samo oblik prezira. Maspéro, premda mnogo zna, ne istražuje, nego doslovno tumara, bez želje da sve vidi, sve objasni. Naprosto je što jest i ništa drugo. *Specijalist ničega, ali niti navni turist. Upravo koliko je potrebno da se vide bića i stvari za koje možemo vjerovati da vas gledaju*. Slike i dojmovi znače malo. Treba vremena, premda nikad u to ne možemo biti sigurni, da nam se u jednom trenutku ukaže istina. Bilješke s putovanja jednostavno žele pridonijeti proširivanju horizonta, omogućiti pogled izvan granica, onih zemljopisnih i onih duhovnih.

Autoru se pridružuje Klavdij Sluban (1963), porijeklom Slovenac, fotograf čiji projekti vode u Japan, na Crno more i na Balkan. I on je svjedok. Njegove fotografije izmiču prisili jezika i izražavaju ono što je teško artikulirati riječima: melankoliju i trajanje. Njegov strpljiv pogled lugalice i promatrača odbija neposredni šok nesreće, uranja u stvarnost u kojoj se miješaju očekivanje i nade, dnevni mir i prijetnja su-trajnice. Njegova je mudrost, kao i Maspérova: putujući ne treba sve saznati i shvatiti, valja ostaviti dio slobode i tajne priča-ma koje susrećemo.

Putovanje kroz vrijeme i prostor

S Balkancima nema šale: za Albance su prvi stanovnici Balkana Iliri, svi ostali narodi su uljezi, s Grecima se ne treba šaliti kad vam kažu da je njihova civilizacija prva na kontinentu, a njihova domovina majka ljepote, s Bugarima kad tvrde da je njihova zemlja izvor ćirilice (veza pravoslavne vjere i svih slavenskih jezika), što Makedonci pripisuju sebi, s Rumunjima kad vas uvjeravaju da su jedini istinski nasljednici Rimskog Carstva, sa Srbima kad tvrde da su bili štit kr-

kartezijanci i da je njihova zemlja prosvjetiteljstva! Posvuda kuda autor prolazi, opsjeda ga daleka, bliza, neposredna povijest, opširna, proturječna, zavisno o sugovornicima. Zasluga priče je da pripada sistemu u koji se uklapaju svi slučajevi, paranooidna logika, dakle, savršeno umirujuća jer isključuje povijest i odgovornosti na licu mjesta, svaljujući sve na druge. Balkan boluje od preobilja povijesti. Tako naprimjer, susret s nekoliko protuha na uglu Titove ulice u Bitoli može brzo izazvati tučnjavu koja seže u IX. stoljeće. No jednako tako u Skopju na Institutu za makedonski jezik možemo slušati predavanje jednog Francuza (!) o tome da je albanski beskoristan jezik te da svaki jezik mora imati državu, što Maspéro duhovito komentira: to bi značilo da valja zatvoriti francuska sveučilišta i poslati sve studente na Harvard... Manuel, španjolski novinar, predložio mu je da će ga u Sarajevu povesti kolima na Pale kako bi upoznao »obje strane«. Odbio je.

Na svakom su koraku François i Klavdij mogli krenuti lijevo, ali su krenuli desno, i obrnuto. Prepuštali su se slučajnostima. Ali jedino je tako moguće doista putovati, doživjeti susrete koje su doživjeli, vidjeti što su vidjeli. Da su krenuli nekim drugim putem, vjerojatno bi im se dogodilo nešto drugo. Pokušaj ucertavanja povijesnog zemljovida vjerojatno je nalik na geografske putove. Nacionalizam se hrani poviješću, a ta je povijest po svojoj prirodi subjektivna. No svaki pokušaj da se nadiđu uvjerenja usađena u srca ljudi može biti shvaćen kao uvreda i rana, te nas vratiti našoj vlastitoj subjektivnosti. Zato se Maspéro kloni olako prilaziti povijesti, kao i ljudima, jer svaki pojedinac dijelove povijesti osjeća kao svoju, ona je ispunjena njegovom vlastitom krvlju, te *svako traženje nekog drugog smisla, izvan onog koji joj oni pridaju, znači svetogrdje*.

Autori ne vole putovati automobilom: *valja izbjegavati tu kutiju koja vas drži u svom staklenom trubu kao rak u ukradenom školjci*. Putuju pješice, lokalnim rasklimanim autobusima i vlakovima, taksijem. Odsjedaju u jeftinim hotelima i privatnim stanovima. Samo iz neposredna susreta s ljudima i krajolicima može se steći nekakva slika o svoj zapanjenosti *komunističkog raja* u koji prodire *sve smeće onoga kapitalističkog*. Maspéroa ne zanima trabunjanje o povijesti i novouspostavljenim labavim demokracijama, što mu ga hoće servirati samozvani govornici, nego se prepušta dojmovima što mu ga ostavljaju kolodvori, predgrađa, ulice i trgovi. Otkriva i opisuje taloge kulture i njihove stvarnosti: tužne, opustjele krajolike koji se miješaju s nadrealističkim rimskim i bizantskim razvalinama, spomenike

k r i t i k o

Izvršna i korisna sinteza

Što je 'Francuska' na samom početku srednjovjekovlja: Franačko Kraljevstvo, Burgundija, vizigotska Akvitanija ili ostrogotska Provansa — ili sve to zajedno?

Stanko Andrić

Jean Carpentier i François Lebrun (prir.), *Povijest Francuske*, prev. Vesna Pavković, Zagreb, Barbat, 1999, 400 str.

Objavlivanjem ove knjige nakladnik Barbat dodaje još jedan naslov nizu sintetičkih pregleda povijesti modernih svjetskih nacija i država (dosad su izašle takve povijesti Mađarske, Talijana i SAD-a). Riječ je o djelu u kojem su Jean Carpentier i François Lebrun, u suradnji s još troje povjesničara, sažeto ispričali cjelokupnu povijest Francuske, geografski i po mnogočemu drugom središnje zapadnoeuropske države. Dakako, naslovna sintagma 'povijest Francuske' s jedne je strane legitimna i sukladna običajima kao i potrebi za jednostavnošću, a s druge nipošto samorazumljiva. Kao što pišu autori, »točnu godinu postanka Francuske nije moguće odrediti« (str. 74). Kao na moguće početne međaše oni ukazuju na Verdunski ugovor 843. (kojim je prostrano Franačko Carstvo Karla Velikog razdijeljeno na Zapadnu, Središnju i Istočnu Franačku) ili na uspon dugovječne dinastije Capet na zapadnofranačko, odnosno francusko prijestolje (987). Ipak, njihovo izlaganje 'povijesti Francuske' počinje od prapovijesti, od »prvih tragova ljudskog života na području Francuske«. Jesu li prapovijest, povijest keltske i rimske

Galije kao i ona Merovinskog kraljevstva doista svodljive pod pojam 'povijesti Francuske' ili bi trebalo govoriti o povijesti prostora današ-

slov za ono što se pod njim prezentira. No, rečenu se sintagmu može shvaćati i u drukčijem metaforičkom značenju, naime kao svojev-

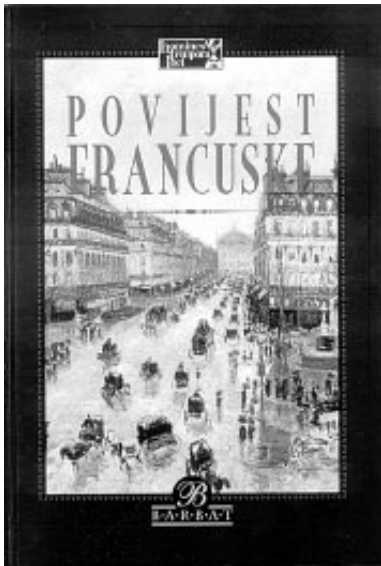
komentari. Kao što autori ističu u svom Proslavu, nasuprot nizanju anegdota koje često prevladava u školskim udžbenicima, željeli su osvijetliti strukture i neprekinute tijekove. Tekst sintetički prikazuje političke, socijalne, ekonomske, kulturne i duhovne aspekte povijesti.

Jacques le Goff, koji je napisao predgovor knjizi, pohvaljuje u njoj postignutu »kronološku ravnotežu«, pojašnjavajući da ima na umu uobičajenu pojavu u sintetičkim radovima da novija i najnovija povijest izrazito zasjenjuje starija razdoblja, što je u knjizi pred nama izbjegnuto. Pogledamo li što to konkretno znači, naći ćemo da se svaka od pet velikih, ali vremenski vrlo nejednakih epoha — prapovijest i Antika, srednji vijek, rani novi vijek (do Revolucije 1789), 19. stoljeće i 20. stoljeće — obrađuje približno jednakom količinom teksta, tj. na po šezdesetak stranica. Rezultat svega jest djelo u isti mah vrlo čitljivo i bogato podacima (u tekstu i još više u Prilozima), namijenjeno — kao što napominju autori — široj obrazovanoj publici, a posebno nastavnicima povijesti. Ne treba ni reći da je dobrodošao hrvatski prijevod tog posve recentnog pregleda francuske povijesti. Bit će vrlo koristan svima koje, iz bilo kojeg razloga, zanima povijest Francuske u njezinim glavnim obrisima, a nešto manje zanimljiv onima koji prije svega tragaju za intrigantnom historiografijom književnih kvaliteta, to jest za »žanrom« što ga kod nas predstavljaju prevedene knjige Carla Ginzburga, Judith Brown, Barbare Tuchman ili Georgesa Dubya.

Sitni propusti

Sinteza Carpentiera i Lebruna u hrvatskom prijevodu i opremi uglavnom zaslužuje sve pohvale za savjesnost i pomniju. Poneki propust ipak se nije moglo izbjeći. Slovnice omaške su rijetke (*chant de querre* je »ratnička«, a ne »radnička pjesma«, na str. 189), kao i zabune s riječima (u Kronologiji, str. 367, spominje se poljski sindikat *Stvarnost*, umjesto *Solidarnost*). Prevoditeljica se dobro snašla u prenošenju francuskih verzija vlastitih

imena u hrvatske oblike; rijedak slučaj u kojem nije našla rješenje jest »biskup Nicaise iz Diea« (str. 53), čije bi ime u hrvatskom ruhu glasilo *Nikazije*. U *Velikoj povijesti crkve* Huberta Jedina, sv. 2, prev. V. Bajsić (Zagreb, 1995), 659. godine spominje se jedan drugi, nešto kasniji Nikazije, biskup Reimsa, graditelj prve Bogorodičine katedrale. Za razliku od francuskog jezika, hrvatski posjeduje za središnju državu Panonske nizine dva imena ponešto različita značenja, naime Ugarska i Mađarska, pa bi u rečenici koja kaže da u 14. stoljeću »Kapetovići vladaju Napuljem i u Mađarskoj« (str. 101) točnije bilo upotrijebiti drugu inačicu. »Marka Friuli« u našoj bi stručnoj tradiciji radije trebala biti *Furlanska marka*, a »markiz«, tj. »osoba koja upravlja markom« (str. 378), u našoj se literaturi obično naziva *markgrof*. Na zemljovidu Franačkog Carstva nakon verdunske podjele (str. 314), zapadna trećina nije, dakako, »Kraljevstvo Karla Velikog«, nego Karla Čelavog. Uz zemljovid Galije na kraju 4. stoljeća (str. 312) netočno se rabi termin »biskupija« umjesto »dijeceza«, iako je povijesni odnos tih dvaju termina dobro objašnjen u Glosaru (str. 371), a očit je i u tekstu (str. 50 i 68). Napokon, mreža odnosa između stručnih termina (označenih zvjezdicama) što se koriste u tekstu i njihovih objašnjenja danih u Glosaru stavila je pred prevoditeljicu dodatni zadatak terminološke dosljednosti. Rijedak slučaj neusuglašenosti u tom pogledu pojavljuje se između opisa »organizacije po kojoj *posjedi u zakupu, bili slobodni ili ne, pripadaju *gospodskoj zemlji ili gospodarevu 'dvoru'« (str. 67) i odgovarajućih natuknica što ih donosi Glosar. Da zaključimo, stručna redakcija prijevoda zacijelo bi bila uklonila i te ne odveć brojne propuste. Ovako ostaje prilika da se oni poprave u drugom izdanju knjige, koje se može očekivati barem na temelju njezine teme, korisnosti i kvalitete. ■

sno »rodoslovlje« moderne Francuske u čijem lancu ili stablu sudjeluju različiti kulturno-politički entiteti.

Konkretno i sažeto

Bilo kako bilo, autori ne razbijaju mnogo glavu tim teorijskim ili čak formalnim dvojama. Njihova je knjiga ponajprije vrlo konkretna i sažeta. Uspjelo im je na 300 stranica, k tome ne pretjerano gusto tiskanih, ispričati sve važnije činjenice i procese francuske povijesti, čemu su pridodali još 100 stranica različitih priloga (zemljovidi, grafički prikazi i statističke tablice, kronologija, glosar pojmova, genealogije dinastija i popis predsjednika Republike, itd.). Na ograničenom prostoru koji su si zadali, u kronološkom rasponu od neolitika do predsjedničkih mandata François Mitterranda, autori su morali napraviti oštru selekciju podataka, a i o najvažnijim temama morali su se izraziti krajnje jezgrovito. Uz to treba istaknuti da je tekst bogato raščlanjen u 32 poglavlja, a ova dalje u potpoglavlja i još manje odjeljke, čime je uvelike olakšana prohodnost i preglednost djela. Uz svako poglavlje dodan je po jedan ili dva ulomka iz suvremenih izvora, koji omogućuju da se osjeti nešto od specifičnog »diskursa« vremena koje je posrijedi. Tako ćemo u toj ulozi pročitati, primjerice, opis pokrštanja Klodviga iz *Franačke povijesti* Grgura Tourskog (6. st.) kao i govor premijera Chaban-Delmasa o francuskom »blokiranom društvu«, održan 1969. U tekstu se izmjenjuju cjeline posvećene prikazu određenih kronoloških odsječaka zbivanja s onima što sadrže sinkronijske presjeke i raščlambe društvenih konzekvencija tih zbivanja. Uz odmjerenu količinu činjenica daju se koncizni i suvisli

nje Francuske, ili možda o povijesti onoga-što-se-danas-zove-Francuskom? Potonji prijedlog izražava vjeru u nešto što, ispod promjenjivosti imena što mu se nadijevaju, kontinuirano ili čak nepromjenjivo postoji. Što se dublje spuštamo u prošlost, to se više prorjeđuju takvi nepromijenjeni elementi. Nalazimo ih donekle u jeziku: moderni je francuski, pojednostavljeno rečeno, rezultat jednog smjera mijenjanja antičkog latinskog u kojem su osobito ulogu odigrali, na svim jezičnim razinama, franački dijalekti germanskoga i galski dijalekti keltskoga. Međutim, latinski je u isti mah polazišno stanje ili »prajezik« i ostalih romanskih jezika. Slične se nedoumice javljaju i u političkoj povijesti. Što je 'Francuska' na samom početku srednjovjekovlja: Franačko Kraljevstvo, Burgundija, vizigotska Akvitanija ili ostrogotska Provansa — ili sve to zajedno? Ako sintagma 'povijest Francuske' sugerira zamisao povijesti kao »životopisa« jednog individualnog bića u njegovim mijenama, onda je doista pitanje je li to prikladan na-

Fernando Savater

ETIKA

za Amadora

EDUCA

EDUCA Nakladno društvo, d.o.o. Božidara Magovca 9, 10010 Zagreb

Fernando Savater: *Etika za Amadora*, 1998, 174 str., ISBN 953-6101-28-9, meki uvez u boji, format 13 x 21 cm, sa španjolskog preveo Karlo Budor

O knjizi

Etika za Amadora prijevod je sa španjolskog jezika knjige koja je u samo 6 godina objavljena u 29 izdanja i tiskana u nekoliko stotina tisuća primjeraka. Riječ je o djelu u kojemu autor knjige Fernando Savater nastoji objasniti svom sinu Amadoru neka temeljna etička pitanja s kojima se Amador suočuje u svojoj adolescentskoj dobi. Knjiga *Etika za Amadora* prvo je djelo s odgojnom tematikom prevedeno sa španjolskog na hrvatski jezik.

O autoru

Dr. Fernando Savater profesor je etike na Sveučilištu Complutense u Madridu. Jedan je od vodećih suvremenih španjolskih filozofa i intelektualaca. Autor je niza knjiga iz područja etike.

Namjena knjige

Knjiga *Etika za Amadora* ponajprije je namijenjena mladima adolescentske dobi, učenicima završnih razreda osnovne škole i učenicima srednje škole. Ona je osobito zanimljivo štivo za sve one učitelje i profesore koji se zanimaju za odgojnu stranu nastave i života u školi. Knjiga će zanimati i roditelje koji su u svakodnevnoj dvojbi kako u svojoj djeci objasniti složena pitanja ljudskog života s etičkog motrišta.

Narudžbenica

Ovime neopozivo naručujem _____ primjerak(a) knjige *Etika za Amadora* po cijeni od 95,00 kn po primjerku.

Ime i prezime, odnosno naziv ustanove _____

Adresa _____

Mjesto i datum _____

Matični broj poreznog obveznika ili JMBG kupca _____

Potpis _____

Način plaćanja: virmanom — pouzećem
Narudžbe slati na adresu: ZAREŽ, Hebrangova 21, 10000 Zagreb
tel: 48.55.449, 48.55.451, fax: 48.56.459

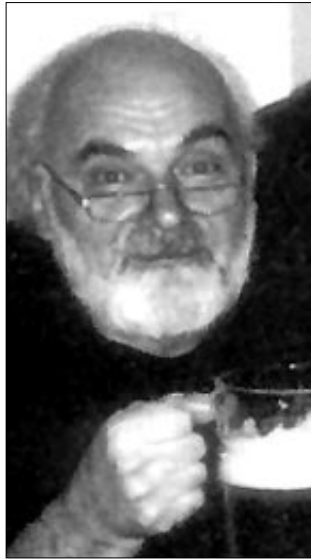
Palainovke. Snažnim kontrapunktom glasne i intenzivne zvučne podloge i, uglavnom, statičnog odabranog motiva

Jednostavni filmski eksperiment

Radovi Tomislava Gotovca nisu ništa izgubili na uvjerljivosti i duhovitosti iako je od njihova nastanka prošlo više od trideset i pet godina

Marijan Krivak

Od Glenna Millera do... Glenna Millera, šesnaestmilimetarski filmovi Tomislava Gotovca iz šezdesetih i sedamdesetih godina, Multimedijalni centar Studentskog centra, Zagreb, prosinac 1999.

U vremenu poprilično nesklonom fenomenu kakav je eksperimentalni film, radovi Tomislava Gotovca djeluju poput dragocjene i rijetke umjetnine s tankim slojem patine. Gotovčeve popularne šesnaestice iz 60-ih i 70-ih bile su složene u paket što ga je zainteresiranim posjetiteljima zagrebačkog MM-centra SC-a, 21. prosinca, isporučio Hrvatski filmski savez.

U paketu šesnaestice još uvijek djeluju kao primamljiva cjelovečernja polslastica za filmske gurmane. Naravno, ako imate barem malo sluha za čisti filmski eksperiment. Ovi radovi nisu ništa izgubili na uvjerljivosti, pa i duhovitosti, premda je već prošlo više od trideset pet godina od njihova nastanka.

Veliki zaljubljenik u filmski eksperiment, u Howarda Hawksa, Johna Forda, Jonasa Mekasa, Glenna Millera... Tomislav Gotovac multimedijalni je i konceptualni umjetnik, vrlo poznat i po svojim performansima te aktivizmu kojim održava izuzetnu vitalnost i energičnost pojave. Premda, kako već rekoh, eksperimentalni film ne predstavlja medij koji bi bio u skladu s »duhom vremena« (je li ikada i bio?), jer je video postao gotovo ekskluzivnim nositeljem vizualnog eksperimenta u bliskoj nam sredini, predstavljeni radovi posjeduju onaj umjetnički nerv što ne zastarijeva unatoč svom medijskom okviru.

Četiri prikazana rada nastala su 1963. i 1964. godine u zlatnom dobu filmskog eksperimenata na prostoru bivše nam države, dok najduži rad, s najdosljednije razrađenim konceptom, *Glenn Miller 1. (srednjoškolsko igralište 1.)* iz 1977. godine zatvara relevantan Gotovčev opus u cjelinu što se doista može smatrati zaokruženom. Krenimo redom.

Faun i plavi jahač

Prva skupina koja bi se mogla izdvojeno razmatrati jesu dva rada *Prije podne jednog fauna* 1963. godine i *Plavi jahač (Godard-Art)* iz 1964. godine. Oba su spomenuta filmska zapisa popraćena kontrapunktalnom zvučnom podlogom. U prvome je slučaju to film Georga Palova *Time Machine*, dok je u drugom riječ o tada i kod nas popularnoj western-seriji *Bonanza*. Premda nikada nije uputno pokušavati protumačiti asocijativne tokove autora eksperimentalnog filma, u slučaju rada *Prije podne jednog fauna* to nije ni posebice poželjno niti interpretativno zahvalno. Ipak, može se reći nešto o onome čega tu ima.

Film počinje statičnim prikazom skupine bolesnika na terasi pansiona, prelazi u *close-up* oljuštenog zida da bi »dramatični« vrhunac doživio zoomiranjem stabla na trgu ispred popularne

kojemu se približavamo i od kojega se udaljavamo, stvoren je dojam začudnosti koji fingira već spomenutu dramatičnost. Sličan je slučaj i s radom *Plavi jahač*, koji nosi posvetu *Godardovoj* umjetnosti. U podnaslovu stoji *Art*, što asocira na umjetnost, ali u konkretnom slučaju ipak na velikog jazz-bubnjara Arta Blakeyja. Snimke iz prekrasnog i stješnjelog restorana-menze kontrapunktirane su već spomenutim zvučnim zapisom iz *Bonanze*.

Ponekad, u svom iznalažećem kruženju oko galerije likova iz restorana, kamera obuhvaća i filmsku ekipu u ogledalu što zaokružuje prostorno-vizualnu dimenziju filma. Ironičnim međunatpisom (*one more time!*) što prati iskaz *America to the Americans* izvršen je jedini slovni upad u zanimljivu kontrapunktalnu strukturu rada. Ne želeći ulaziti u još neko drugo iščitavanje autorovih asocijativnih tokova, mogu reći da dio naslućene tematike eventualno možemo pronaći upravo u naslovu rada. Osim iskazane posvete Godardovoj (i Blakeyjevoj) umjetnosti, tu je i *Plavi jahač*, što je i naziv (*Der Blaue Reiter*) njemačke ekspresionističke slikarske skupine s početka stoljeća koja je imala stanoviti utjecaj i na njemački filmski ekspresionizam. Što opet ne znači da Gotovčev rad ima izravne veze s bilo čim navedenim! Iako je moja percepcija sasvim subjektivna, činjenica je da Gotovčev eksperiment ipak u meni otvara splet filmofilijskih (i inih) asocijacija što nesumnjivo imaju neku tajnu vezu i s mogućim nakanama samoga autora.

Majstori jazza

Mnogo je jasniji, čini se, barem po spomenutoj konstrukciji naslova, drugi tematski par radova iz 1964. godine. Naime, u preciznoj koncepciji i strukturi radova *Pravac* i *Kružnica*, u podnaslovu prvospomenutog stoji Duke, dok je u drugome to mjesto prepušteno Countu. Naravno, ne radi se o nekom »običnom« vojvodi ili grofu, već o velikim majstorima jazza Duke Ellingtonu i Countu Basieju, kojih *soundtrack* služi kao zvučna podloga navedenih radova. U *Pravcu* se Gotovac i njegov snimatelj Petar Blagojević voze tramvajskom prugom sa statičnom kamerom koja pokriva dio »tramvajskog okvira« te pravac pruge ispred sebe. Međunatpisi dodatno — autoironijski duhovito — obogaćuju inače šturo samozadanu fakturu filma. U strukturi devetminutnog filma neki se dijelovi prostora ponovno pojavljuju, što pravac, kao geometrijsku pojavu, nužno vodi prema najpravičnijoj krivulji — kružnici.

U *Kružnici*, gorenavedena dvojica, s vrha zgrade, kružnim kretanjem kame-

re daju panoramski prikaz Zagreba. No kružnica nije uvijek jednaka. Podizanjem i spuštanjem kamere kružnica svaki put ima drugačiji opseg obuhvaćanja prostora što ga opisuje. Na taj način sama struktura filma nije posve predvidiva kakav je, donekle, slučaj s *Pravcem*. Štoviše, zanimljiv je posve neočekivani upad (slike) ženskog akta u, inače, precizno konceptualno uobličenu strukturu rada.

Osim navedenih glazbenika, Gotovčeva posveta namijenjena je i filmskim redateljima: u *Pravcu* se tako autor obraća Georgeu Stevensu, dok je ime

koje se pojavljuje u *Kružnici* Sergej Jutkevič.

Na *Kružnicu* se logički nastavlja već spomenuti Gotovčev rad najeksplicitnije je posvećen — dakle, samim nazivom — Glennu Milleru.

Panoramska vožnja srednjoškolskim igralištem pored gimnazije u Klaićevoj ulici praćena je hipnotičkim kontrapunktalnim efektom što ga zapisom dodaju dijelovi dijaloga i zvučni efekti iz Fordova filma *My Darling Clementine*. Opis kružnice oko igrališta, međutim, također nije jednoličan. U mnogo većem krugu što ga zadaje samonamet-

nuti itinerar snimanja kamera se postupno penje, te zatim spušta da bi se vratila u početnu točku s koje se krenulo. Ovaj rad na neki način sublimira i spaja sve karakteristike Gotovčeva autorska rukopisa spomenutog u dvije skupine prethodnih radova iz šezdesetih.

S jedne strane, imamo kontrapunktalno prožimanje slike i zvuka, dok s druge, nalazimo motiv praćenja geometrijskih putanja vožnjom kamere pravcem, odnosno kružnicom.

Ne ulazeći ovdje u neke strožije vrijednosne ocjene autorske dosljednosti i

prosedea Tomislava Gotovca, te ne želeći nužno prihvatiti procjenu Gotovčeva prijatelja i voditelja MM-centra Ivana Paića, da su u njegovim radovima najvredniji oni detalji što se čine slučajnim i nevažnim, držim da je ovaj paket filmova (s najavom orkestra Glenna Millera i njihove chesterfieldske *Moonlight Serenade* prije svakog pojedinog rada) dojmilijv cjelovečernji filmofilijski užitak. Naravno, ako imate imalo razumijevanja za čisti, jednostavni filmski eksperiment. ☒

NAGRADNA KRIŽALJKA

KOLJA	SUD GRADANA U ANTIČKOJ GRČKOJ	PRASTARI ISKONSKI UZOR	POZNATA MARKA NAMJEŠTAJA	KALJU	ANTE KOVAČIĆ	JESTIVO MESO BEZ KOSTIJU	"RECEIVER INPUT REGISTER"	KIBELIN SVEČENIK	UKRASNA BILJKA, KRIN, LJER	JETKANJE	VIKTOR IVANČIĆ	SOBICE	TALJANSKI POZDRAV (CIAO)
?													
RIMA, SLIK				KANTOV METODOLOŠKI SUSTAV RIMSKI: 106									
SKOPSKI PLESNI ANSAMBL					MORSKA RIBA TALJANSKI ATLETIČAR, ALBERTO						OSJEČAJ TJELESNE I DUŠEVNE PATNJE UŽE		
OGRANAK RIJEKE (MN.)							SAONICE						AUSTRIJA
SKANDINAVSKI NEBESNICI				ANIONI I KATIONI BIBL. DIV. IZ PLEMENA ENAK				MEĐUNAR. JEZIK ZF PRIČA ALEKSEJA TOLSTOJA					GLUMAC HARRIS LUČKI GRAD U ALŽIRU
NAŠ PJEVAČ, VINKO					SPRAYA ZA MJERENJE TEŽINE PREVLAKA NAMALAKKI				NOVINARKA KARLI	BAKA U PRIMORJU (MN.) SVEČANA HALJINA			
PERZI-JANKA							VEĆI UGOSTITELJSKI OBJEKT PATULJAK						
"ZAPAD"		DVOJE PJEVAČICA BADRIĆ				MUZA POEZIJE FRANCUSKI DRAMATIČAR, JEAN							"KARAT" GLAVNI GRAD BIH
ROMAN LAVA TOLSTOJA											MARKA NEK NJEMAČKIH VOZILA MALA AZIJA, ANADOLLIJA		
LJUPKI, DRAGI					BILJKA BEZ LATICI CVIJETA NAZIV							AUGUST SENOVA IZLAZ IZ TEŠKOCA (PREN.)	
KOLJA	KRATKE VIJESTI						"ANNO" GEOMETRIJSKO TIJELO		JEZERO U FINSKOJ (INARI) SANJE, SNOVI				
STAROGRČ. BOG ŠUMA				ROKER JAGGER POKOST				VREMEŠNI ČOVJEK INDIJSKI NOVČIĆ					
"LITRA"		RIMEČNA RIBA NAŠ GLUMAC					KEMIJSKO POČELO (V) VRSTA VELIKOG GUSTERA						
SORTA SLOVENSKOG BIJELOG VINA				TAL. NOGOMETAS, ALBERIGO SPARINA, OMORINA						RANA OD OJEDANJA RUSKI ASTRONAUT, JURIJ			
NADIMAK RADIO-VODITELJA TRPIMIRA VICKOVIĆA					RUEČNI OTOK IME VIŠE KRALJEVA U PERGAMU				DIO TIJELA JAPANSKA BORILAČKA VJEŠTINA				
CRNA ŠUMSKA KREDA				PRIMORSKA VIŠNJA MAGAREČI ...							RUEKA U RUSUI IZRIZITI ŽALOST		
KATICA IVANIŠEVIĆ				ARAPSKA DRŽAVA (DOHA) SLAP, VODOPAD				REDATELJ SOSTARIC TRIGONOM. FUNKCIJA KUTA					UGLIJK U TO VRIJEME, TADA
GRAD U IRANU							JACATI KOREJSKI NOVČI						
IZNOS ODREĐEN OTPRILIKE, BEZ SPECIFIKACIJE							VEDRANOVA IMENJACA LJUTO MEKSIČKO JELO						
OSNOVA UTKANJU					SLIKARICA BURSAC	LOPOV, KRAĐ-LJIVAC							
NA OVOM MJESTU, OVDJE				UROD, PRINOS IVAN SUPEK					POVJESNICI GRADNICI KOD ZADRA ANDRE AGASSI				KELVIN ROBERT REDFORD
RASTAVNI VEZNIK						VOČNI GRM IZ PORODICE RUŽA							DIONIZOVO ŽEZLO

RJEŠENJA I
1. PRIČE R. DAVANINE
2. HRVATSKI ANDERSEN
3. IVANA BELIĆ MAŽURANIĆ
4. SEGRT HLAPIC

Kupon 2

BRITNA DOBITNICA
DUJANKA ČILO
ANTONIA BOLENA 12
10000 ZAGREB

REDAKCIJI
BRITNA I VJEŠTINA NOVA GODINA

Molimo dobitnicu da se javi u redakciju radi predizanja nagrade

Rješenja s nagradnim kuponom poslati u redakciju do 29. siječnja 2000, a ime dobitnika bit će objavljeno u sljedećem broju 3. veljače 2000. Optika Kraljević poklanja bon u vrijednosti od 900,00 kuna. Izvlačenje nagrada 31. siječnja 2000

Kupon 3

anketa

Priredio Bruno Kragić

Sergej Goran Pristaš
(teatrolog)

1. *Isijavanje* (*The Shining*, S. Kubrick)
2. *Breaking the Waves* (L. von Trier)
3. *Boja nara* (*Cvet granata*, S. Paradžanov)
4. *Pali anđeli* (*Duoluo tianshi*, W. Kar-Wai)
5. *Sramota* (*Skammen*, I. Bergman)
6. *Povratak Batmana* (*Batman Returns*, T. Burton)
7. *JFK* (O. Stone)
8. *Krvavo jednostavno* (*Bloody Simple*, J. Coen)
9. *Pasje popodne* (*Dog Day Afternoon*, S. Lumet)
10. *Prava romansa* (*True Romance*, T. Scott)

Branko Ivanda
(redatelj)

1. *Treći čovjek* (*The Third Man*, C. Reed)

2. *Amarcord* (F. Fellini)
3. *Kum I* (*The Godfather*, F. F. Coppola)
4. *Gradanin Kane* (*Citizen Kane*, O. Welles)

5. *Kradljivci bicikla* (*Ladri di biciclette*, V. De Sica)
6. *Kako je zelena bila moja dolina* (*How Green Was My Valley*, J. Ford)
7. *Čovjek koji je ubio Liberty Valancea* (*The Man Who Shot Liberty Valance*, J. Ford)

8. *Tjelesna straža* (*Yojimbo*, A. Kurosawa)
9. *Zameo ih vjetar* (*Gone with the Wind*, V. Fleming)
10. *Ryanova kći* (*Ryan's Daughter*, D. Lean)
11. *Rebecca* (A. Hitchcock)
12. *Drvo za klompe* (*L'albero degli zoccoli*, E. Olmi)
13. *Pet lakih komada* (*Five Easy Pieces*, B. Rafelson)
14. *Taj mračni objekt žudnje* (*Cet obscur objet du désir*, L. Buñuel)

Bruno Kragić
(romanist i komparatist)

(osim u jednom razumljivom slučaju, izbor je ograničen na jedan film jednog redatelja)

1. *Miran čovjek* (*The Quiet Man*, J. Ford)
2. *Sjever-sjeverozapad* (*North by Northwest*, A. Hitchcock)
3. *Usijanje* (*White Heat*, R. Walsh)

4. *Silom dadilja* (*Bringing Up Baby*, H. Hawks)
5. *Fedora* (B. Wilder)
6. *Biti ili ne biti* (*To Be or Not to Be*, E. Lubitsch)
7. *D'Artagnanova kći* (*La fille de D'Artagnan*, B. Tavernier)
8. *Divlja borda* (*The Wild Bunch*, S. Peckinpah)/*Čovjek koji je ubio Liberty Valancea* (*The Man Who Shot Liberty Valance*, J. Ford)

9. *Lawrence od Arabije* (*Lawrence of Arabia*, D. Lean)
10. *Kako je zelena bila moja dolina* (*How Green Was My Valley*, J. Ford)

Tomislav Brlek
(anglist)

1. *Nostalgija* (*Nostalghia*, 1983); *Zrcalo* (*Зеркало*, 1974); *Andrej Rubljov* (*Андрей Рублёв*, 1966); *Žrtva* (*Offret*, 1986) (A. A. Tarkovski)

2. *Avantura/Noć/Pomračenje* (*L'avventura*, 1960/*La notte*, 1961)

- L'clisse*, 1962, M. Antonioni)
3. *Ljepotica dana* (*Belle de Jour*, 1967, L. Buñuel)
4. *Krici i šaputanja* (*Viskingar och rop*, 1927, I. Bergman)
5. *Prošle godine u Marienbadu* (*L'année dernière à Marienbad*, 1959, A. Resnais)
6. *Paris, Texas* (1984, W. Wenders)
7. *Božanstveni dani* (*Days of Heaven*, 1978, T. Malick)
8. *Lift za gubilište* (*L'ascenseur pour l'échafaud*, 1958, L. Malle)
9. *Gorke suze Petre von Kant* (*Die bitteren Tränen der Petra von Kant*, 1972, R. W. Fassbinder)
10. *Silom dadilja* (*Bringing Up Baby*, 1938, H. Hawks)

Tonko Maroević
(povjesničar umjetnosti)

1. *Osmijeh ljetne noći* (*Sommarnattens leende*, I. Bergman)
2. *Treći čovjek* (*The Third Man*, C. Reed)
3. *Marijana moje mladosti* (*Marianne de ma jeunesse*, J. Duvivier)

4. *Jules i Jim* (*Jules et Jim*, F. Truffaut)
5. *Rocco i njegova braća* (*Rocco e i suoi fratelli*, L. Visconti)
6. *Proba orkestra* (*Prova d'orchestra*, F. Fellini)
7. *Krvavo prijestolje* (*Kumonosu-jo*, A. Kurosawa)
8. *Božanstveni dani* (*Days of Heaven*, T. Malick)
9. *H-8* (N. Tanhofer)
10. *Kolja* (J. Sverak)

Lako je vidljivo da pretežu »rani radovi«, filmovi viđeni još pedesetih i ranih šezdesetih godina, da ima mnogo crno-bijelih filmova i da me američki film uspijeva dirnuti samo iznimno i anomalno. Posebno žalim što nisam našao mjesta za još nekoliko posebno dragih naslova kao što su: *Ivana, majka andeoska*, *Pepeo i dijamant*, *Krunski svjedok*, *Selo moje malo*, *Andrej Rubljov*, *Rondo* i *Cinema Paradiso* — uglavnom za fascinantna djela istočnoeuropske provenijencije, a nemam ovdje ni dragih Španjolaca (jer su »latinske« sestre zatrpale odgovarajuću poziciju). ▣

Jurica Pavičić
(filmski kritičar)

U ovoj anketi biraju se filmovi, a ne autori. Takve su ankete uvijek pomalo nepravedne, jer nas tjeraju da se odrekemo autora koje volimo, a koji nemaju jedan film koji izričito odskače. Zato mi se unaprijed kida srce što u ovom izboru neće biti nijednog Eastwooda, Scorsesea, Chabrola, H. G. Clouzota, pa ni Hitchcocka. U njemu jednako tako nema ni jednog naslova iz dvaju meni najmilijih poglavlja svjetskog filma: američkog *filma noir* i poljske crne serije. Sa šire liste otpali su još mnogi filmovi koje užasno volim: Dreyerova *Riječ*, De Sici *Umberto D*, Wellesov *Dodir zla*, Antonioni-jeva *Avantura*, Altmanov *McCabe i Mrs Miller*, Von Trierov *Breaking the Waves*, Jarmuschev *Mrtav čovjek*, Chereauova *Kraljica Margot*... *Blago Sierra Madre* (*The Treasure of Sierra Madre*, J. Huston, 1948) — najpošteniji i najsurroviji western koji je snimljen prije Eastwoodovih *Nepomirljivih*. Riječ je o filmu koji govori istinu o stvarima o koji-

ma drugi lažu: priznaje da siromaštvo nije uopće romantično i da ljudi u nevolji postaju gori. Ono što je u klasičnom vesternu sporedno ovdje je postalo važno i obratno.

Treći čovjek (*The Third Man*, C. Reed, 1949) — Savršeni valcer koji je otplesala šačica genija. Graham Greene plus Carol Reed plus Cotten i Welles plus polusrušeni Beč stvorili su djelo čiste filmske ljepote i životne zrelosti. Film koji toliko govori i o našem današnjem poslijeratnom stanju.

Pink Panther (kratki animirani filmovi, Friz Freleng, 1965. —...) — Frelengov *Pink Panther* animirana je ekranizacija Sizifa i Kafke. Nevjerojatno duhovit, Frelengov je crtani serijal istodobno ekstrakt čiste jeze. Uz stalno istu i efikasnu Mancinijevu glazbu ružičasti panter i njegov vječni antagonist pokušavaju, pokušavaju i pokušavaju bilo što, a jedina je konstanta da nikad ne uspijevaju. Malo je kulturnih proizvoda 20. stoljeća tako prikazalo egzistencijalni apsurd i čovjekovu ustrašenost u ambijentu civilizacije tehnike.

Kad budem mrtav i beo (Živojin Pavlović, 1967) — Savršeno crn i savršeno balkanski, Pavlovićev je film osoban upravo onoliko koliko i socijalan. Priču o društvu u kojem je nemoguće pobjeći u nešto bolje kasnije su pričali mnogi, ali lošije.

Zrcalo (*Zerkalo*, A. Tarkovski, 1974) — »Ja vaš film nisam gledala. Ja ga živim« napisala je jedna gledateljica Tarkovskom, a on je sam priznao da je nakon što je snimio film u svojoj rodnoj kući tu kuću prestao sanjati. *Zrcalo* je najbolje i najgore od Tarkovskog: savršeno privatni i totalno hermetičan film jednog mistika. Zbog potpune privatnosti ovog filma s Tarkovskim je odbio raditi dio njegovih suradnika, a njegovi navijači *Zrcalo* će držati najčistijim autorovim ekstraktom. Za mene je, pak, Tarkovski uvijek bio ispred čak i Bergmana.

Animirani filmovi Caroline Leaf, 1974-1999. — Ono što su za rock Patty Smith i P. J. Harvey, a za slikarstvo Slava Raškaj, to je za animirani film Caroline Leaf. Njeni filmovi nastali počevši od 1974. godine u Canada Film Boardu iskaz su lomne i senzibilne ženske jedinice, introverta zagušenog uspomenama i kompleksima. Bilo da filmuje eskimske bajke, Kafku ili pogreb vlastite tetke, Leaf iskazuje istu tankočutnost i mudrost. Kao pravi marginalac i mazohist birala je uvijek najteže forme, animirala pjesaka, prah i ulje na staklu, mučujući sebe i uprizorujući svoju muku.

Drvo za klompe (*L'Albero degli zoccoli*, E. Olmi, 1978) — Film i katolicizam uvijek su lijepo išli zajedno. To važi kako za teoriju (Agel, Ayfre) tako i za praksu (Hitchcock, Scorsese, Bresson i De Sica koji su favoriti katoličkog filma). Olmi-jevo *Drvo za klompe*, međutim, vjerojatno je najljepši katolički film. To nije strogo i prijeko isusovaštvo Kieślowskog, nego franjevačka skrušenost, sljubljenost s prirodom i trpeljivo podnošenje nedaća. Jedan od najljepših filmova o zemlji.

Mrtvi (*The Dead*, J. Huston, 1987) — Svatko tko je odrastao u katoličkoj obitelji u kojoj su brojni ogranci i generacije povezani i isprepleteni mora se prepoznati u Hustonovom posljednjem filmu. Zasićen mirisima blagdanskih jela, građanskim obredima i snijegom koji prši nad Irskom, *Dead* je genijalna ekranizacija iste takve proze.

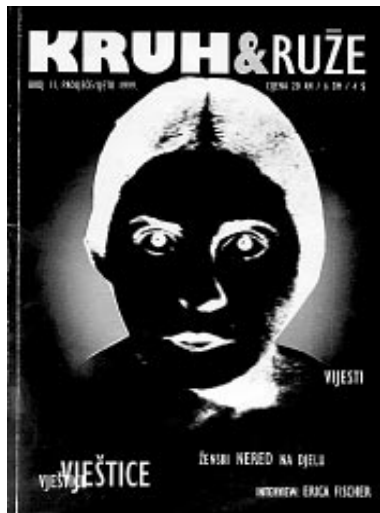
Mala Odesa (*Little Odessa*, J. Gray, 1995) — Čudesan film 25-godišnjeg debitanta koji se pojavio niotkuda i vratio se potom u anonimnost. Teško je reći je li *Mala Odesa* gangsterski film, obiteljska drama ili tragedija, ali se može bez skanjivanja reći da je to jedan od nekoliko klasika devedesetih.

Fargo (Joel i Ethan Coen, 1996) — Krimiće nakon kojeg su stereotipi policijskog filma postali apsurdni. Umjesto alkoholiziranih detektiva u zgužvanim balonerima koji se svadaju sa ženom, braća Coen su postavili novi standard žanrovskih junaka: trudnu lokalnu policajku čiji muž crta ptice za poštanske marke, a oboje zaspu u deset pred televizorom. U žanru koji se obično bavi ekstremnim i izopačenim, Coenovi su sročili himnu normalnosti, obiteljskim vrijednostima i provincijskoj protestantskoj čestitosti. ▣

Za žene
koje hoće više

NOVI BROJ U PRODAJI

u kratko Časopisi

Kruh i ruže, časopis Ženske infoteke, broj 11, Ženska infoteka, Zagreb, proljeće-ljeto 1999; glavna i odgovorna urednica Đurđa Knežević

Iva Pleše

U slobodnom kraljevskom gradu Zagrebu, svibnja godine 1699. Uršula, Magdalena i Ana dovedene su na sud i ispitivane »na mukama«. Sve su tri, gle čuda, priznale svoju vještiju narav i djelo. Maja Dubljević, autorica kratkoga teksta *Vještice i vještičarenje u Hrvatskoj*, preuzela je u novome broju ženskoga časopisa *Kruh i ruže* zapisnike o njihovu ispitivanju na sudu iz knjige Vladimira Bayera *Ugovor s Đavolom*. Kontekstom pak njihova slučaja, domaćim i evropskim progonima vještica u povijesti, istraživanjima toga fenomena, temom psihijatrijskoga liječenja žena kao svojevrsnog nastavka progona vještica, suvremenim implikacijama toga pojma, i još ponečim s vješticama povezanim bave se i drugi tekstovi objavljeni u *Krubu i ružama*. Osim Maje Dubljević, koja je napisala i uvodni tekst *vješticega temata* s podnaslovom *Metaforička težina teme »Vještice i progoni vještica«*, o pojedinim aspektima teme pišu Ljiljana Filipović, Nataša Tomanić, Aleksandra Pikić, Željka Karalić, a tu je i prijevod teksta (usput budi rečeno, bez bibliografskih podataka, što ni inače nije rijetkost u *Krubu i ružama*) Dietera Harmeninga pod naslovom *Carobnjakinje i vještice*. Prilog glavnoj temi broja čini i prikaz knjige *Vještice* Ericice Jong, te popis knjiga koje se bave magijom, egzorcizmom, alkemijom, vješticama, mitovima, ritualima, a koje na svojim policama ima Ženska infoteka iz Zagreba.

Đurđa Knežević razgovarala je za *Kruh i ruže* s austrijskom novinarkom i feministkinjom Ericom Fischer, o ženama i politici piše Gordana Čerjan-Letica, a Kristina Zaborski Čunović uspoređuje dva feministička rječnika: *A Feminist Dictionary* (Kramarac i Treichler, 1985) i *The Dictionary of Feminist Theory* (Humm, 1995).

Razgovor s Ramizom Memedi i Gordanom Obradović-Dragišić nosi podnaslov koji upućuje na zanimljivu, barem dvostruko *manjinsku* temu u Hrvatskoj: *problemi s kojima se susreće prva ženska organizacija u Hrvatskoj*. ☐

Proza

Ramón Díaz Eterović, *Trčanje za vjetrom*, prevela Željka Lovrenčić, Nova knjiga Rast, Zagreb, 1999.

Marinko Krmpotić

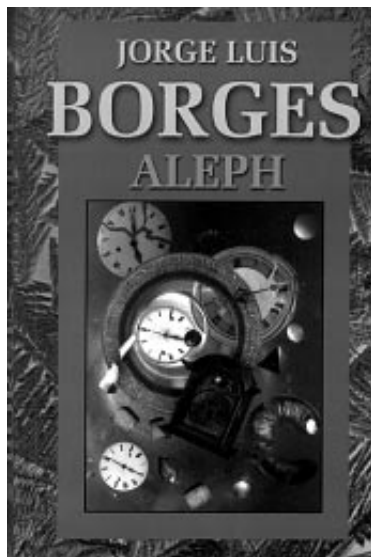
Daleke 1909. godine Ivan Eterović iz rodnog je Pučišća na Braču pobjegao pred au-

strougarskim novačenjem u Čile i skrasio se u gradiću Punta Arenas na dubokom jugu te daleke prekomorske zemlje. Godine 1956. rodio mu se unuk — Ramón Díaz Eterović — koji je u posljednjih desetak godina među vodećim čileanskim književnicima, a njegovo je literarno umijeće poznato i u SAD-u, Nizozemskoj, Belgiji, Španjolskoj, Argentini, Meksiku te, od kraja ove godine, i u domovini njegova djeda — Hrvatskoj. Díaz se proslavio tzv. *crnim romanima*, djelima u kojima sadržaji detektivskog i kriminalističkog tipa, smješteni u suvremenu stvarnost čileanskog velegrada Santiaga, služe ponajprije za oslikavanje teškog socijalnog i političkog stanja. Istom cilju, mada uz neke očigledne razlike, teži i njegov posljednji roman *Trčanje za vjetrom* u kojem je radnja smještena u 1914. godinu, zbivanja se odvijaju u malom Punta Arenasu, a glavni je lik Yaco (Jakov) Rendić koji iste godine bježi iz Dalmacije pod prijetnjama sluzbenja austrougarskoj vojsci u ratu koji je već počeo. Sličnost s biografijom Eterovićeve djeda više je no očita, ali nastavak priče nije pokušaj romansiranja prošlosti obitelji Eterović, već se pretvara u još jedan klasičan *crni roman* dodatno obojen naglašenim ozračjem potpunog beznađa. Naime u taj zabavni čileanski gradić Rendić dolazi ne samo kao dezertar, već i kao špijun njemačke vojske za čije potrebe bilježi kretanje brodova na tom dijelu Pacifika. Ostvarujući taj u osnovi nebitan ratni zadatak Rendić će biti uvučen i u opasne lokalne sukobe pri čemu će povod za tragično nasilje biti njegova veza s ljepuškastom prostitutkom Martinom čiju sklonost hrvatskom pridošlici nikako neće moći otprijeti Camarga, mjesni nasilni šef policije koji će u nastupu bijesa unakaziti Martinino lice, a osvetu — ubojstvo Camarga — počiniti će, umjesto nedovoljno hrabrog Rendića, njegov sluga i prijatelj Changa. Posljedica tih dramatičnih zbivanja bit će povlačenje Rendića i Changa u Martininu javnu kuću gdje će, što zbog straha od policije, što zbog teškog međusobnog osjećaja krivice (Martina pati zbog unakaznosti i tuge što je Rendić nije osvetio, Rendić zbog kukavičluka, a Changa zbog toga što, usprkos pokazanoj hrabrosti, ne može imati ženu koju voli) ova neobična trojka proboraviti u osami i izoliranosti sljedećih pedeset godina!

Taj šokantni bijeg iz običnog života i bivstvovanje u melankoličnom trokutu tuge, razočaranja, ljubavi i odanosti u mnogočemu će odrediti i konačnu, naglašeno egzistencijalističku, poruku romana, koja je podcrтана snažnom završnom scenom u kojoj nakon Martinine smrti (1964) na Changovo pitanje što će sada raditi, Rendić odgovara »Čekati, samo čekati«. Dajući ovakvim završetkom cijelom romanu notu beketovskog apsurdna, Eterović je vrlo uspješno zaočkružio svoju sumornu priču punu izgubljenih i besmislenih likova koji se, na kraju svijeta u od Boga zaboravljenom gradiću šibanom

ledenim vjetrom i hladnom kišom, bezuspješno trude pobjeći od vlastite beskorisnosti i tragične sudbine predodređene njihovim socijalnim porijeklom. Proširivši okvire svog dosadašnjeg proznog rada elementima književnosti egzistencijalizma Eterović je možda i najavio neke nove pravce razvoja svog literarnog rada u okviru kojeg će, kako i sam napominje u izvrsnom pogovoru kojeg je autor Ante Zemljar, sigurno biti obrađena i tema davnašnjeg egzodusa brojnih Hrvata put Južne Amerike, tema vezana i uz njegovu obitelj i već najavljen kroz sudbinu središnjeg lika ovog romana. ☐

Jorge Luis Borges: Aleph, preveli Milivoj Telečan, Marko Grčić, Albert Goldstein, Zagrebačka naklada, Zagreb, 1999.

Srdan Rahelić

Argentinskog pjesnika, prozaike i esejista Jorgea Luisa Borgesa danas, trinaest godina nakon njegove smrti, nema smisla posebice predstavljati. No ipak valja ukazati na novo izdanje *Alepha*, vjerojatno najpoznatije Borgesove knjige koja se još jednom pojavljuje u hrvatskom izdanju. *Aleph* je, uz *Izmišljaje* zbirka fantastičnih priča koja je Borgesa proslavila širom svijeta, a obje su mješavina poetske proze i filozofskih razmišljanja. »Novi« je *Aleph* izišao u starom prijevodu koji je objavljen prilikom izdavanja Borgesovih sabranih djela na hrvatskom jeziku 1985. godine, što zapravo ne predstavlja nikakav nedostatak s obzirom na vrstan Telečanov, Grčićev i Goldsteinov prijevod. Dobar potez nakladnika, budući da *Aleph*, kao jednu od najviše čitanih Borgesovih priča, dosad nismo mogli kupiti izvan kompleta Sabranih djela. ☐

Zbornici

Nikica Talan: Hrvatska/Brazil, Kulturno-povijesne veze, Most/The Bridge, Zagreb, 1998.

Srdan Rahelić

Među desetak naslova Biblioteke Relations, koja se bavi povijesnim vezama Hrvat-

ske i raznih zemalja svijeta, nalazi se i nama uglavnom nedovoljno poznata zemlja za koju na prvi pogled ne bismo rekli da ima bogate povijesne veze s Hrvatskom. Riječ je o Brazilu. Da to sasvim ne odgovara istini, svjedoči činjenica da hrvatska prisutnost u Brazilu najvjerojatnije seže još u doba velikih geografskih otkrića. Postoje indicije da su se među posadama pojedinih brodova nalazili i hrvatski mornari, a dokazano je da je prvi Hrvat koji je plovio uz brazilske obale bio, naravno, dubrovački admiral Petar Ohmučević (početkom sedamnaestog st.) kao visoki časnik španjolske ratne mornarice. No valja istaknuti da su u Novi svijet, osim hrvatskih pomoraca, odlazili i trgovci, misionari, istraživači, među kojima zasebno mjesto ima prvi hrvatski istraživač Amazone, kraljevski matematičar i astronom portugalskog dvora, te autor prve kajkavske gramatike — Ignacije Szentmártony (druga polovica sedamnaestog st.), koji je u Brazil krenuo prvenstveno kao znanstvenik i istraživač, ali se po dolasku ubrzo počeo baviti karitativnim radom. Osim toga treba još istaknuti rad braće Seljan, koji su se ponajviše bavili sakupljanjem brazilske etnografske građe (početak dvadesetog st.). Ali osim pomoraca, znanstvenika, istraživača i misionara, u Brazilu, kao i u mnogim zemljama svijeta, postoji hrvatsko iseljeničtvo, a njegovi počeci sežu u 1823. godinu kada je brazilska vlada odobrila useljavanje veće skupine građana Austro-Ugarske. Kako između dva svjetska rata Brazil vodi izrazito useljeničku politiku, u tu najveću južnoameričku zemlju odlaze i hrvatske obitelji, najčešće, razumljivo, lošeg socijalnog statusa u potrazi za boljim životom, no sustavniji odlazak Hrvata u Brazil prestaje oko 1927. godine. Brojke o broju hrvatskih iseljenika u Brazilu tada su prilično nepouzdanе, što zbog toga što se Hrvate najčešće upisivalo među građane Austro-Ugarske ili kasnije Jugoslavije, što zbog čestog seljenja unutar te goleme zemlje ili nesređenosti podataka. Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do drugog vala hrvatskih iseljenika, u ovom slučaju najčešće političkih emigranata. U tom razdoblju dolazi do većeg osnivanja hrvatskih društava, kao i društava prijateljstva između naših dviju zemalja, no ipak je od najvećeg značaja za hrvatsku dijasporu u Brazilu bilo osnivanje hrvatskih diplomatsko-konzularnih predstavništava nakon što je Brazil 24. siječnja 1992. godine priznao neovisnost Republike Hrvatske, pa su tako otvoreni konzulat u São Paulu i Veleposlanstvo u Braziliji. Hrvatska je, dakle, u Brazilu prvenstveno nazočna kroz svoju iseljeničku zajednicu, dok je Brazil u Hrvatskoj nazočan ponajviše putopisnim i književnim tekstovima brazilskih autora ili pak onih koji pišu o Brazilu. ☐

Esejistika

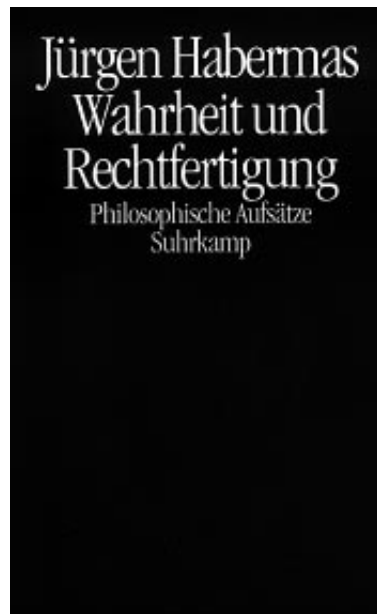
U obranu budućnosti, Traženje u minskom polju, OSCE i Durieux, uredili Freimut Duve i Nenad Popović, Zagreb, 1999.

Duška Profeta

Knjizi *U obranu budućnosti* budućnost prostora bivše Jugoslavije brane Rusmir Mahmutćehajić, Miljenko Jergović, Ivan Lovrenović, Dragan Pavelić, Slobodan Šnajder, Andrea Zlatar, Branko Sbutega, Baton Haxiu, Bora Čosić, Dragan Veličić, Filip David i Drago Jančar. Iako izabiru različite forme, od dnevnčkih zapisa ili osobnog pisma do eseja, većina autora slaže se u jednom — budućnost naroda bivše Jugoslavije gotovo je izgubljena. Freimut Duve, jedan od urednika knjige, napominje da je

zadana tema istovjetna naslovu, no autori uglavnom pišu o budućnosti država u kojima žive, a manje se osvrću na globalne probleme. U gotovo svakom tekstu moguće je naći odlomak koji upućuje i upozorava na to da smo se u proteklom desetljeću u svijesti izdvojili iz cjeline povijesti svijeta. Jedan od problema Hrvata, Srba, Bosanaca ili Albanaca jest odrediti granice — kako teritorijalne, tako i duhovne, osobne, granice života s *drugim*. Za to vrijeme Europa se ujedinjuje. Ne dijelimo globalne, već usko lokalne strahove i oni nas na neki bizaran način ujedinjuju. Strah od ekoloških i nuklearnih katastrofa, opasnosti o genetskom inženjeringu na ovim prostorima ustupaju mjesto strahu od nerazminiranih polja, korupcije, nacionalizama, političkih anakronizama i na kraju — izolacije od svijeta, straha od osude, opasnosti na vlastito dvorište — čime se ukida pravo na budućnost. Govor o budućnosti nužno je povezan sa sviješću o sadašnjosti, sadašnjem trenutku, ali smo ga češće skloni izvoditi iz bliže ili dalje prošlosti. »Ne jednom se dogodilo da je netko ili nešto trebalo umirati, ili, čak, umrijeti kako bi se interes i cijena svijeta probudili.« — kaže Branko Sbutega u *Zapisima o Boki kotorskoj 1993-1999. godine*. U Sbuteginim riječima nalazi se možda i dijagnoza i lijek za naše oboljele budućnosti. Predugo se, naime, pod riječju *budućnost* na ovim prostorima švercala izgradnja ljepše i bolje povijesti. ☐

Filozofija

Jürgen Habermas, Wahrheit und Rechtfertigung. Philosophische Aufsätze, Suhrkamp, Frankfurt a/M, 1999.

Hrvoje Jurić

U ik & djelo njemačkoga filozofa Jürgena Habermasa nije potrebno posebno predstavljati hrvatskoj intelektualnoj javnosti, budući da je njegova misao kod nas već odavno poznata

(priznata ili osporavana), a i sam je Habermas više puta posjetio Zagreb te sudjelovao u radu glasovite *Korčulanske ljetne škole*. Stoga je pretpostaviti da će kod određenog broja domaćih filozofa na zanimanje naići i *Wahrheit und Rechtfertigung* (Istina i opravdanje), nedavno objavljena knjiga ovoga filozofa, koji je prije nekoliko mjeseci proslavio sedamdeseti rođendan, ali, kao i dosad, nesmanjenim ritmom objavljuje nove knjige, vodi filozofske polemike i sudjeluje u javnim raspravama.

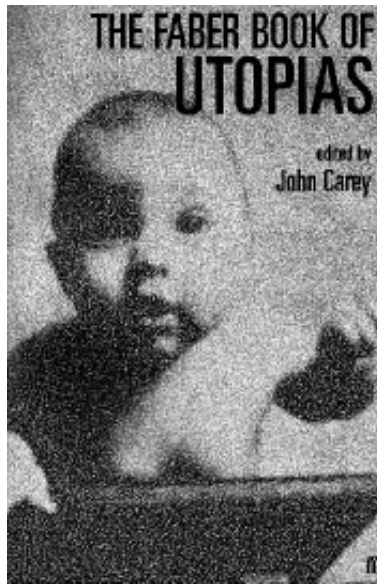
Članci okupljeni u ovoj knjizi nastali su u razdoblju između 1996. i 1998. godine ali se, prema Habermasovim riječima, uvelike nadovezuju na razmatranja problema jezične pragmatike iz njegova djela *Nachmetaphysisches Denken* iz 1988. godine. Svi članci, s izuzetkom posljednjega, vrte se oko dva temeljna pitanja teoretske filozofije. Kao prvo, radi se o ontološkom pitanju *naturalizma*: Kako se može u suglasje dovesti normativnost jezično strukturiranog svijeta — u kojem se mi, kao jezično i djelatno sposobni subjekti, uvijek već nalazimo — s kontingencijom prirodopovijesnoga razvoja sociokulturnih životnih formi? S druge strane, radi se o *spoznajnoteoretskom pitanju realizma*: Kako se prihvaćanje jednoga svijeta — koji je neovisan o našim opisima i identičan je za sve promatrače — može usuglasiti s jezično-filozofijskim uvidom da nam je zapriječen direktan, jezično neposredovan pristup »goloj« realnosti? Kroz ta dva pitanja, a iz perspektive formalne pragmatike, Habermas razmatra problematiku hermeneutičke i analitičke filozofije, pojmove racionalnosti i komunikativnog uma, potom jezičnu pragmatiku Roberta Brandoma, odnos istine i opravdanja u kontekstu pragmatičkog obrata Richarda Rortyja i druga pitanja; dok je posljednje, i tematski izdvojeno, poglavlje knjige posvećeno promišljanju odnosa teorije i prakse, i to sa stanovišta koje se, prema autorovim riječima, može nazvati »postmarksovskim«. ☒

Antologije

The Faber Book of Utopias, uredio John Carey, Faber and Faber, London, 1999.

Filip Krenus

Uako je ta knjiga iznimno kratka, naš je jezik oplodila riječju čije značenje razumiju tisuće i deseci tisuća koji nikad nisu otvorili knjigu odakle ta riječ potječe; istovremeno su stotine i stotine knjiga o metafizičkoj politici utonuli u duboki zdenac zaborava, a da na njegovoj vodenoj površini nisu ostavili ni mješurica, napisao je 1829. godine Robert Southey. Tu je tvrdnju godine 1908. hladno potvrdio H. G. Wells napisavši kako je Thomas More engleskom jeziku *podario imenicu i pridjev*

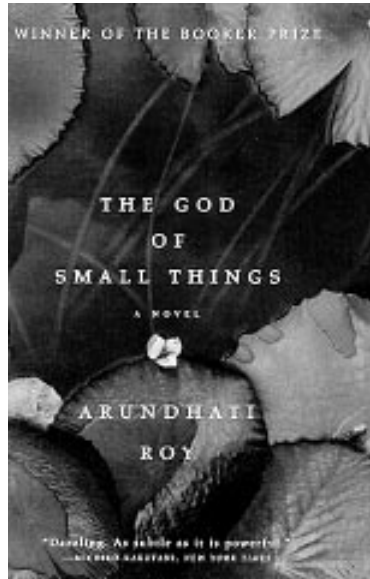
pogrde; riječ utopija ne označava samo idealno mjesto, državu ili političko-društvene uvjete, nego i nemoguću idealističku naumu, osobito kada je riječ o društvenom boljitku. To semantičko dvojestvo dobar je odraz podrijetla te riječi — jezičnog hibrida koji se sastoji od grčke riječi *outopia* (mjesto koje ne postoji) i *eutopia* (dobro ili sretno mjesto).

Kritičar John Carey, koji je prije ove priredio antologije *The Faber Book of Reportage* i *The Faber Book of Science*, polazi od zaboravljene dihotomije riječi utopija; imaginarna dobra i loša mjesta podjednako pripadaju utopijama. No kako bi se loša mjesta pedantno svrstala u svoju ladicu skovana je riječ *dystopia* koja označava isključivo negativne utopije. Ne odbacujući posve noviju kovanicu, Carey naglašava kako je osnovno mjerilo za uvrštavanje u njegovu knjigu *Nigdjezemskih* — žudnja (odnosno, kada je riječ o *dystopijama*, strah). Mnoga se imaginarna mjesta stoga nalaze izvan utopijskih granica.

Cilj je svih utopija, više-manje, ukloniti stvarne ljude. Čak i kada im to nije svjestan cilj, čini se da je to neizbježan rezultat svih utopijskih napora. Međutim, (a to je pitanje oko kojeg se, dakako, lome koplja) uklanjanje stvarnih ljudi možda i nije tako loša zamisao; čitatelji većine pozitivnih utopija, na primjer, i tako odmah na početku doznaju da su kriminalci svih vrsta ondje iskorijenjeni. Budući da je jasno kako *Utopijanci* i ljudi iz stvarnoga svijeta ne pripadaju istoj vrsti, mnogi pisci, poput Johnatana Swifta ili Ludwiga Holberga, svoje utopije nastanjuju inteligentnim konjima ili razgovorljivim drvećem.

Osim poznatih Platonovih, Plutarhovih, Moreovih, Campanellinih, Montaignevih i Hobbesovih utopija, Carey u svoj izbor uvrštava i imaginarne države Oscara Wildea, Josepha Conrada, W. B. Yeatsa, Kurta Wonneguta, Rudyarda Kiplinga, Itala Calvina, Barbare Goodwin i Jima Datora proširivši tako granice onoga što se uobičajeno smatra utopijskim teritorijem kolektivnih snova (ili masovnih halucinacija) čovječanstva. ☒

Proza

Arundhati Roy, The God of Small Things, Flamingo, London, 1998.

Filip Krenus

Postoji mnogo vrsta i stupnjeva očajja koji se bore za premoć. No osobni očaj nikad ne može biti dovoljno očajan; on jednostavno utihne pred velikim svetištem golemog, bučnog, uskovitlanog, povodljivog, smiješnog i javnog nacionalnog očajja. Osobno stoga nema osobitog značaja budućući da se uvijek događaju *gore stvari*; postoje vredniji ciljevi za koje vrijedi umrijeti. A u zemlji kao što je Indija, koja je *rastrgana između straha od rata i užasa mira*, te se gore stvari neprestano događaju. Taj veliki nacionalni Bog zahtijeva poslušnost i štovanje. Malim očajnicima preostaje jedino moliti se malenom Bogu nevidljivog (stoga i nepostojećeg) jada. A kako su tom Bogu *malih stvari* bezbroj puta propovijedali o njegovoj beznačajnosti, njemu pak jedino preostaje bezbrižno se smijati šupljim smijehom i veseliti se svojoj sreći. Takav se smijeh može zabunom smatrati znakom otpornosti; on je zapravo znak ravnodušnosti. *Mali se Bog uzverao u svačije oči koje su poprimile iritantno pomirujući izraz.*

U romanu prvijencu čija je radnja smještena u indijski gradić Ayemenem u pokrajini Kerala Arundhati Roy propituje relativnu veličinu ljudske boli. U središtu radnje nalaze se blizanci Rahela i Estha čija je majka napustila nasilnog muža i vratila se u gradić odakle je pobjegla. Ondje živi sa slijepom majkom i dobroćudnim, ali nesposobnim bratom Chackom. U grad se nakon dugo vremena iz Engleske vraća Chackova bivša žena. Sa sobom dovodi njihovu kću. Njihov dolazak ne narušava samo krhki obiteljski mir, nego i dovodi do političkih nemira. Neobično čvrsto prijateljstvo blizanaca i njihove rođakinje prekida dvostruka tragedija:

ja: nesreća i ubojstvo. Blizance razdvajaju; brat i sestra iz nevinosti naglo prelaze u tišinu: *Kada bi vodili ljubav, Rahelinog bi muža vrijeđale njezine oči. Izgledalo je kao da pripadaju nekome drugom. Promatraču. Nekome tko kroz prozor gleda more. Čamac na rijeci. Ili prolaznika u magli.*

Višestruko isprepletana i često veoma ironična priča Arundhati Roy, čudan spoj orijentalnog ver-

balnog bogatstva i engleske ravnodušnosti, ima gotovo mitsku kvalitetu kozmičke predodređenosti i evokativnog cikličkog ponavljanja. Lakše je govoriti o malim stvarima jer su velike prekomplikirane, pregoleme i prebolne. No sjene malih stvari mogu biti neobično duge. *Ništa ne znači mnogo. Ništa mnogo ne znači. A što manje znači, time znači još manje.* ☒

Purpenski Biafranac

Nina Butić

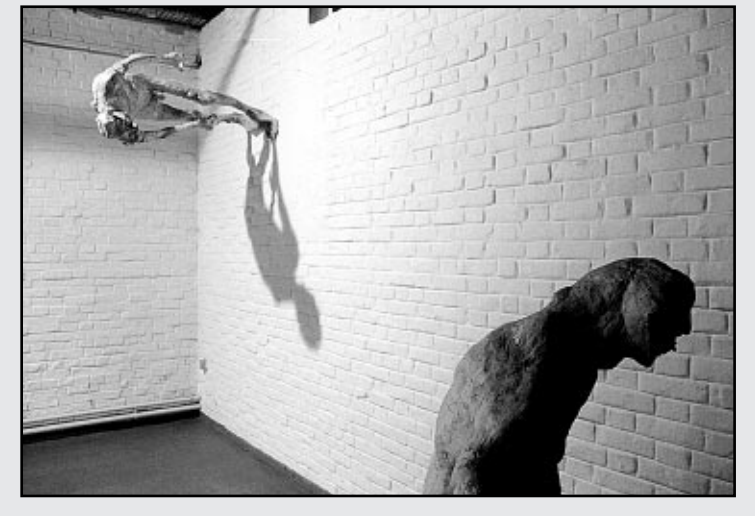
Ivan Fijolić, Izložba u Galeriji SC, Savska 25 (od 13. – 20.1.2000.)

Pri ulasku u Galeriju bez dvoumljenja se može zaključiti koji umjetnici su odigrali ključnu ulogu u formiranju likovnog jezika Ivana Fijolića. Naime, Fijolić je na četvrtoj godini pedagoškog odjela Zagrebačke likovne akademije, u klasi profesora Mire Vuće. Ovo ime direktno referira na grupu Biafra koja je 70-tih godina djelovala u Zagrebu. Uz Vucu, osnivači su bili Stjepan Gračan, Ratko Petrić i Branko Bunić. Kao reakcija na ondašnja likovna eksperimentiranja, oni su se zalagali za figuraciju, i to izrazito ekspresivne pojavnosti kako bi naglasili angažiranost svoje umjetnosti. U središtu njihova interesa bio je čovjek, tada već anakrona tema, koju tretiraju u suvremenom civilizacijskom kontekstu.

Fijolić se nadovezuje na biafransko nasljeđe, gotovo na citatnoj razini, i time odaje poštovanje prema toj značajnoj grupi u novijoj hrvatskoj umjetnosti. Njega je oduvijek zanimalo crtanje, pa mu se kroz tu strast logično nametnula ideja ljudskog lika. Odjednom, otkrivši purpen kao materijal, njegovi crteži prerastaju u konkretne trodimenzionalne forme koje zbog prirode materijala bujaju. Purpen, poliuretanska pjena, koja se inače rabi u građevinarstvu, svojom je samoekspandirajućom prirodom pomogla umjetniku u odvajanju od dvodimenzionalne površine papira. Njegovi likovi prelaze u prostor, dok ih mekoća i taktilnost purpena oživljuju. Istodobno, figure svojom izobličenošću izazivaju strah, a svojstva purpena – otrovnost i brzo propadanje, intenziviraju to osjećanje. Zavodljive, svjetlucave boje purpena dodatno akcentuiraju dvostruku narav materijala.

Drugi dio izložbe tvore apstraktni reljefi, također nastali špricanjem poliuretanskom pjenom. Lebdeća tijela svojom lakoćom negiraju tjeskobnu atmosferu antropomorfnih skulptura, te ujedno predstavljaju novu fazu umjetnikova rada. Vedrina formi otkriva Fijolićevo nepretenciozno igranje sa materijalom.

Naglašena originalnost ovih radova daje naslutiti inventivnu budućnost mladog umjetnika; područje istraživanja je beskrajno, a na njemu je da to otkrije. ☒

M A T A D O R

Kaptol 27, tel. 01/4812-187

Zagreb odnedavno ima i španjolski restoran

Od kolovoza ove godine na zagrebačkom Kaptolu 27 smješten je jedini španjolski restoran u Hrvatskoj, konoba *Matador*. Domaće osoblje, na čelu s kuharom koji je prije radio u Španjolskoj, ugošćuje u zgodnom podrmskom prostoru urešenom *sombrerima* i španjolskim zastavicama dobnim iz Ambasade s kojom, kažu, dobro surađuju. Na uživanje nude *tortille* i *tapas*, miješana predjela, jela od riže, od kojih su najpoznatije *paella*, mesna jela, kao što su medaljoni sa šunkom u umaku od šparoga, ili ribe. Pritom je u ponudi i neizbježna *sangria*, španjolska vina *torres* i *Rene Barbier* te šampanjac *Freixenet*, kao i *carajillo*, kava s konjakom koja se, kako su nam pojasnili, u Španjolskoj pije nakon

jela. Uza sve to restoran nudi i klasična, *neiberska* jela i pića, tjestenine, *beafsteak* i *fantu*, ipak predstavljena španjolskim nazivima tako da na kratko dobijete dojam da ste u postojbini matadora. Pritom možete naučiti nekoliko korisnih španjolskih riječi, primjerice *arroz* za rižu, *cava* za šampanjac, a možete i popiti rakiju ili reći da ste pili *aguardiente*. Osim što, dakle, pruža podražaje centrima za okus, miris, dodir i učenje jezika, subotom ova konoba nudi i slušne podražaje u vidu solo-pjevača i violinista Ivce Čorbića, koji uz pratnju gitare izvodi klasike šire *latino* provenijencije. *Matador* je i u potrazi za plesačicom *flamenco*, a u izradi su program i *menu* za posebne prigode.

Publika se održala

Uz tekst Grozdane Cvitan *Teatrolozi se održali (Zarez, 21-22, 23. prosinca 1999)*

Ljubomir Stanojević

U svezi s dijelom teksta Grozdane Cvitan *Teatrolozi se održali (Zarez, god. I/21-22, str. 10)*, slobodan sam usprotiviti se autoričnoj formulaciji da se na 10. Krležinim dani-

ma u Osijeku publika »iskradala« s predstava *Kod bijelog labuda* Slobodana Šnajdera (HNK u Varaždinu, režija Petar Veček) i *Hasa-*

naga Tomislava Bakarića (HNK u Zagrebu, režija Marin Carić). »Oni koji ne trebaju kraj da bi shvatili uradak bitnom razlikom istakli su činjenicu da u Šnajderovoj i Večekovoj predstavi nema pauze, pa je predstavu građanski puno nezgodnije napustiti od *Hasanage* čija pauza dopušta eleganciju odustajanja«, navodi gospođa Cvitan.

Autorica teksta nije navela ikakve druge (estetske) ocjene tih predstava, pak čitatelj u navede-

noj formulaciji može prepoznati njihov posvemašnji osječki neuspjeh. Iskradala se s predstava, naime, napuštati ih — kako je to vidjela gospođa Cvitan — očiti je dokaz njihove irelevantnosti i slabog uspjeha kod publike. Tom odabiru »činjenica« gospođe Cvitan suprotstavljam se osobnim nezapažanjem da se publika »iskradala« za vrijeme trajanja varaždinske predstave, dapače, ugodnim domaćinskim osjećajem ističem da je publika Šnajderovu i Večekovu predstavu izvanredno primila — ako je suditi po koncentraciji gledališta i po dugom završnom, nimalo kurtoaznom aplauzu. Također, ni uspjeh zagrebačke predstave nije izostao. Pritom se, doista — istini za volju — na drugome dijelu predstave *Hasanage* našlo i po koje (više) prazno mjesto.

U svome (afirmativnom) tekstu o 10. Krležinim danima Grozdane Cvitan tek usputno spominje i prvu izvedenu predstavu (osječko *Inoče*) i zaključnu (Matulina *Münchhausena*), navodeći kako »prvog dana mnogi sudionici tek pristižu, a posljednjeg su uglavnom svi već u odlasku, pa scenski okviri ostaju uglavnom privilegij osječke publike«. Taj njezin, točan navod, također traži komentar.

Krležini dani u Osijeku — kako to navode utemeljitelji (a i otisnuto je na »klapni« svakoga dosad izašlog Zbornika) — »u sebe uključuju međusobno povezanu kazališnu smotru i znanstveno savjetovanje s tematikom iz hrvatske dramske književnosti i kazališta«. Iz toga je razvidno da predstave nisu nikakve »prateće manifestacije« na koje se može ili

ne mora doći (jer se tek doputuje ili otputuje), nego su nosivi dio Krležinih dana i zapravo prvi razlog utemeljenja kazališno-teatrološke manifestacije baš u osječkom HNK-u, s dugom tradicijom izvođenja Krleže na svojoj pozornici. Da nije predstava, samo znanstveno savjetovanje (u vrsnoj organizaciji Odsjeka za povijest hrvatskoga kazališta HAZU) moglo bi se održavati i bilo gdje drugdje s podjednakim uspjehom.

Iz toga je očita i ovo zalaganje za ozbiljnije kritičko motrenje scenskih događanja na osječkim Krležinim danima, za poštivanje činjenica, smanjenje neobveznih dosjetki i veće poticanje i valoriziranje suvremene domaće kazališne prakse. ■

Više rada, manje »zlurada«

Zaključni odgovor Nataše Govedić Josipu Užareviću na temu prevođenja, rusistike i ideologije

Nataša Govedić

Gospodine Užareviću, Shvatila sam da vi preko *Zareza* zapravo ne razgovarate sa mnom, nego s vlastitom, prilično opterećenom savješću. Kako nemam vremena, a ni načina pomoći vam da je temeljito olakšate, niti imam živaca iz tjedna u tjedan prebrojavati vaše uredničke i ljudske propuste (koje sve hvaljevijedno i *sami priznate*), privela bih kraju raspravu izazvanu prijevodom produkcijom Irene Lukšić. Prvo, kao humanistički znanstvenik i kao kritičar imam ne samo »pravo«, nego i profesionalnu dužnost pisati upravo *ideologijsku* kritiku književne struke; za to ne trebam ničiju, naročito ne vašu, dozvolu. Drugo, žalosno je vidjeti da niste u stanju prihvatiti opće mjesto suvremene kulture prema kojoj sastavni dio *svake* struke nesumnjivo jest ideologija. Primjerice, iz vaših je tobože »nepri-

strasnih« književnih analiza lako iščitati konzervativno desnu orijentaciju, apologetsku asimilaciju strukturalizma i potpuni nedostatak uvida u strogo strukovni pojmovnik književne

književnog časopisa po vašem izboru, pri čemu se služi usporedbom talijanskih i engleskih prijevoda poezije Brodskog (koga ste izvoljeli posebno istaknuti kao uzorni promašaj Lukšiće-

vama: stvari se nakon nekog vremena počnu nizati u monotone parove kontradikcija. Peto: hvala na objašnjenju o nužnosti poznavanja metričkih obilježja stiha prilikom prevođenja: nadasam se da ta razina strukovne upućenosti stvarno nije upitna ni s vaše ni s moje strane. No, kako ipak jest, lijepo vas molim da versifikacijске termine koje navodite, a navodite klasične termine stihovne metričke analize, ubuduće konkretno i primijenite. Doista ne vidim nikakvog smisla u njihovu *uzgrednom* spominjanju. No lažni akademizam glorifikacije svima nam poznatih stručnih žargonizama nije ništa prema ostalim manevarima vaših objeda. U prošlom broju *Zareza* vi čak idete dotle da, umjesto o *tekstu* prijevoda Lukšićeve, ispisujete *ad hoc* sud o njezinu tobožnjem općenitom nepoznavanju *padeža* i *glagolskih vremena*, što me navodi da se upitam zašto ste se zaustavili samo na pitanjima jezika; zašto niste otvoreno napisali da Lukšićeva, po vama, praktički ne zna ni jesti ni hodati, nekmo li slagati rečenice ili očitavati censure. Kako li ste samo mogli s takvom diletantičkom ikada objavljivati zajedničke knjige?! Ili biti jedan od recenzenta njezina doktorata?! Ili možda Lukšićeva padeže zna samo ponedjeljkom (utorkom već manje), a prije petnaest godina ih je znala bolje nego danas?! Šesto, svrnula bih vam pozornost na činjenicu da čitav moj kritičarski rad potvrđuje činjenicu da svojim prijateljima ne pišem pozitivne kritike niti svojim neprijateljima pišem negativne kritike. Ovisno o kvaliteti djela, a ne kvaliteti prijateljstva, često se događa da prijateljima (koji objavljuju) kao recenzent nalazim mane ili da hvalim rad ljudi s kojima se osobno ne bih odabrala družiti, zbog

čega se čudim da vam uopće može pasti na pamet insinucija prema kojoj prijevod Lukšićeve držim vrsnima zato jer mi je prevoditeljica prijatelj ili, još gore, da mi ista sigurno »mora biti« prijateljica budući da o njezinu prijevodu pišem pozitivno. Bit ću više nego konkretna: gnusno je što iza svake kritike vidite osobne interese kritičara — mora biti da naprosto ne poznajete ili ne priznajete granicu između teksta i autora; biografije i djela; recenzentske odgovornosti i prijateljske odanosti. Ja, naprotiv, u žanru kritike, granice poslovnog i privatnog smatram nepremostivima. Na kraju, hvala vam na ironičnom komplimentu: lijepo je čuti da me smatrate »baroknim« stilistom. Ionako sam oduvijek, bez ironije, težila hibridnosti i metaforičnosti epohe Shakespearea, Calderona i Cervantesa — mislim da ne bi imalo smisla pisati kad jezik ne bi bilo moguće napregnuti i preko mjere pučkoškolske gramatike; prema tzv. poetskoj funkciji. Jedino bih vas molila da mi *ne* objašnjavate hrvatsku abecedu, gramatiku ni sintaksu: osim što je apsurdno, nije ni pristojno ljudima koji žive od pisanja sugerirati kako ne vladaju ni »elementarnom razinom« pismenosti. S uvredama, shvatite, treba biti znatno oprezniji: istina je da malo tko može provjeriti zna li Irena Lukšić ruski jezik, pa ma koliko vi uporno i neargumentirano tvrdili da ne zna (i to nakon što ste, kao urednik, desetak godina objavljivali njezine prijevode s ruskoga); ali ima podosta ljudi koji se sasvim lako mogu uvjeriti da ja govorim i pišem hrvatski. Štoviše, hrvatski je jedan od jezika na kojima se neću dati ušutkati. ■

teorije osamdesetih i devedesetih godina. Treće, nije sramota što je Flaker bio marksist; sramota je što je šutio o progonima i ubojstvima onih koji to (u Sovjetskom Savezu) nisu bili, a o kojima je pak pisala Irena Lukšić. Sramota je i da izjednačujete književnost fašističke Njemačke ili staljinističke Rusije s (ne)totalitarnom poviješću književnosti dotičnih zemalja. Četvrto, kad vas već toliko muče, napišite ozbiljnu i detaljnu studiju o prijevodima Irene Lukšić: nećete valjda čitav elan te kompletnu riznicu svog znanstvenog iskustva potrošiti na zvučne (ali prazne tj. referencijalno neutemeljene) novinske uvrede. Analizirajte cjelovito *makar i jedan jedini* prepjev Lukšićeve; i to ne tako da, uz njen, objavite vlastiti *doslovni i nerimovani* prijevod inače rimovanih stihova. To, naime, nije analiza, a nije ni prepjev; eventualno možemo govoriti o razini prvotnog razumijevanja stranog teksta doslovnim prevođenjem na hrvatski. Kako je Lukšićeva, za razliku od radova vaše prevodilačke ostavštine, uz svoje hrvatske prijevode ruske poezije hrabro objavila i ruske originale, usporedba vam zbilja ne bi trebala biti teška. Sa svoje strane nudim vam nastavak polemike o *prevođenju stihova* unutar ma kojeg specijalizirano

ve), a na osnovi kojih kanim također dokazati i izvrsnost dugogodišnjim radom formiranog prevodilačkog stila Irene Lukšić. Zanimljivo je da ste za napad na Lukšićevu odabrali nikog drugog do Josifa Brodskog, dakle emigrantskog pjesnika za čiju je iznimno ranu hrvatsku recepciju (u vrijeme kada je Brodski za Flakerove učenike bio implicitno »zabranjena« te »neinteresantna« tema) zaslužna usamljena prijevodna i znanstvenoteorijska djelatnost Irene Lukšić. Sjećam se, dapače, da ste ga vi i nakon dobivanja Nobelove nagrade prezentirali kao »beznačajnog« autora, pa je u tom smislu nedavni pomak vaše evaluacije pjesnika svakako dobrodošao. Također mi je drago da, sudeći po vašem posljednjem polemičkom javljanju, konačno uvidate kako prepjev, dakako uz poznavanje jezika izvornika, ipak zahtijeva i dobru dozu »izdaje« originala; jedino je zapanjujuća činjenica da ste u prvom nastavku ove polemike *vlastitim prijevodom* demonstrirali *upravo suprotno*, te da ste kritiku Lukšićeve temeljili na potrebi DOSLOVNOG prevođenja. Izračunala sam stoga da stalnost vašeg mišljenja traje punih četrnaest dana od datuma objavljivanja određenog stava, zbog čega je također besmisleno ustrajati u dijalogu s

PROMETEJ

Nabavite Prometejeve knjige po najpovoljnijoj cijeni! Koristite veliki božićni i novogodišnji popust!

- * 20% jeftinije knjige u pretplati
- * plaćanje čekovima građana u dvije rate za iznos veći od 500 kn
- * za pravne osobe plaćanje preko računa

Dostavljamo knjige pouzecom, poštarina nije uključena.

Knjige možete kupiti na Kaptolu 25 u Zagrebu i u svim većim knjižarama u Hrvatskoj.

Dragutin Kiš: Hrvatski perivoji i vrtovi

- * Format 24 x 28 cm, 362 str., 290 kolor reprodukcija, tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
- * Cijena: 390 kn.
- * Nagrada *Josip Juraj Strossmayer* za najuspješniji izdavački pothvat s područja prirodnih znanosti.

Dušan Kalogjera: Korčulanska brodogradnja (Shipbuilding in Korčula)

- * Dvojezično (hrvatsko-englesko) izdanje.
- * Format 24 x 31 cm, 680 str., 500 raskošnih fotografija, tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
- * Cijena: 398 kn.
- * Nagrada *Josip Juraj Strossmayer* za najuspješniji izdavački pothvat s područja tehničkih znanosti.

Martirologij: 830 str., 55 fotografija i faksimila. Terra combusta: 424 str., 3 arka fotografija i reprodukcija. * Cijena: Komplet (oba sveska u zaštitnoj kutiji) — 395 kn.

Stjepan Kožul: Sakralna umjetnost bjelovarskoga kraja

- * Format 21,5 x 27,5 cm, 868 str., tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
- * Cijena: 498 kn.

Toma Kempenc: Nasljeduj Krista

- * Format 12,5 x 19 cm; opseg 254 str., dvobojni tisak; tvrdi uvez sa zlatotiskom; šivano.
- * Cijena: 100 kn.
- * Proslav: mons. Josip Bozanić, zagrebački nadbiskup

Gjuro Baglivi: De fibra motrice et morbosa (O zdravom i bolesnom motričkom vlaknu)

- * Format 17 x 24 cm, 434 str., 35 likovnih priloga i dokumenata, tvrdi uvez s kolor ovitkom na kojem je portret Gjura Baglivića, tekst na latinskom i hrvatskom.
- * Cijena: 200 kn.

Papa Ivan Pavao II: Testament za treće tisućljeće

- * Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.
- * U pretplati: 165 kn.

Jasper Ridley: Tito

- * Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 450 str.
- * U pretplati: 300 kn.

Dara Janeković: Susreti s poviješću

Razgovori s najvećim državniciima XX. stoljeća

- * Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.

Ivo Dragičević: Kina

- * Format 21,5 x 27,5 cm; opseg: oko 800 str., 300 ilustracija, tablica i karata; šivano, tvrdi uvez, kolor ovitak.
- * U pretplati: 400 kn.

Hotimir Burger: Sfere ljudskoga (Kant, Hegel i suvremene diskusije)

- * Format 17 x 24 cm.

Mijo Mirković — Hommage uz stotu godišnjicu rođenja

- * Format 17 x 24 cm

Informacije i narudžbe:

Naklada Prometej, Kaptol 25, 10000 Zagreb, tel/fax: 01/48.10.190, e-mail: prometej@zg.tel.hr, MB 0133752, Ž. R. 30109-603-21324, ZAP Zagreb.

Devizni račun: Zagrebačka banka, SWIFT ZABA HR 2X2500, MB 0133752

euro zarez

Srđan Rahelić/Sabina Sabolović/Gioia-Ana Ulrich

Austrija**Das ungebaut Wien, 1800-2000: Projekte für die Metropole, Historisches Museum der Stadt Wien, Beč, do 20. veljače 2000.**Bečki Povijesni muzej predstavlja izložbu pod nazivom *Neizgrađeni Beč, 1800-2000: projekti za metropolu* na kojoj je izloženo više od dvjesto neostvarenih arhitektonskih proje-

kata planiranih za grad Beč. Izložba obuhvaća vremenski period od posljednjih dvjesto godina i podijeljena je u trinaest cjelina. Izloženi projekti izvještavaju o socijalnom i intelektualnom razvoju grada, a posebice prikazuju građevinske i arhitektonske probleme koji su bili prisutni u vrijeme njihova nastajanja. Većina projekata nastala je u okviru natječaja ili pak kao prijedlog bez konkretnog naloza. Aktualna povijesna situacija kod nekih je nacrtala spriječila realizaciju. Mnogi građevinski i arhitektonski nacrti pokazuju do sada uglavnom nezamijećen umjetnički potencijal. Beč bi danas imao sasvim drugačiji izgled da je došlo do realizacije ovih projekata. Među mnogim istaknutim arhitektima, poput Hoffmanna, Loosa, Dorfmeistera, Zülowa i drugih, posebno je mjesto pripalo Ottu Wagneru, najznačajnijem arhitektu grada Beča. (G.-A. U.)

Danska**Gledatelji ne vole Dogmu**Film *D-Dag*, najnovije ostvarenje Larsa von Triera, Sörena Vinterberga, Sörena Kragha-Jacobsena i Kristiana Levringa, pripadnika poznate danske novovalne filmske škole *Dogma 95* sniman je uživo u novogodišnjoj noći, ali istraživanja gledanosti govore da su ga danski gledatelji vrlo loše primili. Najnormalnija reakcija promjene televizijskog kanala ovaj put je bila gotovo nemoguća jer se film prikazivao istovremeno na sedam danskih i skandinavskih kanala. Ovaj je omnibus od četiri filma snimljen s pet kamera, a govori o liku koji u novogodišnjoj noći mora na gradskim ulicama pronaći suradnike za oružanu pljačku. Po jednu je kameru imala svaka ekipa, a filmovi su se prikazivali na različitim kanalima, što je gledateljima navodno trebalo pružiti mogućnost interakcije i kreiranja vlastitog filma, no i kritičari i gledatelji taj su ambiciozni pokušaj uglavnom karakterizirali kao neuspjeh. (S. R.)**Finska****Helsinki planira kupiti Lenjinovu bistu**

Helsinški Muzej likovnih umjetnosti dobio je zeleno svjetlo gradskih poglavara za kupnju Lenjinove biste, za koju je grupa građana predložila da bude smještena u parku koji nosi Lenjinovo ime. Osobe koje su pokrenule inicijativu smatraju da je Lenjin, koji je više puta

živio u izbjeglištvu u Finskoj, zavrijedio spomenik budući da je još 1905. godine, za vrijeme ilegalnog kongresa ruskih socijaldemokrata u Tampereu, obećao da će podržati eventualnu finsku neovisnost. Bista, visoka jedan metar, napravljena je u Rusiji od crvenog mramora, a vrijednost joj je oko 50.000 finskih maraka (približno isto toliko kuna). Finska također ima i Muzej Lenjina u Tampereu, gdje su se 1905. i 1906. godine održavali ilegalni kongresi boljševika. Ali treba dodati da inicijativa u Finskoj nije jednoglasno prihvaćena, osobito u godini kad Helsinski s osam drugih europskih gradova dijeli titulu europske prijestolnice kulture. (S. R.)

Njemačka**Naočiti nacisti**

Poljski umjetnik Piotr Uklanski objavio je provokativnu zbirku fotografija i plakata iz ratnih filmova o Drugome svjetskom ratu. Sto

šezdeset fotografija prikazuje glumce poput Gregoryja Pecka, Marlona Branda, Clint Eastwooda, Petera O'Toolca, Jamesa Masona, Anthonyja Quinna i Harrisona Forda u nacističkim odorama, odnosno u kompletnoj hollywoodskoj opremi. Knjiga je temeljena na izložbi ugledne londonske *Photographer's Gallery* (kolovoz/rujan 1999) na kojoj je bilo predstavljeno sto Uklanskijevih fotografija. *Nazi* uniforma simbolizira zlo i nemir, no također sadrži neku vrstu tmurnog glamura, stil i izgled koji je postao fetišiziran i seksualiziran i koji bi se moglo definirati kao nacističku eleganciju. Objavlivanje knjige u Njemačkoj popraćeno je brojnim negativnim kritikama. Hollywood je nacističke prikazao kao personifikaciju apsolutnoga zla i kao ljude niskoga rasta, neugledne, s kompleksima itd., a to je uvelike pridonijelo da se predstavnici nacionalsocijalizma u svijetu ne smatraju odveć ozbiljnom grupacijom među ljudskom vrstom. (G.-A. U.)**Vremenski obrat, Kunstmuseum Bonn, do 4. lipnja 2000.***Umjetnost koja ne nosi potencijal budućnosti jest samo dijete svog vremena i neće nikada narasti u majku budućnosti; to je kastrirana umjetnost* — kaže Kandinski, a autori izložbe Zeitwenden ovaj citat postavljaju kao ishodište svog projekta. Podnaslov *Umjetnici gledaju u novi milenij* pojašnjava ključ po kojem je osamdesetak suvremenih umjetnika napravilo radove specijalno za ovu izložbu. Među njima se, da izdvojimo samo neka imena, nalaze Marina Abramović, George Basilitza, Christian Boltanski, Louise Bourgeois, Tony Cragg, Maurizio Cattelan, Braco Dimitrijević... Taj dio projekta, nazvan još i *Outlook*, želi pokazati otvorenost devedesetih te iz njih mogući pogled u budućnost. Drugi dio projekta Zeitwendena nazvan je *Retrospect*, a zamišljen je kao kulturno-povijesnipregled medija te promjena u načinu komuniciranja. *Outlook*, posvećen suvremenoj umjetnosti, moći ćete od lipnja vidjeti u Muzeju Ludwig i Künstlerhausu u Beču. <http://www.zeitwenden.de> (S. S.)**Svijet umjetnosti u dijalogu — od Gaugina do svjetske sadašnjice, Ludwig Museum, Köln, do 19. ožujka 2000.**Na ovoj su izložbi pokazana djela koja su nastala utjecajem i prožimanjem različitih kultura. Krećući od djela Gaugina, Matissea, Picasa, Brancusija, Noldea, Kleca itd. i njihovih poznatih inspiracija izložba promatra mijenjanje toka dijaloga. Za razliku od početka stoljeća, od šezdesetih se godina na umjetničkoj sceni pojavljuje sve više umjetnika iz Južne Amerike, Azije, Afrike i Australije. Dok se nekad komunikacija zadržava na posjetima muzejima i egzotičnim putovanjima, dijalog se danas prvenstveno razvija na temelju političkih i socijalnih pitanja. Na izložbi je pokazano oko sto dvadeset umjetnika, a uz zvijezde poput Basquiata, Clementea, Durhama, June Paika itd. pokazani su i mlađi autori devedesetih. <http://www.globalart2000.de> (S. S.)**Velika Britanija****Novogodišnja krađa umjetnina**U novogodišnjoj noći iz Muzeja *Asbmolean* u Oxfordu ukradena je slika Paula Cézannea, čija je vrijednost procijenjena na oko deset milijuna njemačkih maraka. Nepoznati je kradljivac preko krova ušao u zgradu Muzeja, zapalio dimnu patronu te dim raspršio malim ventilatorom kako ga se putem video-kamera ne bi moglo raspoznati. Zatim je sa zida skinuoCézanneovu sliku *Auvers-sur-Oise*, koja je nastala između 1879. i 1882. godine, a slike Da Vincija, Van Gogha i Picasa ostavio je visjeti. U novogodišnjoj gužvi počinitelj nitko nije primijetio. Policija smatra kako se radi o naručenoj krađi. (G.-A. U.)**Lloyd-Webber — kralj kazališta**Uspješni britanski skladatelj Andrew Lloyd-Webber kupio je deset vodećih kazališta u londonskome West Endu. Pedesetjednogodišnji glazbenik BBC-u je izjavio kako ga je to stajalo osamdeset pet tisuća funti te da je zgrade kupio uz pomoć financijskoga društva *Nat West*. Među kupljenim kazalištima nalaze se *Palladium* i *Garrick* koja trenutno pripadaju australskom društvu *Stoll Moss*. Spektakularnim poslom umjetnik, koji već posjeduje tri teatra, gotovo si je priskrbio kazališni monopol u profitabilnoj četvrti britanskoga glavnog grada. U novim kazalištima Webber nikako ne namjerava inscenirati svoje uspješnice poput *Mačaka*, *Evite* ili *Fantoma opere*, već će mjesta dati novim predstavama. Lloyd-Webber jedan je od najbogatijih ljudi Velike Britanije. (G.-A. U.)

mpressum

zarež

dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb

telefon: 4855 449, 4855 451

fax: 4856 459

e-mail: zarez@zg.tel.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

poslovna direktorica: Marcela Ivančić

glavna i odgovorna urednica: Andrea Zlatar

zamjenik glavne urednice: Dean Duda

redaktori: Boris Beck, Dragutin Lučić – Luce

redakcijski kolegij:

Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga

Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Višeslav Kirinić,

Branimira Lazarin, Katarina Luketić, Jurica Pavičić, Iva

Pleše, Dušana Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić,

Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauer, David Šporer,

Igor Štiks, Davorka Vukoc Colić

grafički urednik: Željko Zorica

lektura: Marko Plavić

tajnik redakcije: Srđan Rahelić

priprema: Kolumna d.o.o., Zagreb

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarež

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarež

dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na zarez:

• 6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

• 12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

• 6 mjeseci 85,00 kn

• 12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:

30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću.

IZVJEŠTAJ ZA ARHIV		PROJEKCIJA ULAGANJA	
Ime:	BORIS BECK	Ime:	
Adresa:	HEBRANGOVA 21, 10000 ZAGREB	Adresa:	
Telefon:	4855 449	Telefon:	
Fax:	4856 459	Fax:	
E-mail:	zarež@zg.tel.hr	E-mail:	
Pretplatnik:		Izdavač:	
DRUGA STRANA D.O.O.		HEBRANGOVA 21, ZAGREB	
IBAN: HR1030100011010000000000000000000000		IBAN: HR1030100011010000000000000000000000	
BIC: ZAGRHR33		BIC: ZAGRHR33	

grešan, baš kao ni užitak u jelu, ili u častima, ili u ljubavi za znanjem. Pa opet, mahnita energija Erosa mora biti regulirana raznim zaštitnim mjerama. Kao što je Platon nagovijestio, i kod Grka normalnost, ljepota, moralnost ostvarivanja seksualnog užitka ovisne o složenom sistemu uojeta. Treba samo naglasiti da je u tom sistemu jedan detalj daleko manje važan nego u kulturama koje je oblikovalo kršćanstvo; taj je detalj spol seksualnog partnera.

Okolo gledanje i ne može ga se nasititi. Zastor na vratima bio je obrubljen popodnevnim zlatom. Jezik voli govor i ne treba na tome štedjeti. Po općem konsenzusu ovo je tijelo, koje sada napinje remenje kreveta, najljepše u cijelom gradu. »Taki su bili Abilej i Nirej iz zida štitova, tako je počivalo Hipolitovo tijelo nakon lova na šumskom proplanku.« Koža voli dodir, iako za to jezik baš nema pravih riječi; svaki pedalej daje drugačiji osjet — uvojci kose, udubine i ispućine čeonice kosti, četkice obrva i kapaka, očne jabučice pod njima, glatki obrazi koje grije rumenilo, mekane medene usne. U duplji ispod trbušnih mišića bridi kugla napetosti; slatki Afroditin dah ispunja sobu. Gledanje, govor, dodir.

»Volim tvoja ramena — ruke — vrat — trbušnjake — kurac — slabine — sve.« Elektricitet tiho zuji u zraku nad krevetom. Pružanje ruku. Otkrivanje tijela, driješanje oklopa. Oblak strelica poletio je iz lukova, tamo su u nebu dosegle zenit svoga leta i počinju se strmoglavljivati, slijepo slijede silu teže ne mareći za ramena, ruke, vratove, trbuhe, leđa u koje će se začas početi zarivati.

»Sviđa mi se kad me tako gledaš.« U Ateni petog stoljeća prije Krista normalnim se smatra seksualno uzbuđenje koje stariji muškarac osjeti kad vidi lijepog mladića. No bitno je da uloge u odnosu koji iz tog uzbuđenja proizade uvijek budu asimetrične. Erastēs, ili »ljubavnik«, jest stariji partner; privučen ljepotom, on aktivno zavodi i osvaja mladega. Erastēs će biti živo zainteresiran za seksualni kontakt; zbog tog interesa pada mu aktivna uloga. Mlađi partner, erōmenos, ili »ljubljeni«, vjerojatno će uživati u obožavanju kojim biva obasipan, a očekuje se i da je zainteresiran za praktičnu korist koju donosi veza s erastēsom (korist se može sastojati u prijateljstvu, obrazovanju, političkom napredovanju). Međutim, kulturna norma nalaže da erōmenos ne smije imati jak interes za ulogu seksualnog objekta, dakle, za položaj penetriranog u spolnom činu; u suprotnom, erōmenos bi se »pretvorio u ženu«, što bi mu omogućilo da kasnije u životu preuzme aktivnu mušku ulogu.

Zudnja je u početku bila nedefinirana, nekakvo malo klupko u dnu utrobe, u preponama, nastalo ne zna se kad. Rast se dao rekonstruirati tek naknadno; snovi, ra-

stresenosti i nezadovoljstva, razgovori koje je zbog nečega bilo izuzetno važno produbljivati, ponovna i ponov-

na vrtnja istoga kotača — sve je to na svoj polagani i zaobilazni način vodilo trenutku u kojem se žudnja ukazala kao skup riječi, bljesak ideje, lice nemilosrdnoga i zahtjevnog boga.

Svijet je užasno kompliciran. S jedne od drugih strana stajala je, naime, kratkoća. Vrhunac — časak u kojemu vrijeme stoji — traje koliko i pad kapljice s ruba pehara na stol. Iskustvo nas nauči da vrhunaca ima mnogo, ali i da svi traju mnogo kraće no što čovjek želi. Ovo je previše apstraktno, nedostojno muškarca. Ljepše je reći: Lisija, sin Herodikov, znao je da će njegova veza s Kaliklom, sinom Eubulovim, trajati vrlo kratko, da se mjeri sezona ili čak mjesecima. Dečko je bio previše krasan, previše obožavan, previše dobar sportaš, previše brzih reakcija, da bi ona delikatna dob između dječastva i muževnosti trajala duže od jednoga ljeta punog trijumfa i strasti. Žudnja je u Kaliklu pulsirala previše jasno; ta je žudnja u mahnitost tjerala frajere Lisijine generacije, no ta će se ista žudnja za koji mjesec — mnogo brže no što je to itko bio spreman priznati — ukazati kao skup riječi, bljesak ideje, lice nemilosrdnoga i zahtjevnog boga. Divni će se Kaliklo, sin Eubulov, kandidirati na svojim prvim izborima, u svojoj prvoj ratnoj ekspediciji zarinut će oštri čelik u svog prvog neprijatelja, Eros će se popeti na Afroditu i umjesto slatke guze okrenut će tvrdi kurac.

S treće strane, časak u kojem strelice iz uspinjanja prelaze u pad časak je u kojemu vrijeme stoji, časak u kojemu se ljudi zavjetuju bogovima, obećavaju poklone i hodočašća. Vidjesmo smrt mnogo puta, ali ova je ovdje naša; na ovim strelicama lete naša imena. Nismo dovoljno dobro živjeli, dakako da nismo; dakako da je u nevrjeme i bez smisla; prokleta politika; tko će od nas izići iz ovoga kao bogalj, koliko će zdravlja i mladosti propasti, a za što? Mozak obamire od užasa, a konjički juriš ipak počinje; dolje pod šumicom čekaju jednako blijedi i prestravljeni neprijatelji. Konj čija se crijeva prosipaju na krš vrišti kao čovjek a suborac kome je strijela probila grkljan šišti kao stvar, a njihovi pješaci kolju naše dečke iz voda a zapovjednik mlati mačem kao lud, a naizgled potpuno besmisleno a krv prska iz rastrganih arterija, a sunce blješti a na borovima su potpuno neumjesne šišarke, a kacige padaju a koplje je užasno teško jer završava u nečijem otromboljenom tijelu. A iz tog meteža Lisija, sin Herodikov, izlazi sa spoznajom što bi žudnja zapravo htjela.

Seksualna uloga grčkog muškarca jest uloga penetrator. Koga će muškarac penetri-

rati, to je za javno mnijenje od sekundarne važnosti. Primjera radi, kad oženjeni muškarci odlaze prostitutkama (kako ženskim, tako i muškim), društvo to smatra ne samo posve uobičajenim, već i potpuno privatljivim. Problematična je pasivna uloga, pogotovo u analnom činu. Položaj penetriranog percipiran je kao ne-muški, i stoga u grčkoj kulturi (kulturi naglašeno muškoj i patrijarbalnoj) podliježe kritikama i poruzi.

Dogodilo se ono što je htio, ali bilo je sasvim drugačije. Mislio je da će biti kao probadanje i kao koplje; tako se uostalom, i kaže: nabio ga na... Tako je sam ponekad fantazirao. Također, dok je fantazirao činilo mu se da će najviše strasti proizaći iz prepuštanja kontrole, iz činjenice da neustrašivi borac, nepokolebljivi političar, oštromi filozof, osvjetljen sred kreveta na sve četiri, izlaže i svoju guzicu i svoju reputaciju na milost i nemilost zgodnome tinejdžeru; uzbuđivale su ga upravo takve formulacije, sramotne i nemilosrdne. Ali bilo je sasvim drugačije.

Nije čak ni počelo onako kako je zamišljao. Razbijao je glavu što će reći, kako će to zvučati, kakva će biti reakcija kad ta smiješna rečenica (»Daj sad ti mene,« nije

mogao zamisliti bolju, usprkos svem svojem retoričkom daru) konačno jednom ostane visjeti u polumraku nad krevetom. Bilo je drugačije. Eros je uzео stvar u svoje ruke. Kaliklo je bio taj koji je povukao prvi potez, stavio dlan na Lisijina prsa, pomilovao mu dlake i pomazio bradavicu, ali odluka je bila zajednička. Dogovor je bio zajednički, razumijevanje obostrano, rizik i motivi i svrhe bili su obojici jasni.

Ali postojanje u grčkoj kulturi, naglašeno muškoj i patrijarbalnoj kakva jest, i mit o Tiresiji. Ovaj je tebanski prorok, sin Euera i Harikle, naišao na dvije zmije koje su se parile, i ubio ženku; zbog toga se pretvorio u ženu, i ostao je žena sve dok nije zatekao drugi par zmija u parenju, i ubio mužjaka. Zato su od Tiresije Zeus i Hera zatražili da arbitriraju u njihovom sporu; bogovi su se prepirali čiji je užitak u seksu veći, muški ili ženski. Tiresija je procijenio da u seksu više uživa žena, pri čemu je njezin užitak devet puta veći od muškog. Na to je Hera, koja je izgubila spor, oslijepila Tiresiju, ali Zeus mu je za utjehu dao proročku moć i natprirodno dug život.

Lisija je rikao od uzbuđenja tako da je cijela soba ječala, mnogo glasnije i neo-

buzdanije nego što se Kaliklo ikad usudio. Nije ni bilo lako jahati ga; uvijao se, propinjao i grčio kao divlji bik. Zeusa mi, Kaliklu je trebao svaki raspoloživi atom snage, izdržljivosti, spretnosti da bi mogao slijediti, zadržavati, ne iskliznuti; ali uspijevao je. Pokušavao je i sam glasno stenjati, prvo je zvučalo smiješno i malo ženski, glas mu je bio viši od Lisijina, ali onda se zbio novi iznenađujući zao-kret: Kaliklovo je hroptanje dodatno uzбудilo obojicu, tako da je Kaliklu samom nekakav težak, opojni oblak zastro svijest. Tako su obojica jurnula na onaj krajnji sprint, svaki k svom orgasmu, svaki, poput trkača, usredotočen na vlastiti napor — ali poput trkača koji trče jedan uz drugoga.

Cilj. Strovalili su se na krevet kao dvije vreće krumpira, oznojeni i ispunjeni guštom.

»Što kažeš — jesmo li napravili dijete?«

Lisija je umro od smijeha. Smijao se toliko da su ga čuli robovi na drugoj strani unutarnjeg dvorišta, toliko da su ga čule izbjeglice u barakama improviziranim pored Lisijine kuće, toliko da ga je čuo i Zeus, tamo negdje gore, visoko u plavome nebu. ☐

Katastrophē

Neven Jovanović

»Ispričaj mi još jednom.«

»Neću.«

Lijepa su se usne napućile. Gesta nedvojbeno šarmantna, i tko se ne pita o kakvoći duše iza tih usana rastopio bi se od užitka na licu mjesta.

»Bio si tamo, najdraži, kad smo se vratili. Čuo si onda, kad nam je trijumf nadimao grudi.« Najveće je uzbuđenje, razumijeva se, uzrokovala činjenica da su ostali živi. No, prema staroj navadi, to je uzbuđenje izraz našlo u besramnom hvalisanju. Trenutak svakako nije bio pogodan za umjerenost, priznavali su to svi slušači; čak i oni koji su i sami bili u bitkama spremno su svaku riječ prihvaćali zdravo za gotovo, iako je tu istina bila nazočna tek mjestimično. Panika, šok, bol, sitne izdaje, slabost u koljenima — neka sve to ostane u pozadini, bio je prešutni konsenzus. Trijumfalno koračanje preko igrališta dok dečki za njima vode oznojene konje, gomila znatiželjnika, vonj ugrijane opreme i prebrođenog straha, večernje rumenilo, žamor — prigoda je bila definitivno apolonijska.

»Ali rado bih da mi ponovno pričaš. Stalno mislim o svemu tome. Zamišljam sebe na tvome mjestu, na mjestu svih vas — svi zamišljam, dok vječbamo, svaki dan razgovaramo o tome...«

»Bit ćete u redu svi, a ti pogotovo. Ako sam za tebe u krivu, onda ni sebe ne poznajem. Imaš srca, imaš mladosti, poznaješ oružje i vrlinu, voliš svoj grad i demokraciju. A dalje, čuj... ima strahota koje nadilaze čovjeka; takvo nešto strahotno je svakome tko ima pameti.«

Ležali su u ugodnom mraku dok je vani buktala popodnevna jara. Zastor na vratima bio je obrubljen rasapom svjetlosti; sunce, čisto i sjajno, ni po čemu nije nagovještalo prašinu i žamor, ulice neprekidno prepune izbjeglica i oružnika, smrad i prljavštinu, gužve oko javnih fontana. Ugodan mrak naspram ugodnog svjetla i dva tijela u cvatu; goli, okupani, namirisani, na dopustu.

»Dakle, bojat ću se, ali ću učiniti ono što treba i što načelo nalaže, radi onoga što je lijepo, jer to je i svrha vrline. Kao što se i ti bojiš, ali činiš ono što treba i što je lijepo.«

»Zar me tako lako pročitati?«

»Ovaklo kaže Platon u Gozbi: sama po sebi, nijedna djelatnost nije ni lijepa ni ružna; ništa od onoga što mi sad činimo, ni piće, ni pjevanje, ni razgovor, nije samo po sebi lijepo; kakvoća će se otkriti u ostvarenju; ako činimo lijepo i pravilno, djelatnost će biti lijepa, a ne budemo li činili pravilno, ona će biti sramotna. Sve ovo vrijeđi i za seks. U grčkom svijetu između petog i drugog stoljeća prije nove ere seksualni užitak sam po sebi nije ni grešan ni po-

